

พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอบุชฌ์

ภาคต้น

พุทธวจน ๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคต้น)

เลขมาตรฐานประจำหนังสือ ๕๗๘-๕๗๔-๓๐๐-๐๕๕-๕

จัดทำโดย มูลนิธิพุทธโฆษาจารย์ (เว็บไซต์ www.buddhakos.org)
ร่วมกับ คุณณัฐนันท์ นวีวงศ์ และศิษย์วัดนาป่าพง
โดยเจตนา ร่วมเผยแผ่คำสอนและ ธรรมวินัย ที่ถูกต้อง
ตามพุทธประสงค์ เพื่อความไม่เสื่อมของพระพุทธศาสนา

พิมพ์ครั้งที่ ๑	มิถุนายน ๒๕๕๒	จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	กันยายน ๒๕๕๒	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการพิมพ์ บริษัท กิว พรินท์ แมเนจเม้นท์ จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๘๐๐-๒๒๕๒, โทรสาร ๐-๒๘๐๐-๓๖๔๕

คำอนุโมทนา

ขออนุโมทนา ในกุศลเจตนาครั้งนี้ เป็นอย่างยิ่ง ที่จะได้สร้างเหตุปัจจัย อันเป็นไปเพื่อความเจริญ และความมีอายุยืนยาวแห่งพุทธวจน ด้วยการ สืบสายถ่ายทอดคำสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอง ในส่วน อริยสัจสี่ อันเป็นชั้นโลกุตตระ สู่วิถีเทคโนโลยีอนาคต สมดังพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้มีผู้นำคำสอนของพระองค์ไปศึกษาประพฤติปฏิบัติ เพ่งพิสูจน์ ข้ออรรถข้อธรรม เพื่อให้เห็นแจ้งเป็นปัจจุัตถ์ และขยันในการถ่ายทอด บอกสอนกันรุ่นต่อรุ่น สืบ ๆ กันไป

ด้วยเหตุปัจจัย ที่คณะศิษย์งานธรรมทุก ๆ ท่านได้มุ่งมั่น ร่วมแรง ร่วมใจ ตรวจแก้ ปรับปรุง ต่อยอด ผลงานอันเป็นนอมตะงานธรรมการ แปลพระไตรปิฎก จากพระบาลีเดิมโดยตรง เฉพาะในส่วนพุทธวจนที่ไม่ ปะปนความเห็นผู้ใด ซึ่งได้มาด้วยประสบการณ์จากการประพฤติปฏิบัติตาม ธรรมวินัยอย่างถูกต้อง ด้วยความมานะบากบั่นที่ต่อเนื่องยาวนาน และการ ศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดลออ ของท่านพุทธทาส ประกอบกับคณะสหาย ธรรมของท่านนั้น จึงขอให้คณะศิษย์ และผู้สนับสนุนทุนทรัพย์ อีกทั้ง ผู้ได้ศึกษาทุกท่าน ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จยังพระนิพพาน สมดัง ความปรารถนา ตามกำลังและเหตุปัจจัยที่ได้สร้างมาอย่างดีแล้ว ด้วยเทอญ.

พระศรีกฤทธิ โสตุถิโถ

มิถุนายน ๒๕๕๒

คำปรารภ

“นะโมตัสสะ ณะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

“นะโมตัสสะ ณะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

“นะโมตัสสะ ณะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ในทุกๆ โลกธาตุนั้น หมู่สัตว์ผู้มีตัณหาเป็นเครื่องผูก มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น ได้เวียนว่ายไปในกระแสแห่ง “ทุกข์” ไม่อาจที่จะพ้นได้ซึ่ง อบาย ทุกคติ วินิบาต จนกว่าจะารู้ และกระทำให้แจ้งได้ ซึ่งอริยสังคี (ความรู้อันเป็นทางหลุดพ้น) การเวียนว่ายในลักษณะนี้ มิใช่การเวียนว่ายของจิต หรือวิญญาณ หากแต่เป็นการเวียนวนแห่งความเข้าไปเข้ามาของการเกิดดับในรูปแบบและมิติต่างๆ กัน ตามแต่ลักษณะความหลากหลายของอุปาทานโดยสิ่งที่เกิดดับนี้ ล้วนแต่เป็นสภาพของทุกขัง

ตถาคต (พระพุทธเจ้า) คือ ผู้ที่มีความสามารถในการตรัสรู้ริยสังข์ทั้งสี่นี้ด้วยตนเอง พร้อมด้วยความสามารถในการถ่ายทอด ในการแสดง ในการบัญญัติ ในการตั้งขึ้นไว้ใน การเปิดเผย ในการจำแนกแจกแจง ในการทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ และการ ได้มาซึ่งความเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะนั้น เป็นผลจากการสร้างเหตุที่มีลักษณะอันเอก ความเพียรอันประมาณมิได้ คาบเวลาที่นับไม่ได้ในช่วยความเข้าใจของหมู่สัตว์ ได้ถูกใช้ไป ในการสร้างเหตุปัจจัยอันเอกนี้ เพื่อให้ได้ผลแห่งความเป็นเอกนี้

การที่อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๒ พระองค์ จะเกิดพร้อมกันใน โลกธาตุเดียวกันนั้น
ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้

“ตถาคตเป็นมัลลัญญ (เป็นผู้รู้มรรค), เป็นมัลลวิทู (เป็นผู้รู้แจ้งในมรรค),
เป็นมัลลโกวิท (เป็นผู้ฉลาดในมรรค);
ส่วนสาวกทั้งหลายในกาลนี้เป็นมัลลคานุกา (เป็นผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง”

– พุทธสูตร ขนธ. ส. ๑๓/๘๑/๑๒๖.

ข้อความข้างต้น คือสิ่งที่ทรงยืนยันไว้ในพุทธสูตร ระบุถึงคุณสมบัติที่แตกต่างกัน
ระหว่างพระพุทธองค์ในฐานะพระศาสดา โดยเทียบกับความสามารถของสาวกแม้ในระดับ
พระอรหันตผู้ปัญญาวิมุตติ ว่าเป็นแค่เพียงผู้เดินตามมรรคเท่านั้น

ในเรื่องนี้ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจก็คือ แม้อัครสาวกในระดับ เอตทัคคะ ในทางผู้
อธิบายความย่อให้พิศดาร คือ พระมหากัจจानะ ผู้ซึ่งพระพุทธเจ้ายืนยันว่าเป็นเลิศเป็น
ที่หนึ่ง เป็นเอตทัคคะในการแสดงธรรม ท่านพระมหากัจจानะไม่เคยแสดงความขวนขวาย
ในการแสดงธรรมเพื่ออธิบายเพิ่มเติมในสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ดีแล้ว (เป็นสาวกขาโต
แล้ว) จะเห็นได้จากการที่ท่านปฏิเสธที่จะตอบคำถามในเรื่องต่างๆ โดยแนะนำให้ผู้ทีถาม
นั้น ไปฟังธรรมจากพระพุทธองค์ด้วยตนเอง ต่อเมื่อถูกรบเร้าหลายครั้ง จึงได้จำยอมแสดง
ธรรมด้วยคำพูดของตัวเอง โดยยืนยันประกบไว้ว่าเป็นเพียงความเข้าใจส่วนตัวของคุณและ
ขอให้ผู้ที่ถามนั้นนำคำถามเดียวกันนี้ ไปทูลถามพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เมื่อพระพุทธองค์
ทรงตอบว่าอย่างไร ก็ให้ถือจำพุทธวจนนั้นไว้เท่านั้น

เหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันนี้ (อัครสาวกปฏิเสธที่จะแสดงธรรมด้วยคำพูดของคุณ
เมื่อถูกรบเร้าจึงค่อยแสดง โดยยืนยันว่าเป็นเพียงความเข้าใจส่วนตัว นำไปถามพระพุทธเจ้า
เมื่อทรงตอบอย่างไร ให้จำพุทธวจนนั้นไว้เท่านั้น) จะเห็นได้ทั่วไปจากตัวพระสูตรที่ปรากฏใน
ชั้นพระบาลี (คือ ข้อความที่เป็นพุทธวจน ซึ่งแทรกจมอยู่ในสิ่งที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎก
ในทุกวันนี้)

ข้อสังเกตนี้ คงไม่ใช่ด้วยเหตุที่อัครสาวกนั้นๆ ไม่มั่นใจ หรือไม่แน่ใจ ในความเข้าใจ ในความรู้ของตนเองต่อเนื้อหาธรรมนั้นๆ ตรงกันข้าม สาวกของพระผู้มีพระภาค ยิ่งมีความ เข้าใจในเนื้อหาความแห่งธรรมนั้นๆ มากเท่าไร ละเอียดลึกซึ่งชัดเจนเท่าไรก็ยิ่งไม่ต้องการ ที่จะชวนขวาย ในการแสดงธรรมด้วยคำพูดของตนเอง ทั้งนี้ เพราะความสามารถในการ กำหนดบทพยัญชนะที่บัญญัติออกมา แล้วสามารถนำไปใช้ได้ตลอดไปไม่จำกัดกาล และไม่ เสี่ยงต่อการตีความที่นำไปสู่ความเข้าใจที่ผิดเพี้ยนได้ ความสามารถตรงนี้ เป็นความสามารถใน ระดับบุคคลอันเอก คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (บาลี. อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๒๑/๑๕๓, และ บาลี มหาสังกตสูตร มุ.ม. ๑๒/๔๖๐/๔๓๐.)

**“...ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตนั้น ได้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้...ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว
ประกาศให้ผู้อื่นรู้แจ้งตาม,
ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง
และในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง...”**

-บาลี มุ.ม. ๑๒/๔๘๕/๔๕๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตะวัน, และบาลีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก.

การแสดงธรรมงดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง และในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ (ความหมาย) พร้อมทั้งพยัญชนะ (คำที่พูด) ที่บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ดังนี้ นั้น เป็นคุณสมบัติ พิเศษเฉพาะ ในการตรัส ในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์

ทรงกำชับแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โคตมกเจดีย์ เวสาลี ว่า “พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มี พระภาคตรัสไว้ดีแล้ว (เป็นสวากขาโตแล้ว)” ในครั้งที่ทรงสั่งพระอรหันต์ชุดแรก (๖๐รูป) ให้ออกไปประกาศพระสัทธรรมนั้น ก็ทรงให้จำคำพูดของพระพุทธองค์ไปเล่าต่อ

“...ภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอจงแสดงธรรมในห้วงดงามในเบื้องต้น
 ในห้วงดงามในท่ามกลาง ในห้วงดงามในที่สุด,
 จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ
 ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง...”

-บาลี มหาวรรค วิ. ๔/๓๕/๓๒. ตรัสแก่พระอรหันต์ ๖๐ รูป ชุดแรกที่อุปสมบทในวัน.

ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกที่ ภิกษุในระดับอัครสาวก ผู้ที่ถึงธรรม รู้แจ้ง มีความเป็นเลิศใน
 ระดับที่พระพุทธองค์สรรเสริญ จึงพยายามไม่แปลเหมือนคำของตน ลงไปในระบบการเรียนรู้
 ของพระสังฆกรรม ซึ่งต้องใช้พุทธวจนเป็นมาตรฐานเดียวเท่านั้น

ก่อนพระพุทธองค์ทรงเสด็จปรินิพพาน ทรงยืนยันว่า ไม่มีหลักธรรมใดๆอีกในกำมือ
 ของตถาคตแล้วที่ไม่ได้นำมาบอกสอน อีกทั้งยังกำชับกับพระอานนท์ว่า ธรรม และ วินัย
 ที่ทรงบัญญัติไว้ครบถ้วนสมบูรณ์แล้วนี้ คือพระศาสนาของเราต่อไป ทรงแสดงเหตุ
 แห่งความเสื่อมของพระสังฆกรรมไว้หลายนัยยะ เพื่อให้เราหลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมนั้น
 เพื่อให้เราสนใจเล่าเรียน ใส่ใจว่าเป็นสิ่งที่ตนควรเล่าเรียนศึกษา ในสิ่งที่เป็นตถาคตภาษิต
 คือเฉพาะที่เป็นพุทธวจนเท่านั้น

“พวกภิกษุเล่าเรียนสูตร อันถือกันมาผิด ด้วยบทพยัญชนะที่ใช้กันผิด;
 เมื่อบท และพยัญชนะ ใช้กันผิดแล้ว แม้ความหมายก็มีนัยอันคลาดเคลื่อน.
 ภิกษุทั้งหลาย! นี้ มูลกรณีทีหนึ่ง ซึ่งทำให้พระสังฆกรรมเลอะเลือน จนเสื่อมสูญไป”

-บาลี พระพุทธภาษิต จตุกก. อ. ๒๑/๑๕๗/๑๖๐.

เหตุการณ์ล่วงเลยไปสองพันกว่าปี ความย่อหย่อนลง ความเสื่อมอันทรนानไปของ
 พระสังฆกรรม ได้ปรากฏตัวให้เห็นชัด เริ่มจากการสังคายนาในครั้งที่สองหรือสาม ที่เริ่มมี
 การเพิ่มคำของสาวกประกบเข้าไปในระบบการถ่ายทอดบอกสอน และความจริงที่ปฏิเสธ
 ไม่ได้เลยก็คือ รูปแบบและระบบการเรียนรู้ธรรมวินัยในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะในระดับของชาว
 พุทธทั่วไป หรือในระดับของคณะสงฆ์เอง เริ่มหาคำที่เป็นพุทธวจนแท้ๆ ไม่ได้แล้ว (หาก
 พุทธวจน คือตัวแทนของพระศาสนา ตามที่ทรงตรัสไว้กับพระอานนท์ นั้นหมายความว่า
 ทุกวันนี้ ชาวพุทธเริ่มหาพระพุทธเจ้าไม่เจอแล้ว)

ใช่หรือไม่ว่า การเรียนรู้พระธรรมวินัยในปัจจุบันนี้ เป็นระบบการเรียนรู้ ที่อาศัย คำของสาวกเป็นหลักแทบทั้งหมด มีการแต่งตั้ง บัญญัติวินัยกันอย่างอิสระ ภายใต้วินัย เดียวกันนั้น ก็มีระบบอาจารย์วาท มีระบบคำสอนที่แตกต่างกัน

น่าแปลกประหลาดอย่างยิ่งที่ว่า การกระทำทั้งหมดนี้ เกิดจากการอ้างถึงคำสอนของ พระพุทธองค์แทบทั้งสิ้น แต่การอ้างถึงตรงนี้ เป็นการอ้างโดยการแต่งบัญญัติขึ้นใหม่ ทั่วๆ ที่พระพุทธองค์ทรงรู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ และทรงรับสั่งเตือนไว้แล้วว่า การบัญญัติขึ้น ใหม่ในสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติ คือเหตุแห่งความเสื่อมที่จะมีมาในอนาคตกาล (อภิธานิธรรม ข้อที่ ๓ สุตตค. อ. ๒๓/๒๑/๒๑.)

ชาวพุทธในยุคหลัง จึงห่างจากพระพุทธเจ้าออกไปเรื่อยๆ เพราะการเรียนรู้ธรรมวินัย จากคำพูดของสาวก ซึ่งยึดถือในตัวครูบาอาจารย์เป็นหลัก โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่า ความสามารถของสาวกนั้น มีขีดจำกัดเพียงแค่ว่าผู้เดินตามมรรคเท่านั้น ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์นี้ ได้ผันแปรพระสัทธรรม ไปสู่ระบบอาจารย์วาทที่แข็งแรง เหนียวแน่น และหลากหลาย

ครั้งศตวรรษก่อน ท่านพุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกษาจารย์, เจื่อม อินทปัญโญ) เป็น ภิกษุรูปแรกที่เล็งเห็นความสำคัญของพุทธวจน ถึงกับขนาดลงทุนลงแรง ใช้เวลาทั้งหมดยี่สิบ กว่าปีในการ “สกัด” เฉพาะส่วนที่เป็นพุทธวจนออกมาจากสิ่งที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎก โดย บรรจงแปลจากฉบับบาลีของประเทศต่างๆ เทียบเคียง เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ที่สุด

ด้วยศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระผู้มีพระภาค ท่านพุทธทาสและสหายธรรมของท่าน ทำงานชิ้นนี้สำเร็จออกมาเป็นผลงานที่เรียกว่า “ชุดจากพระโอยฐ์” ซึ่งมีทั้งหมด ๕ เล่ม คือ พุทธประวัติจากพระโอยฐ์ อริยสัจจากพระโอยฐ์ภาคต้น อริยสัจจากพระโอยฐ์ภาคปลาย ปฏิกิจสมุปปาทจากพระโอยฐ์ และ ขุมทรัพย์จากพระโอยฐ์

ผลงานชุดนี้ มิใช่ผลงานประพันธ์ของท่านพุทธทาส แต่เป็นผลงานแปลพุทธวจน โดยสกัดจากต้นฉบับบาลีในที่ต่างๆ

สิ่งที่บรรจุอยู่ในหนังสือ ๕ เล่มนี้ คือ พุทธวจน คือหลักธรรมที่ทรงตรัสไว้เอง เป็น ตถาคตภาษิต เป็นคำของพระพุทธเจ้า และเป็นผลงานชิ้นยอดที่สุด ซึ่งท่านพุทธทาสและ สหายธรรมของท่าน ใช้เวลาในการแปลอย่างต่อเนื่องถึงยี่สิบกว่าปี แต่เมื่อพิจารณาจาก ยอดพิมพ์ และจำนวนครั้งในการพิมพ์ รวมถึงจำนวนเล่มในการพิมพ์แต่ละครั้งแล้ว จะเห็น ได้ว่าในระยะครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา “ชุดจากพระโอษฐ์” กลับถูกทอดทิ้งไว้บนหิ้ง ไม่ได้รับ การนำมาศึกษาอย่างจริงจัง

ย้อนกลับไปอีกครั้งพุทธกาล สมัยที่ท่านพระสารีบุตร (อัครสาวกเบื้องขวา และเป็น เอตทัคคะผู้เลิศทางปัญญา) ได้พบกับท่านพระอัสสชิเถระเป็นครั้งแรก เกิดความเลื่อมใสใน อริยบทของท่านพระอัสสชิมาก ได้ฟังธรรมจากท่าน เพียงบทเดียวก็บรรลุโสดาปัตติผล หลัง จากนั้น แม้จะเคารพศรัทธาพระอัสสชิมากเพียงใด ท่านพระสารีบุตรก็ได้ติดตามฟังธรรม จากท่านพระอัสสชิเลย พระสารีบุตรฟัง และทรงจำพุทธวจน ธรรมวินัยจากพระโอษฐ์ของ พระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ สิ่งที่แสดงถึงความสำคัญของพุทธวจน คือ ธรรมวินัยจากพุทธโอษฐ์ โดยตรงนั้น จะเห็นได้จากพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายวิธีการเปิดธรรมที่ถูกปิด (ทุก. อ. ๒๐/ ๘๑, ๘๒ / ๒๘๒) ซึ่งมีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ทรงเรียกพุทธบริษัทประเภท ที่ใช้คำของสาวกหรือคำที่คนแต่งขึ้นใหม่ในการศึกษา ว่าเป็นการอาศัย “บุคคลภายนอก เหล่าอื่น” ซึ่งจะไม่สามารถเปิดธรรมที่ถูกปิดไว้ได้และไม่สามารถบรรเทาความสงสัยให้ คลายลงไปได้ ส่วนพุทธบริษัทที่ใช้เฉพาะคำของพระองค์ จะแก้ปัญหาล่าช้าได้ และ จัดเป็นบริษัทที่เลิศ

ด้วยเหตุทั้งหลายทั้งปวงดังกล่าวนี้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่สังคมชาวพุทธจะ ต้องมีความชัดเจนมั่นคงในพุทธวจน เพื่อเร่งสร้างเหตุให้พระสัทธรรมตั้งมั่น ด้วยวิธีและ รูปแบบที่ถูกต้อง ตรงตามพุทธบัญญัติ ตรงตามพุทธประสงค์

และในเมื่อพุทธวจนบาลีฉบับที่ใช้อยู่ คือฉบับสยามรัฐ เป็นต้นฉบับที่ทุกๆ สำนักของคณะสงฆ์ต่างก็ยอมรับร่วมกันอยู่แล้ว ประกอบกับว่า ท่านพุทธทาสได้บรรจงคัดแปลพุทธวจนออกมาเป็นผลงานชุดจากพระโฆษฐ์ ๕ เล่มในเบื้องต้นแล้ว งานที่เหลือก็คือ การตรวจแก้ไขคำที่พิมพ์ผิด และตรวจค้นเพิ่มเติมเพื่อให้งานชุดนี้บรรจพุทธวจนไว้ครบถ้วนที่สุด

หากจะว่ากันอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ ท่ามกลางกระแสของการยึดคำสอนของสาวกเป็นหลักด้วยการโหมกระพือของธุรกิจสื่อธรรมะ ซึ่งถูกผลักดันด้วยกลยุทธ์ทางการขายอย่างแยบคายของนักการตลาด เกิดลัทธิคำสอนของสาวกรุ่นใหม่ เกิดการสร้างบัญญัติ แต่งเติมมรรควิธีต่างๆ ขึ้นใหม่ สร้างความพว่เลือน และสับสนในคำสอนขององค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ซึ่งเป็นเหตุโดยตรงในการอันตรายานของพระธรรมวินัย

ตั้งแต่ปี ๒๕๕๐ ท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล รวมถึงคณะสงฆ์ คณะศิษย์ วัฒนาป่าพง ได้ร่วมกันรวบรวมพุทธวจนล้วนๆ จากพระสูตรทั้งหมดที่มีอยู่ในบาลีสยามรัฐ พร้อมจัดหมวดหมู่ธรรมะ โดยใช้ฐานข้อมูลเดิมที่ท่านพุทธทาสได้ตั้งต้นทำไว้ คือหนังสือชุดจากพระโฆษฐ์ทั้ง ๕ เล่ม โดยคงรักษารูปแบบการจัดลำดับ หมวดธรรมที่ท่านพุทธทาสได้จัดไว้อย่างดีแล้ว รวมไปถึงการเสริมพระสูตรในหมวดธรรมเดียวกัน (เช่น หมวดของอริยสัง ๔) ที่ยังค้างออกมาไม่หมด ตรวจแก้คำผิด เชิงอรรถที่คลาดเคลื่อนและข้อสงสัยที่ยังเคยคงเอาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ได้ค้นคว้าจนพบคำตอบแล้ว พร้อมกับรวบรวมพุทธวจนที่เป็นหลักธรรมหมวดอื่นๆ อีก ที่ยังหลงเหลือเช่น อนุปฺพพิททา, ภาวะของนิพพาน ฯลฯ ที่ยังไม่ได้รวบรวมไว้ ออกมาให้ครบทั้งหมด นำมาบรรจุเพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกทั้งยังจะจัดทำพุทธวจนของพระองค์ทั้งหมด ออกมาเป็นฉบับเทียบเคียงทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยอยู่ในเล่มเดียวกันเพื่อความสะดวกแก่ผู้ต้องการศึกษาอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันได้ทำในระดับของการตรวจแก้ฉบับเดิมแล้วเสร็จไป ๒ เล่มคือ ขุมทรัพย์จากพระโฆษฐ์ และอริยสังจากพระโฆษฐ์ภาคต้น

ด้วยความเลื่อมใสในการถ่ายทอดบอกสอนตามหลักพุทธวจนของท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล จึงเกิดมีพุทธบริษัทเล็กๆ กลุ่มหนึ่ง เกิดศรัทธาในการริเริ่ม และทุ่มเทสร้างความชัดเจน ดึงเอาหลักเหตุ หลักผลให้เกิดความกระจ่างแจ้งในพุทธวจนของท่าน

พระอาจารย์คึกฤทธิ์ ซึ่งถือเป็นความสำคัญเร่งด่วนอันดับหนึ่ง ของชาวพุทธทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเถระ ภิกษุผู้บวชนาน และหมู่อุบาสก อุบาสิกา ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย เพื่อให้ชาวพุทธเข้าใจแก่นแท้ของคำสอน ที่ถูกต้องตรงทาง และเพื่อให้เป็นมาตรฐานหลักเดียวในการศึกษาต่อไป

คณะศิษย์จึงได้พิจารณาที่จะจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ ซึ่งการทำงานตรงนี้เป็นผลเกิดจากการได้เห็นความทุ่มเทแรงกายแรงใจของท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ เป็นหลัก อีกทั้งได้รับการสนับสนุนจากบรรดาพุทธบริษัทที่ได้เห็นคุณค่า และความสำคัญของพุทธวจน ในความหมายที่ถูกต้อง โดยทั้งหมดนี้ มีจุดประสงค์เพียงข้อเดียวเท่านั้น นั่นคือ เพื่อสร้างเหตุปัจจัยที่ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ ตรงตามพุทธบัญญัติ ในการสร้างความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม ด้วยการสร้างความชัดเจน และมั่นคงในพุทธวจนนี้ ถือเป็นการณ์อัญเชิญพระพุทธรองค์กลับมาสู่จิตใจชาวพุทธอีกครั้งหนึ่ง

คณะศิษย์วัดนาป่าพง ในนามของชาวพุทธ ขอกราบขอบน้อมต่อ พระผู้มีพระภาค และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย และขออนุโมทนา กับทุกรูปนามที่มีส่วนร่วมในการทำงาน ตรงนี้ให้สำเร็จลุล่วงต่อไป

ในนามพุทธบริษัท

พุทธศักราช ๒๕๕๒

กํานําเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

[พ.ศ.๒๕๐๒]

พระพุทธศาสนาทั้งแท่ง มียอดสุด คือ อริยสัจ ๔. หลักธรรมทุก ๆ อย่าง สงเคราะห์รวมลงได้ใน อริยสัจ ๔. ข้อปฏิบัติทุก ๆ ข้อ ก็มีเพื่อรู้อริยสัจ ด้วยปัญญา. ครั้นรู้อริยสัจ ด้วยปัญญาถึงที่สุดแล้ว ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นผู้ที่ทำที่สุดแห่งความทุกข์ให้ปรากฏได้ และพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด ไม่กลับเป็นทุกข์อีกต่อไป เพราะจิตหลุดพ้นจากสิ่งที่เคยยึดถือ.

ผู้ที่รู้อริยสัจได้ โดยตนเอง อย่างแตกฉาน และสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ด้วย เรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ผู้ที่รู้อริยสัจเอง แตกฉานเฉพาะเท่าที่ทำได้เองให้หลุดพ้นได้ แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้ เพราะไม่สามารถในการทรมานผู้ฟัง เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้ที่ได้ฟังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วรู้ตามได้ เรียกว่า พระอนุพุทธเจ้า หรือ พระอริยสาวก. ทั้ง ๓ จำพวกนี้ก็ล้วนแต่ เพราะรู้อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. อริยสัจ ๔ จึงคือ ยอดธรรม. การรู้อริยสัจ ก็คือ ยอดแห่งพรหมจรรย์. และการประพฤติ เพื่อรู้อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา ก็คือ ยอดแห่งการประพฤติทั้งหลาย.

ในโลกนี้ หรือในโลกไหน ๆ ก็พ้นโลกก็ตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่า “ความพ้นทุกข์.” ความพ้นทุกข์ มิได้ เพราะรู้อริยสัจทั้ง ๔ อย่างสมบูรณ์ คือ รู้จักทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นั่นเอง. อริยสัจทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงเป็นความรู้ที่ควร ศึกษาสำหรับการมีชีวิตอยู่ ยิ่งกว่าความรู้อื่น ๆ ซึ่งเป็นเพียงการหลอกล่อให้ชีวิตเพลินไปวันหนึ่ง ๆ หาได้สำรอกทุกข์ พร้อมทั้งรากเชื้อของมันออกจากดวงจิตของมนุษย์ได้ไม่.

เจ้าหน้าที่กองตำราของคณะธรรมทาน ได้พยายามค้นเรื่องอริยสัจมาเป็นเวลานาน ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการค้นและการนำมาจัดเข้าลำดับให้ถูกต้องปะติดปะต่อกันจนตลอดเรื่อง เป็นเรื่อง อริยสัจจากพระโอษฐ์ ฉบับที่สมบูรณ์. คณะธรรมทาน ได้เริ่มพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ตั้งแต่ต้น พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดเย็บเล่มภาค ๑-๒ ไว้ตอนหนึ่งแล้ว. มาบัดนี้ภาค ๓ - นิโรธอริยสัจ เสร็จลง จึงได้จัดเย็บ เล่มไว้อีกตอนหนึ่ง. ส่วนภาค ๔ - มรรคอริยสัจ และ ภาคสรุปท้าย จะได้จัดพิมพ์ต่อไป.

คณะธรรมทาน, ไชยา

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

หนังสือ พุทธวจน ๒

อริยสัจจากพระโศภัญ (ภาคต้น)

จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการสร้างเหตุให้พระสังฆกรรมตั้งมั่น
ด้วยวิธีและรูปแบบที่ตรงตามพุทธประสงค์ ตรงตามพุทธบัญญัติ

นั่นคือ การที่ชาวพุทธทุกๆภาคส่วน ทั้งภิกษุสงฆ์ และฆราวาส
พากันสนใจ ศึกษาเล่าเรียน เฉพาะในสิ่งที่เป็นพุทธวจน เป็นพุทธภาษิต
เป็นการกลับไปใช้มาตรฐานหลักเดียวอันเดิม ที่ใช้กันในครั้งพุทธกาล
เพื่อรักษาความถูกต้องในหลักธรรมวินัย ที่ประกาศโดยพระพุทธเจ้า

ถือเป็นการอัญเชิญพระพุทธเจ้า ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะกลับมาสู่จิตใจ
ของชาวพุทธอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อเป็นพุทธบูชา และเพื่อประโยชน์สุข
แก่มนุษยและเทวดาทั้งหลายสืบไป

ใจความสำคัญ

หลังจากทรงทึงราชสมบัติ ทึงโอกาสแห่งการเสพกามในระดับพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ครองแผ่นดินสุคตมหาสมุทรทึง ๔ สมณโคตม (โคตม) ได้บำเพ็ญเพียรอันยากยิ่ง เพื่อบรรลุความรู้อันประเสริฐ อันเป็นทางหลุดพ้นจากห้วงทุกข์

ในที่สุด ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ดวงไม้อัสสัคตะ

ในคืนวันเพ็ญเดือน ๖

เกิดแสงสว่างอันโอฬารมิอาจประมาณ

ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภพของเทวดาทึงหลายจะบันดาลขึ้นได้

ความสว่างแห่งแสงนี้ แผ่ไปถึงทึงทุกภพภูมิ

ส่องสว่างถึงไม่วैनแม่แต่โลกันตริกนรกอันมืดมิด

สิ่งทึงทรงตรัสรู้ในัน คือ ความจริงอันประเสริฐทึง ๔ (อริยสัจ ๔)

อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

และทึงบรรจุอยู่ในหนังสือเล่มนี้ คือ อริยสัจ ๓ ข้อแรก

โดยคัดแปลมาเฉพาะพุทธวจน เป็นตถาคตภาษิต

คือทึงทรงตรัสไว้ด้วยพระองค์เอง

การจัดพิมพ์ครั้งนี้ มีการแก้ไขคำทึงพิมพ์ผิด ปรับแก้เชิงอรรถทึงยังเป็นประเด็นข้อสงสัย หรือไม่สอดคล้องกับพุทธวจนและเพิ่มเติมพุทธวจนทึงเพิ่งค้นพบใหม่ โดยยังคงรักษาเลขหน้า ไว้เหมือนเดิม เพื่อความสะดวกแก่ผู้ทึงสนใจศึกษาเทียบเคียงกับต้นฉบับเดิมของท่านพุทธทาส และกองตำราคณะธรรมทาน ธรรมทานมูลนิธิ และเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษา ผู้รู้ด้านบาลี ได้ตรวจสอบเน้นย้ำความถูกต้อง เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอรส

ภาคต้น

อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหาวิ. วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.	ฉก. อ.	นิกกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ภิกขุณี. วิ.	ภิกขุณีวิภังค์	”	สตตก. อ.	สัตตกนิบาต	”
มหา. วิ.	มหาวัคค์	”	อฏฐก. อ.	อฏฐกนิบาต	”
จุลล. วิ.	จุลลวัคค์	”	นวก. อ.	นวกนิบาต	”
ปริวาร. วิ.	ปริวารวัคค์	”	ทสก. อ.	ทสกนิบาต	”
สี. ที.	สีลักขันธวัคค์	ทีฆนิกาย	เอกาทสก. อ.	เอกาทสกนิบาต	”
มหา. ที.	มหาวัคค์	”	ขุ. ขุ.	ขุททกปาฐะ	ขุททกนิกาย
ปา. ที.	ปาฎีกวัคค์	”	ธ. ขุ.	ธัมมบท	”
มู. ม.	มูลปินณาสะกั	มัชฌิมนิกาย	อุ. ขุ.	อุทาน	”
ม. ม.	มัชฌิมปินณาสะกั	”	อิติว. ขุ.	อิติวุตตะกะ	”
อุปริ. ม.	อุปริปินณาสะกั	”	สุ. ขุ.	สุตตนิบาต	”
สคา. สั.	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย	วิมาน. ขุ.	วิมานวัตถุ	”
นิทาน. สั.	นิทานวัคค์	”	เปต. ขุ.	เปตวัตถุ	”
ขนธ. สั.	ขันธวารวัคค์	”	เถร. ขุ.	เถรคาถา	”
สพา. สั.	สพายตณวัคค์	”	เถรี. ขุ.	เถรีคาถา	”
มหาวาร. สั.	มหาวารวัคค์	”	ชา. ขุ.	ชาดก	”
เอก. อ.	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	มหานิ. ขุ.	มหานิทเทศ	”
ทุก. อ.	ทุกนิบาต	”	จูพนิ. ขุ.	จูพนิเทศ	”
ติก. อ.	ติคนิกาย	”	ปฎิสม. ขุ.	ปฎิสัมภิทามัคค์	”
จตุกก. อ.	จตุกกนิบาต	”	อปท. ขุ.	อปทาน	”
ปญจก. อ.	ปญจกนิบาต	”	พทุทว. ขุ.	พทุทวงส์	”
			จริยา. ขุ.	จริยาปิฎก	”

ตัวอย่างคำย่อ : ๑๔/๑๗๑/๒๔๕ ให้อ่านว่า ไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๔๕

ไตรปิฎก	= ไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ	ฉบับอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗ ชุดพิมพ์ครั้งแรก
วิ. อภิ.	= วิภังค์ อภิธรรมปิฎก	ศุมนจ. ภ. = ศุมนจลวิลาสินี ภาค
พ. โอ.	= พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	ขุ. โอ. = ขุมนทรัพย์จากพระโอษฐ์
อริย. โอ.	= อริยสังจากพระโอษฐ์	ปฎิจจ. โอ. = ปฎิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์
อิทัป.	= อิทัปปัจจตวา	น. = หน้า ท.= ทั้งหลาย

สารบัญย่อ

(ตามลำดับภาค ทุกภาค)

หน้า

ภาคนำ	ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง	๑ - ๑๔๐
ภาค ๑	ว่าด้วย ทุกขอริยสังความจริงอันประเสริฐคือทุกข์	๑๔๕ - ๒๓๔
ภาค ๒	ว่าด้วย สมุทยอริยสัง ความจริงอันประเสริฐ- คือเหตุให้เกิดทุกข์ _____	๒๓๗ - ๔๐๓
ภาค ๓	ว่าด้วย นิโรธอริยสัง ความจริงอันประเสริฐ- คือความดับไม่เหลือของทุกข์ _____	๔๐๓ - ๘๑๖
ภาค ๔	ว่าด้วย มัคคอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือมรรค	๘๑๕ - ๑๔๕๐
ภาคสรุป	ว่าด้วย ข้อความสรุปเกี่ยวกับจตุราริยสัง _____	๑๔๕๓ - ๑๕๓๔
ภาคผนวก	ว่าด้วย เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวก- แก่การอ้างอิงฯ _____	๑๕๓๗ - ๑๕๗๒

สารบัญขยายความ

(ตามลำดับนิทเทศของภาค ทุกนิทเทศ)

			หน้า
ภาคนำ	ว่าด้วย	ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง	๑-๑๔๐
	ตอน ๑	ว่าด้วย สัตว์โลกกับจตุราริยสัง _____	๓ - ๑๘
	ตอน ๒	ว่าด้วย ชีวิตมนุษย์กับจตุราริยสัง _____	๑๙ - ๔๙
	ตอน ๓	ว่าด้วย พระพุทธองค์กับจตุราริยสัง _____	๕๐ - ๗๑
	ตอน ๔	ว่าด้วย การรู้อริยสังไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย _____	๗๒ - ๙๔
	ตอน ๕	ว่าด้วย คุณค่าของอริยสัง _____	๙๕ - ๑๑๐
	ตอน ๖	ว่าด้วย เค้าโครงของอริยสัง _____	๑๑๑ - ๑๔๐
ภาค ๑	ว่าด้วย	ทุกขอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์	๑๔๕ - ๒๓๔
	นิทเทศ ๑	ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม- หลักทั่วไป _____	๑๔๘ - ๑๕๓
	นิทเทศ ๒	ว่าด้วย ทุกข์สรุปในปัญจุปาทานชั้น _____	๑๕๔ - ๒๕๓
	นิทเทศ ๓	ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์ _____	๒๕๔ - ๒๗๓
ภาค ๒	ว่าด้วย	สมุทยอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือ- เหตุให้เกิดทุกข์ _____	๒๗๗ - ๔๐๓
	นิทเทศ ๔	ว่าด้วย ลักษณะแห่งตัณหา _____	๒๘๐ - ๓๑๙
	นิทเทศ ๕	ว่าด้วย ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา _____	๓๒๐ - ๓๒๗
	นิทเทศ ๖	ว่าด้วย อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์ _____	๓๒๘ - ๓๖๙

หน้า

	นิตเทศ ๗	ว่าด้วย	ทิวฏฐิที่เกี่ยวกับตณหา	_____	๓๓๐ - ๓๘๐
	นิตเทศ ๘	ว่าด้วย	กิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย	___	๓๘๑ - ๔๐๒
ภาค ๓	ว่าด้วย	นิโรธอริยสัง	ความจริงอันประเสริฐคือ-		
			ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์	_____	๔๐๓ - ๘๑๖
	นิตเทศ ๙	ว่าด้วย	ความดับแห่งตณหา	_____	๔๑๐ - ๔๓๖
	นิตเทศ ๑๐	ว่าด้วย	ธรรมเป็นที่ดับแห่งตณหา	_____	๔๓๗ - ๕๕๐
	นิตเทศ ๑๑	ว่าด้วย	ผู้ดับตณหา	_____	๕๕๑ - ๖๒๕
	นิตเทศ ๑๒	ว่าด้วย	อาการดับแห่งตณหา	_____	๖๓๐ - ๘๑๕
ภาค ๔	ว่าด้วย	มัคคอริยสัง	ความจริงอันประเสริฐคือมรรค		๘๑๕ - ๑๔๕๐
	นิตเทศ ๑๓	ว่าด้วย	ข้อความนำมรรค	_____	๘๒๒ - ๘๖๕
	นิตเทศ ๑๔	ว่าด้วย	สัมมาทิฏฐิ	_____	๘๗๓ - ๑๐๒๘
	นิตเทศ ๑๕	ว่าด้วย	สัมมาสังกัปปะ	_____	๑๐๒๕ - ๑๐๕๕
	นิตเทศ ๑๖	ว่าด้วย	สัมมาวาจา	_____	๑๐๖๐ - ๑๐๗๕
	นิตเทศ ๑๗	ว่าด้วย	สัมมากัมมันตะ	_____	๑๐๘๐ - ๑๐๘๕
	นิตเทศ ๑๘	ว่าด้วย	สัมมาอาชีวะ	_____	๑๐๙๐ - ๑๑๒๖
	นิตเทศ ๑๙	ว่าด้วย	สัมมาวายามะ	_____	๑๑๒๗ - ๑๑๗๕
	นิตเทศ ๒๐	ว่าด้วย	สัมมาสติ	_____	๑๑๗๖ - ๑๒๗๗
	นิตเทศ ๒๑	ว่าด้วย	สัมมาสมาธิ	_____	๑๒๗๘ - ๑๓๖๗
	นิตเทศ ๒๒	ว่าด้วย	ข้อความสรุปมรรค	_____	๑๓๖๘ - ๑๔๘๕
ภาคสรุป	ว่าด้วย	ข้อความสรุปเกี่ยวกับ	จตุราริยสัง	___	๑๔๕๓ - ๑๕๓๔
ภาคผนวก	ว่าด้วย	เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวกแก่-			
		การอ้างอิง ฯ		_____	๑๕๓๗ - ๑๕๗๒

สารบัญละเอียด (ตามลำดับเรื่อง ทุกเรื่อง)

หน้า

อักษรย่อชื่อคัมภีร์	-----	(๖)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก	-----	(๗)

ภาคนำ

ว่าด้วยข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง

(มี ๖ ตอน ๕๑ หัวข้อ)

ตอน ๑ ว่าด้วย สัตว์โลกกับจตุราริยสัง (๑๓ หัวข้อ)	-----	๓ - ๑๘
ตรัสรู้แล้ว ทรงรำพึงถึงหมู่สัตว์	-----	๓
การพ้นทุกข์โดยไม่รู้ริยสังนั้น เป็นไปไม่ได้	-----	๕
เพราะไม่รู้ริยสัง จึงต้องเล่นไปในสังสารวัฏ	-----	๖
สัตว์เกิดกลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย เพราะไม่รู้ริยสัง	-----	๗
ความมืดบอดของโลก มีตลอดเวลาที่พระตถาคตไม่เกิดขึ้น	-----	๘
ริยสังสี่ เป็นสิ่งคงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง	-----	๑๑
สุขที่สัตว์โลกควรกลัว และไม่ควรกลัว	-----	๑๑
ความรู้สึกรงของบุคคล ไขว่กันอยู่เสมอต่อหลักแห่งริยสัง	-----	๑๒
ผู้คิดเหยื่อโลก ชอบฟังเรื่องงาม ไม่ฟังเรื่องสงบ	-----	๑๓

หน้า

การฟังอริยสัจ เหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้วเท่านั้น	-----	๑๔	
จิตที่ยังไม่ได้ฟอก ยากนักที่จะเห็นนิโรธสัจ	-----	๑๖	
สัตว์ผู้ไม่เป็นไทต่อความกำหนัด ย่อมหลงกาม	-----	๑๖	
สัตว์โลก รู้จักสุขอันแท้จริง ต่อเมื่อปัญญาเกิด	-----	๑๗	
ตอน ๒ ว่าด้วย ชีวิตมนุษย์กับจตุราริยสัจ (๒๐ หัวข้อ)	-----	๑๕ - ๔๕	
มนุษย์เป็นอันมาก ได้ยึดถือเอาที่พึงผิด ๆ	-----	๑๕	
ผู้ไม่รู้อริยสัจ ย่อมหลงสร้างแหวงแห่งความทุกข์เพื่อตัวเองอยู่รำไป	---	๑๕	
ผู้รู้อริยสัจ หาหลงสร้างทุกข์ขึ้นเพื่อตัวเองไม่	-----	๒๐	
ทุกข์ประเภทใหญ่ ๆ ก็มีพอแล้ว สำหรับสัตว์จะสำนึกตัวมารู้อริยสัจ	---	๒๑	
พอรู้อริยสัจ ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นติดปลายเล็บเทียบกับปลูพี	---	๒๒	
ผู้ไม่รู้อริยสัจ เชื่อว่าตกอยู่ในที่มีด	-----	๒๓	
ผู้ไม่รู้อริยสัจ เชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ	-----	๒๕	
ความมนุษย์จะหลุดจากบ่วง (คือรู้อริยสัจ)	-----	๒๖	
๑. เมื่อจมกามตามปกติ	-----	๒๖	
๒. เมื่อจมกามครั้งที่สอง	-----	๒๗	
๓. เมื่อเฉไปติดบ่วงทิฎฐิ	-----	๒๕	
๔. เมื่อพ้นจากบ่วง	-----	๓๑	
ยังมีพวกบริโศกคาม โดยไม่จมกาม	-----	๓๔	
ผู้รู้อริยสัจเป็นหลักอยู่ในใจ ย่อมไม่มีอาการสั่นสะเทือนเพราะ-			
	ดูยกวาทะ : ดูจเสาหิน	---	๓๖
ผู้ประกอบด้วยอวิชา คือผู้ไม่มีความรู้ตัวอย่าง	-----	๓๗	
อย่าคิดเรื่องโลก แต่จงคิดเรื่องอริยสัจ	-----	๓๘	

อยากกล่าวเรื่องทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์	๔๐
อยากกล่าวเรื่องไม่มีประโยชน์ แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์	๔๑
จงบวชเพื่อรู้ความดับทุกข์ เหมือนเขาทั้งหลายผู้บวชแล้วโดยชอบ	๔๒
ไม่รู้อริยสัจ ก็ยังไม่เป็นสมณพราหมณ์ที่แท้	๔๒
ถ้ามีวโรให้รู้เรื่องที่ไม่จำเป็นเสียก่อน ก็ตายเปล่า	๔๔
อย่ายึดถือติดแน่นในธรรม แต่จงใช้เพียงเป็นเครื่องมือ	๔๖
เปรียบนักเรียนอริยสัจ ด้วยหนูต่างจำพวกกัน	๔๗
จงสงเคราะห์ผู้อื่น ด้วยการให้รู้อริยสัจ	๔๘
ตอน ๓ ว่าด้วย พระพุทธองค์กับจตุราริยสัจ (๑๕ หัวข้อ)	๕๐ - ๗๑
พระพุทธองค์ คือผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์	๕๐
มุนน้อยมุนหนึ่งของความทุกข์ ที่พระองค์ไม่มี	๕๑
ทรงแสวง	๕๒
ทรงพบ	๕๓
เมื่อยังไม่ทรงรู้อริยสัจ ก็ยังไม่ชื่อว่า ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ	๕๔
ถ้าไม่รู้เบญจขันธ์ โดยนัยอริยสัจสี่ ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาเป็นพระพุทธเจ้า	๕๕
พระพุทธองค์ทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ ก็เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจสี่	๕๗
ทรงรอบรู้โลก (อริยสัจ)	๕๗
ทรงบันลือสีหนาท ประกาศจตุราริยสัจ	๕๘
ทรงประกาศ อนุตตรธรรมจักร ซึ่งใคร ๆ ประกาศไม่ได้	๖๐
สิ่งที่ไม่ทรงนำเสนอ มีมากกว่ามากนัก	๖๐
สิ่งที่ทรงนำมาสอน ก็เฉพาะเรื่องความพ้นทุกข์	๖๑

หน้า

ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสัจสี่	๖๒
ทรงบัญญัติสัจจะ ไม่เข้าใคร ออกใคร	๖๔
ตรัสถ้อยคำโดยโวหาร โลก แต่มิได้ทรงยึดถือ	๖๕
สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะทรงตอบปัญหาอริยสัจได้	๖๗
พระพุทธเจ้าทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่ตรัสรู้อริยสัจสี่	๖๘
เหตุที่ต้องมีพระพุทธองค์และธรรมวินัยอยู่ในโลก	๖๙
ผู้ช่วยให้รู้อริยสัจ นับเนื่องอยู่ในบุคคลผู้มีอุปการะมาก	๗๐
ตอน ๔ ว่าด้วย การรู้อริยสัจไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย (๑๐ หัวข้อ)	๗๒ - ๙๔
ทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนมีการประกาศอริยสัจ ตามเป็นจริง	๗๒
มีบุคคลบวชแล้วรู้อริยสัจ ทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน	๗๓
ทั้งอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้อริยสัจ	๗๓
ตรัสว่าจงหลีกเร้น แล้วจักรู้อริยสัจ	๗๕
ตรัสว่าจงเจริญสมาธิ จักรู้อริยสัจตามเป็นจริง	๗๕
จิตเป็นสมาธิแล้ว รู้อริยสัจได้แจ่มใส เหมือนเห็นของในน้ำอันใส	๗๖
เมื่อประพาศกติกทาง กิริยาที่ไปนิพพาน เบาลบายเหมือนไม้ลอยน้ำ	๗๗
การรู้อันตคาหิกทัญญู ไม่เกี่ยวกับการรู้อริยสัจและการประพาศก-	
พรหมจรรย์	๗๙
สัจจะ และหลักพึงปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสัจจะ	๘๓
(ก. ความจริงตามแบบของชาวโลกตามธรรมชาติ)	๘๓
(ข. วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง)	๘๕
(ค. ลำดับแห่งความเป็นไป เพื่อจะได้รู้ซึ่งความจริง)	๘๗

(ง. การตามบรรลุดึงซึ่งความจริง) _____	๘๕
(จ. ธรรมเป็นอุปการะมากแก่การตามบรรลุดึงซึ่งความจริง) _____	๕๐
การรู้อริยสังเป็นของไม่เหลือวิสัย พระอรุบุคคล จึงมีปริมาณมาก _____	๕๓
ตอน ๕ ว่าด้วย คุณค่าของอริยสัง (๑๓ หัวข้อ) _____	๕๕ - ๑๑๐
อริยสังสี่ เป็นเอกังกิธรรมที่ทรงแสดง _____	๕๕
ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้อริยสังนั้น เป็นไปไม่ได้ _____	๕๖
สัตว์ต้องเวียนว่าย เพราะไม่เห็นอริยสัง _____	๕๗
การรู้อริยสัง รับผิดชอบกว่าการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศีรษะ _____	๕๘
การรู้อริยสัง ควรแลกเอาแม้ด้วยการถูกแทงด้วยหอกวันละ- ๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี _____	๕๕
เมื่อยังไม่รู้อริยสัง ก็ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน _____	๑๐๐
สัตว์จำพวกวินิบาต กับการเห็นจตุราริยสัง _____	๑๐๑
การรู้อริยสัง ทำให้มีตาครบสองตา _____	๑๐๓
การสิ้นอาสวะมิได้ เพราะการรู้อริยสัง _____	๑๐๔
เหตุที่ทำให้สังจะเหล่านี้ ใต้นามว่า “อริยะ” _____	๑๐๔
เหตุที่ทำให้สังจะเหล่านี้ ใต้นามว่า “อริยะ” (อีกนัยหนึ่ง) _____	๑๐๕
อริยสังสี่ สำหรับความเป็นอรุบุคคล _____	๑๐๖
อริยสังธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้ำไม่ได้ _____	๑๐๘
ตอน ๖ ว่าด้วย ประเภทหรือเค้าโครงของอริยสัง (๑๖ หัวข้อ) _____	๑๑๑-๑๔๐
หลักอริยสังมีอย่างเดียว แต่คำอธิบายมีปริยายมากมาย _____	๑๑๑

หน้า

อริยสังคี โดยสังเขป (นัยทั่วไป) _____	๑๑๑
อริยสังคี โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยปัญจุปาทานขันธ) _	๑๑๒
อริยสังคี โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยอายตนะหก) ___	๑๑๔
ทรงวางลำดับแห่งอริยสัง อย่างตายตัว _____	๑๑๖
อริยสังคี ในรูปแบบพิเศษ _____	๑๑๖
การวางลำดับใหม่ ไม่มีเหตุผลเลย _____	๑๑๗
หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัง มี ๔ ชนิด _____	๑๑๘
อริยสังคี มี ๓ รอบ มี ๑๒ อากาโร _____	๑๑๙
อริยสังคี เนื่องกันจนเห็นอริยสังเดียวไม่ได้ _____	๑๒๐
ขยายความแบบกระชับ ของจตุราริยสัง หรือ “ขยายความแห่งคำว่า- รอบ ๓ อากาโร ๑๒” _____	๑๒๑
ขยายความ ของจตุราริยสัง (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยอันตะ) ___	๑๒๒
ขยายความ ของจตุราริยสัง (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยสักกายะ) _	๑๒๓
ขยายความ ของจตุราริยสัง (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยคำว่าโลก) _	๑๒๔
อริยสังคี ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง) _____	๑๒๕
๑. ทุกขอริยสัง _____	๑๒๕
๒. ทุกขสมุททยอริยสัง _____	๑๒๙
๓. ทุกขนิโรธอริยสัง _____	๑๓๒
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง _____	๑๓๕
อริยสังคี ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่สอง) _____	๑๓๘

อุทเทศแห่งจตุราริยสัจ ๑๔๓

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๓ นิทเทศ ๑๒๗ เรื่อง)

อุทเทศแห่งทุกขอริยสัจ ๑๔๓

นิทเทศแห่งทุกขอริยสัจ (๓ นิทเทศ : ๑-๓ รวม-
ทั้งหมด ๑๒๕ เรื่อง) ๑๔๘ - ๒๓๓

นิทเทศ ๑ ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม-
หลักทั่วไป (๑๒ เรื่อง) ๑๔๘ - ๑๕๓

ความเกิด	-----	๑๔๘
ความแก่	-----	๑๔๘
ความตาย	-----	๑๔๘
ความโศก	-----	๑๔๙
ความรำไรรำพัน	-----	๑๔๙
ความทุกข์กาย	-----	๑๔๙
ความทุกข์ใจ	-----	๑๕๐
ความคับแค้นใจ	-----	๑๕๐
ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก	-----	๑๕๐
ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก	-----	๑๕๑
ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เช่นนั้น	-----	๑๕๑
ปัญจอุปาทานขันธ	-----	๑๕๓

นิทเทศ ๒ ว่าด้วย ทุกข์สรูปในปัญจปาทานชั้น (๒ ตอน-

รวมทั้งหมด ๕๕ เรื่อง) ๑๕๔ - ๒๕๓

ตอน ๑ ว่าด้วย เบญจชั้นโดยวิภาค (๒ วิภาค-

: (ก.)-(ข.) ๗๑ เรื่อง) ๑๕๔ - ๒๒๑

(ก.) วิภาคแห่งเบญจชั้น (๕ วิภาค ๖๐ เรื่อง) ๑๕๔ - ๒๐๘

๑. วิภาคแห่งรูปชั้น (๑๕ เรื่อง) ___ ๑๕๕ - ๑๕๘

รูปและรูปอาศัย _____ ๑๕๕

มหาภูตคือธาตุสี่ _____ ๑๕๖

การเกิดขึ้นของธาตุสี่ เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข์ _____ ๑๕๕

ความเพลिनในธาตุสี่ เท่ากับความเพลिनในทุกข์ _____ ๑๕๕

รสอระย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไป ของธาตุสี่ _____ ๑๕๕

ความลับของธาตุสี่ _____ ๑๖๐

ธาตุสี่ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา _____ ๑๖๑

ยังยินดีในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่ _____ ๑๖๒

ความหมายของคำว่า “รูป” _____ ๑๖๓

อุปมาแห่งรูป _____ ๑๖๓

อัสสาทะของรูป _____ ๑๖๔

อาทีนพของรูป _____ ๑๖๔

นิสสรณะของรูป _____ ๑๖๘

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับรูป _____ ๑๖๘

รูปชั้น โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ _____ ๑๖๘

๒. วิชาคแห่งเวทนาชั้นที่ (๒๑ เรื่อง) ___	๑๖๕ - ๑๕๒
เวทนาหก _____	๑๖๕
ความหมายของคำว่า “เวทนา” _____	๑๖๕
อุปมาแห่งเวทนา _____	๑๗๐
ความหมายอันแท้จริงของ “บาดาล” _____	๑๗๑
ธรรมลักษณะ ๓ ประการ แห่งเวทนา _____	๑๗๑
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับเวทนา _____	๑๗๒
ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา _____	๑๗๔
วิชาคแห่งเวทนา _____	๑๗๖
“ธรรม” (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลาย- ปริยาย (อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)	๑๗๘
เวทนามีธรรมคาไม่เที่ยง _____	๑๗๕
เวทนามีธรรมคาแปรปรวน _____	๑๘๐
เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง _____	๑๘๑
เวทนาทุกชนิด เดิน ไปสู่ความดับ _____	๑๘๒
เวทนา เป็นทางมาแห่งอนุสัย _____	๑๘๓
อัสสาทะชั้นเลิศ ของเวทนา _____	๑๘๔
เวทนา คือทางไปแห่งจิตของสัตว์ _____	๑๘๖
การเกิดของเวทนา เท่ากับ การเกิดของทุกข์ _____	๑๕๐
อาการเกิดดับแห่งเวทนา _____	๕๐
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับเวทนา _____	๑๕๑
เวทนาชั้นที่ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่ _____	๑๕๒
ประมวลสิ่งที่ต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา _____	๑๕๒

หน้า

๓. วิชาคแห่งสัญญาชั้น (๘ เรื่อง)	___	๑๕๓ - ๑๕๘
สัญญาหก	_____	๑๕๓
ความหมายของคำว่า “สัญญา”	_____	๑๕๓
อุปมาแห่งสัญญา	_____	๑๕๔
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับสัญญา	_____	๑๕๕
สัญญาที่มีธรรมดาแปรปรวน	_____	๑๕๖
การเกิดของสัญญาเท่ากับการเกิดของทุกข์	___	๑๕๗
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับสัญญา	_____	๑๕๗
สัญญาชั้น โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	_____	๑๕๘
๔. วิชาคแห่งสังขารชั้น (๗ เรื่อง)	_	๑๕๘ - ๒๐๒
สังขารหก	_____	๑๕๘
ความหมายของคำว่า “สังขาร”	_____	๑๕๙
อุปมาแห่งสังขาร	_____	๑๕๙
สังขารที่มีธรรมดาแปรปรวน	_____	๒๐๐
การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์	___	๒๐๑
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับสังขาร	_____	๒๐๑
สังขารชั้น โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	_____	๒๐๒
๕. วิชาคแห่งวิญญาณชั้น (๘ เรื่อง)	_	๒๐๓ - ๒๐๘
วิญญาณหก	_____	๒๐๓
ความหมายของคำว่า “วิญญาณ”	_____	๒๐๓
อุปมาแห่งวิญญาณ	_____	๒๐๔
วิญญาณที่มีธรรมดาแปรปรวน	_____	๒๐๔

หน้า

วิญญาณ เมื่อทำหน้าที่เป็นพีช	_____	๒๐๕
การเกิดของวิญญาณ เท่ากับการเกิดของทุกข์	_____	๒๐๗
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับวิญญาณ	_____	๒๐๗
วิญญาณชั้นร์ โคนัยแห่งอริยสัจสี่	_____	๒๐๘
(ข.) วิชาคแห่งปัญจอุปาทานชั้นร์ (๑๑ เรื่อง)		๒๐๘ - ๒๒๑
อุปาทานสี่	_____	๒๑๐
รากเง่าแห่งอุปาทานชั้นร์	_____	๒๑๒
อุปาทานกับอุปาทานชั้นร์ มิใช่อันเดียวกัน	_____	๒๑๓
อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน	_____	๒๑๓
เบญจชั้นร์ ได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ	_____	๒๑๔
ที่ติดของสัตว์	_____	๒๑๕
ผู้คิดบ่วง-ผู้หลุดจากบ่วง	_____	๒๑๖
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน	_____	๒๑๗
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)	_____	๒๑๘
ลัทธิอื่น ไม่รู้จักเรื่องอิตตวาทุปาทาน	_____	๒๑๘
ตอน ๒ ว่าด้วย เบญจชั้นร์โดยสรุป (๒๓ เรื่อง)		๒๒๑ - ๒๕๓
เบญจชั้นร์ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	_____	๒๒๑
มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจชั้นร์ (แต่ละชั้นร์)	_____	๒๒๒
เบญจชั้นร์ เป็นที่บัญญัติกิณแห่งสังขตะ	_____	๒๒๓
การถูกตราน้ำ เพราะอนุสัยในเบญจชั้นร์	_____	๒๒๔
การถูกตราน้ำ เพราะตายตามเบญจชั้นร์	_____	๒๒๖

หน้า

สัญญาชนและที่ตั้งแห่งสัญญาชน (ความยึดถือหรือเครื่องร้อยรัดจิต)	๒๒๗
ความลับของเบญจฉน _____	๒๒๘
เบญจฉน เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์ _____	๒๓๐
เบญจฉน เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้ _____	๒๓๒
เบญจฉน ไม่เที่ยง _____	๒๓๓
เหตุปัจจัยของเบญจฉน ก็ไม่เที่ยง _____	๒๓๖
เบญจฉนเป็นทุกข์ _____	๒๓๖
เหตุปัจจัยของเบญจฉน ก็เป็นทุกข์ _____	๒๓๘
เบญจฉน เป็นอนัตตา _____	๒๓๙
ฉน ๕ ไม่เป็นไปตามความต้องการของเรา _____	๒๔๐
สิ่งใดมิใช่ของเรา _____	๒๔๓
เหตุปัจจัยของเบญจฉน ก็เป็นอนัตตา _____	๒๔๕
เบญจฉน เป็นภาระที่หนัก _____	๒๔๖
เบญจฉน เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย _____	๒๔๖
เบญจฉน เป็นกองถ่านเถาริ่ง _____	๒๔๗
เบญจฉน เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ _____	๒๔๘
เรียกกันว่า “สัตว์” เพราะติดเบญจฉน _____	๒๔๙
ไม่รู้จักเบญจฉน ชื่อว่ามีวิชา _____	๒๕๑
เพลินในเบญจฉน เท่ากับเพลินในทุกข์ _____	๒๕๑
ต้องละฉนทราคะในเบญจฉน _____	๒๕๒

นิทเทศ ๓ ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์-

(๑๘ เรื่อง) ๒๕๔ - ๒๗๓

หลักที่ควรรู้ เกี่ยวกับทุกข์ _____	๒๕๔
------------------------------------	-----

ปัญจุปาทานขั้นพื้นฐาน เป็นทุกขอริยสัจ	๒๕๖
ปัญจุปาทานขั้นพื้นฐาน เป็นทุกข์	๒๕๖
ทรงแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๖
ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๗
ความเป็นทุกข์ ๓ ลักษณะ	๒๕๗
ความทุกข์ของเทวดาและมนุษย์ ตามธรรมชาติ	๒๕๘
เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในอายตนะ	๒๕๙
ทุกข์ เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้	๒๖๐
ทุกข์ คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต (ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)	๒๖๒
ไม่พ้นทุกข์ เพราะมัวเพลินในอายตนะ	๒๖๔
อายตนะหก เป็นทุกขอริยสัจ	๒๖๔
กลุ่มอายตนะ เป็นของร้อน	๒๖๕
กลุ่มอายตนะ เป็นของมีด	๒๖๖
พิษลูกศรแห่งความทุกข์ ของบุद्धชน	๒๖๗
สุขทุกข์ เนื่องจากการมีอยู่แห่งขั้นพื้นฐาน	๒๖๘
ประพัตติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรอบรู้ทุกข์	๒๖๙
ทุกข์ชนิดปลายแถว	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษาคน)	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)	๒๗๑
(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)	๒๗๑
ทุกขอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	๒๗๔

ภาค ๒

ว่าด้วยสมุทยอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๕ นิทเทศ ๑๐๒ เรื่อง)

อุทเทศแห่งสมุทยอริยสัง ๒๓๕

นิทเทศแห่งสมุทยอริยสัง (๕ นิทเทศ : ๔ - ๘, -
๑๐๐ เรื่อง) ๒๘๐ - ๔๐๒

นิทเทศ ๔ ว่าด้วย ลักษณะแห่งตัณหา (๔๑ เรื่อง) ๒๘๐ - ๓๑๕

ลักษณะการแห่งตัณหา	-----	๒๘๐
สักกายสมุทัย ไวพจน์แห่งตัณหา	-----	๒๘๑
เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก	-----	๒๘๒
สัญโญชน์อย่างเอก	-----	๒๘๒
เครื่องจูงไปสู่ความเป็นภพ	-----	๒๘๒
พืชของภพ	-----	๒๘๓
เหตุให้มีการเกิด	-----	๒๘๕
ที่เกิดแห่งอุปธิ	-----	๒๘๖
ที่เกิดแห่งอุปาทาน	-----	๒๘๗
ที่เกิดแห่งอาหาร	-----	๒๘๗
ตัณหาโดยวิภาคแห่งอารมณ์ ๖ อย่าง	-----	๒๘๘
ภพโดยวิภาค ๓ อย่าง	-----	๒๘๘
ตัณหาโดยวิภาค ๓ อย่าง	-----	๒๘๙
ลักษณะแห่งกามตัณหา	-----	๒๙๐
กามคุณห้า คือปวง	-----	๒๙๐

	หน้า
กาม เป็นเครื่องผูก	๒๕๑
กาม เป็นมยา	๒๕๒
ไม่มีความเย็นในกาม	๒๕๒
คนกล่าวคำเท็จ เพราะกาม	๒๕๓
อิทธิพล ของกาม	๒๕๔
เข้าไปหาความตาย เพราะกาม	๒๕๕
ความเพลิน เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์	๒๕๖
เพลินอยู่กับอายตนะภายใน เท่ากับ เพลินอยู่ในทุกข์	๒๕๖
ความอ้อยกลางกองทุกข์ (ความหลงของกาม)	๒๕๗
ความอ้อยที่ไม่คุ้มกับความทุกข์	๒๕๘
กามเปรียบด้วย ท่อนกระดูก	๓๐๐
กามเปรียบด้วย ขึ้นเนื้อคาปาก	๓๐๑
กามเปรียบด้วย คบเพลิงทวนลม	๓๐๒
กามเปรียบด้วย หลุมถ่านเพลิง	๓๐๓
กามเปรียบด้วย ของในความฝัน	๓๐๔
กามเปรียบด้วย ของขี้ม	๓๐๔
กามเปรียบด้วย ผลไม้	๓๐๕
รายละเอียดที่ควรศึกษา เกี่ยวกับกาม	๓๐๗
ไวพจน์ ของกาม	๓๐๕
กามเปรียบด้วยรูรั้วของเรือ	๓๑๒
ลักษณะแห่งภวัตถหา	๓๑๒
ปัจจัยแห่งภวัตถหา	๓๑๓
วิภาคแห่งภวัตถหา ร้อยแปด	๓๑๔
เหตุที่ทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง (เพราะภวัตถหา)	๓๑๗

หน้า

ภพแม่ชั่วขณะคิดนิ้วมือ ก็ยังน่ารังเกียจ _____ ๓๑๕

วิภวตัณหา _____ ๓๑๕

นิทเทศ ๕ ว่าด้วย ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา-

(๕ เรื่อง) ๓๒๐-๓๒๓

การเกิดขึ้นแห่งตัณหา _____ ๓๒๐

ฐานที่เกิดแห่งตัณหา (สี่อย่าง) _____ ๓๒๑

ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา _____ ๓๒๒

สิ่งที่ต้องรู้ ต้องละ เพื่อความสิ้นทุกข์ _____ ๓๒๖

ภาวะเป็นที่รักที่ยินดี เป็นหนามในอริยวินัย _____ ๓๒๓

นิทเทศ ๖ ว่าด้วย อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์-

(๓๑ เรื่อง) ๓๒๘ - ๓๖๕

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ _____ ๓๒๘

อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์ (สายแห่งปฏิเสธสมุปปบาท) _____ ๓๒๘

วิภาคแห่งปฏิเสธสมุปปบาท _____ ๓๒๕

ปัจจัยแห่งอวิชชา _____ ๓๓๓

อาการเกิดแห่งความทุกข์ _____ ๓๓๕

ทุกข์เกิดเพราะเพลลินในเบญจจันท์ _____ ๓๓๕

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น เพราะยึดถือเบญจจันท์ _____ ๓๓๖

ความทุกข์ใครทำให้เกิดขึ้น _____ ๓๓๘

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยผัสสะ)

มีนันทิคือมีอุปาทาน ผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน _____ ๓๓๕

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยนันทิ)

	หน้า
ความพอใจเป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง _____	๓๓๕
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยฉันทราคะ)	
อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่ได้ของวิญญาน _____	๓๔๑
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)	
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่กำลังแห่งนามรูป)	๓๔๒
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งนตฺติ)	๓๔๓
อาการเกิดแห่งความทุกข์ โดยสังเขป _____	๓๔๔
อาการเกิดขึ้นแห่งโลก _____	๓๔๕
ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นั้นคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ _____	๓๔๖
อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร _____	๓๔๗
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น เพราะค้นหาในอายตนะภายนอก _____	๓๔๘
อาการที่ทุกข์เกิดจากค้นหา _____	๓๕๐
ค้นหา เป็นเชื้อแห่งการเกิด _____	๓๕๑
อัสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับค้นหา _____	๓๕๒
อาการที่สัตว์เกิดค้นหาและเกิดทุกข์ _____	๓๕๓
อาการที่ค้นหา (เครื่องนำไปสู่ภพใหม่) เจริญขึ้น _____	๓๕๕
เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด _____	๓๕๖
ผู้แบกของหนัก _____	๓๕๗
จิตมีค้นหา เรียกว่าอยู่สองคน _____	๓๕๘
จิตไม่มีค้นหา เรียกว่าอยู่คนเดียว _____	๓๕๙

หน้า

ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม	-----	๓๖๑
ปณิกนทุกข์ ที่มีกามตัณหาเป็นมูล	-----	๓๖๖
ตัณหา เป็นเหตุแห่งความ โศก	-----	๓๖๗
ปัจจัยแห่งทุกข์ โดยอเนกปริยาย	-----	๓๖๘
นิทเทศ ๗ ว่าด้วย ทิฏฐิเกี่ยวกับตัณหา (๘ เรื่อง)		๓๗๐ - ๓๘๐
เพราะมิจฉาทิฏฐิ จึงเป็นปลาติดอวน	-----	๓๗๐
เกิดกิเลสและทุกข์ เพราะทิฏฐิบวก-ทิฏฐิลบ	-----	๓๗๑
สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร	-----	๓๗๒
สักกายสมุทฺถคามินีปฏิปทา	-----	๓๗๓
เหตุให้เกิดอันทคานิกทิฏฐิสิบ	-----	๓๗๕
ทิฏฐิให้เกิดเวทนาชนิดที่ล้วนแต่เป็นทุกข์สมุทัย	-----	๓๗๖
ความสำคัญผิด เป็นเหตุให้เกิดนันทิ (ความเพลิน)	-----	๓๗๘
ตัณหาเจริญ เพราะมิจฉาทิฏฐิในปิยรูป-สาตรูป	-----	๓๗๙
นิทเทศ ๘ ว่าด้วย กิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย-		(๑๕ เรื่อง) ๓๘๑ - ๔๐๒
ลระระคะโทสะโมหะ ก่อนละชาติขรามรณะ	-----	๓๘๑
ทุกแง่มุมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล	-----	๓๘๔
ข้อควรทราบ เกี่ยวกับอกุศลมูล (หลายแง่มุม)	-----	๓๘๕
ไม่อาจละระคะโทสะโมหะ ก็เพราะหลงในสัญโญชนิยธรรม	-----	๓๘๗
สังโยชน์ เจ็ด	-----	๓๘๘
(สังโยชน์เจ็ด อีกนัยหนึ่ง)	-----	๓๘๙

	หน้า
สังโยชน์ สิบ	๓๕๐
ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์	๓๕๐
อนุสัยสาม คู่กับเวทนาสาม	๓๕๒
อนุสัย เนื่องอยู่กับเวทนา	๓๕๓
อนุสัยทั้งสามเกิดได้ แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา	๓๕๔
รายละเอียดที่ควรศึกษา เกี่ยวกับอัสวะ	๓๕๖
เหตุให้อัสวะเจริญและไม่เจริญ	๓๕๘
เหตุให้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน	๔๐๐
บุคคลผู้ถึงซึ่งอวิชชา	๔๐๑
อวิชชา ของผู้ถึงซึ่งอวิชชา	๔๐๒
ทุกขสมุทฺทยอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรละ	๔๐๓

ภาค ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๔ นิตเทศ ๒๕๕ เรื่อง)

อุทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ ๔๐๕

นิตเทศแห่งนิโรธอริยสัจ (๔ นิตเทศ : ๕ - ๑๒, -
๒๕๓ เรื่อง) ๔๑๐ - ๘๑๕

นิตเทศ ๕ ว่าด้วย ความดับแห่งตัณหา (๒๕ เรื่อง) ๔๑๐ - ๔๓๖

หน้า

ที่ละไปดับไป แห่งค้นหา	๔๑๐
ความดับทุกข์มี เพราะความดับแห่งนั้นที่	๔๑๓
ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์	๔๑๔
พ้นทุกข์ เพราะไม่เพลนในธาตุ	๔๑๔
ความหมายของคำว่า “ความดับ”	๔๑๕
ความดับของรูปขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของเวทนาขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของสัญญาขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของสังขารขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๗
ความดับของวิญญาณขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๗
ความดับของเบญจขั้นนี้ คือความดับของทุกข์	๔๑๘
ดับค้นหา คือปลงภาระหนักลงได้	๔๑๘
ละกิเลสค้นหาได้ คือละเบญจขั้นนี้ได้	๔๑๙
ละนันทราคะแห่งสิ่งใด ก็คือการละซึ่งสิ่งนั้น	๔๒๐
ความสิ้นค้นหา คือนิพพาน	๔๒๑
ที่สุดของพรหมจรรย์ คือนิพพาน	๔๒๒
ความไม่เพลนในอายตนะ คือความหลุดพ้นจากทุกข์	๔๒๔
หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะไม่เพลนเพลนในเบญจขั้นนี้	๔๒๔
ความดับของอายตนะ คือความดับของทุกข์	๔๒๕
ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายค้นหาแห่งกามคุณในอดีต	๔๒๖
ความปลอดจากกามโยคะ	๔๒๗
ความปลอดจากภวโยคะ	๔๒๗
ความปลอดจากทัญญโยคะ	๔๒๘

หน้า

ความปลอดจากอวิชชาโยคะ	-----	๔๒๘
เครื่องกีดขวางการละสังขโยชน์	-----	๔๓๐
ประพัตติพรหมจรรย์ เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด	-----	๔๓๑
เห็น โลก ก็เห็นเหมือนเห็นฟองน้ำและพยับแดด	-----	๔๓๓
เห็น โลก ชนิดที่ความตายไม่เห็นเรา	-----	๔๓๓
การดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธีแม้กระทั่ง- วิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ	-----	๔๓๓

นิเทศ ๑๐ ว่าด้วย ธรรมที่ดับแห่งตัณหา-

(๖๑ เรื่อง) ๔๓๓ - ๕๕๐

ทิวฐิตัสสนะที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ	-----	๔๓๓
“ที่” ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ	-----	๔๓๘
“ที่” ซึ่งชาติสี่หยั่งลงไม่ถึง	-----	๔๓๘
ที่เกี่ยวนอกโลก	-----	๔๓๙
สิ่งที่ไม่ปรุง	-----	๔๓๙
“สิ่งนั้น” หาพบในกายนี้	-----	๔๔๐
อาณาจักรแห่งโลกอุดร	-----	๔๔๐
เมื่อ “เธอ” ไม่มี !	-----	๔๔๑
สิ่งที่ไม่เต็มขึ้นหรือพร่องลง	-----	๔๔๑
ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง	-----	๔๔๒
ที่สุดแห่งทุกข์	-----	๔๔๒
สิ่งนั้นมีแน่ !	-----	๔๔๓
ธรรมที่ชื่อว่า “นิพพาน”	-----	๔๔๓

นิพพานธาตุ	-----	๔๔๔
ลักษณะแห่งนิพพานธาตุ ๒ ชนิด	-----	๔๔๕
ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ	-----	๔๔๕
ข. อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ	-----	๔๔๕
(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)	-----	๔๔๖
(ถ้อยคำในพาทย์บาลีแห่งคาถาผนวกท้ายพระสูตร)	-----	๔๔๖
อสังขตลักษณะ ๓ อย่าง	-----	๔๔๘
ความดับเย็นของเวทนามิได้ แม้ในทิวภุชธรรมนี้	-----	๔๔๘
นิพพาน คือวิราคะธรรม	-----	๔๕๐
ไวยาจน์ของนิพพาน (๓๒ คำ)	-----	๔๕๑
นิพพานอริวงนะ	-----	๔๖๒
ยาถ่ายและยาตำรอกความเกิด-แก่-ตาย	-----	๔๖๔
ธรรมเป็นเครื่องถอนอัสมิมานะในปัจจุบัน	-----	๔๖๖
สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีอหังการะมะมังการะมานานุสัย	-----	๕๖๘
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง	-----	๔๗๐
นิพพานเห็น ได้ยากยิ่ง	-----	๔๗๐
พอนิพพานธรรมปรากฏ ก็หมดสงสัย	-----	๔๗๐
นิพพาน เป็นที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก	-----	๔๗๑
เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก	-----	๔๗๒
ไม่ถึงนิพพาน เพราะพลัดออกนอกทางจนหลงทาง	-----	๔๗๓
นิพพานของคนตาบอด (มิจฉาทิภูจฺจ)	-----	๔๗๕
ไม่หนีพพาน เพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	-----	๔๗๗
การทำรถให้แล่นไปได้ถึงนิพพาน	-----	๔๗๘

	หน้า
ถ้ายังมีเชื่อ ก็ยังไม่ปรินิพพาน	๔๓๕
ถ้าหมดเชื่อ ก็ปรินิพพาน	๔๓๕
นิพพานที่เห็น ได้เอง (เมื่อบุคคลนั้นรู้สึกต่อความสิ้นราคะ- โทสะ-โมหะ)	๔๘๐
นิพพานที่เห็น ได้เอง ตามคำของพระอานนท์	๔๘๒
หมด “อาหาร” ก็นิพพาน	๔๘๔
อาสวักขยญาณ เป็นเครื่องให้พ้นจากอาสวะ	๔๘๖
ปริญญญาที่แท้จริง	๔๘๗
วิโมกข์ ๒ ระดับ : สมยวิโมกข์ - อสมยวิโมกข์	๔๘๗
ก. สมยวิโมกข์	๔๘๗
ข. อสมยวิโมกข์	๔๘๘
ธรรมที่สมควรแก่การหลุดพ้นจากทุกข์	๔๕๐
ชาติที่อาศัยแล้ว สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด	๔๕๒
ธรรมชาติต่าง ๆ ที่เป็นผลของสมถวิปัสสนา- อันดับสุดท้าย (: อภิญญาหก)	๔๕๕
คำอธิบายปุพเพนิวาसानุสสติญาณที่แท้จริง (ซึ่งไม่เป็นสัตสสตทิกฺขลฺลี)	๔๕๘
อริยวิโมกข์ คืออมตธรรม	๕๐๔
บริษัทเลิศ เพราะสนใจคำของตถาคตที่เป็นโลกุตตระ	๕๐๕
นิพพาน เพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	๕๐๗
ปรินิพพานในทิวชฺฐธรรม ด้วยการตัดอกุศลมูล	๕๐๘
ปฏิปทาเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง	๕๑๐
ปรินิพพานเฉพาะตน ผลแห่งการถอนความมั่นหมาย- ในธรรมทั้งปวง โดยความหมาย ๔ สถาน	๕๑๐

หน้า

หยุดถือมั่น-หยุดหวั่นไหว	๕๑๓
ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน	๕๑๔
ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)	๕๑๕
ลำดับแห่งโลกียสุข (ลำดับแห่งความสุขแบบต่างๆ ในทางโลกตั้งแต่- หายาจนถึงละเอียดที่สุด ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)	๕๑๖
ธรรมเป็นที่ดับตามลำดับ (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน) (: อนุปฺพนิโรธ-อนุปฺพวิหารอนุปฺพวิหารสมบัตติ)	๕๒๒
ก. อนุปฺพนิโรธ เก้า	๕๒๒
ข. อนุปฺพวิหาร เก้า	๕๒๓
ค. อนุปฺพวิหารสมบัตติ เก้า	๕๒๔
อนุปฺพวิหารอาพาธ	๕๓๐
ปัญญาสติกับนามรูปดับ เพราะวิญญาณดับ	๕๔๑
เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญ้าเศษไม้	๕๔๑
หมดกลม-หยุดหมุน	๕๔๒
คนค้าหรือคนขาย ล้วนมีหวังในนิพพาน	๕๔๒
วิมุตติ ไม่มีความต่างกันตามวาระของผู้ปฏิบัติ	๕๔๖
อริยโลกุตตรธรรม สำหรับคนทุกคนทุกวาระ	๕๔๘
นิทเทศ ๑๑ ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา (๑๐๖ เรื่อง)	๕๕๑ - ๖๒๕
ปุถุชน คือผู้ยึดถือเต็มที่	๕๕๑
พระเสขะ คือผู้กำลังจะไม่ยึดถือ	๕๕๑
ปุถุชน คือผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน	๕๕๒
พระเสขะ คือผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน	๕๕๓
พระอเสขะ คือผู้ที่หมดความยึดถือในทุกสิ่ง	๕๕๓

	หน้า
พระอเสขะ คือผู้ที่ไม่ยึดถือแม่ในนิพพาน	๕๕๔
ไตรสิกขา ของพระอเสขะ	๕๕๕
ธรรมขั้นที่ ๑ ของพระอเสขะ	๕๕๕
สัมมัตตะสปี ของพระอเสขะ	๕๕๖
องค์แห่งความเป็นพระเสขะและพระอเสขะ	๕๕๗
นิทเทศแห่งไตรสิกขา เพื่อเปรียบเทียบ	๕๕๗
นิทเทศแห่งไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๘
เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ	๕๖๐
ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน	๕๖๔
การรู้เบญจขันธ์ โดยหลักแห่งอริยสัจสี่	๕๖๗
การรู้ปัญจอุปาทานขันธ์ โดยธรรมลักษณะห้า	๕๖๘
ผู้ละราคะ-โทสะ-โมหะ ระดับโสดาบัน	๕๖๘
พระโสดาบัน รู้จักปัญจอุปาทานขันธ์	๕๗๑
พระโสดาบัน เป็นใครกัน?	๕๗๑
หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะ โสดาบันของตนเอง	๕๗๓
แว่นส่องความเป็นพระโสดาบัน	๕๘๐
ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฏฐิโดยธรรมชาติ (สิ่งทีผู้สมบูรณ์ด้วย ทิวฏฐิทำไม่ได้โดยธรรมชาติ)	๕๘๑
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ)	๕๘๒
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อม- ด้วยทิวฏฐิ อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อม- ด้วยทิวฏฐิ อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓

หน้า

ผู้สิ้นความสงสัย (พระโศดาบัน) _____	๕๘๔
ผู้มีธรรมญาณและอันวัยญาณ (พระโศดาบัน) _____	๕๘๖
พระโศดาบัน รู้จักอินทรีย์หก _____	๕๘๘
พระโศดาบันกับพระอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม _____	๕๙๐
พระโศดาบันกับพระอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม (อีกนัยหนึ่ง) _____	๕๙๑
ผู้รวมอยู่ในกลุ่ม โศดาบัน ๓ จำพวก _____	๕๙๒
ก. สัทธานุสारी _____	๕๙๒
ข. ัมมมานุสारी _____	๕๙๒
ค. โศดาบันนะ _____	๕๙๓
ความเป็นพระโศดาบัน ไม่อาจแปรปรวน _____	๕๙๔
ความเป็นโศดาบัน ประเสริฐกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ _____	๕๙๔
ผลแห่งความเป็นโศดาบัน _____	๕๙๕
พระอริยบุคคล ละสังโยชน์ได้ต่างกัน _____	๕๙๖
พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังขารธรรมต่างกัน ๔ ประเภท _____	๕๙๗
ก. ผู้ทิฏฐุวัชฌเมตสังขารปรีนิพพายี _____	๕๙๗
ข. ผู้กายัสสเกทาสสังขารปรีนิพพายี _____	๕๙๘
ค. ผู้ทิฏฐุวัชฌเมตสังขารปรีนิพพายี _____	๕๙๘
ง. ผู้กายัสสเกทาสสังขารปรีนิพพายี _____	๖๐๐
อุปมาการฝึกช้างศึก ด้วยการฝึกตนของอริยสาวก _____	๖๐๐
บุคคลที่มีเชื้อเหลือ ๕ จำพวก _____	๖๐๓
พระอรหันต์ รู้จักปัญจูปาทานชั้นชัดแจ้งแล้วหลุดพ้น _____	๖๐๗
บุคคลผู้บรรลุนุปาทาปรีนิพพาน _____	๖๐๘
พระอรหันต์ คือผู้เป็นอเสขะ _____	๖๐๘

	หน้า
ลักษณะทั่วไป ของความเป็นพระอรหันต์	๖๐๕
ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอรุ์เจ้า (อริยวาส)	๖๑๑
ผู้มีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์	๖๑๕
พระอรหันต์ มีคุณลักษณะที่น่าสนใจ	๖๑๖
พระอรหันต์ เลิศกว่าภวัคคพรหม	๖๑๘
ผู้ข้ามพ้นกามโลก-รูปโลก-อรุโลก ยังไม่ชื่อว่าข้ามพ้นโลก- (จนกว่าจะลุนาสวตัณญาเวทิตนโรธ)	๖๑๕
พระอรหันต์ คือผู้เป็นเกพลี	๖๒๐
ผู้เป็นเกพลีบุคคล ในพุทธศาสนา	๖๒๒
มีศีลงาม-ธรรมงาม-ปัญญางาม ก็เป็นเกพลี	๖๒๓
ผู้ละอาสวะนานาแบบ	๖๒๘
ก. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเห็น	๖๒๘
ข. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการสำรวม	๖๓๐
ค. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเสพ	๖๓๐
ง. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการอดกลั้น	๖๓๑
จ. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเว้น	๖๓๒
ฉ. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการบรรเทา	๖๓๓
ช. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเจริญทำให้มาก	๖๓๓
ซ. ผลแห่งการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงโดย ๗ วิธี	๖๓๔
ผู้พ้นพิเศษ เพราะความสิ้นตัณหา	๖๓๔
ผู้อาบแล้วด้วยเครื่องอาบ (หลุดพ้นได้เพราะการรู้ออกจากตัณญาตะทั้งสาม)	๖๓๕
ผู้ไม่เป็นทั้งฝ่ายรับและฝ่ายคัดค้าน (ดับกิเลสและทุกข์- เพราะออกเสียได้จากทัญญิบวก - ทัญญิลบ)	๖๓๖

ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว	๖๓๗
ก. ผู้ไม่ถือตัว (น อุตฺตเสนติ)	๖๓๘
ข. ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสฺเสนติ)	๖๔๐
ค. ผู้ไม่อวดวัน (น ฐปายติ)	๖๔๐
ฅ. ผู้ไม่ลุกโพล่ง (น ปหุชฺชติ)	๖๔๑
ง. ผู้ไม่ไหม้เกรียม (น ปชฺจณฺมายติ)	๖๔๒
ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว	๖๔๒
ผู้ไม่สำคัญมั่นหมายแล้วไม่เกิดนันทิ (ความเพลิน)	๖๔๕
ผู้ปฏิบัติเปรียบด้วยนักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร	๖๔๖
ผู้หลุดพ้นแล้ว มีอุปมา ๕ อย่าง	๖๔๗
ผู้รอดไปได้ ไม่ตายกลางทาง	๖๔๘
ผู้ตายคาประตุนิพพาน	๖๕๑
ผู้หลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น	๖๕๓
ผู้กำลัง โน้มเอียง ไปสู่นิพพาน	๖๕๓
ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน	๖๕๔
ผู้รู้ความลับของปิยรูป-สาตรูป	๖๕๕
ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้	๖๕๖
ความรู้สึกลงใจของผู้ชนะค้นหาได้	๖๕๗
แบบวิธีในการเข้าถึงความเป็นอริยๆ ของบุคคล ๗ แบบ	๖๕๘
๑. ผู้อุกโศภาวิมุตต์	๖๕๘
ผู้อุกโศภาวิมุตต์ โดยสมบูรณ	๖๕๘
ผู้อุกโศภาวิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๑
๒. ผู้ปัญญาวิมุตต์	๖๖๒

	หน้า
ผู้ปัญญาวิมุตต์ (อีกนัยหนึ่ง)	๖๖๓
ผู้ปัญญาวิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๕
๓. ผู้กายสักกจี	๖๖๖
ผู้กายสักกจี (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๗
๔. ผู้ทิฏฐิปปัตต์	๖๖๘
๕. ผู้สัทธาวิมุตต์	๖๖๙
๖. ผู้ธัมมานุสारी	๖๗๐
๗. ผู้สัทธานุสारी	๖๗๑
ผู้อนิมิตตวิหารี	๖๗๒
ผู้มีสันทิฏฐิภกรรม ตามคำของพระอานนท์	๖๗๓
ผู้นิพพาน-ปรินิพพาน ตามคำของพระอานนท์	๖๗๔
ผู้มีทิฏฐุธรรมนิพพาน ตามคำของพระอานนท์	๖๗๔
ผู้เขมปป์ตต์ ตามคำของพระอานนท์	๖๗๕
ตทั้งคนิพพุโต-ผู้ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ	๖๗๖
ผู้มิตทั้งคนิพพาน ตามคำของพระอานนท์	๖๗๗
หมดตัวตน ก็หมดเครื่องผูกพัน	๖๗๘
หมดตัวตน ก็หมดอหังการ	๖๗๙
สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชา	๖๘๐
บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑
วิชาของผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑
ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่	๖๘๒
ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร	๖๘๓
ผู้ไม่เข้าไปหา ย่อมหลุดพ้น	๖๘๓

หน้า

ผู้ลงมัจจุราชให้หลง	๖๘๕
เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ จึงมีความแตกต่างแห่งอริยบุคคล	๖๘๖
พระอริยบุคคลมีหลายระดับ เพราะอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน	๖๘๗
การเป็นพระอริยเจ้า ไม่ใช่สิ่งสุดวิสัย	๖๘๘
กายนครที่ปลดอภัย	๖๘๙
ผู้ไม่มีหนามยอกตำ	๖๙๕
ผู้อยู่คนเดียว คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง	๖๙๕
กายของผู้ที่สิ้นค้นหาแล้วก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ (นิโรธมิใช่ความตาย)	๖๙๗
พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ?	๖๙๘
หลักการทดสอบตัวเอง ว่าเป็นอรหันต์หรือไม่	๗๐๐
คำถามที่ใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์ (มี ๖ หมวด)	๗๐๒
(หมวด ๑ : ผัสสะ)	๗๐๒
(หมวด ๒ : อุปาทานขันธ ๕)	๗๐๓
(หมวด ๓ : ธาตุหก)	๗๐๔
(หมวด ๔-๕ : आयตนะใน-นอก)	๗๐๕
(หมวด ๖ : การถอนมานะ (มานานุสัย))	๗๐๖
สมณะสี่ประเภท	๗๑๑
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๒
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๔
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๕
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๗
สมณะแห่งลัทธิหนึ่ง ๆ ต่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น	
(ระบบลัทธิพรหมจรรย์จึงไม่เหมือนกัน)	๗๑๙

หน้า

แต่ละมรรควิธีไม่อาจจะกล่าวว่ใครดีกว่าใคร	๓๑๕
ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างพระอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญา- กับสัมมาสัมพุทธเจ้า	๓๒๑
ผีเท่าไร วัดด้วยการรู้รียสัจ	๓๒๒
ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายดีไม่เหลือแห่งภพ	๓๒๓
ผู้อยู่อย่างคนมีสุข ก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้	๓๒๕
ระดับต่าง ๆ แห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นจากทุกข์	๓๒๗

นิเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา (๖๑ เรื่อง) ๓๓๐ - ๔๑๕

อาการดับแห่งโลก	๓๓๐
อาการดับแห่งความทุกข์	๓๓๐
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขปที่สุด	๓๓๑
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขป	๓๓๒
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสมบูรณ์	๓๓๒
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๓๓
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๓๓
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๓๔
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๓๕
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๓๖
เหตุดับแห่งทุกข์ ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย	๓๓๗
ลักษณะการแห่งการรู้รียสัจและการสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์	๓๓๘
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์	๓๓๙
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๔๐

หน้า

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๔๑
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๔๑
อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น	๓๔๒
อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ	๓๔๓
สักกายนิโรธ	๓๔๔
อาการแห่งการละอวิชชา โดยย่อ	๓๔๔
กระแสการปรุงแต่งแห่งการเกิดวิมุตติญาณทัสสนะ	๓๔๖
การปรินิพพานในทิวฏฐธรรม	๓๔๕
การปรินิพพานในทิวฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๕๐
การปรินิพพานในทิวฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)	๓๕๐
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี	๓๕๑
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๓๕๒
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๓๕๒
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๓๕๓
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๓๕๓
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๓๕๔
ลำดับการหลุดพ้นโดยละเอียด เมื่อเห็นอนัตตา	๓๕๔
ทางให้ถึงความหลุดพ้น ๕ ทาง	๓๕๕
รู้จักอุปาทาน ต่อเมื่อหมดอุปาทาน	๓๕๕
อาสวะสิ้นไป เพราะการกำจัดสมารัมภะและอวิชชา	๓๖๐
พอรู้เรื่องการร้อยรัด ก็สามารถทำที่สุดทุกข์	๓๖๒
ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์	๓๖๓
ลำดับแห่งการดับของสังขาร (ลำดับแห่งการดับของสรรพสิ่ง)	๓๖๖

	หน้า
จิตหยั่งลงสู่อมตะ เมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม	๓๖๖
บรรลุดุรหันต์ โดยละมัจฉา ๖ ชนิด	๓๖๘
ขั้นตอนอันจำกัด แห่งปัจจัยของการละกาม-รูป-อรุปราคะ	๓๗๐
ละราคะ โทสะ โมหะได้ เพราะไม่หลงในสัญญาชยนิยธรรม	๓๗๑
ภาวะแห่งความสิ้นตัวตนและสิ้นโลก	๓๗๑
สิ้นกิเลสก็แล้วกัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร	๓๗๔
เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหว่ายสิ้นอายุ	๓๗๔
ฟองไข่ออกเป็นตัว มิใช่โดยเจตนาของแม่ไก่- (เหมือนอาสวะสิ้นเอง เมื่อปฏิบัติชอบ)	๓๗๕
ผลสูงต่ำแห่งการปฏิบัติ ตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น	๓๗๖
อานิสงส์ ตามลำดับการเกิดแห่งธรรมโดยไม่ต้องเจตนา- (จากศีลถึงวิมุตติ)	๓๘๐
สัญญาในอุปาทานระงับไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นวิภูตะ	๓๘๒
อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริยสาวก แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา	๓๘๕
การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสาม แล้วดับเย็น	๓๘๗
มรรคแปดสมบูรณ์เกิดขึ้นบริบูรณ์โดยทันทีเมื่อเห็น- องค์ประกอบของผัสสะตามเป็นจริง	๓๙๐
การออกไปเสียได้ จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์บุดูชน	๓๙๓
การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น	๓๙๖
ก. สุขที่ควรกลัว	๓๙๖
ข. สุขที่ไม่ควรกลัว	๓๙๗
ค. สุขที่ยังหวั่นไหวและไม่หวั่นไหว	๓๙๗

ง. การละความผูกพันในรูปสัญญาสมบัติและ-	
อรุสัญญาสมบัติ _____	๗๕๕
การละทักขณด้วยอนุปีตสนาญาณในอารมณ์ของทักขณนั้น ๆ _____	๘๐๒
อนุสัยเจ็ดสลาย เมื่อขาดความยึดมั่นในอารมณ์แห่งปัญจสัญญา _____	๘๐๒
ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน _____	๘๐๓
วิธีการปมวิมุตติให้ถึงที่สุด _____	๘๐๔
สติปัญฐานบริบูรณ์ เพราะอานาปานสติบริบูรณ์ _____	๘๐๖
(หมวดกายานุปีตสนา) _____	๘๐๖
(หมวดเวทนานุปีตสนา) _____	๘๐๗
(หมวดจิตตานุปีตสนา) _____	๘๐๗
(หมวดชัมมานุปีตสนา) _____	๘๐๘
โพชฌงค์เจ็ดบริบูรณ์ เพราะสติปัญฐานบริบูรณ์ _____	๘๐๕
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ) _____	๘๐๕
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนาฯ) _____	๘๑๑
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตาฯ) _____	๘๑๒
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดชัมมาฯ) _____	๘๑๓
วิชา-วิมุตติบริบูรณ์ เพราะโพชฌงค์บริบูรณ์ _____	๘๑๓
นิโรธอริยสัง (อีกนัยหนึ่ง) _____	๘๑๔
นิโรธอริยสัง เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง _____	๘๑๕

ภาคผนวก

(พระสูตรเกี่ยวกับอริยสัจสี่ที่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติม)

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง) _ _ _ _ _	(๒)
กายนคร (อีกนัยหนึ่ง) _ _ _ _ _	(๓)
กายนคร (อีกนัยหนึ่ง) _ _ _ _ _	(๑๑)
โพชฌงค์แกั้จิตหดหู่และจิตฟุ้งซ่าน _ _ _ _ _	(๑๓)
โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ _ _ _ _ _	(๑๖)
ตถาคตเท่านั้นที่พยากรณ์ไม่ผิดพลาด _ _ _ _ _	(๑๗)

ภาคนำ

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

ภาคหน้า

มีเรื่อง :-	๑. สัตว์โลก กับ จตุราริยสัจ	๑๓	หัวข้อ
	๒. ชีวิตมนุษย์ กับ จตุราริยสัจ	๒๐	หัวข้อ
	๓. พระพุทธองค์ กับ จตุราริยสัจ	๑๕	หัวข้อ
	๔. การรู้อริยสัจ ไม่เป็นสิ่งที่สูญวิสัย	๑๐	หัวข้อ
	๕. คุณค่าของอริยสัจ	๑๓	หัวข้อ
	๖. เค้าโครงของอริยสัจ	๑๖	หัวข้อ

อริยสัจจากพระโศภฐ์

ภาคนำ

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(๖ ตอน)

-๑-

สัตว์โลก กับ จตุราริยสัจ

ตรัสรู้แล้ว ทรงรำพึงถึงหมู่สัตว์

สัตว์โลกนี้ เกิดความเดือดร้อนแล้ว มีผัสสะบังหน้า^๑ ย่อมกล่าวซึ่งโรค (ความเสียดแทง) นั้น โดยความเป็นตัวเป็นตน

เขาสำคัญสิ่งใด โดยความเป็นประการใด แต่สิ่งนั้นย่อมเป็น (ตามที่เป็นจริง) โดยประการอื่นจากที่เขาสำคัญนั้น

๑. คำว่า “มีผัสสะบังหน้า (ผัสสะเปรโต)” หมายความว่า เมื่อเขาถูกต้องผัสสะใด จิตทั้งหมดของเขายึดมั่นอยู่ในผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น แม้จะใหญ่โตมากมายเพียงใด ทำนองเส้นผมบังภูเขา เขาหลงใหลยึดมั่นแต่ในอัสสาทะของผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น; อย่างนี้เรียกว่า มีผัสสะบังหน้า คือบังลูกตาของเขา ให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ผิดไปจากตามที่เป็นจริง

สัตว์โลกติดข้องอยู่ในภพ ถูกภพบังหน้าแล้ว มีภพโดยความเป็นอย่างอื่น (จากที่มันเป็นอยู่จริง) จึงได้เพติดเพตินย้งนักในภพนั้น.

เขาเพติดเพตินย้งนักในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภย (ที่เขาไม่รู้จัก) ; เขากลัวต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์.

พรหมจรรยนี้ อันบุคคลดย้อมประพฤติ ก็เพื่การละขาดซึ่งภพ.

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีได้เพราะภพ ; เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น มิใช่ผู้หลุดพ้นจากภพ.

ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความออกไปได้จากภพ ว่ามีได้เพราะวิภ^๑ ; เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ก็ย้งสลัดภพออกไปไม่ได้.

ก็ทุกข์นี้มีขึ้น เพราะอาศัยซึ่งอุปธิทั้งปวง.

เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทานทั้งปวง ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์จึงไม่มี.

ท่านจงดูโลกนี้เถิด (จะเห็นว่า) สัตว์ทั้งหลายอันอวิชาหนาแน่นบังหน้าแล้ว ; และว่า สัตว์ผู้ยินดีในภพอันเป็นแล้วนั้น ย่อมไม่เป็นผู้หลุดพ้นไปจากภพได้.

ก็ภพทั้งหลายเหล่าหนึ่งเหล่าใด อันเป็นไปในที่หรือในเวลาทั้งปวง^๒ เพื่ความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง ; ภพทั้งหลายทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา.

๑. คำว่า “วิภ” ในที่นี้ ตรงกันข้ามกับคำว่า “ภพ” คือไม่มีภพตามอำนาจของนัตถิกทฤษฎี หรืออุเฉท ทฤษฎีโดยตรง คือไม่ไปไปตามกฎของอิทัปปัจจยดา; ดังนั้น แม้เขาจะรู้สึกว่ามีอะไร มันก็มีความไม่มีอะไรนั้นเองตั้งอยู่ในฐานะเป็นภพชนิดที่เรียกว่า “วิภ” เป็นที่ตั้งแห่งวิภาตคณา.

๒. คำว่า “ในที่หรือในเวลาทั้งปวง” ตลอดถึงคำว่า “เพื่ความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง” เป็นคุณบทแห่งคำอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นของภพ. ความมีความเป็นอย่างไรก็ตาม ย่อมเนื่องด้วยเวลาที่พอเหมาะ เนื้อที่ที่พอดี ประโยชน์ที่นารัก มันจึงจะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หรือช่วยวนให้ยึดถือ; ดังนั้น ภพชนิดไหนก็ตาม ย่อมเนื่องอยู่ด้วยสิ่งทั้งสามนี้ แต่แล้วในที่สุดมันก็เป็นเพียงสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้วในพุทธอุทานนั้น.

เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งข้อนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้อยู่; เขาย่อม
ละภวตัณหาได้ และไม่เพติดเพตินวิภวตัณหาด้วย.

**ความดับเพราะความสำรอกไม่เหลือ (แห่งภพทั้งหลาย) เพราะความสิ้นไป
แห่งตัณหาโดยประการทั้งปวง นั้นคือนิพพาน.**

ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุ นั้น ผู้ดับเย็นสนิทแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น.

ภิกษุ นั้น เป็นผู้ครอบงำมารได้แล้ว ขณะสงครามแล้ว ก้าวล่วงภพทั้งหลาย
ทั้งปวงได้แล้ว เป็นผู้คงที่ (คือไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป), ดังนี้แล.

- อ.ช. ๒๕/๑๒๑/๘๔.

(ข้อความนี้ เป็นพระพุทธรูทานที่ทรงเปล่งออก ที่โคนต้นโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้ เมื่อตรัสรู้
แล้วได้ ๗ วัน).

การพ้นทุกข์โดยไม่รู้ริยส์จันนั้น เป็นไปไม่ได้

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า “ฉันไม่ต้องทำพื้นฐาน
รากในเบื้องล่างของเรือนดอก แต่ฉันจักทำตัวเรือนข้างบนได้” ดังนี้ : นี้ไม่เป็นฐานะที่
จักมีได้ฉันใด ; ข้อนี้ก็มิเป็นฐานะที่จักมีได้ จันนั้น คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะ
พึงกล่าวว่า “ฉันไม่ต้องรู้จักความจริงอันประเสริฐ คือ ความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้
เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือของทุกข์ และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของ
ทุกข์นั้นดอก แต่ฉันจักทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง ;” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! และเปรียบเทียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า “ฉันต้องทำฐานรากของเรือนตอนล่างเสียก่อน จึงจักทำตัวเรือนข้างบนได้” ดังนี้ : นี่เป็นฐานะที่จักมีได้ ฉันทใด ; ข้อนี้ก็ฐานะที่จักมีได้ ฉันทนั้น คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า “ฉันครันรู้ความจริงอันประเสริฐ คือความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือของทุกข์ และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นั้นแล้ว จึงจักทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง ;” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุฉนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงทำความเข้าใจเพื่อใหรู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๖๔/๑๓๓๕-๖.

เพราะไม่รู้ริยสัจ จึงต้องเล่นไปในสังสารวัฏ

ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจสี่อย่าง, เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนานถึงเพียงนี้. ภิกษุ ท. ! อริยสัจสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจคือทุกข์, อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์, อริยสัจคือความดับไม่เหลือของทุกข์ และอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนานถึงเพียงนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่ออริยสัง คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, เป็นความจริงที่เราและพวกเธอทั้งหลาย รู้ถึง และแทงตลอดแล้ว; ตัณหาในภพ ก็ถูกถอนขึ้นขาด ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพ ก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีก มิได้มี; ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๑/๑๖๕๘.

(สูตรอื่นได้ตรัสเหตุที่ทำให้ ต้องท่องเที่ยวไปสังสารวัฏ เพราะไม่รู้อริยธรรมสี่ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรม ๔ ประการ เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนานถึงเพียงนี้. ธรรม ๔ ประการ อย่านไหนเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งอริยศีล.... ซึ่งอริยสมาธิ.... ซึ่งอริยปัญญา.... ซึ่งอริยวิมุตติ.... เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนานถึงเพียงนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่ออริยศีล, อริยสมาธิ, อริยปัญญา, และอริยวิมุตติ เป็นธรรมที่เราและเธอรู้แล้วตามลำดับ แทงตลอดแล้ว; ตัณหาในภพก็ถูกถอนขึ้นขาด ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีกมิได้มี, ดังนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑/๑.

สัตว์เกิดกลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย เพราะไม่รู้อริยสัง

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ผู้ชนิดหนึ่งที่เราซ่อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนั้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั้นแหละเป็นดินที่มากกว่า. ผู้ชนิดหนึ่งเท่าที่ทรงซ้อนขึ้นด้วยปลายพระนขา^๑ เป็นของมีประมาณน้อย. ผู้นั้น เมื่อนำเข้าไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค (ส่วนเสี้ยว)”.

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : **สัตว์ที่เกิดกลับมาสู่หมုံมนุษย์ มีน้อย**; สัตว์ที่เกิดกลับเป็นอย่างอื่นจากหมုံมนุษย์ มีมากกว่าโดยแท้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่สัตว์เหล่านั้นไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่**. อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรม^๑ อันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.**

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๕๓๘/๑๗๕๗.

๑ โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า “โยคะ”, เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

[ในกรณีที่ไม่เห็นอริยสัจนั้น ยังมีผลทำให้ :

สัตว์มาเกิดในมัชฌิมชนบท มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๕๘).
สัตว์มีปัญญาจักขุ มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๕๙).
สัตว์ไม่เสพของเมา มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๖๐).
สัตว์เกิดเป็นสัตว์บก มีน้อย (สัตว์น้ำมาก)	(๑๕/๕๗๘/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเพื่อมารดา มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเพื่อบิดา มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๖๒).
สัตว์เอื้อเพื่อสมณะ มีน้อย	(๑๕/๕๗๘/๑๗๖๓).
สัตว์เอื้อเพื่อพราหมณ์ มีน้อย	(๑๕/๕๘๐/๑๗๖๔).
สัตว์อ่อนน้อมต่อมตน มีน้อย	(๑๕/๕๘๐/๑๗๖๕).

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงแสดงภาวะแห่งสัตว์ที่ไม่พึงปรารถนา อีกมากอย่างตามที่เราเรารู้กันอยู่ เช่น สัตว์ที่ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ เป็นต้น, ผู้รวบรวมเห็นว่ามากเกินไปจนจำเป็น จึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้.]

ความมืดบอดของโลก มีตลอดเวลาที่พระตถาคตไม่เกิดขึ้น

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก ; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. กลางคืนกลางวัน ก็ยังไม่ปรากฏ, เดือนหรือกิ่งเดือน ก็ไม่ปรากฏ, ฤดูหรือปี ก็ไม่ปรากฏ, ก่อน. ภิกษุ ท. ! แต่ว่าในกาลใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏ

แห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น กลางคืน กลางวัน ย่อมปรากฏ, เดือนหรือกิ่งเดือน ย่อมปรากฏ, ฤดูหรือปี ย่อมปรากฏ, นี่ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ ก็ฉันนั้น : ตลอดกาลเพียงใด ที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก ; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจทั้งสี่ ก็ยังไม่มีก่อน. ภิกษุ ท. ! แต่ว่า ในกาลใดแล ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ บังเกิดขึ้นในโลก ; ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น ย่อมมีการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ทั้งสี่. ซึ่งอริยสัจทั้งสี่อย่างไรเล่า ? คือ ซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทขอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง กระทำโยคกรรม เพื่อให้รู้ว่า “นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทา” ดังนี้เถิด.

อริยัสั เป็นสิ่งที่คงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนตัว

ภิกษุ ท. ! มีของสี่อย่าง ซึ่งคงที่ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น. ของสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า? ของสี่อย่างนั้นคือ ความรู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, (ทั้งสี่อย่างนั้น) เป็นของคงที่ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น ;” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นของสี่อย่าง ซึ่งคงที่ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.สั. ๑๕/๕๓๕/๑๖๕๗.

สุขที่สัตว์โลกควรกลัว และไม่ควรกลัว

...ก็ข้อนั้น อันเรากล่าวแล้วว่า บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย (ตัดสินใจ) ในความสุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน, ข้อนั้นเรากล่าวเพราะอาศัยเหตุผลอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ รูป ที่เห็นด้วยตา, เสียง ที่ฟังด้วยหู, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูก, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้น, และ โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกาย, (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นสิ่งที่ยวนตายวน

ใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ ; ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัสอันใดเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณห้าเหล่านี้, สุข โสมนัส นั้น เราเรียกว่ากามสุข อันเป็นสุขของบุดูชน เป็นสุขทางเมดูน (มิพหฺสุข) ไม่ใช่สุขอันประเสริฐ. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลไม่ควรเสพ ไม่ควรเจริญ ไม่ควรทำให้มาก, **ควรกลัว.**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าถึงซึ่ง ปฐมฌาน...ทุติยฌาน ...ตติยฌาน... จตุตถฌาน...^๑ แล้วแลอยู่. นี้ เราเรียกว่า **สุขอาศัยเนกขัมมะ** เป็นสุขเกิดแต่ความสงบเงียบ สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบรับ สุขเกิดแต่ความรู้พร้อม. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลควรเสพให้ทั่วถึง ควรทำให้เจริญ ควรทำให้มาก, **ไม่ควรกลัว.**

คำใดที่เรากล่าวแล้วว่า บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย (ตัดสินใจ) ในความ สุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน, นั้น ; คำนั้น เรากล่าวแล้ว เพราะอาศัยเหตุผลนี้.

- อูปริ. ม. ๑๔/๔๒๗/๖๕๕.

ความรู้สึกรักของบุดูชน ไขว้กันอยู่เสมอต่อหลักแห่งอริยสัจ

คหบดี ! หน้าตาของท่านแสดงว่าท่านกำลังไม่มีจิตไม่มีใจ, หน้าตาของท่านผิดปกติไปแล้ว.

๑. รายละเอียดเกี่ยวกับรูปฌานทั้งสี่นี้ หาได้จากหลายเรื่องในภาคถัด ๆ ไป หรือดูที่ภาคผนวกแห่งหนังสือนี้ โดยหัวข้อว่า “ประมวลพรหมจรรยต์ตลอดสาย” ตอนกล่าวถึงเรื่องรูปฌานสี่.

“ท่านผู้เจริญ ! หน้าตาของข้าพเจ้าจะไม่ผิดปกติได้อย่างไรเล่า, เพราะว่า บุตรน้อยเป็นที่รักที่พอใจคนเดียว ของข้าพเจ้า ตายเสียแล้ว . เพราะการตายของบุตรน้อยนั้น การงานก็มีคณ ข้าวปลาอาหารก็มีคณ. ข้าพเจ้าเอาแต่ไปอยู่ที่เผาถูก แล้วคร่ำครวญอยู่ว่า ลูกน้อยคนเดียวอยู่ไหน ๆ”.

มันเป็นอย่างนั้นแหละ ๆ คหบดี ! โสกะ ปรีทวะ ทุกกะ โทมณัส และอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด.

“ท่านผู้เจริญ ! โสกะปรีทวะทุกกะโทมณัสและอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด ได้อย่างไรกัน ; เพราะว่า ความเพลิดเพลินและโสมนัสต่างหากที่เกิดแต่ของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด.”

คหบดีนั้น ไม่ยอมรับไม่คัดค้านคำของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลูกจากอาสนะแล้วหลีกไปเสีย. เขาได้เข้าไปหากลุ่มนักลงสกาที่เล่นสกากันอยู่ ในที่ใกล้ ๆ กันนั้น ; เล่าเรื่องให้ฟังแล้วก็ได้รับคำรับสมอ้างจากพวกนักลงสกาเหล่านั้นว่า “ถูกแล้ว ๆ ท่านคหบดี ! ความเพลิดเพลินและโสมนัสเกิดแต่ของรัก มีของรักเป็นแดนเกิดอย่างแน่นอน” ดังนี้ ; เขาก็พอใจว่าความคิดของเขาตรงกันกับความคิดของนักลงสกาทั้งหลาย ดังนี้แล้วก็หลีกไป.

- ม.ม. ๑๓/๔๘๕/๕๓๖.

(ข้อนี้แสดงว่า ความคิดของพวกบุดูชนยอมตรงกันเสมอ แต่ไม่อาจจะลงรอยกันได้ กับความจริงที่เป็นอริยสัจ).

ผู้คิดเหยื่อโลก ชอบฟังเรื่องงาม ไม่ฟังเรื่องสงบ

สุนัขขัตตะ ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้ม

ด้วยลิ้น, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยกาย ; (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา, น่ารักใคร่, น่าพอใจ, เป็นสิ่งที่ยวนตาชวนใจให้รัก, เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่, เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ. สุนัขขัตตะ ! เหล่านี้แลคือ กามคุณห้าอย่าง

สุนัขขัตตะ ! นี่เป็นสิ่งที่มิได้เป็นได้ คือข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ มีอฆมาลัยน้อมไปในเหยื่อของโลก (คือกามคุณห้าอย่าง), ถ้อยคำสำหรับสนทนาอันพร่าบ่นถึงเฉพาะต่อกามคุณนั้นๆ ย่อมตั้งอยู่ได้สำหรับบุรุษบุคคลผู้มีอฆมาลัยน้อมไปในเหยื่อของโลก, เขาย่อมตริกตามตรงตาม ถึงสิ่งอันอนุโลมต่อกามคุณนั้นๆ, สิ่งนั้นย่อมคบกับบุรุษนั้นด้วย บุรุษนั้นย่อมเอาใจใส่ต่อสิ่งนั้นด้วย. ส่วนเมื่อถ้อยคำที่ประกอบด้วยสมบัติเรื่องไม่หวั่นไหว (ด้วยกามคุณ) ที่ผ่านไปมาอยู่ เขาย่อมไม่ฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่กำหนดจิตเพื่อจะรู้, ถ้อยคำชนิดนั้น ก็ไม่คุ้นเคยกับบุรุษนั้น บุรุษนั้น ก็ไม่สนใจด้วยคำชนิดนั้น. สุนัขขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้จากบ้านหรือนิคมของตนไปนมนาน ครั้นเห็นบุรุษผู้หนึ่งเพิ่งไปจากบ้านหรือนิคมของตน เขาย่อมถามบุรุษนั้น ถึงความเกษม ความมีอาหารง่าย ความปราศจากโรค ของบ้านนั้น นิคมนั้น, บุรุษนั้นก็บอกให้. สุนัขขัตตะ ! เธอจะเข้าใจว่าอย่างไร : เขาย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ต่อบุรุษนั้น ย่อมกำหนดจิตเพื่อจะรู้ ย่อมคบบุรุษนั้น ย่อมสนใจด้วยบุรุษนั้น มิใช่หรือ ?

- อุปรี. ม. ๑๔/๖๒/๓๐ - ๓๑.

การฟังอริยสัจ เหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้วเท่านั้น

ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้นแล มหาชนชาวพันธุมดีราชธานี จำนวนแปดหมื่นสี่พันคน ออกจากเมือง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาควิปัสสีถึงที่ประทับ

ณ เชมมิคทายวัน ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาควิปัสสิได้ตรัส อนุปุพพิถา แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวคือ ทานกถา สีลกถา สักกกถา ทรงประกาศ โทษอันเสร้าย่อมองต่ำทราวมของกามทั้งหลาย และ อานิสงส์ในการออกจากกาม.

ครั้นทรงทราบว่ชนเหล่านั้นมีจิตเหมาะสม อ่อนโยน ปราศจาก นิรวรณ ร่าเริง แจ่มใส แล้ว, ก็ได้ตรัส ธรรมเทศนาซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงยกขึ้นแสดงเอง กล่าวคือ เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ และ เรื่องมรรค. เปรียบเสมือนผ้าอันสะอาด ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ย่อมรับเอาซึ่ง น้ำย้อมได้อย่างดี ฉนั้นใด; ธรรมจักขุ ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้น แก่มหาชนแปดหมื่นสี่พันเหล่านั้น ณ ที่นั้นนั่นเองว่า “สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดาส่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” ดังนี้, ฉนั้นนั้นเหมือนกัน.

ชนเหล่านั้นมีธรรมอันเห็นแล้ว บรรลุแล้ว รู้แจ้งแล้ว หยั่งเอาได้ ครอบถ้วแล้ว หมดความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความกล้าหาญ ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตน ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาค วิปัสสิว่า “ไพเราะนัก พระเจ้าข้า! ไพเราะนัก พระเจ้าข้า! เปรียบเหมือนการหงาย ของที่คว่ำอยู่ เปิดของที่ปิดอยู่ บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือว่าจุดประทีปไว้ในที่มืด เพื่อว่าคนมีตาจักได้เห็นรูป, ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั้น” ดังนี้.

จิตที่ยังไม่ได้ฟอก ยากนักที่จะเห็นนิโรธสัจ

ราชกุมาร ! ...ก็สัตว์เหล่านี้ มีอาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในอาลัย เพลิดเพลินแล้วในอาลัย. สำหรับสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีเพลิดเพลินในอาลัยนั้น ยากนักที่จะเห็นสิ่งนี้ คือ ปรุจจสมุปปาท กล่าวคือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแก่สิ่งนี้ ๆ (อิทปฺปรุจจตปฺปรุจจสมุปปาทอ); และยากนักที่จะเห็นแม้สิ่งนี้ คือ นิพพาน อันเป็นธรรมเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นธรรมอันสลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. หากเราเพียงแสดงธรรมแล้วสัตว์อื่นไม่เพียงรู้ทั่วถึง ข้อนั้นจักเป็นความเหน้อยเปล่าแก่เรา, เป็นความลำบากแก่เรา. โอ, ราชกุมาร ! คธาอันน่าเศร้า (อนจฺจฺริยา) เหล่านี้ ที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า :-

“กาลนี้ ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก. ธรรมนี้ สัตว์ที่ถูกระคะโทสะปิดกั้นแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย. สัตว์ผู้กำหนดแล้วด้วยระคะ อันความมืดหุ้มห่อแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันไปทวนกระแส อันเป็นธรรมละเอียด ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอญ” ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๔๖๑/๕๐๕.

สัตว์ผู้ไม่เป็นไทต่อความกำหนด ย่อมหลงกาม

มากัณฺธิยะ ! แม้ในกาลอันยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลอันยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผา

อันยิ่งใหญ่ มีความร่ำร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลเป็นปัจจุบันในบัดนี้ กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความร่ำร้อนอันยิ่งใหญ่. มากัณษติยะ! แต่ว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาเกี่ยวกินอยู่ ถูกความร่ำร้อนในกามแผดเผาอยู่ มีอินทริย์ (คือความเป็นใหญ่แก่ตน) อันกามกำจัดเสียหมดแล้ว จึงได้มีความสำคัญอันวิปริตว่า “สุข” ในกามทั้งหลาย อันมีสัมผัสเป็นทุกข์ นั้นเอง, ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๓๕/๒๘๔.

สัตว์โลก รู้จักสุขอันแท้จริง ต่อเมื่อปัญญาเกิด

มากัณษติยะ! เปรียบเหมือนบุรุษตามีคมาแต่กำเนิด เขาจะมองเห็นรูปทั้งหลาย ที่มีสีดำหรือขาว เจียวหรือเหลือง แดงหรือขาว ก็หาไม่, จะได้เห็นที่อันเสมอหรือไม่เสมอก็หาไม่, จะได้เห็นดวงดาว หรือดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็หาไม่. เขาได้ฟังคำบอกเล่าจากบุรุษผู้มีตาดี ว่า “ท่านผู้เจริญ! ผ้าขาวเนื้อดี นั้น เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด”, ดังนี้. เขาเที่ยวแสวงหาผ้าขาวนั้น. บุรุษผู้หนึ่งลวงเขาด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าว่า “นี่แล เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด.” ดังนี้ เขาได้รับผ้านั้นแล้วและห่มผ้านั้น. ต่อมา มิตรوماتย์ ญาติสาโลหิตของเขา เจริญแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญรักษา. แพทย์พึงประกอบยาถ่ายโทษในเบื้องบน ถ่ายโทษในเบื้องต่ำ ยาหยอด ยาหยอดให้กัด และยานัตถุ์. เพราะอาศัยยานั้นเอง เขากลับมีจักษุติ ละความรักใคร่พอใจในผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งจักษุที่ดี เขาจะพึงเป็นอมิตร เป็นข้าศึกหมายมั่น ต่อบุรุษผู้ลวงเขานั้น หรือถึงกับเข้าใจเลยไปว่า ควรจะปลงชีวิตเสียด้วยความแค้น ว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เราถูกบุรุษผู้นี้ คดโกง ล่อลวง ปลอมเทียมนำด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่า

ว่า ‘นี่ท่านผู้เจริญ! . นี่เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงามปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด,’ . มานานนักแล้ว”, อุปมานี้ฉันใด ; มากัณษติยะ ! อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน, คือเราแสดงธรรมแก่ท่านว่า “เช่นนี้เป็นความไม่มีโรค, เช่นนี้เป็นนิพพาน” ดังนี้; **ท่านจะพึงรู้จักความไม่มีโรค จะพึงเห็นนิพพานได้ ก็ต่อเมื่อท่านละความเพติดเพตินและความกำหนัด ในอุปาทานนักขันธทั้งห้า เสียได้** พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักษุของท่าน; และความรู้สึก็จะพึงเกิดขึ้นแก่ท่านว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย! นานจริงหนอ, ที่เราถูกจิตนี้ คดโกง ล่อลวง ปลิ้นปลอก จึงเราเมื่อจะยึดถือ ก็ยึดถือเอาแล้วซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร และซึ่งวิญญาณนั่นเอง. เพราะความยึดถือเป็นต้นเหตุ ภพจึงมีแก่เรา, เพราะภพเป็นต้นเหตุ ชาติจึงมีแก่เรา, เพราะชาติเป็นต้นเหตุ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้นพร้อมหน้า. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้,” ดังนี้ แล.

-๒-

ชีวิตมนุษย์ กับ จตุราริยัจ

มนุษย์เป็นอันมาก ได้ยึดถือเอาที่พึงผิด ๆ

มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้ว ย่อมยึดถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจดีย์บ้าง ว่าเป็นที่พึงของตน ๆ : นั้นไม่ใช่ที่พึงอันทำความเกษมให้ได้เลย, นั้นไม่ใช่ที่พึงอันสูงสุด; ผู้ใดถือเอาสิ่งนั้นๆ เป็นที่พึงแล้ว ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้.

ส่วนผู้ใด ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึงแล้ว เห็นอริยัจทั้งสี่ ด้วยปัญญาอันถูกต้อง คือ เห็นทุกข์, เห็นเหตุเป็นเครื่องให้เกิดขึ้นของทุกข์, เห็นความก้าวล่วงเสียได้ซึ่งทุกข์, และเห็นมรรคประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐ ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงความเข้าไปสงบรำงับแห่งทุกข์ : นั้นแหละคือ ที่พึงอันเกษม, นั่นคือ ที่พึงอันสูงสุด; ผู้ใดถือเอาที่พืงนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้แท้.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๔๐/๒๔.

ผู้ไม่รู้อริยัจ

ย่อมหลงสร้างแหวงแห่งความทุกข์เพื่อตัวเอง อยู่รำไป

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม ไม่รู้ อยู่ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับ

“ไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้แล้ว ; เขาเหล่านั้น ย่อม **ยินดีอย่างยิ่ง** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. เขาผู้ยินดีในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ แล้ว ย่อม**สร้างอยู่** ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาสร้างเหตุปัจจัยนั้น ๆ แล้วเขาก็**ตกลง** ในแหวงแห่งความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ นั้นเอง. เราข่อมกล่าวว่าบุคคลเหล่านั้นว่า “เขา **ไม่พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย คือความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ **ไปได้**,” ดังนี้.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๖๐/๑๗๒๕.

ผู้รู้อริยสัจ หาหลงสร้างทุกข์ขึ้นเพื่อตัวเองไม่

ภิกษุ ท. ! ส่วนบุคคลเหล่าใดแล จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **รู้้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้แล้ว ; เขาเหล่านั้น ย่อม **ไม่ยินดี** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจเลย. เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ ก็ **ไม่สร้างขึ้น** ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาไม่สร้างเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้นแล้ว ก็ **ไม่ตกลงมลงในแหวง** แห่งความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความ

ร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจได้เลย. เราย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้น ว่า “เขา **พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย มีความเกิด ความแก่ เป็นต้นไป”ได้” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจ** เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๖๑/๑๗๓๐.

ทุกข์ประเภทใหญ่ ๆ ก็มีพอแล้วสำหรับสัตว์จะสำนึกตัวมารู้จตุราริยสัจ

(ไม่จำเป็นจะต้องผ่านทุกข์ทุกชนิดทุกขนาด)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษ ตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ นำมารวมไว้ในที่เดียวกัน ; ครั้นนำมารวมไว้ในที่เดียวกันแล้ว กระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อย ; ครั้นกระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อยแล้ว ก็เสียบสัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดใหญ่, เสียบสัตว์ขนาดกลาง ๆ ในมหาสมุทรที่เครื่องเสียบขนาดกลาง, เสียบสัตว์ขนาดเล็ก ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดเล็ก. ภิกษุ ท. ! สัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรยังไม่ทันจะหมด แต่หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ก็หมดเสียแล้ว. ภิกษุ ท. ! สัตว์ตัวเล็ก ในมหาสมุทรขนาดที่เสียบด้วยเครื่องเสียบได้โดยยากนั้น มีมากกว่านั้นมากนัก. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะมันมาก โดยตัวมันเล็ก, ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อบายก็กว้างใหญ่อย่างนั้นเหมือนกัน. **จากอบายที่กว้างใหญ่อย่างนั้น**

ก็มี ทัฏฐิ สัมปันนบุคคล หลุดพ้นออกมาได้ เขารู้ตามเป็นจริงว่า “นี่ ความทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๕๑/๑๗๑๕.

พอรู้อริยสัจ

ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นติดปลายเล็บเทียบกับปฐพี

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ฝุ่นชนิดหนึ่งที่เราช้อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนี้ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั้นแหละ เป็นดินที่มากกว่า. ฝุ่นชนิดหนึ่งเท่าที่ทรงช้อนขึ้นด้วยปลายพระนขา นี้ เป็นของมีประมาณน้อย. ฝุ่นนั้น เมื่อนำไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค”

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : สำหรับอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วย (สัมมา) ทัฏฐิ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ความทุกข์ของท่านส่วนที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ย่อมมากกว่า; ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย: เมื่อนำเข้าไปเทียบกับกองทุกข์ที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ในกาลก่อน ย่อมไม่ถึง

ซึ่งการคำนวณได้เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค นั่นคือความทุกข์ของ
โสดาบันผู้ตัดกัณฑ์ตปุรณะ^๑ ผู้เห็นชัดตามเป็นจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุ
ให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้
ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน
เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้,
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๗๒/๑๗๔๗.

[สูตรอื่นอุปมาเปรียบด้วย เม็ดกรวดเท่าเม็ดถั่วเขียว ๗ เม็ด กับขุนเขาหิมालัย (๑๕/๕๖๕/๑๗๔๕-๖).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำตึปลายใบหญ้าคา กับน้ำในสระกว้าง ๕๐ โยชน์ (๑๕/๕๗๒/๑๗๔๘).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำ ๒-๓ หยด กับน้ำในแม่น้ำ ๕ สายรวมกัน (๑๕/๕๗๓/๑๗๔๙-๑๗๕๐).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ เม็ดกระเบา ๗ เม็ด กับมหาปฐพี (๑๕/๕๗๔/๑๗๕๑-๒).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำ ๒ - ๓ หยด กับน้ำทั้งมหาสมุทร (๑๕/๕๗๕/๑๗๕๓-๔).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ เม็ดผักกาด ๒ - ๓ เม็ด กับขุนเขาหิมาลัย (๑๕/๕๗๖/๑๗๕๕-๖).]

ผู้ไม่รู้อริยสัจ ชื่อว่าตกอยู่ในที่มืด

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **ไม่รู้**
อยู่ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือ

๑. คือพระโสดาบัน ที่ต้องมีกำเนิดอีก ๗ ชาติ อันเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นที่สุดของจำพวกโสดาบัน. แม้กระนั้น
ก็ตรัสว่า ทุกข์หมดไปมากกว่าที่ยังเหลือ.

ของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้, เขาเหล่านั้น ย่อมยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่งที่เป็นไปพร้อมเพื่อความสะดวกเป็นต้น, เขายินดีแล้ว ย่อม สร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นสร้างแล้วก็ ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืดอันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด ได้แก่ความมืด คือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับใจ. ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท. ! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”, ดังนี้; บุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความสะดวกเป็นต้น, เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่สร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่สร้างแล้ว ก็ไม่ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืด อันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด ได้แก่ความมืดคือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า เขาพ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้นไปได้ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุานั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

ผู้ไม่รู้หรือยิสัจ เชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อไม่รู้ยู่ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้, เขาเหล่านั้น ย่อมยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิดเป็นต้น, เขาผู้ยินดีแล้ว ย่อมสร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นสร้างแล้วก็ เราร้อนอยู่ เพราะความแผดเผา ของความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความคิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท. ! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อรู้ยู่ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”, ดังนี้ ; บุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความคิดเป็นต้น, เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่สร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่สร้างแล้ว ก็ไม่เราร้อนอยู่ เพราะความแผดเผาของความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. บุคคลเหล่านั้น ย่อมหลุดพ้นไปจากความคิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. เรากล่าวว่า เขาหลุดพ้นไปได้จากทุกข์ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๕๖๓/๑๗๓๓-๑๗๓๔.

กว่ามนุษย์จะหลุดจากบ่วง (คือรู้อริยสัง)

(พระบาลีนี้ แสดงให้เห็นถึงการที่สามัญสัตว์ติดอยู่ในบ่วงของโลกอย่างไรในขั้นต้น แล้วจะค่อยๆ รู้สึกตัวขึ้นมาตามลำดับอย่างไร ดังต่อไปนี้ :-)

๑. เมื่อจมตามปกติ

ภิกษุ ท. ! ชาวสวนผักมิได้ปลุกผักด้วยคิดว่า “เนื้อในป่าทั้งหลายจะได้กินผักที่เราปลุกนี้แล้ว จะได้มีอายุยืน รูปร่างสวยงาม มีชีวิตอยู่ได้ยาวนาน” ดังนี้; แต่ได้คิดดังนี้ว่า “เนื้อในป่าทั้งหลายจะเข้ามาสู่สวนผักอันเราปลุกแล้ว กินอยู่อย่างลืมตัว ครั้นเข้ามากินอยู่อย่างลืมตัว จักถึงซึ่งความเลินเล่อ ครั้นเลินเล่ออยู่จักถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วจักเป็นสัตว์ที่เราพึงกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! บรรดาเนื้อทั้งหลาย ผุ่งเนื้อพวกที่หนึ่งได้เข้าไปสู่สวนผักที่ชาวสวนผักปลุกไว้ กินอยู่อย่างลืมตัว เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความเลินเล่อ ครั้นเลินเล่อแล้วก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็เป็สัตว์ที่เจ้าของสวนผักพึงกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ผุ่งเนื้อพวกที่หนึ่งเหล่านั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งมาเปรียบกันกับฝูงเนื้อจำพวกที่หนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่ง ได้เข้าไปสู่โลกามิส เหล่าโน้น ซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักอันमारปลูกไว้ บริโภคอยู่อย่างลืมตัว ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความมัวเมา ครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจในโลกามิสซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักแห่งมารนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ จึงไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่หนึ่งนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้มีเพื่อให้รู้เนื้อความนั้น : คำว่า “สวนผัก” นั้น เป็นชื่อแห่งกามคุณทั้งห้า. คำว่า “เจ้าของสวนผัก” นั้น เป็นชื่อของมารผู้มีบาป. คำว่า “พวกพ้องของเจ้าของสวนผัก” นั้น เป็นชื่อของบริษัทแห่งมาร. คำว่า “ฝูงเนื้อ” นั้น เป็นชื่อของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย. (คำไขอุปมานี้ ตรีสไว้ตอนกลางของพระสูตรที่ตรีสเรื่องเนื้อพวกที่สี่จบลง ในที่นี้ได้ยกมาไว้ตอนต้นเช่นนี้ เพื่อสะดวกแก่การศึกษายิ่งขึ้น).

๒. เมื่อจมกามครั้งที่สอง

(ต่อไปนี้ได้ตรีสถึงฝูงเนื้อจำพวกที่สอง ซึ่งเปรียบกันไว้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สอง ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! เนื้อพวกที่สอง (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้าอย่างไร เราเว้นการกินผักซึ่งเป็นโภชนะ

อันตรายเหล่านี้โดยประการทั้งปวงเสีย เข้าไปอยู่ในราวป่ากันเถิด” ดังนี้. เนื้อเหล่านี้ เว้นการกินผัก ซึ่งเป็นโทษนะอันตรายเหล่านี้โดยประการทั้งปวงแล้ว **เข้าไปอยู่ในราวป่า** แล้ว; ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนเป็นเวลาทั้งหมดหญ้าและน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความชุ่มพอมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายชุ่มพอมอย่างยิ่งกำลังอันแก่ล้าวกล้าก็หมดไป เมื่อกำลังอันแก่ล้าวกล้าหมดไป ก็ **ย้อนกลับมาสู่ถิ่นแห่งสวนผัก** ที่เจ้าของสวนผักปลูกไว้อีก. ผุเงื่อเหล่านี้ ได้เข้าไป **กินผักในสวนผักอย่างลืมหืม** เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลืมหืมก็ถึงซึ่งความเพลินเล่น เมื่อเพลินเล่นก็ถึงซึ่งความประมาท เมื่อประมาทก็เป็นสัตว์ที่เจ้าของสวนผักกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ผุเงื่อพวกที่สองนั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สองมาเปรียบกับผุเงื่อจำพวกที่สอง ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่สอง** (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้ากระไร เราเว้นจากโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนการบริโภคน้ำเชื้อโดยประการทั้งปวงเสีย เว้นจากโทษนะอันตราย แล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในราวป่ากันเถิด” ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านี้ **เว้นจากโลกามิส** อันเป็นเสมือนการบริโภคน้ำเชื้อโดยประการทั้งปวง เว้นโทษนะอันตราย พวกกัน**เข้าไปอยู่ในราวป่า**แล้ว. สมณพราหมณ์เหล่านี้ เป็นผู้มีผักสาเกเป็นรักษาบ้าง มีผักสามากะเป็นรักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นรักษาบ้าง มีเปลือกไม้เป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำเป็นรักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นรักษาบ้าง มีเมล็ดผักกาดเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคมัยเป็นรักษาบ้าง มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ยัง

อรรถภาพให้เป็นที่ไป เป็นผู้บริโภคผลตามที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ; ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน เป็นเวลาที่หมดผักหมดหญ้าหมดน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความชুবพอมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายชুবพอมอย่างยิ่งกำลังเรียวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรียวแรงหมดไปเจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อม ก็ **ย้อนกลับมาหาโลกามิส** ซึ่งเป็นเสมือนกับสวนผักอันมารปลูกไว้เหล่านั้นอีก. สมณพราหมณ์เหล่านั้นเข้าไป **บริโภคอยู่อย่างลืมตัว** ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความมัวเมา ครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจ ในโลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักของมารนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์แม้พวกที่สองนี้ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สองนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สองนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

๓. เมื่อเข้าไปติดบ่วงทิจฐิ

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สาม ซึ่งเปรียบกันไว้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สาม สืบไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! **ฝูงเนื้อพวกที่สาม** (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่ง และจำพวกที่สอง โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้าอย่างไร เรา **อาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ใกล้ๆ สวนผัก** ของเจ้าของผักนั้น ครั้นอาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ใกล้ๆ สวนผักนั้นแล้ว ก็ **ไม่เข้าไปกินผักนั้นอย่างลืมตัว** เมื่อไม่เข้าไปกินอย่างลืมตัวอยู่ก็ไม่ถึงซึ่งความเลนเล่อ เมื่อไม่เลนเล่ออยู่ก็ถึงซึ่งความไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทก็ไม่เป็นสัตว์ที่ใครๆ จะพึงทำอะไรๆ ได้ตามความพอใจในสวนผักของเจ้าของผักนั้น” ดังนี้. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท. !

ความคิดได้เกิดแก่เจ้าของสวนผักกับบรืวารเหล่านั้นว่า “ฝูงเนื้อพวกที่สามเหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมีฤทธิ์เป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สามนี้ คงจะเป็นสัตว์ พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้. และเราก็ไม่เข้าใจการมา การไปของมัน. ถ้ากระไรเราพึงล้อมซึ่งที่นั่นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิด ทัณฑทวารุระใหญ่ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม อัน เป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน” ดังนี้. ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูกผักนั้น โดยรอบด้วยเครื่องล้อมชนิดทัณฑทวารุระใหญ่ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิภษุ ท.! **เจ้าของสวนผัก** และบรืวารก็หา **พบที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม** อัน เป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน. ภิภษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อแม่พวกที่ สามนั้น ไม่พ้นไปจากกำมือของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สาม มาเปรียบกับฝูงเนื้อ จำพวกที่สาม ดังนี้ว่า :-)

ภิภษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่ สาม** (รู้ความวินาสของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งและที่สอง โดยประการ ทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้ากระไร เราจะทำ **อาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ใกล้ๆ โลกามิส** ซึ่งเปรียบเสมือนสวนผักของมาร ครั้นอาศัยอยู่ในที่ซุ่มซ่อนนั้นแล้ว จัก **ไม่เข้าไปบริโภคโลกามิส** อันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น **อย่างลึมตัว** ครั้นไม่เข้าไป บริโภคอย่างลึมตัวอยู่ ก็ไม่ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาอยู่ก็ไม่ถึงซึ่งความ ประมาท เมื่อไม่ประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารจะพึงกระทำตามความพอใจไม่ได้ อยู่ใน โลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น” ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น (ก็ได้ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น); **ก็แต่ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้เป็น ผู้มีทิฏฐิ** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ว่า “**โลกเที่ยง**” ดังนี้บ้าง; ว่า “**โลกไม่เที่ยง**” ดังนี้บ้าง;

ว่า “โลกมีที่สดุ” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “โลกไม่มีที่สดุ” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ตถาคตถายหลังแต่ตตายแล้ว ย่อมมีอีก” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ตถาคตถายหลังแต่ตตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ตถาคตถายหลังแต่ตตายแล้ว ย่อมมีอีก ก็มีไม่มีอีกก็มี” ดั่งนี้บ้าง; ว่า “ตถาคตถายหลังแต่ตตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ ไม่มีอีกก็หาไม่ได้” ดั่งนี้บ้าง. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์ แม้พวกที่สามนี้ ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท.! เรากล่าว สมณพราหมณ์พวกที่สามนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สามนั้น, ฉันใดก็ ฉันนั้น.

๔. เมื่อพ้นจากบ่วง

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สี่ ซึ่งเปรียบกันได้ดีกับสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ สืบไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! ฝูงเนื้อพวกที่สี่ (รู้ความวินาศของเนื้อพวกที่หนึ่ง พวกที่สอง และพวกที่สาม โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้าอย่างไร เราอาศัยชุ่มช่อนอยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง ครันอาศัยที่ชุ่มช่อน อยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง จะไม่ลืมหิ้วเข้าไปกินผัก ที่เจ้าของสวนผักปลูก จะไม่ถึงซึ่งความเลินเล่อ เมื่อไม่เลินเล่อจักไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทแล้วก็ไม่เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ พึงทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจ ในสวนผักของเจ้าของผักนั้น. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักกับบริวารเหล่านั้นว่า “ฝูงเนื้อพวกที่สี่เหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมฤทธีเป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สี่นี้

คงจะเป็นสัตว์พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้, และเราก็ไม่
 เข้าใจการมาการไปของมัน. ถ้ากระไร เราพึงล้อมซึ่งที่นั้นโดยรอบด้วยเครื่อง
 ล้อมชนิดทัศนทวารุระใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ชุ่มช่อนของฝูงเนื้อพวก
 ที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน” ดังนี้. ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูก
 ผักนั้นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิดทัศนทวารุระใหญ่ ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิกษุ ท. !
 เจ้าของสวนผักและบริวารไม่ได้พบที่ชุ่มช่อนของฝูงเนื้อพวกที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมัน
 แอบเข้ามากิน. ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักและบริวารว่า
 “ถ้าเราทำฝูงเนื้อพวกที่สี่ให้แตกตื่นแล้ว มันก็จะทำให้ฝูงอื่นแตกตื่นด้วย ด้วยการ
 ทำอย่างนี้ฝูงเนื้อทั้งปวงก็เรีสร้างไปจากผักที่เราปลูกไว้ ถ้ากระไรเราพึงทำความ
 พยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่เนื้อพวกที่สี่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เจ้าของ
 สวนผักและบริวารได้ทำความพยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่ฝูงเนื้อพวก
 ที่สี่แล้ว. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้นก็พ้นไปจากกำมือ
 ของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ มาเปรียบกับฝูงเนื้อ
 จำพวกที่สี่ ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่สี่
 (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่ง ที่สอง และที่สาม โดยประการ
 ทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้ากระไร เรา อาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ในที่ซึ่งมารและ
 บริวารของมารไปไม่ถึง ครั้นอาศัยชุ่มช่อนอยู่ในที่นั้นแล้ว จะ ไม่ลืมหิ้วเข้าไป
 บริโภคโลกามิส ซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้ เมื่อไม่ลืมหิ้วเข้าไปกินก็ไม่
 ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทก็จักเป็นผู้
 ที่มารไม่ทำอะไรๆ ได้ตามความพอใจในโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้”
 ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น (ก็ไปประพฤติกกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท. !

ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ก็พ้นไปจากอิทธานุภาพของมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้น, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท. ! **ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึงนั้น** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการบรรลุนุ ตุตติยาน - ตติยาน - จตุตถฌาน - อากาสาัญญายตนะ - วิญญาณ์ญญายตนะ - อากิญจัญญายตนะ - เนวสัญญานาสัญญายตนะ ว่าเป็นที่ซึ่งมารไปไม่ถึง โดยนัยเดียวกันกับการบรรลุนุปฐมฌาน เป็นลำดับไป, จนกระทั่งถึงสัญญาเวทิตนโรธโดยข้อความสืบต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! ยิ่งไปกว่านั้นอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง **สัญญาเวทิตนโรธ** แล้วแลอยู่, และเพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น **ได้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาในโลก**, ดังนี้แล.

(คำว่า “เห็นแล้วด้วยปัญญา” ในที่นี้ คือเห็นทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และเห็นอาสวะ, เหตุให้เกิดอาสวะ, ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, จนเป็นผู้สิ้นอาสวะซึ่งเรียกว่า “การพ้นจากบ่วง”).)

ยังมีพวกบริโศคกามโดยไม่จมกาม

ภิกษุ ท. ! กามคุณเหล่านี้มีห้าอย่าง. ห้าอย่างเป็นอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้มด้วยลิ้น, และโณภูฏัพพะที่สัมผัสด้วยผิวหนัง, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ภิกษุ ท. ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ติดอกติดใจ สยบอยู่ เมามกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ ทำการบริโศคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า เป็นผู้ถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้มีบาปต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างไร ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เปรียบได้ดังเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในกองบ่วง ในลักษณะที่ใคร ๆ พึงเข้าใจได้ว่า มันจะถึงซึ่งความพินาศย่อยยับ เป็นไปตามความประสงค์ของพรานทุกประการ, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ดังนี้, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท. ! ส่วนชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ไม่ติดใจ ไม่สยบอยู่ ไม่เมามกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว มองเห็นส่วนที่เป็นโทษอยู่ เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ บริโศคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจได้ดังนี้ว่า เป็นผู้ไม่ถึงความพินาศย่อยยับ ไปตามความประสงค์ของมารผู้มีบาปแต่อย่างไร

ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเนื้อป่าตัวที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนจมอยู่บนกองบ่วง มันก็เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ พึงเข้าใจได้ว่า เป็นสัตว์ที่ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของพรานแต่อย่างใด, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหลีกหนีไปได้ตามที่ต้องการ ดังนี้, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท. ! (อีกอย่างหนึ่ง) เปรียบเหมือนเนื้อป่า เทียวไปในป่ากว้าง เดินอยู่ที่สว่างาม ยืนอยู่ที่สว่างาม หมอบอยู่ที่สว่างาม นอนอยู่ที่สว่างาม. เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่าเนื้อป่านั้นยังไม่มาสู่คลองแห่งจักษุของพราน, ข้อนี้อันใด; ภิกษุ ท. ! ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน : สงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งปฐมฌาน อันมีวิตกจิรา มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ที่มารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการบรรลุนุ ตุตติยาน - ตติยาน - จตุตถยาน - อากาธานัญจายตนะ - วิญญาณัญจายตนะ - อากิญจัญญายตนะ - เนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยนัยเดียวกันกับการบรรลุนุปฐมฌาน เป็นลำดับไป, จนกระทั่งถึงสัญญาเวทิตนโรธโดยข้อความสืบต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! ยิ่งไปกว่านั้นอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น, ได้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาในโลก. ภิกษุนั้น ยืนอยู่ที่สว่างาม เดินอยู่ที่สว่างาม นั่งอยู่ที่สว่างาม นอนอยู่ที่สว่างาม. เพราะ

เหตุไฉนเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นไม่ได้มาสู่คลองแห่งอำนาจของมารผู้มีบาป, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๓๓๓-๓๓๕/๓๒๗-๓๒๘.

ผู้รู้ริยสังเป็นหลักอยู่ในใจ

ย่อมไม่มีอาการสันสะเทือนเพราะถูกยกวาทะ : ดุจเสาหิน

ภิกษุ ท.! ภิกษุรูปใด รู้ยู่ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.” ดังนี้; แม้ว่าจะฟังมีบุคคลที่เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ต้องการจะ ใ้วาทะ เทียวแสวงคู่ใ้วาทะ มาจากทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม โดยประกาศว่า “เราจักยกวาทะของภิกษุรูปนั้นเสีย” ดังนี้; ข้อที่สมณะหรือพราหมณ์นั้น จักทำภิกษุนั้นให้หวั่นไหว สันสะเทือน หรือสั่นระรัวไป โดยถูกธรรมนั้น ไม่เป็นฐานะที่จะเป็นไปได้เลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไฉนเล่า? เพราะเหตุที่อริยสังสินัน เป็นธรรมที่ภิกษุนั้น เห็นแล้วด้วยดี.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอก ฝังอยู่ในดิน ๘ ศอก โผล่ขึ้นพื้นดิน ๘ ศอก แม้จะมีลมพายุฝนอย่างแรงกล้า มาจากทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม ไม่พึงทำเสาหินนั้นให้หวั่นไหว สันสะเทือน หรือสั่นระรัวไปได้เลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไฉนเล่า? เพราะส่วนที่ฝังนั้นลึก และฝังเป็นอย่างดี; ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในกรณีนั้น ในกรณีนี้พวกเธอเพียงทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์นี้ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๕๕/๑๓๒๔

ผู้ประกอบด้วยอวิชา คือผู้ไม่มีความรู้สัอย่าง

“พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า “อวิชา อวิชา” ดังนี้. ก็อวิชานั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเชื่อว่าเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งอวิชา ?”

แน่ะภิกษุ ! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์ และเป็นความไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : นี้เราเรียกว่า อวิชา; และ บุคคลเชื่อว่าถึงแล้วซึ่งอวิชา ก็เพราะเหตุไม่รู้ความจริงมีประมาณเท่านี้แล.

“พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า “วิชา วิชา” ดังนี้. ก็วิชานั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเชื่อว่าเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งวิชา ?”

แน่ะภิกษุ ! ความรู้อันใด เป็นความรู้ในทุกข์, เป็นความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความรู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์ และเป็นความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : นี้เราเรียกว่า วิชา; และ บุคคลเชื่อว่าถึงแล้วซึ่งวิชา ก็เพราะเหตุรู้ความจริงมีประมาณเท่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๘-๕๓๙/๑๖๕๔-๑๖๕๕.

อย่าคิดเรื่องโลก แต่จงคิดเรื่องอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! มีเรื่องราวในกาลก่อน : บุรุษผู้หนึ่ง ตั้งใจว่าจะคิด ซึ่งความคิดเรื่องโลก, จึงออกจากนครราชคฤห์ไปสู่สระบัวชื่อ สุมาคธา แล้วนั่งคิดอยู่ที่ริมฝั่งสระ. บุรุษนั้นได้เห็นแล้ว ซึ่งหมู่เสนาประกอบด้วยองคีสี่ (คือช่าง ม้า รถ พลเดินเท้า) ที่ฝั่งสระสุมาคธานั้น เข้าไปอยู่ๆ ฝั่งแห่งอารากบัว. ครั้นเขาเห็นแล้ว เกิดความไม่เชื่อตัวเองว่า “เรานี้บ้าแล้ว เรานี้วิกลจริตแล้ว, สิ่งใดไม่มีในโลก เราได้เห็นสิ่งนั้นแล้ว” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! บุรุษนั้นกลับเข้าไปสู่นครแล้ว ป่าวร้องแก่มหาชน ว่า “ท่านผู้เจริญ! ข้าพเจ้าเป็นบ้าแล้ว ข้าพเจ้าวิกลจริตแล้ว, เพราะว่ สิ่งใดไม่มีอยู่ในโลก ข้าพเจ้ามาเห็นแล้วซึ่งสิ่งนั้น” ดังนี้. มีเสียงถามว่า เห็นอะไรมา? เขาบอกแล้วตามที่เห็นทุกประการ. มีเสียงรับรองว่า “ถูกแล้ว, ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ท่านเป็นบ้าแล้ว ท่านวิกลจริตแล้ว”.

ภิกษุ ท. ! แต่ว่าบุรุษนั้น ได้เห็นสิ่งที่มีจริง เป็นจริง หาใช่เห็นสิ่งไม่มีจริง ไม่เป็นจริงไม่. ภิกษุ ท. ! ในกาลก่อนคือคำบรรพ์ : สงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรได้ตั้งประชิดกันแล้ว. ในสงครามครั้งนั้น พวกเทพเป็นฝ่ายชนะ อสูรเป็นฝ่ายแพ้. พวกอสูรกลัว แล้วแอบหนีไปสู่ภพแห่งอสูร โดยผ่านทางแห่งอารากบัว หลอกพวกเทพให้หลงคั่นอยู่. (เรื่องของโลกย่อมพิสดารไม่

สิ้นสุดถึงเพียงนี้). ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย จงอย่าคิดเรื่องโลก โดยนัยว่า “โลกเที่ยงหรือ ? โลกไม่เที่ยงหรือ ? โลกมีที่สุดหรือ ? โลกไม่มีที่สุดหรือ ? ชีพก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้นหรือ ? ชีพก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่นหรือ ? ตถาคตตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว ไม่เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็มี ไม่เป็นก็ไม่มี หรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่เชิง ไม่เป็นก็ไม่เชิง หรือ ?” เพราะเหตุไรจึงไม่ควรคิดเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะความคิดนั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท. ! เมื่อพวกเธอจะคิด จงคิดว่า “เช่นนี้ ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรคิดเล่า ? เพราะความคิดนี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

อย่ากล่าวเรื่องทুমเถียงแก่งแย่งกัน แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! พวกเธออย่ากล่าวถ้อยคำที่ยึดถือเอาแตกต่างกัน ว่า “ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด, ข้าพเจ้าปฏิบัติชอบ, คำควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำควรกล่าวทีหลัง ท่านมากกล่าวก่อน คำพูดของท่านจึงไม่เป็นประโยชน์ คำพูดของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์. ข้อที่ท่านเคยถนัด มาแปรปรวนไปเสียแล้ว. ข้าพเจ้าแย้งคำพูดของท่านแหลกหมดแล้ว, ท่านถูกข้าพเจ้าข่มแล้ว เพื่อให้ถอนคำพูดผิด ๆ นั้นเสียหรือท่านสามารถก็จงค้านมาเถิด ;” ดังนี้. พวกเธอไม่พึงกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เมื่อพวกเธอจะกล่าว จงกล่าวว่า “เช่นนี้ ๆ เป็นความทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรกล่าวเล่า? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุานั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

อย่ากล่าวเรื่องไม่มีประโยชน์ แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จง อย่ามัวสนทนาเรื่องขวางหนทางธรรม (ติริจฺจนกถา) คือเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องอมาตย์ เรื่องทหาร เรื่องของ น้ากั้ว เรื่องการรบพุ่ง เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องระเบียบ ดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะ เรื่องหมู่บ้าน เรื่องจังหวัด เรื่องเมืองหลวง เรื่องบ้านนอก เรื่องหญิง เรื่องชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก ทางเดิน เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ตายไปแล้ว เรื่องต่างๆ นานา เรื่องโลก เรื่อง มหาสมุทร เรื่องความรุ่งเรือง เรื่องความทรุดโทรม เหล่านี้. เพราะเหตุไรจึง ไม่ควรกล่าวเล่า? เพราะการกล่าวนั้นๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไข ของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท. ! เมื่อพวกเขาจะกล่าว จงกล่าวว่ “เช่นนี้ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และ เช่นนี้ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้. เพราะเหตุไร จึงควรกล่าวเล่า? เพราะการกล่าวนั้นๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไข ของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความ ดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

จงบวชเพื่อรู้ความดับทุกข์

เหมือนเขาทั้งหลายผู้บวชแล้วโดยชอบ

ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต ได้ออกจากเรือน บวชแล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้บวชแล้ว เพื่อการรู้อย่างตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสืออย่าง. ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต จักออกจากเรือน บวชแล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักบวช เพื่อการรู้อย่างตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสืออย่าง. ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ ก็ออกจากเรือน บวชอยู่ เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น บวชอยู่ เพื่อการรู้อย่างตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสืออย่าง. สืออย่าง เหล่าไหนเล่า? สืออย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือทุกข์ และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๕๒๑/๑๖๕๖.

ไม่รู้อริยสัจ ก็ยังไม่เป็นสมณพราหมณ์ที่แท้

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ความทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่

เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ ;
 ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่า
 เป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์
 ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะได้ทำให้แจ้งซึ่ง
 ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วย
 ปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่ หาได้ไม่.

ภิกษุ ท. ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม
 รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ ความทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับ
 ไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ ;
 ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่า
 เป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
 พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ชัดตามความเป็นจริงเหล่านั้น ย่อมทำให้
 แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์
 ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ได้โดยแท้.

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้แล้ว พระองค์ผู้สวดศัสตรา ได้ตรัสคำประพันธ์
 ต่อไปอีกว่า :-)

“ชนเหล่าใด ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์ และ
 ธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่ง
 ความเข้าไปสงบแห่งทุกข์ ; ชนเหล่านั้น พลลาดแล้วจากเจโตวิมุตติ
 และปัญญาวิมุตติ ไม่สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ มีแต่จะ
 เข้าถึงซึ่งชาติและชรา.

ส่วนชนเหล่าใด รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์ และ

ธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่ง
ความเข้าไปสงบแห่งทุกข์ ; ชนเหล่านั้น ถึงพร้อมแล้วด้วยเจโตวิมุตติ
และปัญญาวิมุตติ สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ไม่เข้าถึงซึ่งชาติ
และชรา”.

- มหาวาร.ส. ๑๕/๕๔๒/๑๓๐๐ - ๑๓๐๒.

ภิกษุ ท. ! (เครื่องทำ) **ความเป็นสมณะ** เป็นอย่างไรเล่า? อริย-
อัญ्ञฐังคิกมรรคนี้ นั่นเอง, ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมา-
กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ : นี้เรียกว่า
(เครื่องทำ) **ความเป็นสมณะ**.

ภิกษุ ท. ! **ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ** เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ :
นี้เรียกว่า **ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ**.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๓๐/๑๐๒ - ๑๐๔.

(สำหรับเครื่องทำความเป็นพราหมณ์ และ ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ก็ตรัส
ไว้ด้วยข้อความเหมือนกันกับในกรณีแห่งเครื่องทำความเป็นสมณะและประโยชน์แห่งความเป็น
สมณะนั้นทุกประการ.- ๑๕/๓๑/๑๐๘ - ๑๑๐.)

ถ้ามัวรอให้รู้เรื่องที่ไม่จำเป็นเสียก่อน ก็ตายเปล่า

มาลูกภัยบุตร ! ตถาคตมิได้พูดกะท่านว่า ท่านจงมาประพาศติพรหม-
จรรยในสำนักเรา เราจักพยากรณ์แก่ความเห็น ๑๐ ประการ^๑ แก่ท่าน และทั้ง

๑. ทิฏฐิ ที่เป็นปัญหาถกเถียงกันว่า โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ เป็นต้น รวม ๑๐ อย่าง
ซึ่งเป็นปัญหาคาดคั้นในยุคพุทธกาล.

ท่านก็มีได้พูดไว้กะเราว่า ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้าจักพยากรณ์แก่ทิวฐิติความเห็น ๑๐ ประการแก่ข้าพระองค์. เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่า โมฆบุรุษ! ที่จักบอกคินพรหมจรรย์แก่ใคร. มาลุยกัษบุตร! ถึงใครกล่าวว่ เราจักยังไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิวฐิติ ๑๐ แก่เราเสียก่อนก็ตาม ตถาคตก็ไม่พยากรณ์ปัญหาทิวฐิติ ๑๐ นั้นอยู่นั้นเอง และเขาก็ตายเปล่าโดยแท้.

มาลุยกัษบุตร! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถูกลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า มิตรอมตย์ ฉลาดฉลาดโหด จัดการเรียกแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญ. บุรุษนั้นกล่าวเสียอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักตัวบุรุษผู้ยิงเราว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวสัส สุตร ชื่อไร โคตรไหน ฯลฯ ธนุที่ใช้ยั้งนั้นเป็นชนิดหน้าไม้ หรือ เกาทัณฑ์ ฯลฯ (เป็นต้น) เสียก่อนแล้ว เรายังไม่ต้องการจะถอนลูกศรอยู่เพียงนั้น. มาลุยกัษบุตร! เขาไม่อาจรู้ข้อความที่เขาอยากรู้นั้นได้เลย ต้องตายเป็นแท้! อุปมานี้ฉันใด; อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน, บุคคลผู้กล่าวว่ เราจักยังไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิวฐิติ ๑๐ แก่เราเสียก่อน, และตถาคตก็ไม่พยากรณ์ปัญหานั้นแก่เขา เขาก็ตายเปล่าโดยแท้ ...

มาลุยกัษบุตร! ท่านจงชิมทราบสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์. ชิมทราบสิ่งที่เราพยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. อะไรเล่า ที่เราไม่พยากรณ์? คือความเห็นลึบประการว่ โลกเที่ยง ฯลฯ (เป็นต้น) เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ฯลฯ. มาลุยกัษบุตร! อะไรเล่าที่เราพยากรณ์? คือสังจะว่ “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความ

ดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;”
 ดังนี้: นี่เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. เหตุใดเราจึงพยากรณ์เล่า? เพราะสิ่งๆ นี้
 ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความ
 หน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม
 และนิพพาน.

- ม.ม. ๑๓/๑๔๓, ๑๕๑/๑๔๕ - ๑๕๐, ๑๕๒.

อย่ายึดถือติดแน่นในธรรม แต่จงใช้เพียงเป็นเครื่องมือ

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ไปพบแม่น้ำใหญ่: ฝั่ง
 ข้างนี้ก็เต็มไปด้วยอันตรายน่ารังเกียจ น่ากลัว ฝั่งข้างโน้นปลอดภัย. แต่เรือหรือ
 สะพานสำหรับข้าม ไม่มีเพื่อจะข้ามไป. เขาใคร่ครวญเห็นเหตุนี้แล้ว คิดสืบไป
 ว่า “กระนั้นเราพึงรวบรวมหญ้าแห้ง ไม้แห้ง กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้ว
 พยายามเอาด้วยมือและเท้า ก็จะพึงข้ามไปโดยสวัสดิ์,” บุรุษนั้น ครั้นทำดังนั้น
 และข้ามไปได้โดยสวัสดิ์แล้ว ถึงแล้ว “แพนี้ มีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก ถ้าไหน
 เราจักทวนไปด้วยศิระษะ หรือแบกไปด้วยบ่า พาไปด้วยกัน” ดังนี้. ภิกษุ ท.!
 พวกท่านจะสำคัญว่าอย่างไร : บุรุษนั้นจักทำเช่นนั้น เจียวหรือ? “พระองค์
 ผู้เจริญ! ข้อนั้นหามิได้”. ภิกษุ ท.! เขาพึงทำอย่างไร : ถ้าไหน เขาจะพึงคร่ำ
 มั่นจั้นบก หรือปล่อยให้ลอยไปในน้ำ, ส่วนเขาเอง ก็หลีกไปตามปรารถนา
 เท่านั้นเอง : นี่ฉันใด; ธรรมที่เราแสดงแล้ว ก็เพื่อรื้อถอนตนออกจากทุกข์
 ไม่ใช่เพื่อให้อึดถือเอาไว้ เปรียบได้กับฟองแพ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท.!
 ท่านทั้งหลายผู้ได้ฟังธรรมอันเราแสดงแล้ว อันเปรียบด้วยฟองแพ ควรละธรรม
 ทั้งหลายเสีย และป่วยกล่าวทำไมถึงสิ่งไม่ใช่ธรรม.

- ม. ม. ๑๒/๒๓๐/๒๘๐.

เปรียบเทียบนักเรียนอริยสัง ด้วยหนูต่างจำพวกกัน

ภิกษุ ท. ! หนูเหล่านี้มีสี่จำพวก คือ หนูที่ขุดรู แต่ไม่อยู่, หนูที่อยู่ แต่ไม่ขุดรู, หนูที่ไม่ขุดรู และทั้งไม่อยู่, หนูที่ทั้งขุดรู และทั้งอยู่, บุคคลสี่จำพวก เปรียบด้วยหนู ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ คนปลุกเรื้อน แต่ไม่อยู่, คนอยู่ แต่ไม่ปลุกเรื้อน, คนไม่ปลุกเรื้อน และทั้งไม่อยู่, คนทั้งปลุกเรื้อน และทั้งอยู่. สี่จำพวกเหล่านี้ มีอยู่พร้อมในโลก.

ภิกษุ ท. ! คนที่ปลุกเรื้อนแต่ไม่อยู่ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! คนบางคนเรียนปริยัติธรรม ที่เป็นสูตร เคยยะ เวชยากรรม คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อพภูตธรรม เวทลละ^๑ แต่เขา **ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า** “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า ปลุกเรื้อนแต่ไม่อยู่; เรากล่าวว่า เปรียบได้กับหนูที่ขุดรูแล้วไม่อยู่.

ภิกษุ ท. ! คนอยู่แต่ไม่ปลุกเรื้อนนั้น เป็นอย่างไร ภิกษุ ท. ! คนบางคน **ไม่ได้เรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละ แต่เขาเป็นผู้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า อยู่แต่ไม่ปลุกเรื้อน; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู.

ภิกษุ ท. ! คนไม่ปลุกเรื้อนและทั้งไม่อยู่นั้น เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! คนบางคน **ไม่ได้เรียนทั้งปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละ และทั้ง **ไม่รู้**

๑. เรียนปริยัติธรรม ครบ ๕ อย่างเช่นนี้ ได้แก่เรียนจบ พระปริยัติธรรม หรือพระไตรปิฎกสมัยนี้.

ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า ไม่ปลุกเรื้อน และทั้งไม่อยู่; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่ไม่ขูดรู และทั้งไม่อยู่.

ภิกษุ ท. ! คนที่ปลุกเรื้อนทั้งอยู่นั้น เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! คนบางคนในโลกนี้ ทั้งเรียนปริยัติธรรม ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละด้วย และทั้งรู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้ด้วย : เช่นนี้แล เรียกว่าทั้งปลุกเรื้อนและทั้งอยู่; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่ทั้งขูดรูและทั้งอยู่.

ภิกษุ ท. ! คนสี่จำพวกเหล่านี้แล เปรียบกันได้กับหนูสี่จำพวก, อันมีอยู่พร้อมในโลกนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔๔/๑๐๗.

จงสงเคราะห์ผู้อื่น ด้วยการให้รู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอเอ็นดูใคร และใครถือว่าเธอเป็นผู้ที่เขาควรเชื่อฟัง เขาจะเป็นมิตรก็ตาม อำมาตย์ก็ตาม ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม; ชนเหล่านั้น อันเธอฟัง ชักชวนให้เข้าไปตั้งมั่น ในความจริงอันประเสริฐสี่ประการ ด้วยปัญญาอันรู้เฉพาะตามที่เป็นจริง. ความจริงอันประเสริฐสี่ประการอะไรเล่า? สี่ประการคือ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ

คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๔/๑๓๐๖.

- ๓ -

พระพุทธองค์ กับ จตุราริยสัง

พระพุทธเป็นคุดั้งผู้ชี้ทาง พระธรรมซึ่งมีอริยสังเป็นแก่นเป็นตัวทาง พระอริยสงฆ์สาวก คือผู้ที่ได้เดินไปตามทางแล้ว แต่สัตว์โลกผู้ยังถูกอวิชชาคาดให้จมติดอยู่ในเปือกกมแห่งโอบะ กำลังต้องการทางนั้นอยู่, เมื่อใดเขาศึกษาจนรู้จักพระพุทธองค์อย่างลึกซึ้งถึงที่สุด คุจถูกที่เข้าใจบิดาดี เมื่อนั้นเขาจะพบทางนั้นด้วย และเดินตามรอยท่านผู้ประเสริฐ ที่เดินไปแล้วนั้นได้. ถ้าเข้าใจไม่ตรงพอ เช่นเห็นพระพุทธองค์เป็นพระเป็นเจ้าไป ก็จะมีคามมุ่งหมายและการตั้งหน้าทำที่พลาด ในที่สุดก็ปราศจากผล เพราะความจริงพระองค์เป็นแต่ผู้ชี้ทาง เท่านั้น.

พระพุทธองค์ คือผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกขั

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ว่ายล่องกระแสนแม่น้ำลงไป เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลินใจ. บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง เห็นบุรุษผู้นั้นแล้ว ร้องบอกว่า “บุรุษผู้เจริญ ! ท่านยอมว่ายล่องตามกระแสน้ำ เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลินใจโดยแท้ แต่ ว่า ทางเบื้องล่าง มีห้วงน้ำ ประกอบด้วยคลื่น ประกอบด้วยน้ำวน มียักษ์มีรากษส ซึ่งเมื่อท่านไปถึงแล้ว จักต้องตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย.” ภิกษุ ท. ! บุรุษผู้ว่ายล่องตามกระแสนั้น ครั้นได้ฟังแล้ว ก็พยายามว่ายกลับทวนกระแสนั้น ด้วยมือและด้วยเท้าทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! คำอุปมานี้ เราผูกขึ้น เพื่อให้รู้เนื้อความ. นี้เป็นเนื้อความ คือ คำว่า ‘กระแสน้ำ’ เป็นชื่อแห่งตัณหา, คำว่า ‘สิ่งน่ารักน่าเพลินใจ’ เป็นชื่อแห่งอายตนะหกในภายใน, คำว่า ‘ทางเบื้องล่างมีห้วงน้ำ’ เป็นชื่อแห่งโอรัมภาคิยสังโยชนห้า, คำว่า ‘คลื่น’ เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น, คำว่า ‘น้ำวน’ เป็นชื่อแห่งกามคุณห้า, คำว่า ‘ยักษ์และ

รกษส' เป็นชือแห่งมาตุคาม.- คำว่า 'ทวนกระแส' เป็นชือแห่งเนกขัมมะ, คำว่า 'พยายมด้วยมือและเท้า' เป็นชือแห่งการปรารอดความเพียร, คำว่า 'บุรุษผู้มีจักษุย์นอยุ่บนฝ้ง' เป็นชือแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ; ดังนี้.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๑๖/๒๘๘.

พระพุททของค์ทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์ทรงรู้จักดี จนถึงกับทำควมหลุดพ้นให้พระองค์เองได้. ทุกข์อันไม่รู้จักสิ้นสุดของโลกนั้น พระองค์หลุดพ้นได้สิ้นเชิง ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างประณีต. ในทุกข์อย่างต่ำ ๆ ซึ่งเรมักจมกันอยู่โดยสนธิใจ จะได้ยกตัวอย่างที่พระองค์ทรงนำไปตรัสให้สติพราหมณ์ผู้หนึ่ง มาเป็นเครื่องสาธกดังต่อไปนี้ :-

มุมน้อยมุมนึงของความทุกข์ ที่พระองค์ไม่มี

พราหมณ์! วั ๑๔ ตัว จะได้หายหาไม่พบ ๖ วันมาแล้วแก่เรา ก็หา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ต้นงาในไร่ จะยับเยินมีใบเหลือเพียง ๒-๓ ใบ แก่เราก็อหา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. พวกหนู จะกระโดดโลดเต้นในยุงเปล่า แก่เรา ก็หา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ที่นอน ซึ่งละลายไว้ตั้ง ๗ เดือน (มิได้ชำระเพราะไม่มีเวลาว่างพอ) เกลือ่นไปด้วยตัวสัตว์เล็ก ๆ จะมีแก่เราก็อหา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ลูกเล็กหญิงชาย ของลูกสาวที่เป็นหม้าย มีลูกติดคนหนึ่งบ้าง สองคนบ้าง จะมีแก่เรา ก็หา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. โรคผมเหลืองตัวสะพรั่งด้วยเมล็ดงา จะมีแก่เรา ก็หา มิได้, เราจะถูกลูกด้วยการถีบเตะทั้งนอนหลับ ก็หา มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์!

เราจึงเป็นผู้มีความสุข, พวกเจ้าหนึ่ที่มาทวงหนึ่ แต่เจ้าตรู่ว่า ‘จงใช้, จงใช้’ จะมีแก่เราก็หาไม่ได้, เพราะเหตุหนึ่แหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข ; ดั่งนี้.

- สกค. ตี. ๑๕/๒๕๐/๖๖๕.

การที่พระองค์จะทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์ทรงคิดค้นอย่างจริงจัง มิใช่มีได้ด้วยการนอนรอคอยให้มาปรากฏ หรือแม้ว่าด้วยการฟังหรือการเรียนอย่างตื้น ๆ หยาบ ๆ. พระองค์ทรงหน้ายกาม จนขยะแขยง จนอึดอัด เนื่องจากมองเห็นความหลงทุกข์เป็นสุข แล้วหมักจมอยู่ ซึ่งเป็นการใช้เวลาของชีวิตให้หมดเปลืองไปโดยไร้ประโยชน์.

ทรงแสวง

ราชกุมาร ! เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก่อนแต่การตรัสรู้ ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจ ว่า “เชื่อว่าความสุขแล้ว ใคร ๆ จะบรรลุได้โดยง่ายเป็นไม่มี” ดั่งนี้. ครันสมัยอื่นอีก เรานั้น ทั้งที่ยังหนุ่ม เกสายังดำจัด บริบูรณ์ด้วยเยาว์อันเจริญ ในปฐมวัย, เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนาด้วย กำลังพากันร้องไห้ น้ำตานองหน้าอยู่, เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาด ออกจากเรือน บวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว.

เรานั้น ครันบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐ ชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า. ได้เข้าไปหา อาหารดาบส ผู้กาลามโคตร.... ได้เข้าไปหา อุทกดาบส ผู้รามบุตร.... เล่าเรียนธรรมนั้น ๆ ได้ฉับไวไม่นานเลย.... ได้เกิดความรู้สึกนี้ ว่า “ธรรมนี้ จะได้เป็นไปพร้อม

เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อมเพียงเพื่อการบังเกิดใน เนวสัญญานาสัญญายตนภพ เท่านั้นเอง.” เราไม่ทำการหยุดเสียเฉพาะแค่ธรรมนั้น ๆ หน้อยหน่ายจากธรรมนั้น ๆ แล้วหลีกไปเสีย.

เรานั้น เมื่อหลีกจากสำนักอุทกดาบสผู้รามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า สืบไป, เทียวจาริกไปตามลำดับหลายตำบล ในมคธรัฐ จนลุดถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พักแรมอยู่ ณ ที่นั้น ได้พบพื้นที่รมณีสถาน.... ตกลงใจพักอยู่ ณ ที่นั้นเอง ด้วยคิดว่า ‘ที่นี่ ควรแล้ว เพื่อการตั้งความเพียร’ ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๔๔๓-๔๔๔/๔๔๕-๔๔๖; ๑๓/๖๓๐-๖๓๔/๖๓๕-๖๔๐.

ต่อไปนี้มีกรตรัสเล่าถึง การประพุดิอดีตกิตมถานุโยคจนอุปมาปรากฏ และทรงทำทูกกริยา แล้วทรงเลิกหมุนไปจับเอาการกระทำคามเพียรทางใจ ดังแสดงไว้ในพระพุทธรประวัติต่าง ๆ จนได้ “พบ” คือตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ.

ทรงพบ

ภิกษุ ท. ! เรานั้น, ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิผู้คุดพ่อง ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เรารู้เฉพาะแล้วตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;

เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี้เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี้เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ;” ดังนี้. เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้วจากอาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า “พ้นแล้ว” เรารู้เฉพาะแล้ว ว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แล วิชาที่สาม ที่เราได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี. อวิชาถูกกำจัดแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว; ความมืดถูกกำจัดแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแล้วโดยประการที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วแลอยู่.

- มู. ม. ๑๒/๒๓๗/๒๕๓.

เมื่อยังไม่ทรงรู้อริยสัง

ก็ยังไม่ว่า ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่ปัญญาเครื่องรู้เห็น (ญาณทัสสนะ) ตามเป็นจริงของเราในอริยสังเหล่านี้ ว่ามีปรีวิภูสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ๆ ยังไม่เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว; ตลอดกาลเพียงนั้นนั้นเทียว เรายังไม่ปฏิบัติ เป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์. ภิกษุ ท. ! ก็แต่ว่า ในกาลใดแล, ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา ในอริยสังเหล่านี้ ว่ามีปรีวิภูสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ๆ เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว; ในกาลนั้นเทียว เราก็ปฏิบัติ เป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อม

ด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์. ทั้งปัญญาเครื่องรู้ และปัญญาเครื่องเห็น ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพที่เกิดใหม่มิได้มีอีกต่อไป” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๐/๑๖๓๐.

ถ้าไม่รู้เบญจขันธ์โดยนัยอริยสัง

ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาเป็นพระพุทธรเจ้า

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด, เรายังไม่รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง อูปาทานขันธ์ทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐีสี่ ตรงตามที่เป็นจริง ; เรายังไม่ปฏิญญา อยู่เพียงนั้นว่า เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล, เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งอูปาทานขันธ์ทั้งห้า เหล่านี้ โดยปริวัฏฐีสี่ ตรงตามที่เป็นจริง ; เมื่อนั้นแหละ, เราจึงปฏิญญาได้ว่า เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและ มนุษย์.

ภิกษุ ท. ! ปริวัฏฐีสี่นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ปริวัฏฐีสี่นั้นคือ :-

(๑) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง รูป, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อกำเนิดของรูป, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของรูป, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป.

(๒) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง เวทนา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อกำเนิดของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา.

(๓) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง สัญญา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อกำเนิดของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความไม่เหลือของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา.

(๔) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง สังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อกำเนิดของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย.

(๕) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง วิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อกำเนิดของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แหละ ชื่อว่า ปรีวัฏฏ์สี่อย่างนั้น.

(ข้อความที่ละเอียดยิ่งไปกว่านี้ ตลอดถึงผลของการรู้ จนทำให้เป็นเทพติ หากดูได้จากหนังสือปฏิจ. โอ. หน้า ๓๓๘ ตั้งแต่คำว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็รูปเป็นอย่างไรเล่า ?”

...เป็นต้นไป จึงถึงหน้า ๓๔๒ จบลงที่คำว่า... “วิญญูย่อมไม่มี เพื่อจะบัญญัติ แก่บุคคลเหล่านั้น”).

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๗๒-๗๕/๑๑๒-๑๑๓.

พระพุทธองค์ ทรงพระนามว่า

สัมมาสัมพุทธะ ก็เพราะได้ตรัสรู้อรិยสังสี่

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือความทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ และความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ :นี้แล ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! เพราะได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้ ตถาคต จึงมีนามอันบัณฑิตกล่าววว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ”.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๔๓/๑๗๐๓.

ทรงรอบรู้โลก (อริยสัง)

ภิกษุ ท. ! โลก (คือทุกข์) เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว

ตถาคตถอนตัวออกได้แล้วจากโลก; **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตละได้ขาดแล้ว; **ความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้กระทำให้แจ้งแล้ว; และ **ทางดำเนินไปถึงความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้ทำให้มีขึ้นแล้ว. สิ่งใด ที่โลกพร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว คม - ลืม - สัมผัสแล้ว รู้แล้ว ถึงแล้ว แสวงแล้ว เทียวไปตามแล้วด้วยใจ; สิ่งนั้นตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้วทั้งหมด เหตุนั้นจึงได้มีคำกล่าวว่า “ตถาคต” ดังนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๐/๒๓.

ทรงบันลือสีหนาท ประกาศจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท. ! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัย ในเวลาเย็นเหยียดกายแล้ว เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วเทียวไปเพื่อหาอาหาร. บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่าใด ได้ยินสีหนาท สัตว์เหล่านั้นก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ : พวกที่อาศัยโพรง ก็เข้าโพรง, พวกที่อาศัยในน้ำ ก็ลงน้ำ, พวกที่อยู่ป่า ก็เข้าป่า, ผุ่่นกก็โฉบบินขึ้นสู่อากาศ, เหล่าช่างของพระราชาในหมู่บ้าน และนิคมและเมืองหลวง ที่ผูกมัดไว้ด้วยเชือกอันเหนียวก็พากันกลัว เหนียวระชากเชือกให้ขาดแล้ว ถ้ายมูตรและกรีส (อุจจาระ) พลังเล่นหนีไป โดยช่างโน้นข้างนี้. ภิกษุ ท. ! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพมาก กว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทันั้น, ในกาลใด ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชา ผู้ไปดี ผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้ฝึกบรูษที่สมควรฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ปลูกให้ตื่น เป็นผู้จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้น แสดงธรรมว่า สักกายะ (ความยึดถือตัวตน) เป็นเช่นนี้, สักกายสมุทัย เป็นเช่นนี้, สักกายนิโรธ เป็นเช่นนี้, สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นเช่นนี้. พวกเทพเหล่าใด เป็นผู้มียุยืนนาน มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นมนามมาแล้ว ในวิมานชั้นสูง, พวกเทพนั้น ๆ ได้ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว โดยมาก ก็สะดุ้งกลัว เขียวแห้งใจ ลำนึกได้ว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย! พวกเราเมื่อไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้เที่ยง, เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้ยั่งยืน, เมื่อไม่มั่นคง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้มั่นคง. พวกเราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง และถึงทั่วแล้ว ซึ่ง สักกายะ (ความยึดถือตัวตน)” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพมากกว่าสัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๔๒/๓๓.

[ในสูตรข้างบนนี้ ทรงบันทึกสืบทอดด้วยเรื่องสักกายะ. ในสูตรอื่น (๑๗/๑๐๓/๑๕๕ - ๖) ทรงบันทึกด้วยการประกาศลักษณะ ๓ อย่างแห่งขั้นทั้ง ๕ โดยนัยว่า มีลักษณะอย่างนี้ ๆ มีอาการเกิดขึ้นอย่างนี้ ๆ มีอาการดับไปอย่างนี้ ๆ ; ซึ่งเมื่อพวกเทพได้ฟังแล้ว มีอาการสลดสังเวช หวั่นไหวไปตาม ๆ กัน เหมือนข้อความข้างต้น.]

ทรงประกาศ อนุตตรธรรมจักร

ซึ่งใครๆ ประกาศไม่ได้

ภิกษุ ท. ! ฌ ป่าอิติปตฺตนมิกทายวัน โกลีกรุงพาราณสี, เราตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักรชนิดที่ไม่ประกาศให้เป็นไปได้ โดยสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก. ภิกษุ ท. ! การประกาศธรรมจักร นี้ คือการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ ซึ่งอริยสัจ (ความจริงอันประเสริฐ) สี่อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ การบอก การแสดง ฯลฯ การทำให้เข้าใจได้ ซึ่งความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, - เหตุให้เกิดทุกข์ - ความดับไม่เหลือของทุกข์ - และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, ภิกษุ ท. ! เราตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักร ฯลฯ ดังนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๐/๖๕๕.

สิ่งที่ไม่ทรงนำมาสอน มีมากยิ่งกว่ามากนัก

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทับอยู่ที่ สีสพวัน โกลีกรุงโกสัมพี. ทรงกำใบสีสพวันหนึ่ง แล้วตรัสถามหมู่ภิกษุ ว่า ใบสีสพที่ทรงกำนี้ กับ ที่อยู่บนป่าไผ่, ไผ่จะมากกว่ากัน. เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ที่อยู่บนป่าไผ่มีมากกว่ามากแล้ว จึงตรัสว่า :-

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดกัฉันทัน, สิ่งที่ยังอยู่มากกว่ามาก ก็คือสิ่งที่เรารู้ยั้งแล้ว แต่ไม่นำมาสอนพวกเธอทั้งหลาย. เพราะเหตุไรเราจึงไม่สอนสิ่งนั้น

แก่พวกเธอเล่า? เพราะว่าสิ่ง ๆ นั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไข
ของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อม เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด
ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน; เพราะเหตุนี้
เราจึงไม่สอนสิ่งนั้น แก่พวกเธอทั้งหลาย.

-มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๘/๑๓๑๒.

สิ่งที่ทรงนำมาสอน ก็เฉพาะเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งไร ที่เราบอกสอนแก่พวกเธอเล่า? สิ่งที่เราบอก
สอนแก่พวกเธอ คือ ความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับ
ไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้. เพราะเหตุไร เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอเล่า?
เพราะว่าสิ่ง ๆ นี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็น
ไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้
ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน; เพราะเหตุนี้ เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอ
ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดแห่งทุกข์, นี่เป็นความ
ดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.” ดังนี้เถิด.

-มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๘/๑๓๑๓.

ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสังสี่

“...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ คังนั้นหรือ พระเจ้าข้า ?”

ไปณฑุปาทะ ! ข้อที่ว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” คังนี้ นั่น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ คังนั้นหรือ ?”

ไปณฑุปาทะ ! ข้อที่ว่า “โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” คังนี้ นั่น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ คังนั้นหรือ ?”

ไปณฑุปาทะ ! ข้อที่ว่า “โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” คังนี้ นั่น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ คังนั้นหรือ ?”

ไปณฑุปาทะ ! ข้อที่ว่า “โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” คังนี้ นั่น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชีวะก็อันนั้น สรรณะก็อันนั้น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ คังนั้นหรือ ?”

ไปภูฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ชิวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชิวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น โมฆะ ดังนี้หรือ ?”

ไปภูฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ชิวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น โมฆะ ดังนี้หรือ ?”

ไปภูฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น โมฆะ ดังนี้หรือ ?”

ไปภูฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น โมฆะ ดังนี้หรือ ?”

ไปภูฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ” ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตาย แล้วย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้ นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น โมฆะ ดังนี้หรือ ?”

โปณฐปาทะ ! ข้อที่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ ไม่มีอีกก็หาไม่ได้ นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโหมะ” ดังนี้ นั่น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า ข้อนั้น ๆ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ทรงพยากรณ์ ?

โปณฐปาทะ ! เพราะเหตุว่า นั่นไม่ประกอบด้วยอรรถะ ไม่ประกอบด้วยธรรมะ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงพยากรณ์ ?”

โปณฐปาทะ ! ข้อที่เราพยากรณ์นั้นคือ นี้ทุกข์, นี้เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า จึงทรงพยากรณ์ ?”

โปณฐปาทะ ! เพราะเหตุว่า นั่นประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนี้เราจึงพยากรณ์.

- สී. ที. ๕/๒๓๒-๒๓๓/๒๕๒-๒๕๓.

ทรงบัญญัติสัจจะ ไม่เข้าใคร ออกใคร

ภิกษุ ท. ! ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้, เราย่อมบัญญัติแต่ ความทุกข์

และความดับไม่เหลือของทุกข์ เท่านั้น. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ในการบัญญัติ นั้นจะมีชนเหล่าอื่นมาคำทอ ตัดพ้อ เสียดสี กระทบกระทั่ง ตถาคต แล้วไซ้ร ความอาฆาต ความเกรี้ยวกราด ความไม่ยินดีแห่งจิต จะมีแก่ตถาคตเพราะเหตุ นั้นก็ห้ามมิได้. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ในการบัญญัติ นั้น จะมีชนเหล่าอื่นมาสังการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซ้ร ความเพลิดเพลिन ความโสมนัส ความเห่อเหิม แห่งจิต จะมีแก่ตถาคต เพราะเหตุ นั้น ก็ห้ามมิได้. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ใน การบัญญัติ นั้น มีชนเหล่าอื่น มาสังการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซ้ร ความรู้สึกในเรื่องนั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่ตถาคต ว่า “สิ่งใดที่เรากำหนดรอบรู้แล้ว ในกาลก่อน เราย่อมกระทำให้เหมือนกับที่เรารู้ในสิ่งนั้น” ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๒๓๘/๒๘๖.

ตรัสถ้อยคำโดยโฆหารโลก แต่มิได้ทรงยึดถือ

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ. หน้า ๗๕๐)

ไปฏฐาปาทะ ! การได้อัตตเฉพาอย่าง ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือการ ได้อัตตเฉพาอย่าง ชนิดหยาบ, การได้อัตตเฉพาอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ, การได้อัตตเฉพาอย่าง ชนิดไม่มีรูป.

ไปฏฐาปาทะ ! การได้อัตตเฉพาอย่าง ชนิดหยาบ เป็นอย่างไรเล่า? ชนิดหยาบคือ อตตาทที่มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตสี่ มีกวมพิการาหารเป็นภักษา.

การได้อัตตเฉพาอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ เป็นอย่างไรเล่า? ชนิด สำเร็จด้วยใจคือ อตตาทที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ มีอวัยะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ ไม่บกพร่อง.

การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดไม่มีรูป เป็นอย่างไรเล่า? ชนิดไม่มีรูปคือ อัตตาอันหารูปมิได้ สำเร็จด้วยสัญญา.

(ต่อจากนี้ได้ทรงแสดงการละและอานิสงส์แห่งการละซึ่งอัตตาทั้งสามนั้น ในลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่ง แล้วทรงผันไปตรัสกะจิตตหัตถิสาริบุตรผู้นั่งอยู่ด้วยกันกับโปฏฐปาทะ ว่า :-)

จิตตะ! ... สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ และชนิดไม่มีรูป. คงได้แต่อัตตาชนิดหยาบอย่างเดียวกันเท่านั้น. จิตตะ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบและชนิดไม่มีรูป, คงได้แต่อัตตาชนิดสำเร็จด้วยใจอย่างเดียวกันเท่านั้น. จิตตะ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดไม่มีรูป สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ และชนิดสำเร็จด้วยใจ, คงได้แต่อัตตาชนิดไม่มีรูปอย่างเดียวกันเท่านั้น. จิตตะ! เปรียบเหมือน นมสดจากแม่โค นมสั้มนจากนมสด เนยข้นจากนมสั้มน เนยใสจากเนยข้น หัวเนยใสจากเนยใส. สมัยใดเป็นนมสด สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่านมสั้มน เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมสดอย่างเดียวกันเท่านั้น. สมัยใดเป็นนมสั้มน สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมสั้มนอย่างเดียวกันเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยข้น สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมสั้มน เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นเนยข้นอย่างเดียวกันเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมสั้มน เนยข้น หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นเนยใสอย่างเดียวกันเท่านั้น. สมัยใดเป็นหัวเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมสั้มน เนยข้น เนยใส, คงนับว่าเป็นหัวเนยใสอย่างเดียวกันเท่านั้น; ฉันทิดก็ฉันทันนั้น.

จิตตะ ! อตตะ ๓ ชนิดเหล่านี้แล เป็นโลกสมัญญา โลกนิริติ โลก-
โฆหาร โลกบัญญัติ ที่ตถาคตก็ กล่าวอยู่อย่างชาวโลก แต่มิได้ยึดถือ
ความหมายอย่างชาวโลก, ดังนี้.

- ส. ที. ๘/๒๔๑, ๒๔๓/๓๐๒, ๓๑๒.

สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะทรงตอบปัญหาอริสัจได้

อุทายิ ! ...บางคราวเราบริโภคนเสมอขอบปากบาตร บางคราว
ยิ่งขึ้นไป, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะเคารพนับถือบูชา และมาอยู่อาศัยด้วยเรา
เพราะเข้าใจว่าเราเป็นผู้มีอาหารน้อย และกล่าวสรรเสริญความมีอาหารน้อยแล้ว
สาวกพวกที่ฉันอาหารเพียงจอกน้อย ครึ่งจอกน้อย เท้าผลมะตูม กิ่งผลมะตูม ก็จะ
หาสักการะเคารพนับถือบูชา แล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนี้ไม่ได้.

อุทายิ ! ...บางคราวเราครองคหบดีจิวร เนื้อแน่นละเอียดด้วยเส้น
ด้ายคุดขนน้ำเต้า, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะ
เข้าใจว่า เราเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้แล้ว สาวกพวกที่ถือผ้าบังสุกุล
ทรงจิวรเศร้าหมอง เสาะหาผ้าขาด ๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองขยะมูลฝอยบ้าง จาก
ใต้ร้านตลาดบ้าง มาทำเป็นสังฆาฎีครอง ก็จะหาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา
เพราะเหตุนี้ไม่ได้.

อุทายิ ! ...บางคราวเราอยู่เกลื่อนกล่นด้วยภิกษุทั้งหลาย ด้วยภิกษุณี
ทั้งหลาย ด้วยอุบาสกทั้งหลาย ด้วยอุบาสิกาทั้งหลาย ด้วยพระราชาและอมาตย์
ของพระราชาทั้งหลาย ด้วยเดียรถีย์และสาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย, ถ้าว่าสาวก

ทั้งหลายสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเข้าใจว่า เราเป็นผู้เสพเสนาสนะอันสังคแล้ว สาวกพวกที่อยู่ป่า ถือเสนาสนะสังคในป่า มาสู่ที่ประชุมสงฆ์ เฉพาะคราวมีปาติโมกข์ทุก ๆ กิ่งเดือน เท่านั้น ก็จะหาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนั้นได้ไม่. ฯลฯ

อุทายิ ! ...สาวกทั้งหลายของเรา ถูกความทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์อยู่ตรงหน้าแล้ว ด้วยทุกข์ใด, เธอเหล่านั้นเข้าไปหาเราแล้ว ถาม ทุกขอริยสังกะเรา เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้ เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา.เธอถาม ทุกขสมุททยอริยสัง, ทุกขนิโรธอริยสัง, และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง กะเรา, เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้ เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา. อุทายิ ! นี้แลเป็นเหตุให้สาวกทั้งหลายของเรา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา.

- ม. ม. ๑๓/๓๑๘-๓๒๓/๓๒๔-๓๓๒.

พระพุทธเจ้า ทั้งในอดีต

- อนาคต - ปัจจุบัน ล้วนแต่ตรัสรู้อริยสังสี่

ภิกษุ ท. ! พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริงไปแล้ว ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต, ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ต่อกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต,

ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ก็จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิภษุ ท. ! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้ตามเป็นจริงอยู่ ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ ก็ได้ตรัสรู้้อยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือ เหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับไม่เหลือของทุกข์ และความจริงอันประเสริฐ คือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิภษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๓/๑๓๐๔.

เหตุที่ต้องมีพระพุทธองค์และธรรมวินัยอยู่ในโลก

ภิภษุ ท. ! ถ้าธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ ไม่เพียงมีอยู่ในโลกแล้วไซ้; ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ, และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก. ธรรมชาติ ๓ อย่างนั้น คืออะไรเล่า? คือ ชาติ ชรา และ มรณะ (ทุกขอริยสัง). ภิภษุ ท. ! ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้แล ถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซ้, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุใดแล ที่ ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ในโลก, เพราะเหตุนั้น ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และ ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๕๔/๗๖.

ผู้ช่วยให้รู้ริยสัจ นับเนื่องอยู่ในบุคคลผู้มีอุปการะมาก

ภิกษุ ท. ! บุคคลมีอุปการะมากต่อบุคคล สามจำพวกเหล่านี้ มีอยู่. สามจำพวกเหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้เป็นผู้ถึงพระพุทเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ชื่อว่าผู้มีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นอีก, บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นอีก, บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้แล ชื่อว่าบุคคลผู้มีอุปการะมาก
ต่อบุคคล.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ไม่มีบุคคลอื่นที่มีอุปการะมากต่อบุคคล ยิ่ง
ไปกว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้.

ภิกษุ ท. ! สำหรับบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลจะกระทำปฏิการะ
ได้โดยง่ายหามิได้ แม้ด้วยการอภิวาท การลูกลูจึ้นยื่นรับ การทำอัญชลี การทำ
สามีจิกรรม และการตามถวายซึ่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิถานปัจจย-
เภสัชชบริจาร, แล. (คือ ไม่เป็นการง่ายที่จะมีโอกาสได้กราบไหว้, รับใช้, , ถวายปัจจย ๔ ในบุคคล ๓
จำพวกนี้.)

- ๔ -

การรู้อริยสัจ ไม่เป็นสิ่งที่สูญวิสัย

ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน

ล้วนมีการประกาศอริยสัจ ตามเป็นจริง

ภิกษุ ท. ! ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ประกาศธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ประกาศแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง, ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักประกาศธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน จักประกาศซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ในกาลเป็นปัจจุบันนี้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ประกาศอยู่ซึ่งธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ย่อมประกาศอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุานั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

มีบุคคลบวชแล้วรู้อรุยสัง ทั้งในอดีต - อนาคต - ปัจจุบัน

ภิกษุ ท. ! ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชแล้ว** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน ได้รู้พร้อมยิ่งแล้วตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้รู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต, กุลบุตรเหล่าใด **จักออกจากเรือนบวช** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน จักรู้พร้อมยิ่งตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักรู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. และในกาลเป็นปัจจุบันนี้, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชอยู่** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน รู้พร้อมยิ่งอยู่ตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น **ก็รู้พร้อมยิ่งอยู่** ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อ**ให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๕/๕๒๑/๑๖๕๗.

ทั้งอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้อรุยสัง

ภิกษุ ท. ! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม ใน กาลที่ยาวฝ่ายอดีต ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้น

ทั้งหมด ก็ารู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน กาลยัตถยาวฝายอนาคต จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้น ทั้งหมด ก็จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน กาลนี้ รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์, ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรม^๑ อันเป็นเครื่องทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้,” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๘/๕๒๒/๑๖๕๘.

๑. โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่วไปว่า “โยคะ” ; เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

ตรัสว่าจงหลีกเลี่ยงแล้วจักรู้ริยสัจ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียรในการหลีกเลี่ยง
เกิด. ภิกษุ ผู้หลีกเลี่ยง ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง, รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ?
รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง ความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับ ไม่
เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียร
ในการหลีกเลี่ยงเกิด. ภิกษุผู้หลีกเลี่ยง ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความ
ดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เกิด.

- มหาวาร.ส. ๑๘/๕๒๐/๑๖๕๕.

ตรัสว่าจงเจริญสมาธิ จักรู้ริยสัจตามเป็นจริง

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเกิด. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ
ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง. รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ?
รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง ความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่
เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเกิด.
ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๕๒๐/๑๖๕๔.

จิตเป็นสมาธิแล้ว

รู้อริยสัจได้แจ่มใส เหมือนเห็นของในน้ำอันใส

...ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.** เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี่เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ;” ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จาก อาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า “พ้นแล้ว” เธอรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส ที่ไหล่เขา ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักษุ (ไม่บอด) ยืนอยู่บนฝั่ง ณ ที่นั้น : เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กวาดและหินบ้าง

ฝูงปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น. เขาจำจะสำนึกใจอย่างนี้ว่า “ห้วงน้ำนี้ใสไม่ขุ่นมัวเลย : หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลายเหล่านี้ หยุดอยู่บ้าง วายไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น” : อุปมานี้เป็นฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อุปมานี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี่เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ;” ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จากอาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า “พ้นแล้ว” เธอจึงรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๕๐๘/๔๗๗.

เมื่อประพตติถูกทาง

กิริยาที่ไปนิพพาน เบาลบายเหมือนไม้ลอยตามน้ำ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอได้เห็น ท่อนไม้ใหญ่โน้น ซึ่งลอยมาโดยกระแสแม่น้ำคงคาหรือไม่ ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ถ้าท่อนไม้นั้น จะไม่เข้าไปติดเสียที่ ฝั่งใน หรือฝั่งนอก, ไม่จมเสียในกลางน้ำ, ไม่ขึ้นไปติดแห่งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกอมมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนไว้, ไม่ผูกเสียเองในภายใน ไชรี, ท่อนไม้ที่

กล่าวถึงนี้ จักลอยไหลพุ่งออกไปสู่ทะเล เพราะเหตุว่า ลำแม่น้ำคงคาโน้มน้້อม
 ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่ทะเล, อุปมานี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันทัน
 เหมือนกัน, แม้พวกเธอทั้งหลาย : ถ้าพวกเธอไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งใน, ไม่เข้า
 ไปติดเสียที่ฝั่งนอก, ไม่จมเสียในท่ามกลาง, ไม่ติดแห่งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์
 จับไว้, ไม่ถูกอมมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้, ไม่เนาเสียเองในภายใน
 ไชรี, พวกเธอก็จะเลื่อนไหลไปสู่นิพพาน เพราะเหตุว่า **สัมมาทิฏฐิ มีธรรมดา
 ที่โน้มน้อม ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่นิพพาน** ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ฝั่งใน' เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ อย่าง คำว่า
 'ฝั่งนอก' เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ อย่าง. คำว่า 'จมเสียในท่ามกลาง'
 เป็นชื่อของนันทิราคะ. คำว่า 'จมน้ำไปติดแห่งอยู่บนบก' เป็นชื่อของอัตถิภาวะ
 (ความสำคัญว่าเรามีเราเป็น). คำว่า 'ถูกมนุษย์จับไว้' ได้แก่ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้
 ระคนด้วยคฤหัสถ์ เพลิดเพลินด้วยกัน โศกเศร้าด้วยกัน, มีสุข เมื่อคฤหัสถ์
 เหล่านั้นมีสุข, เป็นทุกข์ เมื่อคฤหัสถ์เหล่านั้นเป็นทุกข์, ประกอบการงานใน
 กิจการที่บังเกิดขึ้นแก่คฤหัสถ์เหล่านั้นด้วยตน : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกมนุษย์จับ
 ไว้. คำว่า 'ถูกอมมนุษย์จับไว้' ได้แก่ ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ ประพฤติพรหมจรรย์
 โดยตั้งความปรารถนาเทพนิกายชั้นใดชั้นหนึ่ง ว่า ด้วยศีลนี้ หรือด้วยวัตรนี้
 หรือว่าด้วยตบะนี้ เราจักได้เป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ หรือเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์น้อย
 ใดๆอย่างหนึ่ง ดังนี้ : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกอมมนุษย์จับไว้ คำว่า 'ถูก
 เกลียวน้ำวนวนไว้' เป็นชื่อของกามคุณ ๕. ภิกษุเป็นผู้เนาเสียเองในภายใน
 คืออย่างไรเล่า? คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เป็นคนทู่ศีล มีความเป็นอยู่ลามก
 ไม่สะอาด มีความประพฤตินิคที่ตนเองนึกแล้วก็กินแห่งตัวเอง มีการกระทำ
 ที่ต้องปกปิดซ่อนเร้น ไม่ใช่สมณะก็ปฏิบัติญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่คนประพฤติ

พรหมจรรย์ก็ปฏิญญาว่าเป็นคนประพตติพรหมจรรย์ เป็นคนเนาใน เปียกและ มีสัญชาติหมักหมมเหมือนบ่อที่เทขยะมูลฝอย ; ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้นำเสียเองในภายใน แล.

- ส.พ.า. ตี. ๑๘/๒๒๓-๒๒๔/๓๒๒-๓๒๓.

การรู้จักอันตคาหิกทิจญฺฐิไม่เกี่ยวกับ การรู้ริยสังและการประพตติพรหมจรรย์

- มาลุงก์ยบุตร ! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ?
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “โลกเที่ยง” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “โลกไม่เที่ยง” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “โลกมีที่สิ้นสุด” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “โลกไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.
- มาลุงก์ยบุตร ! ทิจญฺฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! ทิฏฐิวา “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี” ดังนี้ เป็นสิ่งเราไม่พยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! ทิฏฐิวา “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หา มิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนั้น นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ?

มาลูงกัยบุตร ! สัจจะว่า “นี่ ความทุกข์” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! สัจจะว่า “นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! สัจจะว่า “นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! สัจจะว่า “นี่ ทางเดินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกัยบุตร ! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่น ประกอบด้วยประโยชน์ นั่น เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ นั่น เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับไม่เหลือ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนั้น นั่นเราจึงพยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ **เราจงถือเอาสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ และสิ่งที่เราพยากรณ์โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ดังนี้เถิด.**

มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า “โลกเที่ยง” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้; เมื่อทิจูฐิว่า “โลกไม่เที่ยง” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า **โลกเที่ยง** หรือว่า **โลกไม่เที่ยง** ก็ตาม มีอยู่; ชาตักัยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกกะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็น **สิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิจูฐิธรรมนี้.**

มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า “โลกมีที่สิ้นสุด” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้; เมื่อทิจูฐิว่า “โลกไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า **โลกมีที่สิ้นสุด** หรือว่า **โลกไม่มีที่สิ้นสุด** ก็ตาม มีอยู่; ชาตักัยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกกะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลายก็ยังมี, อันเป็น **สิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิจูฐิธรรมนี้.**

มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้; เมื่อทิจูฐิว่า “ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพตติพรหมจรรยัขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงกัยบุตร ! เมื่อทิจูฐิว่า **ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น** หรือว่า **ชีวะก็**

อันอื่น สรรณะก็อันอื่น ก็ตาม มีอยู่, ชาตียังมี ชราที่ยังมี มรณะที่ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกกะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิวฏฐธรรมนี้.

มาลुकยบุตร ! เมื่อทิวฏฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็ห้ามมิได้; เมื่อทิวฏฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็ห้ามมิได้อีกนั่นเอง. มาลुकยบุตร ! เมื่อทิวฏฐิว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก หรือว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมไม่มีอีก ก็ตาม มีอยู่; ชาตียังมี ชราที่ยังมี มรณะที่ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกกะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิวฏฐธรรมนี้.

มาลुकยบุตร ! เมื่อทิวฏฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก ก็มีไม่มีอีกก็มี” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็ห้ามมิได้; เมื่อทิวฏฐิว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็ห้ามมิได้ไม่มีอีกก็ห้ามมิได้” ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็ห้ามมิได้อยู่นั่นเอง. มาลुकยบุตร ! เมื่อทิวฏฐิว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี หรือว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็ห้ามมิได้ไม่มีอีกก็ห้ามมิได้ ก็ตาม มีอยู่; ชาตียังมี ชราที่ยังมี มรณะที่ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกกะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิวฏฐธรรมนี้.

สัจจะและหลักพึงปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสัจจะ

(ตามธรรมชาติมนุษย์แต่ละคนมีสิ่งที่เขาเรียกว่าความจริง ที่เขาถือเป็นหลักประจำตัวของเขาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วแต่ว่าเขาได้ทำให้มันเกิดขึ้นในใจของเขาอย่างไร ซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้. แต่ว่าความจริงชนิดนี้ยังไม่ใช่ความจริงที่เด็ดขาด ยังไม่สูงสุด ยังใช้เป็นประโยชน์ในขั้นสูงสุดไม่ได้. ดังนั้นความจริงนั้น จะต้องถูกปรับปรุงให้ชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะกลายเป็นความจริงที่ใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง โดยวิธีที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างน่าอัศจรรย์; กล่าวคือไม่ยึดมั่นถือมั่นความจริงในอันดับแรกนั้น แต่หล่อเลี้ยงมันไว้ในลักษณะที่มันจะพิสูจน์ความเป็นของจริงออกมาในตัวการปฏิบัติมันเอง.

ในพระพุทธภาษิตที่ทรงแนะนำไว้อย่างยืดหยุ่นนี้ จำเป็นที่จะต้องแบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ ลักษณะของความจริง ที่ชาวโลกจะได้มาตามธรรมชาติ ซึ่งยังไม่เป็นความจริงแท้ ยังจะต้องเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย นี่ตอนหนึ่ง, การหล่อเลี้ยงความจริงอันนั้นไว้ ให้มีโอกาสพิสูจน์ความจริงที่ยิ่งขึ้นไป นี่ตอนหนึ่ง, การแสวงหาความจริง จากบุคคลที่กำลังปฏิบัติความจริงที่ตนประสงค์จะรู้ให้แน่ชัด นี่ตอนหนึ่ง, เมื่อได้ความแน่ชัดมาแล้ว ตนเองที่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์อันนั้น จนพบความจริงนั้นด้วยตนเองโดยประจักษ์ ไม่ต้องคาดคะเน ไม่ต้องคำนวณ ไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่นอีกต่อไป นับว่าเป็นการเข้าถึงหัวใจแห่งความจริงในกรณีนั้น เป็นตอนสุดท้าย.

ต่อไปนี้เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสปรารภ ความจริงที่เป็นไปตามภาษาชาวโลก ตามธรรมชาติ :-)

(ก. ความจริงตามแบบของชาวโลกตามธรรมชาติ)

ภารทวาชะ ! เมื่อก่อนท่านได้ถึงความเชื่อ (อย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว) มาบัดนี้ท่านกล่าวมั่นว่า (เป็นเพียง) สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา. ภารทวาชะ ! สิ่งทั้งห้านี้ อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ เป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. สิ่งทั้ง

ห้านั้น คืออะไรเล่า? คือ **ความเชื่อ** (ว่าจริง), **ความชอบใจ** (ว่าจริง), **เรื่องที่ฟังตาม ๆ กันมา** (ว่าจริง), **ความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม** (ว่าจริง), และ **ข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นของเขา** (ว่าจริง), ดังนี้. นี่แหละคือสิ่งทั้งห้าที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. ภารทวาชะ ! **สิ่งที่เชื่อ** กันแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่เชื่อ** กันแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ ! **สิ่งที่ชอบใจ** กันแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ชอบใจ** กันแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ ! **สิ่งที่ได้ฟังตามกันมา** แล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ฟังตามกันมา** แล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ ! **สิ่งที่ได้ตริตริก** กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ตริตริก** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ ! **สิ่งที่ได้เพ่งพินิจ** กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้เพ่งพินิจ** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ ! **วิญญูชนผู้จะตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** อย่าพึงถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียวว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง (สัจจานุรุธณา) นั้น มีได้ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลจะตามรักษาไว้ซึ่งความจริงนั้นได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคตมผู้เจริญถึง วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง.”

(ต่อไปนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ในลักษณะที่ไม่ให้ถือเอาด้วยความยึดมั่น ความที่ตนเชื่อ ตามที่ตนชอบใจ ตามที่ตนได้ยินได้ฟังมาเป็นต้น :-)

(ข. วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง)

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ ความเชื่อ ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเชื่ออย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ อย่าเพ้อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี, บุคคลเชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ ว่า นั้น ยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ ความชอบใจ ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีความชอบใจอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ อย่าเพ้อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี, บุคคลเชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ ว่า นั้น ยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **เรื่องที่ฟังตามๆ** กันมาของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีเรื่องที่ฟังตามๆ กันมาอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ้อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **ความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม** ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อมอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ้อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น ; แต่ว่านั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **ข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็น** ของบุรุษ มีอยู่ และเขาก็**ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ้อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น, และเรา

บัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมิด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรู้ซึ่งความจริง (สัจจานุโพโซ) มิได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร? บุคคลชื่อว่าตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคตมผู้เจริญถึงการตามรู้ซึ่งความจริง”.

(ต่อไปนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการทรงแนะให้สังเกตธรรมะที่มีอยู่ที่บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมะ เพื่อให้รู้จักธรรมะซึ่งเป็นตัวความจริงสำหรับจะนำมาใคร่ครวญต่อไป :-)

(ค. ลำดับแห่งความเป็นไป เพื่อจะได้รู้ซึ่งความเป็นจริง)

ภართวาชะ! ได้ยินว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เข้าไปอาศัยอยู่ในบ้านหรือในนิคมแห่งใดแห่งหนึ่ง. คหบดีหรือคหบดีบุตร ได้เข้าไปใกล้ภิกษุนั้นแล้ว ใคร่ครวญดูอยู่ในใจเกี่ยวกับธรรม ๓ ประการ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลกะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ ทั้งหลาย (โดยนัยเป็นต้นว่า) “ท่านผู้มีอายุผู้นี้ จะมีธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลกะหรือไม่หนอ อันเป็นธรรมที่เมื่อครอบงำจิตของท่านแล้ว จะทำให้ท่านเป็นบุคคลที่เมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ามี เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่ามี หรือว่าจะชักชวนผู้อื่นในธรรมอันเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นตลอดกาลนาน” ดังนี้; เมื่อเขา

ใคร่ครวญอยู่ในใจซึ่งภิกษุ นั้น ก็รู้ว่า “ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลกะชนิดนั้น มิได้มีแก่ท่านผู้มีอายุนี้, อนึ่ง กายสมาจาร วชิรสมาจาร ของท่านผู้มีอายุผู้นี้ ก็เป็นไปในลักษณะแห่งสมาจารของบุคคลผู้ไม่โลกแล้ว, อนึ่ง ท่านผู้มีอายุนี้ แสดงซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นเป็นธรรมที่ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมที่ร้ายับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นธรรมละเอียดอ่อน รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่คนผู้มีความโลภจะแสดงให้ถูกต้องได้” ดังนี้. เมื่อเขาใคร่ครวญอยู่ซึ่งภิกษุ นั้น ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลกะ. ต่อแต่นั้น เขาจะพิจารณาใคร่ครวญภิกษุ นั้นให้ยิ่งขึ้นไปในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ.... ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ.... (ก็ให้เห็นประกายในลักษณะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งโลกะ ตรงเป็นอันเดียวกันทุกตัวอักษรไปจนถึงคำ ว่า “เมื่อเขาใคร่ครวญอยู่ซึ่งภิกษุ นั้น ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ”.)

ลำดับนั้น เขา (๑) ปลูกฝัง ศรัทธา ลงไป ในภิกษุ นั้น ครั้นมีสัทธาเกิดแล้ว (๒) ย่อม เข้าไปหา ครั้นเข้าไปหาแล้ว (๓) ย่อม เข้าไปนั่งใกล้ ครั้นเข้าไปนั่งใกล้แล้ว (๔) ย่อม เจียโสตกลง ครั้นเจียโสตกลง (๕) ย่อม ฟัง ซึ่งธรรม ครั้นฟังซึ่งธรรมแล้ว (๖) ย่อม ทรงไว้ซึ่งธรรม (๗) ย่อม ใคร่ครวญ ซึ่งเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลาย อันตนทรงไว้แล้ว เมื่อใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรมอยู่ (๘) ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพินิจ, เมื่อการทนต่อการเพ่งพินิจของธรรมมีอยู่ (๙) ฉันทะย่อมเกิดขึ้น ผู้มีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว (๑๐) ย่อม มีอุสสาหะ ครั้นมีอุสสาหะแล้ว (๑๑) ย่อม พิจารณาหาความสมคุณแห่งธรรม ครั้นมีความสมคุณแห่งธรรมแล้ว (๑๒) ย่อม ตั้งตนไว้ในธรรมนั้น; เขาผู้มีตนส่งไปแล้วอย่างนี้อยู่ ย่อม กระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะ ด้วยนามกาย ด้วย,

ยอม **แทงตลอดซึ่งธรรมนั้น** แล้วเห็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วย. ภารทว่าชะ ! การตามรู้ซึ่งความจริง ย่อมมี ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่ายอมตามรู้ซึ่งความจริงด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ ว่า นั้นยังไม่เป็นการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ก่อน.

“ข้าแต่พระ โคตมผู้เจริญ ! การตามรู้ซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลชื่อว่ายอมตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. ข้าแต่พระ โคตมผู้เจริญ ! การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง (สัจจานุปัตติ) มีได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลชื่อว่ายอมตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอลถามพระ โคตมผู้เจริญถึงการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง.”

(ต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการประพฤติกกระทำให้มากซึ่งธรรมทั้งหลาย ๑๒ ประการ ดังที่กล่าวแล้วใน ข้อ ค.จนกระทั่งบรรลุถึงซึ่งความจริง :-)

(ง. การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)

ภารทว่าชะ ! การเสพคบ การทำให้เจริญ การกระทำให้มาก ซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแหละ เป็นการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง. ภารทว่าชะ ! การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ย่อมมี ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่ายอมตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามบรรลุดังซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น. บุคคลชื่อว่ายอมตามบรรลุดังซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามบรรลุดังซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น...”

(ต่อไปนี้ กาลปิณฑมานพนั้น ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ธรรมที่มีอุปการะมากแก่การตามบรรลุดังซึ่งความจริง ดังที่พระองค์ได้ตรัสตอบเป็นลำดับไป :-)

(จ. ธรรมเป็นอุปการะมากแก่การตามบรรลุดังซึ่งความจริง)

การท้าวชะ ! การตั้งตนไว้ในธรรม (ปธาน) เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุดังซึ่งความจริง : ถ้าบุคคลไม่ตั้งตนไว้ในธรรมแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังตามบรรลุดังซึ่งความจริงได้. เพราะเหตุที่เขาตั้งตนไว้ในธรรม เขาจึงบรรลุดังซึ่งความจริง, เพราะเหตุนี้ การตั้งตนไว้ในธรรม จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุดังซึ่งความจริง.

การท้าวชะ ! การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม (ตุลนา) เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม : ถ้าบุคคลไม่พบความสมดุลงแห่งธรรมนั้นแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังตั้งตนไว้ในธรรม. เพราะเหตุที่เขาพบซึ่งความสมดุลงแห่งธรรม เขาจึงตั้งตนไว้ในธรรม; เพราะเหตุนี้ การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม.

การท้าวชะ ! อุสสาหะ เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม : ถ้าบุคคลไม่ฟังมีอุสสาหะแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังพบซึ่งความสมดุลงแห่งธรรม. เพราะเหตุที่เขามีอุสสาหะ เขาจึงพบความสมดุลงแห่ง

ธรรม ; เพราะเหตุนี้ อุตสาหะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลแห่งธรรม.

การท้าวาชะ ! **ฉันทะ** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุตสาหะ : ถ้าบุคคลไม่พึงยังฉันทะให้เกิดแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่พึงมีอุตสาหะ. เพราะเหตุที่ฉันทะเกิดขึ้น เขาจึงมีอุตสาหะ ; เพราะเหตุนี้ ฉันทะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุตสาหะ.

การท้าวาชะ ! **ความที่ธรรมทั้งหลายทนได้ต่อการเพ่งพินิจ(ขมุนิขุ-
ณานกฺขนฺติ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ : ถ้าธรรมทั้งหลายไม่พึงทนต่อการเพ่งพินิจแล้วไซ้ร้ ฉันทะก็ไม่พึงเกิด. เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ ฉันทะจึงเกิด ; เพราะเหตุนี้ ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ.

การท้าวาชะ ! **ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ (อตุตฺตปริกฺข)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ : ถ้าบุคคลไม่เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะแล้วไซ้ร้ ธรรมทั้งหลายก็ไม่พึงทนต่อการเพ่งพินิจ. เพราะเหตุที่บุคคลเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ ธรรมทั้งหลายจึงทนต่อการเพ่งพินิจ ; เพราะเหตุนี้ การเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ.

การท้าวาชะ ! **การทรงไว้ซึ่งธรรม (ขมฺมธารณ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ. ถ้าบุคคลไม่ทรงไว้ซึ่งธรรมแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่อาจเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้ เพราะเหตุที่เขาทรงธรรมไว้ได้ เขาจึง

เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้. เพราะเหตุนั้น การทรงไว้ซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ.

การท้าวชะ ! **การฟังซึ่งธรรม (ธมฺมสุตฺตวน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่ฟังซึ่งธรรมแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังทรงธรรมไว้ได้ เพราะเหตุที่เขาฟังซึ่งธรรม เขาจึงทรงธรรมไว้ได้. เพราะเหตุนั้น การฟังซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม.

การท้าวชะ ! **การเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ (โสตาวธาน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่เงี้ยวลงซึ่งโสตตะแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังซึ่งธรรมได้ เพราะเหตุที่เขาเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ เขาจึงฟังซึ่งธรรมได้. เพราะเหตุนั้น การเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม.

การท้าวชะ ! **การเข้าไปนั่งใกล้ (ปยิริฎาสนา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ. ถ้าบุคคลไม่ฟังเข้าไปนั่งใกล้แล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปนั่งใกล้ เขาจึงเงี้ยวลงซึ่งโสตตะได้. เพราะเหตุนั้น การเข้าไปนั่งใกล้ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเงี้ยวลงซึ่งโสตตะ.

การท้าวชะ ! **การเข้าไปหา (อุปสงฺกมฺม)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้. ถ้าบุคคลไม่เข้าไปหาแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังเข้าไปนั่งใกล้ได้ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปหา เขาจึงเข้าไปนั่งใกล้ได้. เพราะเหตุนั้น การเข้าไปหา จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้.

การท้าวชะ ! สัทธา เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา. ถ้า สัทธาไม่พึงเกิดแล้วไซ้ร้ เขาก็จะไม่เข้าไปหา เพราะเหตุที่สัทธาเกิดขึ้น เขาจึง เข้าไปหา. เพราะเหตุนั้น สัทธาจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การไปหา.

- ม. ม. ๑๓/๖๐๑-๖๐๘/๖๕๕-๖๕๖.

(ขอผู้ศึกษาพึงสังเกตว่า สิ่งทีเรียกว่าความจริงในสูตรนี้ หมายถึงความจริงทั่วไป ไม่มุ่งหมายเฉพาะจตุราริยสัง แต่อาจจะใช้กับความจริงอันมีชื่อว่าจตุราริยสังได้ โดยประการ ทั้งปวง จึงได้นำมากกล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้.)

การรู้อริยสังเป็นของไม่เหลือวิสัย พระอริยบุคคล จึงมีปริมาณมาก

วิจละ ! ภิกษุผู้สาวกของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐุธรรมนี้ มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่ สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วิจละ ! ภิกษุณีผู้สาวิกาของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐุธรรมนี้ มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่ สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วิจละ ! อุบาสก ผู้สาวกของเรา พวกเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว อยู่ประพฤติ กับผู้ประพฤติพรหมจรรย์, เป็น โอปปาทิกสัตว์ (พระอนาคามี) มีปกติปรินิพพาน

ในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนมีส่วนในเบื้องต่ำห่าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห่าร้อยมีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสก ผู้สาวกของเรา** พวกเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว ยังบริโภคกาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท** มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า นี่อะไร ๆ เป็นผู้ปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ใช่ผู้ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห่าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา ผู้สาวิกาของเรา** พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์นุ่งขาว อยู่ประพฤติกับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็น **โอปปาติกัสถ์** (พระอนาคามี) มีปกติปรินิพพานในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนมีส่วนในเบื้องต่ำห่าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห่าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา ผู้สาวิกาของเรา** พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์นุ่งขาว ยังบริโภคกาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท** มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า นี่อะไร ๆ เป็นปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห่าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

- ๕ -

คุณค่าของอริยัสัจ

อริยัสัจสี่เป็นเอกัังสิกักรรรมที่ทรงแสดง

(หลังจากที่ทรงปฏิเสักรการแสดงอันตคาหิกทิกุสิ สิบในฐานะที่เป็นเอกัังสิกักรรรมต่อพระองค์แล้ว, ได้ทรงแสดงเอกัังสิกักรรรม ในธรรมวินัยของพระองค์ ดังต่อไปนี้ :-)

โปณฐปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกัังสิกะนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

โปณฐปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกัังสิกะนั้น คือข้อที่ว่า “นี่ เป็นทุกข์” ดังนี้บ้าง ; ... “นี่ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์” ดังนี้บ้าง ; ... “นี่ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้บ้าง ; ... “นี่ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้บ้าง.

โปณฐปาทะ ! เพราะเหตุไรเล่าเราจึงแสดงบัญญัติธรรมเหล่านั้น ว่าเป็นเอกัังสิกักรรรม (ธรรมที่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนเดียว) ? โปณฐปาทะ ! ข้อนี้ เพราะว้าธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรยั เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อยั เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน ; เพราะเหตุานั้น ธรรมเหล่านั้น เราจึงแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกัังสิกักรรรม.

ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้อริยสังนั้นเป็นไปได้

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้า ไม่รู้เฉพาะตาม เป็นจริง ซึ่งอริยสังคือทุกข์ ซึ่งอริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสังคือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้” ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะ มีได้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วย ใบแห้งไม้สีเสียด หรือใบแห้งไม้สระ หรือใบแห้งไม้มะขามป้อม แล้วจักใส่น้ำหรือน้ำต จากต้นตาล แล้วนำไปได้” ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; ภิกษุ ท. ! ฉันทิ ก็นั่น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าไม่รู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสังคือ ทุกข์ ซึ่งอริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสังคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่ง อริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบได้” ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใดแลพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสังคือทุกข์ ซึ่งอริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสังคือความดับไม่เหลือแห่ง ทุกข์ ซึ่งอริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุด แห่งทุกข์โดยชอบได้” ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใด จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วยใบบัว หรือใบปลาสะ หรือใบยางชาย แล้วจักใส่น้ำ หรือน้ำตจากต้นตาล แล้วนำไปได้” ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ; ภิกษุ ท. ! ฉันทิ ก็นั่น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสังคือทุกข์ ซึ่งอริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสังคือความดับไม่เหลือแห่ง ทุกข์ ซึ่งอริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุด แห่งทุกข์โดยชอบได้” ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่อง นี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๕/๑๗๑๔-๑๗๑๕.

สัตว์ต้องเวียนว่ายเพราะไม่เห็นอริยสัง

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนท่อนไม้อันบุคคลชักขึ้นไปสู่อากาศ บางคราวตกเอาโคนลง บางคราวตกเอาตอนกลางลง บางคราวตกเอาปลายลง, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! สัตว์ที่มีวิขาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก เล่นไปอยู่ท่องเที่ยวไปอยู่ในสังสารวัฏ ก็ทำนองเดียวกัน บางคราวเล่นไปจาก โลกนี้สู่โลกอื่น บางคราวเล่นจากโลกอื่นสู่โลกนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสังทั้งสี่. อริยสังสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสังคือทุกข์ อริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสังคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุ นั้น ในเรื่อง นี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๕๐/๑๗๑๖.

การรู้อริยสัง

รีบด่วนกว่าการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศีรษะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อไฟลุกโพลงๆอยู่ที่เสื้อผ้าที่ดีที่ศีรษะก็ดี บุคคลนั้น ควรจะอย่างไร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อไฟลุกโพลง ๆ อยู่ที่เสื้อผ้าที่ดีที่ศีรษะก็ดี, เพื่อจะดับเสียซึ่งไฟ ที่เสื้อผ้าที่ดี ที่ศีรษะก็ดี สิ่งื่บุคคลนั้นพึงกระทำโดยยิ่งก็คือ ฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหี อปฺปฏิกฺวานี สติ และสัมปชัญญะ (เพื่อจะดับไฟนั้นเสีย).”

ภิกษุ ท. ! (แม้กระนั้นก็ดี) วิญญูชนจะไม่ใส่ใจ จะไม่เอาใจใส่กับเสื้อผ้าที่ดีที่ศีรษะที่ดีที่ไฟกำลังลุกโพลงอยู่; แต่จะรู้ลึกว่า สิ่งื่ควรกระทำโดยยิ่งก็คือฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตโสฬหี (จะมักเขม้น) อปฺปฏิกฺวานี (ไม่ถอยหลัง) สติ และสัมปชัญญะ เพื่อรู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสังทั้งสี่ที่ตนยังไม่รู้เฉพาะ. อริยสังสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสังคือทุกข์ อริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสังคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

การรู้หรือริยสังควรแลกเอา

แม้ด้วยการถูกแทงด้วยหอกวันละ ๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีอายุร้อยปี ฟังกล่าวกะบุรุษผู้มีชีวิตร้อยปี อย่างนี้ว่า “เอาไหมล่ะ ท่านบุรุษผู้เจริญ ! เขาจักแทงท่านด้วยหอกร้อยเล่มตลอดเวลาเช้า ร้อยเล่มตลอดเวลาเที่ยง ร้อยเล่มตลอดเวลาเย็น. ท่านบุรุษผู้เจริญ ! เมื่อเขาแทงท่านอยู่ด้วยหอกสามร้อยเล่มทุกวัน ๆ จนมีอายุร้อยปี มีชีวิตอยู่ร้อยปี ; โดยล่วงไปแห่งร้อยปีแล้ว ท่านจักรู้เฉพาะซึ่งอริยสังทั้งสี่ที่ท่านยังไม่รู้เฉพาะแล้ว” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **กุลบุตรผู้รู้ซึ่งประโยชน์ ควรจะตกลง.** ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สังสารวัฏนี้มีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้ว ดังนั้นเบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอกด้วยดาบด้วยหลาวด้วยขวาน ก็จะไม่ปรากฏ, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็เป็นอย่างนั้น : เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งอริยสังทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยทุกข์กับด้วยโสมนัสก็หามิได้ ; แต่ เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งอริยสังทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยสุขกับด้วยโสมนัสทีเดียว. อริยสังสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสังคือทุกข์ อริยสังคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสังคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสังคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

เมื่อยังไม่รู้ริยสัจ

ที่ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน

ภิกษุ ท. ! สมณพราหมณ์บางพวก ไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “นี่ คือทุกข์, นี่ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้; เขาย่อมมองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า “ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ” ดังนี้. เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย เป็นของเบา ลมพาไปได้, เมื่อวางอยู่บนพื้นที่ยันเสมอ ลมทิศตะวันออกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันตก, ลมทิศตะวันตกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันออก, ลมทิศเหนือก็พัดพามันไปทิศใต้, ลมทิศใต้ก็พัดพามันไปทางทิศเหนือ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ภิกษุ ท. ! เพราะปุยฝ้ายนั้นเป็นของเบา; ภิกษุ ท. ! ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวก ไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “นี่ คือทุกข์, นี่ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้; เขาย่อม มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า “ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ” ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่.

ภิกษุ ท. ! ส่วนสมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ คือทุกข์, นี่คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้; เขาย่อมไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า “ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ” ดังนี้. เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาอินทขิล มีรากลึก เขาฝังไว้

ดีแล้ว ไม่ห้วนไหว ไม่สั่นคลอน, แม้พายุฝนอย่างแรงพัดมาจากทิศตะวันออก... จากทิศตะวันตก ... จากทิศเหนือ ... จากทิศใต้, ก็ไม่สั่นคลอน ไม่สั่นสะเทือน ไม่ห้วนไหว. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะมีรากลึก เพราะฝังไว้ดี, นี่ฉันใด ; ภิภษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือทุกข์, นี่คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้; เขาย่อม **ไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น** เพื่อให้รู้ว่า “ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ” ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิภษุ ท.! ข้อนั้น **เพราะความที่เขาเป็นผู้เห็นซึ่งอริยส์ทั้งสี่ด้วยดีแล้ว.** อริยส์สี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยส์คือทุกข์ อริยส์คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยส์คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยส์คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิภษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** “ทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๕๔/๑๗๒๒-๑๗๒๓.

สัตว์จำพวกวินิบาตกับการเห็นจตุราริยส์

ภิภษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษทิ้งแอก (ไม้ไผ่?) ซึ่งมีรูอยู่เพียงรูเดียว ลงไปในมหาสมุทร. ในมหาสมุทรนั้น มีเต่าตาบอดตัวหนึ่ง ล่องไปเรื่อยปี ๆ จะผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ. ภิภษุ ท.! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร :

จะเป็นไปได้ไหม ที่เตาตาบอดตัวนั้น ล่องไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ จะพึงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนั้นจะเป็นไปได้บ้าง ก็ต่อเมื่อล่วงกาลนานยาว ในบางคราว”.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ เตาตาบอด ตัวนั้น ต่อ ล่องไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมา สักครั้งหนึ่ง ๆ จะพึง ยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ยังจะ เร็วเสียกว่าการที่คนพาลซึ่งเข้าถึงการเกิดเป็นวินิบาตแล้ว จักได้ความเป็น มนุษย์สักครั้งหนึ่ง. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ในหมู่สัตว์จำพวกวินิบาตนั้น ไม่มีขมจรียา ไม่มีสมจรียา ไม่มีกุสลกิริยา ไม่มี บุญญกิริยา, มีแต่การเคี้ยวกินซึ่งกันและกัน. ภิกษุ ท. ! การที่ สัตว์มีกำลังมากกว่าเคี้ยวกินสัตว์ที่มีกำลังน้อยกว่า ย่อม เป็นไป เป็นธรรมดา ในหมู่สัตว์ จำพวกวินิบาตนั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เพราะความ ที่ไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่. อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่ง ทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

การรู้ริยส์ทำให้มีตาครบสองตา

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สามจำพวกอย่างไรเล่า? สามจำพวกคือ คนตาบอด (อนุโธ) คนมีตาข้างเดียว (เอกจกขุ) คนมีตาสองข้าง (ทวิจกขุ).

ภิกษุ ท. ! คนตาบอด เป็นอย่างไรเล่า? คือคนบางคนในโลกนี้ ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น น้อย่างหนึ่ง; และไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว น้อย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนตาบอด (ทั้งสองข้าง).

ภิกษุ ท. ! คนมีตาข้างเดียว เป็นอย่างไรเล่า? คือคนบางคนในโลกนี้ มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น ; แต่ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนมีตาข้างเดียว.

ภิกษุ ท. ! คนมีตาสองข้าง เป็นอย่างไรเล่า? คือคนบางคนในโลกนี้ มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือ ทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น น้อย่างหนึ่ง; และ มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรม ที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว น้อย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนมีตาสองข้าง. ...

ภิกษุ ท. ! ภิกษุมิตาสมบูรณ (จกขุมมา) เป็นอย่างไรเล่า? คือภิกษุ
ในกรณีนี้ ย่อม รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ ความทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์,
นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ
แห่งทุกข์” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แล ภิกษุมิตาสมบูรณ.

- ติก. อ. ๒๐/๑๖๒, ๑๔๗/๔๖๘, ๔๕๕.

การสิ้นอาสวะมิได้เพราะการรู้อริยสัง

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่ามิได้สำหรับ
ผู้รู้ผู้เห็นอยู่เท่านั้น, หาได้กล่าวว่ มิได้สำหรับผู้ไม่รู้ผู้ไม่เห็นอยู่ ไม่.
ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ สำหรับผู้รู้ผู้เห็นอยู่ ซึ่งอะไรเล่า? ผู้รู้ผู้เห็นอยู่ซึ่ง
สังจะว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับ
ไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็น
อย่างนี้”, ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน
เป็นเครื่องทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้,
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๕๔๔/๑๗๐๕.

เหตุที่ทำให้สังจะเหล่านี้ได้นามว่า “อริยะ”

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐเหล่านี้ มีอยู่ ๔ อย่าง. สี่อย่าง

เหล่าไหนเล่า? สืออย่าง คือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง เหล่านี้แล เป็น ตถาคือมีความเป็นอย่างนั้น, เป็น อวิตถาคือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, เป็น อนัญญถถาคือไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น; เพราะเหตุนี้เรา จึงกล่าวสัจจะเหล่านี้ว่าเป็น “อริยะ (อันประเสริฐ)” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

- มทวาร. ส. ๑๕/๕๔๕/๑๗๐๗.

เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ได้นามว่า “อริยะ” (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สืออย่างเหล่าไหนเล่า? สืออย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้กล่าวสัจจะเหล่านั้นคือตถาคตผู้เป็นอริยะ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดา และมนุษย์; เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวสัจจะเหล่านั้นว่าเป็น “อริยะ” ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่อง กระทำให้รู้ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับ ไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็น อย่างนี้”, ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๕/๑๓๐๘.

อริยสัจสี่สำหรับความเป็นอริยบุคคล

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถึงความ เป็นเทพ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สัจแล้วจากกาม และสัจแล้วจากสิ่งอันเป็นอกุศลทั้งหลาย บรรลุฌานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่; เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ บรรลุฌานที่สอง อันเป็นเครื่องพองใสแห่งใจใน ภายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่; เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้า กล่าวว่ “ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่; เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัส ในกาลก่อน บรรลุฌานที่สี่ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติ บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงความ เป็นเทพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถึงความเป็นพรหม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ แผ่จิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา สู่ทิศที่หนึ่ง ทิศที่สอง ที่สาม และที่สี่ โดยลักษณะอย่างเดียวกันตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และด้านขวาง, ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา อันไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท เป็นจิตกว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวงหาประมาณมิได้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงความเป็นพรหม ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถึงอานัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้, เพราะผ่านพ้นการกำหนดหมายในรูปเสียได้ โดยประการทั้งปวง, เพราะความดับแห่งการกำหนดหมายในอารมณ์ที่ซัดใจ, และเพราะการไม่ทำในใจ ซึ่งการกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆ เสียได้ เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาสไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นอากาสนัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึงอาภิญญัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นอาภิญญัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ, แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงอานัญญา ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ”, ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ”, ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ความ

ดัดไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ”, ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ข้อปฏิบัติ
เครื่องให้ถึงความดัดไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ
ผู้ถึงความเป็นอริยะ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๔๕/๑๕๐.

อริยสังจธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้ำไม่ได้

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้แล อันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณ-
พราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้าง
ไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้
รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้ เป็น
อย่างไรเล่า ?

.... (ทรงแสดง ธาตุ หก)

.... (ทรงแสดง ผัสสสายตนะ หก)

.... (ทรงแสดง มโนปวิจาร ลิขเปต)

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า “เหล่านี้ คือ อริยสังทั้งหลาย
๔ ประการ” ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้
เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้.

....ฯลฯ.... ..ฯลฯ....

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า “เหล่านี้ คืออริยสังทั้งหลาย
๔ ประการ” ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้า

มองไม่ได้ ตีเทียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้. ข้อนี้เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้? ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมี; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์ มีอยู่, นามรูปย่อมมี; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ; เพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ภิกษุ ท.! เราย่อมบัญญัติว่า “นี่ เป็นความทุกข์” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นทุกข์สมุทัย” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นทุกข์นิโรธ” ดังนี้; ว่า “นี่ เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” ดังนี้; แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ทุกข์อริยส์** เป็นอย่างไรเล่า? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะปริเทวะ-ทุกข์ะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปราศจากสิ่งใดแล้วไม่ได้ สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์: กล่าวโดยย่อ ปัญญาทานันท์ทั้งหลาย เป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **ทุกข์อริยส์**.

ภิกษุ ท.! **ทุกข์สมุทัยอริยส์** เป็นอย่างไรเล่า? เพราะมีอวิชา เป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ; เพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกข์ะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้

ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุททยอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า? เพราะความ
 งามคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา นั้นนั่นเทียว. จึงมีความดับแห่งสังขาร;
 เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมีความดับแห่ง
 วิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความ
 ดับแห่งสพายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ;
 เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่ง
 เวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับ
 แห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะ
 มีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล
 ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น: ความดับ
 ลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า
 ทุกขนิโรธอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า?
 มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้แน่นอน กล่าวคือ สัมมาทิฎฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! ข้อที่ว่า “ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า ‘เหล่านี้ คืออริยสัจ
 ทั้งหมด ๔ ประการ’ ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้
 ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดจ้างไม่ได้” ดังนี้อันใด อันเรากล่าว
 แล้ว; ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ แล.

- ๖ -

ประเภทหรือเค้าโครงของอริยัจ

หลักอริยัจมีอย่างเดียว แต่คำอธิบายมีปริยายมากมาย

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี่เป็น ทุกข์.. นี่เป็น เหตุให้เกิดทุกข์.. นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์.. และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์..” ดังนี้, เป็นสิ่งที่เราได้บัญญัติแล้ว: แต่ในความจริงนั้น การพรรณาคความ การกำหนดบทพยัญชนะ และการจำแนกเพื่อพิสดาร มีมากจนประมาณไม่ได้ (อปริมาณ วณณา อปริมาณ พุชชณา อปริมาณ สงกาสนา): ว่าปริยายเช่นนี้ ๆ เป็นความจริงคือทุกข์ ถึงแม้เช่นนี้ก็จริงคือทุกข์ ฯลฯ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุที่ในกรณีนี้ พวกเธอเพียงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๕/๑๖๕๖.

อริยัจสี่โดยสังเขป

(นัยทั่วไป)

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐ เรื่องความทุกข์ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์, ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก

เป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ จันท์
ห้าที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี่แหละคือ ความจริงอันประเสริฐ เรื่องแดนเกิดของความ
ทุกข์ คือตัณหา อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบอยู่ด้วยความ
กำหนดด้วยอำนาจความเพลिन อันเป็นเครื่องให้เพลิตเพลिनอย่างยิ่งในอารมณ์
นั้น ๆ, ได้แก่ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มี
ไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! นี่แหละคือ ความจริงอันประเสริฐ เรื่องความดับไม่เหลือ
ของความทุกข์ คือความดับสนิทเพราะจางไปโดยไม่มีเหลือของตัณหานั้นนั่นเอง
คือความสลละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำให้ไม่มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้น.

ภิกษุ ท. ! นี่แหละคือ ความจริงอันประเสริฐ เรื่องข้อปฏิบัติอันทำสัตว์
ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์ คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ
อันประกอบด้วยองค์แปดประการนี้ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง
การพูดจาที่ถูกต้อง การทำางานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียร
ที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นที่ถูกต้อง.

- มท.วิ. ๔/๑๘/๑๔.

อริยสัจสี่โดยสังเขป(อีกนัยหนึ่ง) (ทรงแสดงด้วยปัญจอุปาทานจันท์)

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้
ไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ

คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์, และ ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คำตอบคือ **ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นห้าอย่าง.** ห้าอย่างนั้น อะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี้ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนดเพราะอำนาจความเพลน มักทำให้เพลนเพลนยิ่งในอรณณนั้น ๆ ได้แก่ ตัณหาในกาม, ตัณหาในความมีความเป็น, ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหา นั้น ความสละลงเสีย ความสลัดทิ้งไป ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึงซึ่งตัณหาตนเอง อันใด. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทาง อันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์

๘ นี่นั่นเอง, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำารงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสืออย่าง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๕๓๔-๕/๑๖๗๘-๑๖๘๓.

อริยสัจสี่โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอายตนะหก)

ภิกษุ ท. ! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้.. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือทุกข์สมุทัย อริยสัจคือทุกข์นิโรธ อริยสัจคือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! อริยสัจคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่อายตนะภายในหก. อายตนะภายในหก เหล่าไหนเล่า? คือจักขุอายตนะ โสตะอายตนะ ฆานะอายตนะ จิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **อริยสังคือทุกขสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี่ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มักทำให้เพลินเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ; ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือทุกขสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **อริยสังคือทุกขนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้น ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึง ซึ่งตัณหานั่นเอง. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือทุกขนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **อริยสังคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้นั่นเอง ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อริยสัง ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า “ทุกข์เป็นอย่างไร, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างไร, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างไร, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นอย่างไร” ดังนี้.

ทรงวางลำดับแห่งอริยสัจ อย่างตายตัว

...แน่ะภิกษุ! ถูกแล้ว, ถูกแล้ว. แน่ะภิกษุ! เธอจำ
อริยสัจ

สี่ประการ อันเราแสดงไว้แล้วโดยถูกต้อง คือ : เราแสดงอริยสัจคือทุกข์ ไว้เป็น
ข้อที่หนึ่ง, แสดงอริยสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, แสดงอริยสัจ
คือความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และแสดงอริยสัจ คือทางดำเนิน
ให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่. แน่ะภิกษุ! เธอจงทรงจำ
อริยสัจสี่ไว้โดยประการที่เราแสดงนั้น ๆ เถิด.

แน่ะภิกษุ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็น
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.”
ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๕๓๖/๑๖๕๑.

อริยสัจสี่ในรูปแบบพิเศษ

ภิกษุ ท.! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สี่ประการคืออะไรเล่า?
สี่ประการคือ ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่; ธรรมที่ควรละด้วย
ปัญญาอันยิ่ง มีอยู่; ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่; ธรรม
ที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่.

ภิกษุ ท.! ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอย่างไรเล่า?
อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ?
อวิชา และ **ภวตัณหา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไร
เล่า? **สมณะ** และ **วิปัสสนา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้เจริญ
ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไร
เล่า? **วิชา** และ **วิมุตติ** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล มีอยู่.**

- จตุกก.อ. ๒๑/๓๓๓/๒๕๔.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อริยสัจสี่ในรูปแบบนี้ มีแปลกจากแบบธรรมคาถาทั้งโดยชื่อ
และโดยลำดับ.)

การวางลำดับใหม่ ไม่มีเหตุผลเลย

แน่ะภิกษุ ! การที่ผู้ใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม จะพึง
กล่าวว่า “อริยสัจที่พระสมณะโคดม แสดง ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง, เหตุให้เกิด
ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, ความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และทาง
ดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่ นั้น เป็นไปไม่ได้, เรา
คัดค้าน, เราบัญญัติเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ จะเป็นคำมีเหตุผลเป็นหลักฐาน

ไม่ได้เลย. แน่ะภิกษุ! เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ อันเราแสดงแล้ว โดย
ประการที่แสดงแล้วอย่างนั้นๆเถิด.

แน่ะภิกษุ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า “นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็น
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,”
ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๓๘/๑๖๕๓.

หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัจ มีสี่ชนิด

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้
เหล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, - เหตุให้เกิดทุกข์, - ความ
ดับไม่เหลือของทุกข์, - และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.
ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้, ความจริงอัน
ประเสริฐ ที่ควรกำหนดรอบรู้ ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรละเสีย ก็มี,
ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้แจ้ง ก็มี, และความจริงอันประเสริฐ ที่ควร
ทำให้เจริญ ก็มี.

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรกำหนดรอบรู้ ได้แก่ ความ

จริงัันประเสริฐ คือทุกัขั, ความจริงัันประเสริฐ ที่ควรละเสัย ได้แก่ ความจริงัันประเสริฐ คือเหตุให้เกิถทุกัขั, ความจริงัันประเสริฐ ที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ ความจริงัันประเสริฐ คือความดบัไม่เหลือของทุกัขั, และความจริงัันประเสริฐ ที่ควรทำให้เจริญ ได้แก่ ความจริงัันประเสริฐ คือทางดำเนิน ให้ถึงความดบัไม่เหลือของทุกัขั.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขอพึงทำควมเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงัว่า “นี่เป็นทุกัขั, นี่เป็นเหตุให้เกิถทุกัขั, นี่เป็นความดบัไม่เหลือแห่งทุกัขั, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดบัไม่เหลือแห่งทุกัขั” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๘/๕๔๖/๑๓๐๘.

อริยัถัถั มีสามรอบ มีสิบสองอาการ

๑. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ญาณ, ปัญญา, วิชชา, และแสงสว่างของเราได้เกิถขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี่เป็นความจริงัันประเสริฐคือทุกัขั, ๒. ความจริงัันประเสริฐคือทุกัขันี้ ควรกำหนดรอบรู้, ๓. ความจริงัันประเสริฐคือทุกัขันี้ เราได้กำหนดรอบรู้แล้ว.

๒. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิถขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี่เป็นความจริงัันประเสริฐคือเหตุให้เกิถทุกัขั, ๒. ความจริงัันประเสริฐคือเหตุให้เกิถทุกัขันี้ ควรละเสัย, ๓. ความจริงัันประเสริฐคือเหตุให้เกิถทุกัขันี้ เราได้ละเสัยแล้ว.

๓. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิถขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี่เป็น ความจริงัันประเสริฐคือ

ความดับไม่เหลือของทุกข์, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์ นี้ ควรทำให้แจ้ง, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์ นี้ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว.

๔. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี้เป็น ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นี้ ควรทำให้เจริญ, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ เราได้ ทำให้เจริญแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาที่ ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริง ในอริยสัจสี่อันมีรอบสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ ยังไม่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, เราก็ยังไม่ปฏิบัติว่า ได้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อยู่เพียงนั้น. เมื่อใด บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, เมื่อนั้น เราก็ ปฏิบัติว่า ได้ตรัสรู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๒๕-๕๓๐/๑๖๖๖-๑๖๗๐.

อริยสัจสี่ เนื่องกันจนเห็นแต่อริยสัจเดียวไม่ได้

ท่านผู้มีอายุ ท. ! ข้าพเจ้าได้รับฟังเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ภิกษุ ท. ! ผู้ใดเห็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม้ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม่ซึ่งทุกข์
 ย่อมเห็นแม่ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งทางดำเนินให้ถึง
 ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม่ซึ่งทุกข์
 ย่อมเห็นแม่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับ
 ไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็น
 แม่ซึ่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งความดับไม่
 เหลือแห่งทุกข์.” ดังนี้ แล.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๖/๑๗๑๑.

(ความหมายของคำว่า “จากพระโอรุ” ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่าท่านผู้กล่าวเป็นผู้ยืนยันในที่นี้ ว่าพระผู้มี
 พระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนั้นจริง.)

ขยายความแบบกระชับของจตุราริยสัจ

หรือ “ขยายความแห่งคำว่า รอบสามอาการสิบสอง”

....ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรกำหนดรอบรู้ ด้วยปัญญา
 อันยิ่ง ? คำตอบคือ อุปาทานขันธห้า ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ : รูปเป็น
 อุปาทานขันธ, เวทนาเป็นอุปาทานขันธ, สัญญาเป็นอุปาทานขันธ, สังขาร
 เป็นอุปาทานขันธ, และวิญญาณเป็นอุปาทานขันธ. ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหน
 เล่า ควรละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ อวิชชา และ ภวตัณหา,

ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่ง? คำตอบคือ **วิชา และ วิมุตติ**. ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้เจริญ ด้วยปัญญาอันยิ่ง? คำตอบคือ **สมณะ และ วิปัสสนา**.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๔/๘๒๕.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๓๘/๒๕๑-๒๕๔.

อุปาทานขันธ = ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ โดยสรุปได้แก่ ทุกขสัจ ; อวิชาและภวค้นหา ได้แก่ สมุทัยสัจ ; วิชา คือความรู้แจ้งวิมุตติ คือความหลุดพ้น ได้แก่ นิโรธสัจ; สมณะ คืออุบายสงบใจเป็นสมภาวิ วิปัสสนา คืออุบายให้เห็นแจ้งในธรรมทั้งปวง ได้แก่ มรรคสัจ ; จึงอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นไวยากรณ์ของจตุราริยสัจ ในที่นี้ที่ใช้คำว่า “อาจจะกล่าว” ก็เพราะว่าพระองค์มิได้ตรัสโดยตรงเหมือนอย่างเช่น คำที่ใช้แทนชื่อของตถาคตบ้าง หรืออย่างตถาคตวิหาร ที่ใช้แทนอานาปานสติ เป็นต้น. - ผู้รวบรวม.

ขยายความของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า อันตะ)

ภิกษุ ท.! อันตะ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ อันตะคือสักกายะ อันตะคือสักกายสมุทัย อันตะคือสักกายนิโรธ อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท.! **อันตะคือสักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่า ได้แก่ อุปาทานขันธห้า. ห้าอย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ รูปุปาทานขันธ เวทณุปาทานขันธ สัทธูปาทานขันธ สังขารุปาทานขันธ วิญญาณุปาทานขันธ
ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายะ.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือค้นหาอันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิมมีปกติทำให้เพลิดเพลิมในอารมณ์นั้นๆ ; ได้แก่ค้นหาเหล่านี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นแหละ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง กล่าวคือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! อันตะ ๔ อย่าง เหล่านี้แล.

- จนุ. ที. ๑๗/๑๕๒/๒๗๔-๒๗๘.

ขยายความของจตุราริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า สักกายะ)

ภิกษุ ท. ! เราจะแสดง ซึ่งสักกายะ สักกายสมุทัย สักกายนิโรธ และสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ อุปาทานจันท์ห้า. อุปาทานจันท์ห้าเหล่าไหนเล่า? อุปาทานจันท์ห้าคือ รูป-
 ปาทานจันท์ เวทูปาทานจันท์ สัตถูปาทานจันท์ สังขารูปาทานจันท์
 วิญญาณูปาทานจันท์. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท. ! **สักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า? คือ ตัณหาอันเป็น
 เครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน
 มีปกติทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ; ได้แก่ตัณหาเหล่านี้ คือ กามตัณหา
 ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **สักกายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า? คือ ความจางคลาย
 ดับไปโดยไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่
 อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั้นแหละ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า? คือ
 หนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการ กล่าวคือ สัมมาทิฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
 สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๕๓/๒๘๔-๒๘๘.

ขยายความของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า โลก)

ภิกษุ ท. ! **โลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคต
 เป็นผู้ถอนตนจากโลกได้แล้ว. **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อม

เฉพาะแล้ว. ตถาคต ละเหตุให้เกิดโลกได้แล้ว. ความดับไม่เหลือแห่งโลก เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคต ทำให้แจ้งความดับไม่เหลือแห่งโลก ได้แล้ว. ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลก เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะ แล้ว. ตถาคต ทำให้เกิดมีขึ้นได้แล้วซึ่งทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลกนั้น.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๒๑/๒๕๓.

....แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวาหนิง ซึ่งประกอบด้วยสัญญา และใจนี้เอง เราได้บัญญัติ โลก, เหตุเกิดของโลก, ความดับไม่เหลือของโลก, และทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลกไว้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๖๔/๔๖.

อริยัถสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ท. คือ อริยัถ ๔ อย่างอยู่นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือทุกข์,” ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือ เหตุให้เกิดทุกข์,” ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือความดับไม่เหลือ แห่งทุกข์,” ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า “นี่คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”

๑. ทุกขอริยัถ

ภิกษุ ท. ! ก็ อริยัถคือทุกข์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์, ความตายก็เป็นทุกข์, ความโศก ความรำไร-

รำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความที่ตนปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ก็เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ จันทรอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความเกิด** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! การเกิดการกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ภาวะแห่งความปรากฏของขันธทั้งหลาย การที่สัตว์ได้อายตนะทั้งหลาย ในจำพวกสัตว์นั้น ๆ ของสัตว์นั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความเกิด.

ภิกษุ ท. ! **ความแก่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความแก่.

ภิกษุ ท. ! **ความตาย** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธ ท. การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากจำพวกสัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความตาย.

ภิกษุ ท. ! **ความโศก** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความโศก การโศก ภาวะแห่งการโศก ความโศกในภายใน ความโศกทั่วในภายใน ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี้เราเรียกว่าความโศก.

ภิกษุ ท. ! **ความร่ำไรร่ำพัน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความคร่ำครวญ ความร่ำไรร่ำพัน การคร่ำครวญ การร่ำไรร่ำพัน ภาวะแห่งผู้คร่ำครวญ ภาวะแห่งผู้ร่ำไรร่ำพัน ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว. นี้เราเรียกว่าความร่ำไรร่ำพัน.

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์กาย** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! การทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางกาย การทนยากที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบทางกายใด ๆ, นี้เราเรียกว่าความทุกข์กาย.

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์ใจ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! การทนยากที่เป็นไปทางใจ การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางใจ การทนยากที่เกิดแต่ความกระทบทางใจ ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบทางใจใด ๆ, นี้เราเรียกว่าความทุกข์ใจ.

ภิกษุ ท. ! **ความคับแค้นใจ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความกลุ้มใจ ความคับแค้นใจ ภาวะแห่งผู้กลุ้มใจ ภาวะแห่งผู้คับแค้นใจ ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี้เราเรียกว่าความคับแค้นใจ.

ภิกษุ ท. ! **ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ อารมณ์คือรูป เสียง รส โสณัฐพะพะเหล่านั้น อัน

เป็นที่ไม่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ แก่ผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา. การที่ไปด้วยกัน การมาด้วยกัน การหยุดอยู่ร่วมกัน ความปะปนกันกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ อารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเหล่านั้น อันเป็นที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ ของผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัดต่อเขาคือมารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อมาตย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การที่ไม่ได้ไปร่วม การที่ไม่ได้มาร่วม การไม่ได้หยุดอยู่ร่วม ไม่ได้ปะปนกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความที่สัตว์ปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวังเป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา และความเกิดไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ,” ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์. ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่พึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่ไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ,” ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์. ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่หมู่

สัตว์ผู้มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา.... มีความตายเป็นธรรมดา.... มีความโศก
ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา....
(ความทำนองเดียวกันกับข้างต้น) ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา.
แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **กล่าวโดยย่อ** **ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕**
เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? นี้คือ ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่รูป, ขันธ
เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่เวทนา, ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สัญญา,
ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สังขาร, ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่
วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เราเรียกว่า **กล่าวโดยย่อขันธเป็นที่ตั้งแห่งความ**
ยึดถือเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า **อริยสัง** คือ **ทุกข์.**

๒. ทุกขสมุททยอริยสัง

ภิกษุ ท. ! **ก็อริยสังคือเหตุให้เกิดทุกข์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? **ตัณหา**นี้ใด **ทำ**ความเกิดใหม่เป็นปกติ เป็นไปกับด้วยความกำหนดเพราะความ
เพลिन มักเพลिनยิ่งในอารมณ์นั้นๆ, นี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

ภิกษุ ท. ! **ก็ตัณหา**นั้น **เมื่อจะเกิด** **ย่อมเกิดในที่ไหน?** **เมื่อจะ**
เข้าไปตั้งอยู่ **ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่ไหน?** **สิ่งใดในโลกมีภาวะเป็นที่รักมีภาวะ**
เป็นที่ยินดี (ปิยรูปสาตรูป); **ตัณหา**นั้น **เมื่อจะเกิด** **ย่อมเกิดในสิ่งนั้น,** **เมื่อ**
จะเข้าไปตั้งอยู่ **ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในสิ่งนั้น.** **ก็จะไรเล่า** **มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะ**
เป็นที่ยินดีในโลก?

ตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย...ใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย... เสียงทั้งหลาย... กลิ่นทั้งหลาย... รสทั้งหลาย... โผฏฐัพพะทั้งหลาย... ธรรมารมณ์ทั้งหลาย... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา...ความรู้แจ้งทางหู...ความรู้แจ้งทางจมูก...ความรู้แจ้งทางลิ้น...ความรู้แจ้งทางกาย...ความรู้แจ้งทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

การกระทบทางตา...การกระทบทางหู... การกระทบทางจมูก...การกระทบทางลิ้น...การกระทบทางกาย...การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้สึกรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางตา... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางหู...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางจมูก... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางลิ้น... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางกาย... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความจำหมายในรูป... ความจำหมายในเสียง... ความจำหมายในกลิ่น...
 ความจำหมายในรส... ความจำหมายในโณภูฐัพพะ... ความจำหมายในธรรมารมณ...
 (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด
 ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความนึกถึงรูป...ความนึกถึงเสียง... ความนึกถึงกลิ่น... ความนึกถึงรส...
 ความนึกถึงโณภูฐัพพะ...ความนึกถึงธรรมารมณ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็น
 ที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะ
 เข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความอยากในรูป...ความอยากในเสียง... ความอยากในกลิ่น... ความอยาก
 ในรส... ความอยากในโณภูฐัพพะ... ความอยากในธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง)
 มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น,
 เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความตริหารูป...ความตริหาเสียง... ความตริหากลิ่น... ความตริหารส...
 ความตริหาโณภูฐัพพะ... ความตริหาธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก
 มีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไป
 ตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความไตร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว)...ความไตร่ตรองต่อเสียง...
 ความไตร่ตรองต่อกลิ่น... ความไตร่ตรองต่อรส... ความไตร่ตรองต่อโณภูฐัพพะ...
 ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็น

ที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น. เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่าอริยสัง คือ เหตุให้เกิดทุกข์.

๓. ทุกขนิโรธอริยสัง

ภิกษุ ท. ! อริยสังคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? คือความคลายคืน โดยไม่มีเหลือและความดับไม่เหลือ ความละวาง ความสละคืน ความผ่านพ้น ความไม่อาลัย ซึ่งตัณหานั้นนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! ก็ ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละได้ ย่อมละได้ในที่ไหน ? เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่ไหน ? สิ่งใดมีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละ ย่อมละได้ในสิ่งนั้น, เมื่อจะดับย่อมดับได้ในสิ่งนั้น. ก็อะไรเล่า มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ?

ตา... หู... จมูก... ลิ้น... กาย... ใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย... เสียงทั้งหลาย... กลิ่นทั้งหลาย... รสทั้งหลาย... โผฏฐัพพะทั้งหลาย... ธรรมารมณ์ทั้งหลาย... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา ... ความรู้แจ้งทางหู ... ความรู้แจ้งทางจมูก...
ความรู้แจ้งทางลิ้น ... ความรู้แจ้งทางกาย ... ความรู้แจ้งทางใจ... (แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ
ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

การกระทบทางตา... การกระทบทางหู... การกระทบทางจมูก...
การกระทบทางลิ้น... การกระทบทางกาย... การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ
ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้สึเกิดแต่การกระทบทางตา... ความรู้สึเกิดแต่การกระทบ
ทางหู... ความรู้สึเกิดแต่การกระทบทางจมูก... ความรู้สึเกิดแต่การกระทบ
ทางลิ้น... ความรู้สึเกิดแต่การกระทบทางกาย... ความรู้สึเกิดแต่การกระทบ
ทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ;
ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความจำหมายในรูป... ความจำหมายในเสียง... ความจำหมายใน
กลิ่น... ความจำหมายในรส... ความจำหมายในโผฏฐัพพะ... ความจำหมาย
ในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี
ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ใน
ที่นั้น.

ความนึกถึงรูป... ความนึกถึงเสียง... ความนึกถึงกลิ่น... ความนึกถึงรส... ความนึกถึงโผฏฐัพพะ... ความนึกถึงธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความอยากในรูป... ความอยากในเสียง... ความอยากในกลิ่น... ความอยากในรส... ความอยากในโผฏฐัพพะ... ความอยากในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความตริหารูป... ความตริหาเสียง... ความตริหากลิ่น... ความตริหารส... ความตริหาโผฏฐัพพะ... ความตริหาธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความไตร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว)... ความไตร่ตรองต่อเสียง... ความไตร่ตรองต่อกลิ่น... ความไตร่ตรองต่อรส... ความไตร่ตรองต่อโผฏฐัพพะ... ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่าอริยสังคือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๔. ทุคขนิโรคคามินีปฏิปทาอริยสัง

ภิกษุ ท. ! ก็ อริยสัง คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? คือ หนทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้เอง, องค์แปดคือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! ความเห็นชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความรู้ในหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อันใด, นี้เราเรียกว่า ความเห็นชอบ.

ภิกษุ ท. ! ความดำริชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ความดำริในการออก (จากกาม) ความดำริในการไม่พยายาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน, นี้เราเรียกว่า ความดำริชอบ.

ภิกษุ ท. ! วาจาชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นจากการพูดขู่ให้แตกกัน การเว้นจากการพูดหยาบ การเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ, นี้เราเรียกว่า วาจาชอบ.

ภิกษุ ท. ! การงานชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากการประพฤตพิศนิกามทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า การงานชอบ.

ภิกษุ ท. ! **อาชีวะชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในกรณีนี้ ละการหาเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพที่ชอบ, นี้เราเรียกว่า อาชีวะชอบ

ภิกษุ ท. ! **ความเพียรชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก ที่ยังไม่ได้บังเกิด ; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้ว ; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้บังเกิด ; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาคความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความยั่งยืน ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความเพียรชอบ

ภิกษุ ท. ! **ความระลึกชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่, มึความเพียรเครื่องเผาบาปมีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มึสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้มึปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่, มึความเพียรเครื่องเผาบาป มึความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มึสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้มึปกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่, มึความเพียรเครื่องเผาบาป มึความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มึสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ;

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความระลึกชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความตั้งใจมั่นชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เพราะวิตกวิจารณ์รำบลง, เธอเข้าถึงฌานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เพราะปีติจางหายไป, เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และได้เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมเข้าถึงฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุ ว่า “เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติ มีความอยู่เป็นปกติสุข” แล้วแลอยู่ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เธอย่อมเข้าถึงฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคิโอหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร

(นัยที่สอง)

ภิกษุ ท. ! **ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า “เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ”** ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้. **ข้อนี้ เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้ว** อย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้ ? **ภิกษุ ท. !** เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมี ; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์ มีอยู่, นามรูป ย่อมมี ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา. **ภิกษุ ท. !** เราย่อมบัญญัติว่า “**นี่ เป็นความทุกข์**” ดังนี้ ; **ว่า** “**นี่ เป็นทุกข์สมุทัย**” ดังนี้ ; **ว่า** “**นี่เป็นทุกข์นิโรธ**” ดังนี้ ; **ว่า** “**นี่เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ**” ดังนี้ ; **แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.**

ภิกษุ ท. ! **ทุกข์อริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปรรณาสังใจแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ : **กล่าวโดยย่อ ปัญญาปานานันท์ทั้งหลายเป็นทุกข์.** **ภิกษุ ท. !** **นี่เรากล่าวว่า ทุกข์อริยสัจ.**

ภิกษุ ท. ! **ทุกข์สมุทัยอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย ; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ;

เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุททย-อริยสัง.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธอริยสัง** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชานั้นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ; เพราะมีความดับสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธอริยสัง.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง** เป็นอย่างไรเล่า ? มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้แน่นอน, กล่าวคือ

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-
 วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินี-
 ปฏิปทาอริยสัง.

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า “เหล่านี้ คืออริยสังทั้งหลาย
 ๔ ประการ” ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้ ทำให้
 เสรีาหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดจ้างไม่ได้ ดังนี้อันใด อันเรากล่าวแล้ว ;
 ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้, ดังนี้ แล.

- ติก. อ. ๒๐/๒๒๗-๒๒๘/๕๐๑.

ภาคนำ

ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท. ! โยคกรรม อันเชอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
“นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์.”

เทสิตฺ โว มยา นิพพานํ เทสิตฺโต นิพพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมฺหากํ อนุสาสนี

นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. ส. - สพ.ส.)

อุทเทศแห่งจตุราริยสัง

ภิกษุ ท. ! ตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะ
ต้านทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ
การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่ง
ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเหล่า ? สี่อย่างได้แก่
ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือ เหตุให้เกิดทุกข์,
ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์, และ ความจริงอันประเสริฐ
คือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะต้าน
ทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การ
เปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง
เหล่านี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๕/๖๕๕.

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกข์ขอรียสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

ภาค ๑

มีเรื่อง :-	นิทเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป ๑๒	เรื่อง
	นิทเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจอุปาทานชั้น	๕๕ เรื่อง
	นิทเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์	๑๘ เรื่อง

อริยสัจจากพระโอบุส

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๓ นิทเทส)

อุทเทสแห่งทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !
ความเกิด เป็นทุกข์, ความแก่ เป็นทุกข์, ความตาย เป็นทุกข์, ความโศก
ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์,
ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก
เป็นทุกข์, ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์; กล่าว
โดยสรุปแล้ว ปัญจอุปาทานขันธ (ขันธห้าอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน) เป็นตัว
ทุกข์; นี้ เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๒๓/๕๐๑.

นิทเทศแห่งทุกข์อริยสัจ

นิทเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

(มี ๑๒ เรื่อง)

ความเกิด

ภิกษุ ท. ! ความเกิด เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การเกิด การกำเนิด การกำวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยั้ง ความปรากฏของจันท์ทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความเกิด.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๕๕.

ความแก่

ภิกษุ ท. ! ความแก่ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความแก่.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๕๕.

ความตาย

ภิกษุ ท. ! ความตาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การจูลิ ความเคลื่อน การแตกสลายไป การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่ง

ขั้นทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความตาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๕๕

ความโศก

ภิกษุ ท. ! ความโศก เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้า ความโศกกลุ้มก่อด ความโศกสุขุมก่อด ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง กระทบแล้ว ; นี้ เรียกว่า ความโศก.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๕๕.

ความรำไรรำพัน

ภิกษุ ท. ! ความรำไรรำพัน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความคร่ำครวญ ความรำไรรำพัน การคร่ำครวญ การรำไรรำพัน ความเป็นผู้คร่ำครวญ ความเป็นผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว ; นี้ เรียกว่า ความรำไรรำพัน.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๕๕.

ความทุกข์กาย

ภิกษุ ท. ! ความทุกข์กาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางกาย ความทนได้ยาก

ความรู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์กาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๕๕.

ความทุกข์ใจ

ภิกษุ ท. ! ความทุกข์ใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความ
ทนได้ยากที่เป็นไปทางใจ ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางใจ ความทนได้ยาก ความ
รู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความกระทบทางใจ ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์ใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๕๕.

ความคับแค้นใจ

ภิกษุ ท. ! ความคับแค้นใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความ
กลุ้มใจ ความคับใจ ความเป็นผู้กลุ้มใจ ความเป็นผู้คับใจ ของบุคคลผู้เพชฌ
แล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบ
แล้ว ; นี้ เรียกว่า ความคับแค้นใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๕๕.

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

ภิกษุ ท. ! ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไร
เล่า ? ภิกษุ ท. ! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่ไม่
น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้

ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา, การต้องไปด้วยกัน การต้องมาด้วยกัน การต้องอยู่ร่วมกัน ความระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๕๕.

ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก

ภิกษุ ท. ! ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัดต่อเขา เช่น มารดาบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตรอมาตย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การไม่ได้ไปร่วมกัน การไม่ได้มาร่วมกัน การไม่ได้อยู่ร่วมกัน ความไม่ได้ระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๕๕.

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เช่นนั้น

ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เช่นนั้น เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมเกิด ความปรารถนาขึ้น ว่า “โอหนอ! ขอเราไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา

และความเกิดเล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปลอดภัย; นี้ เรียกว่า ความปราศรณาอย่างใดแล้วไม่ได้ด้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปลอดภัยขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่เพียงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่เล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปลอดภัย; แม้นี้ เรียกว่า ความปราศรณาอย่างใดแล้วไม่ได้ด้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปลอดภัยขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่เพียงเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา และความตายเล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปลอดภัย; แม้นี้ เรียกว่า ความปราศรณาอย่างใดแล้วไม่ได้ด้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปลอดภัยขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่เพียงเป็นผู้มีความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา และความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปลอดภัย; แม้นี้

เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๕๕.

ปัญจุปาทานชั้น

ภิกษุ ท. ! กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานชั้น เป็นตัวทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานชั้นได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ชั้น อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ ; เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานชั้น เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๕๕.

นิทเทส ๑

ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

จบ

นิทเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรูปในปัญจุปาทานชั้น

(มี ๕ เรื่อง)

ภิกษุ ท. ! กล่าวโดยสรุปลแล้ว ปัญจุปาทานชั้น เป็นตัวทุกข์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานชั้นนั้น ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปลแล้ว ปัญจุปาทานชั้น เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๕๕.

ตอน ๑ ว่าด้วยเบญจชั้นโดยวิภาค

(ก.) วิภาคแห่งเบญจชั้น

(มี ๕ วิภาค)

ภิกษุ ท. ! เบญจชั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า รูปชั้น.

ภิกษุ ท. ! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ

ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า เวทนาขั้น๓.

ภิกษุ ท. ! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า สัญญาขั้น๓.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า สังขารขั้น๓.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า วิญญาณขั้น๓.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เบญจขั้น๓.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๕๘/๕๕.

๑. ภูมิภาคแห่งรูปขั้น๓

รูปและรูปอาศัย

ภิกษุ ท. ! มหาภูต (๓๓) สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่าง เหล่านี้ด้วย ; นี้ เรียกว่า รูป.

- นิตาน. ตี. ๑๖/๔/๑๔ ; และ ขนธ. ตี. ๑๓/๗๒/๑๑๓.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ชื่อว่าผู้ไม่รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ว่า “รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งนั้น คือมหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แลเรียกว่า ภิกษุ **ผู้ไม่รู้จักรูป.**

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๗๘/๒๒๔.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ชื่อว่าผู้รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมรู้ตามเป็นจริง ว่า “รูปชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นคือ มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แลเรียกว่า ภิกษุ **ผู้รู้จักรูป.**

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๗๙/๒๒๔.

มหาภูต คือ ธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ธาตุมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ธาตุลม). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ **ธาตุสี่อย่าง.**

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๓.

ภิกษุ ! **ปฐวีธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! **ปฐวีธาตุ** ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ !

ส่วนใดเป็นของแข็ง เป็นของหยาบ อันวิญญูณาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย ฟันทั้งหลาย หนังเนื้อ เอ็นทั้งหลาย กระดูกทั้งหลาย เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ดับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้สุด อาหารในกระเพาะ อูจจาระ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้ เรียกว่า ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า ปฐวีธาตุ.

- อุปรี. ม. ๑๔/๔๓๗/๖๘๔.

ภิกษุ ท.! **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? อาโปธาตุที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท.! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเอิบอาบ เปียกชุ่ม อันวิญญูณาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ น้ำดี เสลด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อข้อ น้ำมูตร; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้เรียกว่า อาโปธาตุ ที่เป็นไป ในภายใน. ภิกษุ! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า อาโปธาตุ.

- อุปรี. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๕.

ภิกษุ! **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเป็นของเผา เป็นของไหม้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือธาตุไฟที่ยังกายให้อบอุ่นอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้ชราทรุดโทรมอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ทำอาหาร ซึ่งกินแล้ว คิมแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ให้แปรไปด้วยดีอย่างหนึ่ง; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้เรียกว่า เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า เตโชธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๖.

ภิกษุ! วาโยธาตุ เป็นอย่างไรเล่า? วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเป็นลม ไหวตัวได้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงอย่างหนึ่ง, ลมพัดลงเบื้องต่ำอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในท้องอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในลำไส้อย่างหนึ่ง, ลมแล่นไปทั่วทั้งตัวอย่างหนึ่ง, และลมหายใจเข้าออกอย่างหนึ่ง; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้ เรียกว่า วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า วาโยธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๗.

การเกิดขึ้นของธาตุสี่เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยั้ง และความปรากฏของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๘/๔๑๔.

ความเพลนในธาตุสี่เท่ากับความเพลนในทุกข์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ย่อมเพลนโดยยั้ง ซึ่ง ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ, ผู้นั้น ย่อมเพลนโดยยั้ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์. เราย่อมกล่าวว่า “ผู้ใด ย่อมเพลนโดยยั้ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์” ดังนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๘/๔๑๒.

รสอร่อย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไปของธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภคิสต์ตัวอยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ? อะไร เป็นโทษของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ? อะไร เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้จาก ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ?”

ภิกษุ ท. ! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “สุข โสมนัส ใดๆ ที่อาศัย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ แล้วเกิดขึ้น, สุข และโสมนัส นี้แล เป็น รสอร่อย ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ไม่เที่ยง เป็นทุกขมี ความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด, อาการนี้แล เป็น โทษ ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสียได้ ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็น อุบายเครื่องออกไปพ้นได้ จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ,” ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔.

ความลับของธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุ ก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก โทษ ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่ายใน

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ โทษในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงเบือนำย ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก อุบายเครื่องออกไปพ้นได้ จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จาก ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๕/๔๐๘.

ธาตุสี่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ราहुล ! เธอเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร ? ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ^๑ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !”

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง, สิ่งนั้น เป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !”

๑. ครัสถึงอากาศธาตุ และวิญญานธาตุ ในที่นี้ด้วย.

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรแล หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่น เป็นของเรา (เอตัม มม), นั่นเป็นเรา (เอโสหฺมสมิ) นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา).”

“ข้อนั้น ไม่ควรเห็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !”

- นิทาน.ส. ๑๖/๒๕๑/๖๑๖.

ยังยินดีในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุคคล เป็นผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่า พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระ อริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ครั้นหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว ย่อมทำความหมายมั่น ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่น ใน ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่น โดยเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นว่า “ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา” ดังนี้, และย่อม เพลินโดยยิ่ง ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เราย่อมกล่าวว่า เพราะเหตุว่าดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่บุคคลนั้น ยังไม่ได้กำหนดรู้โดยทั่วถึง แล้ว.

- ม. ม. ๑๒/๑/๒.

ความหมายของคำว่า “รูป”

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “รูป” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า รูป. สิ่งนั้น แตกสลายได้ เพราะอะไร? สิ่งนั้น แตกสลายได้เพราะความเย็นบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความร้อนบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความหิวบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความกระหายบ้าง, แตกสลายได้ เพราะถูกต้องกับเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง, (ดังนี้ เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่ารูป.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๐๕/๑๕๕.

อุปมาแห่งรูป

ภิกษุ ท. ! แม่น้ำคงคานี้ ไหลพาเอาฟองน้ำก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งมา, บุรุษผู้จักขุ (ตามปกติ) เห็นฟองน้ำก้อนใหญ่ก้อนนั้น ก็พึงเพ่งพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพิจารณา โดยแยบคายอยู่, ก้อนฟองน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในก้อนฟองน้ำนั้น จะพึงมิได้ อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม, ภิกษุเห็นรูปนั้น

ย่อมน่าพิจารณาโดยแยกกาย. เมื่อภิกษุเห็นอยู่ พงษ์พิจารณา
โดยแยกกายอยู่, รูปนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็น
ของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในรูปนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- อนุธ. ตี. ๑๓/๑๓๑/๒๔๒.

อัสสาทะของรูป

ภิกษุ ท. ! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนนางสาวน้อยแห่งกษัตริย์ก็ดี นางสาวน้อย
แห่งพราหมณ์ก็ดี และนางสาวน้อยแห่งคฤหบดีก็ดี ที่มีวัยอันบุคคลพึงแสดงว่า
อายุสิบห้าหรือสิบหก ไม่สูงนัก ไม่ดำนัก ไม่พอมนัก ไม่อ้วนพินัก ไม่ดำนัก
ไม่ขวานัก. ภิกษุ ท. ! เหล่านางสาวน้อยนั้น ๆ จักมีสี่สรรแห่งวรรณะ
อันงดงาม ในสมัยนั้น เป็นอย่างยิ่ง มิใช่หรือ ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้นแล พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยสี่สรรแห่งวรรณะอันงดงามแล้ว
บังเกิดขึ้น, สุข โสมนัสนี้แล เป็นอัสสาทะของรูป.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๓/๒๐๑.

อาทีนพของรูป

ภิกษุ ท. ! อาทีนพ (โทษ) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคล จะได้เห็นน้องหญิง ในกรณีนั้นนั้นแหละ โดยกาล

ต่อมา มีอายุได้ ๘๐ ปีก็ตาม ๙๐ ปีก็ตาม ๑๐๐ ปีก็ตาม **ขราทรุดโทรมแล้ว** มีหลังงอคงไม้โคปาศติแห่งหลังคา มีกายคดไปคดมา มีไม้เท้ายันไปในเบื้องหน้า เดินตัวสั้นเทิ้ม กระสับกระส่าย ผ่านวัยอันแข็งแกร่งไปแล้ว มีฟันหักแล้ว มีผมหงอกแล้ว มีผมตัดสั้นอย่างลวกๆ มีผิวหนังหย่อนยาน และมีตัวเต็มไปด้วยจุด. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
และ **อาพาธลง** ได้รับทุกข์ทรมาน เป็นไข้หนัก นอนกลิ้งเกลือกอยู่ในมูตร และคูถของตนเอง อันบุคคลต้องช่วยพะยุมพุงให้ลุกและให้นอน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้นและอันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **ตายแล้ววันหนึ่งก็ตาม ตายแล้ว**

สองวันก็ตาม ตายแล้วสามวันก็ตาม หรือกำลังขึ้นพอง มีสีเขียว มีหนองไหล. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **อันฝูงกาจิกกินอยู่** ก็ตาม **อันฝูงแร้ง**
จิกกินอยู่ก็ตาม **อันฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่**ก็ตาม **อันฝูงสุนัขกัดกินอยู่**ก็ตาม
อันฝูงสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่ก็ตาม และ**อันหมู่หนอนต่างชนิดบ่อนกินอยู่**ก็ตาม.
ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ศพ **เป็นร่างกระดูก** ยังมีเนื้อและเลือด
และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดอยู่ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจากเนื้อ แต่ยังมี
เลือดเปื้อนอยู่ และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจาก

เนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นท่อนกระดูก ที่ปราศจากเอ็นเป็นเครื่องรัด กระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง กระจุกมือไปทางหนึ่ง กระจุกเท้าไปทางหนึ่ง กระจุกแข้งไปทางหนึ่ง กระจุกขาไปทางหนึ่ง กระจุกสะเอวไปทางหนึ่ง กระจุกข้อสันหลังไปทางหนึ่ง กระจุกสี่ข้างไปทางหนึ่ง กระจุกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระจุกแขนไปทางหนึ่ง กระจุกไหล่ไปทางหนึ่ง กระจุกคอไปทางหนึ่ง กระจุกคางไปทางหนึ่ง ฟันไปทางหนึ่ง กระจุกโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสันแห่งวรรณะอੰงคงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอੰงคงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน่องหญิงนั้นแหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูก มีสีขาวดั่งสีสังข์ ก็ตาม เป็นชิ้นกระดูกกองเรียรายอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่งไปแล้วก็ตาม เป็นกระดูกเปื่อยผงละเอียดยไปแล้วก็ตาม. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร : สีสันแห่งวรรณะอੰงคงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอੰงคงามนั้น ย่อมอันตรายธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! แม่นี้แล ก็เป็นอาทินพของรูป.

นิสสรณะของรูป

ภิกษุ ท. ! นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกไปพ้นได้) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้ของรูป แล.

- ม. ม. ๑๒/๑๓๕/๒๐๓, และ ขนุ. ตี. ๑๓/๓๓/๑๑๕.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ รูป

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยรูป แล้วเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็น รสอร่อย (อัสนาทะ) ของรูป; รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน เป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของรูป; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูปการละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป ด้วยอุบายใด ๆ อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกไปพ้นได้ (นิสสรณะ) จาก รูป.

- ขนุ. ตี. ๑๓/๓๔, ๓๓/๕๕, ๑๑๕.

รูปชั้นโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! มหาภูตสี่อย่างและรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย : ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า รูป; ความเกิดขึ้น

แห่งรูป มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร; ความดับไม่เหลือแห่งรูป มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร; อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฐ. สั. ๑๓/๗๒/๑๑๓.

๒. วิภาคแห่งเวทนาชั้น

เวทนาหก

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า เวทนา.

- ขนฐ. สั. ๑๓/๗๓/๑๑๔.

ความหมายของคำว่า “เวทนา”

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “เวทนา” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา. สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นสุขบ้าง, ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความ

รู้สึกอันเป็นทุกข์บ้าง, และยอมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๐๕/๑๕๕.

อุปมาแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! เมื่อฝนเมล็ดหยาบ ตกในสรทสมัย (ท้ายฤดูฝน), ต่อมน้ำย่อมเกิดขึ้นและแตกกระจายอยู่บนผิวน้ำ. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปกติ) เห็นตอมน้ำนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, ต่อมน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่าและปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในตอมน้ำนั้นจะพึงมิได้ อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; ภิกษุ รู้สึกในเวทนานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นรู้สึกอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, เวทนานั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในเวทนานั้นจะพึงมิได้ อย่างไร.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๓๑/๒๔๓.

ความหมายอันแท้จริงของ “บาดาล”

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ พุคกันว่าบาดาลมีอยู่ได้มหาสมุทร.
 ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ กล่าวสิ่งนั้น ซึ่งไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ว่าบาดาล
 มีอยู่ได้มหาสมุทร. ภิกษุ ท. ! คำว่า “บาดาล” นั้น เป็นคำแทนชื่อ ของ
 ทุกขเวทนาอันมีอยู่ในสรีระนี้. ภิกษุ ท. ! บุคคล ผู้ไม่มีการสดับ ถูกต้อง
 ทุกขเวทนาในสรีระนี้อยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจ รำไรรำพัน เป็นผู้
 ทูบอกรำไห้ ย่อมถึงความมีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า บุคคลผู้
 ไม่มีการสดับนี้ จมลงแล้วในบาดาล ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ภิกษุ ท. ! ส่วน อริยสาวก ผู้มีการสดับ เมื่อถูกต้องทุกขเวทนา
 ที่เป็นไปในสรีระ ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่ลำบากใจ ไม่รำไรรำพัน ไม่เป็น
 ผู้ทูบอกรำไห้ ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้มีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า
 อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ ไม่จมลงแล้วในบาดาล มีที่ยืนเหยียบถึง.

- สพท. ตี. ๑๘/๒๕๕/๓๖๕.

ธรรมลักษณะ ๗ ประการแห่งเวทนา

(รู้จักเวทนา, เหตุเกิดเวทนา, ความดับเวทนา, วิธีดับเวทนา, อัสสาทะของเวทนา, อาทีนวะของเวทนา, นิสสรณะของเวทนา)

(๑). ภิกษุ ท. ! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
 อทุกขมสุขเวทนา : นี้เราเรียกว่า เวทนา.

(๒). เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ จึงมี ความเกิดขึ้น แห่งเวทนา (: นี้
 คือสมุทัยแห่งเวทนา)

ปฏิบัติทำให้ถึงตัณหาย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งความเวทนา (ตณฺหา
เวทนาสมุทฺยคามินีปฏิบัติ)

(๓). เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับ แห่งเวทนา (: นี้คือนิโรธแห่ง
เวทนา).

(๔). อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ เป็นปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งเวทนา ; คือ
สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-
วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (: นี้คือนิโรธคามินีปฏิบัติแห่งเวทนา).

(๕). สุขโสมนัสอันใด อาศัยเวทนาเกิดขึ้น : นี้คืออัสสาทะ (รสอร่อย)
แห่งเวทนา.

(๖). ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แห่งเวทนา :
นี้คือ อาทีนวะ (โทษ) จากเวทนา.

(๗). การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ใน
เวทนา : นี้คือ นิสสรณะ (อุบายเครื่องออก) จากเวทนา

- สพฺพ. ตี. ๑๘/๒๘๘/๔๓๘.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวว่ “พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดน
เกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา,

พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา” ดังนี้^๑, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ^๒ข้อ^๓นั้น เรากล่าวหมายถึง **เวทนาสาม** เหล่านี้; คือสุขเวทนา ทุภขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **เหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **ผัสสะ** (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ความเป็นต่างกันของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิส (กามคุณ ๕) ก็มี สุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิส (ไม่มีกามคุณ ๕) ก็มี; ทุภขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี ทุภขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี; อทุกขมสุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี อทุกขมสุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า **ความเป็นต่างกันของเวทนา**.

ภิกษุ ท. ! **ผลของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อเสวยเวทนาใดอยู่ ยังอรรถภาพซึ่งเกิดแต่เวทนานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นฝ่ายบุญก็ตาม เป็นฝ่ายมิใช่บุญก็ตาม. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า **ผลของเวทนา**.

ภิกษุ ท. ! **ความดับไม่เหลือของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของเวทนา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า “พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา” ดังนี้ นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ญก. อ. ๒๒/๔๖๐/๓๓๔.

ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา

พุทธสาวก เป็นผู้มิจิตตั้งมั่น มีสติ มีสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนา ซึ่งแดนเกิดแห่งเวทนา ซึ่งธรรมเป็นที่ดับแห่งเวทนา ซึ่งหนทางให้ถึงความสิ้นไป (แห่งฉันทราคะในเวทนา), ภิกษุ เพราะสิ้น(ฉันทราคะ) แห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้หายหิว ดับเย็นสนิท.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกข์มีความสุขก็ตาม เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม บุคคลรู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ มีความหลอกลวงเป็นธรรมดา มีการแตกสลายเป็นธรรมดา เสวยแล้ว เสวยแล้ว เห็นอยู่ว่าเป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา : ดังนี้ย่อมปราศจากความกำหนัดในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ราคานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. เมื่อบุคคลเสวยทุกข์เวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. บุคคลเพติดเพลินแม้ในอหุทกขมสุขอันพระภูริปัญญาพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นธรรมอันรับก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุมีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ ก็เป็นบัณฑิตรอบรู้เวทนาทั้งปวง ภิกษุนั้น เพราะรอบรู้ซึ่งเวทนา จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวทไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร.

บุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสียซึ่งชีวิต อดกลั้นไม่ได้ ย่อมหวั่นไหว ย่อมคร่ำครวญรำไให้ ทุพพลภาพหมดกำลัง; บุคคลนั้น จมลงแล้วในบาดาล (แห่งเวทนา) ซึ่งไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ส่วนบุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสียซึ่งชีวิต ย่อมอดกลั้นได้ ไม่หวั่นไหว; บุคคลนั้น ไม่จมลงแล้วในบาดาล เพราะมีที่ยืนเหยียบถึง.

ผู้ใด เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นอุกสร เห็นอหุทกขมสุขอันกำลังมีอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยง; ผู้นั้นเป็นภิกษุ ผู้รู้เห็นโดยชอบ ย่อมรอบรู้ซึ่งเวทนา เพราะรอบรู้เวทนา จึง

เป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิวฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก
จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร,

- สฟา. ตี. ๑๘/๒๕๔-๒๕๗/๓๖๐, ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖, ๓๖๘.

วิภาคแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงธรรมปริยายซึ่งมีปริยายร้อยแปด แก่พวกเธอ
ทั้งหลาย, พวกเธอ จงฟังธรรมปริยายข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปดนั้น เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท. ! เวทนา สองอย่าง เราได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา สาม
อย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม่ห้าอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดย
ปริยาย, เวทนา แม่หกอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนาแม่สิบ
แปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม่สามสิบหกอย่างเราก็ได้
กล่าวแล้วโดยปริยาย, และเวทนา แม้อร้อยแปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดย
ปริยาย.

ภิกษุ ท. ! เวทนา สองอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สอง
อย่างนั้น คือ เวทนาที่เป็นไปทางกาย และเวทนาที่เป็นไปทางใจ. ภิกษุ ท. !
เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสองอย่าง

ภิกษุ ท. ! เวทนา สามอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สาม
อย่างนั้น คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกอันเป็นสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกอันเป็นทุกข์)

และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกข์หรือสุข). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามอย่าง.

ภิกษุ ท. ! เวทนา ห้าอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ห้าอย่าง นั้นคือ อินทรีย์คือสุข อินทรีย์คือทุกข์ อินทรีย์คือโสมนัส อินทรีย์คือโทมนัส และอินทรีย์คืออุเบกขา. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาห้าอย่าง.

ภิกษุ ท. ! เวทนา หกอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา หกอย่างนั้น คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาหกอย่าง.

ภิกษุ ท. ! เวทนา สิบบแปดอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สิบบแปดอย่างนั้น คือ ความรู้สึกของจิตที่มัวสุขอยู่ด้วยโสมนัสหกอย่าง, ความรู้สึกของจิตที่มัวสุขอยู่ด้วยโทมนัสหกอย่าง, และความรู้สึกของจิตที่มัวสุขอยู่ด้วยอุเบกขาหกอย่าง. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสิบบแปดอย่าง.

ภิกษุ ท. ! เวทนา สามสิบหกอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สามสิบหกอย่างนั้น คือ โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื่อน (กามคุณ ๕) หกอย่าง, โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื่อน (ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕) หกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื่อนหกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่

เนื่องด้วยการหลีกออกจากเห้ำเรือนหกอย่าง, อุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยเห้ำเรือนหกอย่าง, และอุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเห้ำเรือนหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามสิบหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! เวทนา ร้อยแปดอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ร้อยแปดอย่างนั้น คือ เวทนาสามสิบหก (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ส่วนที่เป็นอดีต, เวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นอนาคต, และเวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นปัจจุบัน. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนา ร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ ชื่อว่าธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แล.

- สพพ. ที. ๑๘/๒๘๖-๘/๔๓๐-๓.

“ธรรม” (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลายปริยาย (อันเป็นเหตุให้หลงทุมเถียงกัน)

ภิกษุ ท.! เวทนาเรากล่าวแล้ว โดยปริยายแม้สองอย่าง, โดยปริยายแม้สามอย่าง, โดยปริยายแม้ห้าอย่าง, โดยปริยายแม้หกอย่าง, โดยปริยายแม้สิบแปดอย่าง, โดยปริยายแม้สามสิบหกอย่าง, โดยปริยายแม้ร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนี้ ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดง

ธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนี้, ชนเหล่าใด จักไม่สำคัญร่วม จักไม่รู้ร่วม จักไม่พอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พุคไว้ดีแล้ว; เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งที่เขาหวังได้ ก็คือ จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกันทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกปาก อยู่.

ภิกษุ ท. ! โดยปริยายอย่างนั้น ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดงธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนั้น, ชนเหล่าใด จักสำคัญร่วม จักรู้ร่วม จักพอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พุคไว้ดีแล้ว; เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งที่เขาหวังได้ ก็คือ จักพร้อมเพรียงกัน บันเทิงต่อกัน ไม่วิวาทกันเข้ากันได้เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันและกันด้วยสายตาอันเป็นที่รักอยู่, ดังนี้แล.

- สพท. ที. ๑๘/๒๘๓/๔๒๕.

เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง

อัคคิเวสสนะ ! เวทนามีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยทุกขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยทุกขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา** เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ่แต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **ทุกขเวทนา** ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ่แต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **อทุกขมสุขเวทนา** เล่า ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ่แต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๖๗/๒๗๓.

เวทนามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ ๑๓/๒๘๐/๔๓๓.

เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! เวทนา มีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! สุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง.

ภิกษุ ท. ! แต่กาลใดแล สุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นของไม่เที่ยง ; ภิกษุ ท. ! แต่กาลนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า “ผู้เห็นโดยถูกต้อง (สมมุตฺตโส) ได้ตัดค้นหา

เสียแล้ว รื้อถอนสัญญาอันได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว.”

- สฟา. ตี. ๑๘/๒๕๖/๓๖๗.

เวทนาทุกชนิดเดินไปสู่ความดับ

ภิกษุองค์หนึ่งกราบทูลว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อข้าพระองค์ลืกลอกเร็นอยู่ ได้เกิดการใคร่ครวญขึ้นในใจว่า ‘พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ อย่าง คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า ‘เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์’ ดังนี้ ข้อที่พระองค์ตรัสว่า ‘เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์’ ดังนี้ ทรงหมายถึงอะไรหนอ ?”

ภิกษุ ! ดีแล้ว ดีแล้ว. เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ อย่าง เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา จริง ; และยังได้กล่าวว่า “เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์”. ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงความเป็นของไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งหลายนั่นเอง, และเรายังกล่าวหมายถึงความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดา ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดา ความเป็นของจางคลายไปเป็นธรรมดา ความเป็นของดับไม่เหลือเป็นธรรมดา ความเป็นของแปรปรวนเป็นธรรมดา ของสังขารทั้งหลายนั้นแหละ ที่ได้กล่าวว่า “เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์” ดังนี้.

- สฟา. ตี. ๑๘/๒๖๘/๓๕๑.

เวทนาเป็นทางมาแห่งอนุสัย

ภิกษุ ท. ! อาศัยตากับรูป เกิด จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) ขึ้น, อาศัยหูกับเสียง เกิด โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางหู) ขึ้น, อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิด ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางจมูก) ขึ้น, อาศัยลิ้นกับรส เกิด ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางลิ้น) ขึ้น, อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิด กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางกาย) ขึ้น, และอาศัยใจกับธรรมารมณฺ์ เกิด มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) ขึ้น ; ความประจวบกันแห่งสิ่งทั้งสาม (เช่น ตา รูป จักขุวิญญาณ เป็นต้น แต่ละหมวด) นั้น ชื่อว่าผัสสะ. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. บุคคลนั้น เมื่อ สุขเวทนา ถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมปราศรเสริญ เมามกอยู่, อนุสัยคือราคะ ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ ทุกขเวทนา ถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกรำไห้ ถึงความหลงใหลอยู่, อนุสัยคือปฏิฆะ ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ เวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความคับแค้นแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนพ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุปายเครื่องออกพ้น) ของเวทนานั้นด้วย, อนุสัยคืออวิชา ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้นหนอ ยังละอนุสัยคือราคะในเพราะสุขเวทนาไม่ได้, ยังบรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในเพราะทุกขเวทนาไม่ได้, ยังถอนอนุสัยคืออวิชาในเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้, ยังละอวิชาไม่ได้ และยังทำวิชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้

ดังนี้ : ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อัสสาทะชั้นเลิศของเวทนา

ภิกษุ ท. ! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมบรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกแล้ว
 แลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะสังัดจากกามและสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมบรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข
 อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น,
 และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนา
 ทั้งหมด ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุมานที่สอง
 อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่.
 ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุมานที่สอง
 อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ

ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุมานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุมานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุมานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุมานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละ

ทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, ย่อม
บรรลุมานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะ
 อุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้
 และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสใน
 กาลก่อน, ย่อมบรรลุมานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็น
 ธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้
 ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิด
 ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อน
 แก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำ
 ความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสดาทะ (รสอร่อย)
 ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่งแล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๖/๒๐๕.

เวทนาจึงทางไปแห่งจิตของสัตว์

ภิกษุ ท.! คำที่เรากล่าวว่า “พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง”
 ดังนี้ นั้น, ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น
 เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหี้ยวร้อน ๖ อย่าง, ความ
 โสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวร้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่อง
 ด้วยเหี้ยวร้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวร้อน
 ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยวร้อน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยการ
 หลีกออกจากเหี้ยวร้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรามองเห็นการได้ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหยื่อโลก ในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนกำลังได้อยู่ก็ตาม, หรือว่าเมื่อระลึกถึงรูป เช่นนั้น อันตนเคยได้แล้วแต่กาลก่อน ซึ่งล่วงแล้ว ดับสิ้น แปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น. ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน (เคหสิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และธรรมารมณฺ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเราสู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาย ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบ ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ก็ตามรูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้ แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น. ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และธรรมารมณฺ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี้ย
เรื่อน ๖ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรามองเห็นการไม่ได้
ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความ
เป็นเหยื่อโลกในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนไม่ได้ก็ตาม, หรือว่า เมื่อระลึกถึง รูป
เช่นนั้น อันตนยังไม่เคยได้แต่กาลก่อน ซึ่งล่วงลับ ดับสิ้นแปรปรวนไปแล้ว
ก็ตาม แล้วเกิดความโทมนัสขึ้น. ความโทมนัสใดมีลักษณะเช่นนี้ ความ
โทมนัสนี้ เรียกว่า ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี้ยเรื่อน (เคหสิตโทมนัส). (ในกรณี
เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิด
กันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี้ยเรื่อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, ความโทมนัสเนื่องด้วย
การหลีกออกจากเหี้ยเรื่อน ๖ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อคน
เราสู้แข่งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจาง-
คลายความกำหนัดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญา
อันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ ก็ตาม
รูปทั้งหมดเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา”
ดังนี้แล้ว เขา ย่อมเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย
ว่า “เมื่อไรหนอ! เราจักเข้าถึงซึ่งอายตนะนั้น แล้วแลอยู่ อันเป็นอายตนะ
ที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งอายตนะนั้นแล้วแลอยู่ ในบัดนี้” ดังนี้. เมื่อ
เขาเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย อยู่ดังนี้ ย่อมเกิด
ความโทมนัสขึ้น เพราะความกระหึ่มนั้นเป็นปัจจัย. ความโทมนัสใด มี
ลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่าความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจาก

เหี้ยมเรื้อน (เนกขัมมสติดโทมนัส) (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและ
ธรรมารมณฺ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. !
เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยมเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยมเรื้อน
(เคหสิตอุเบกขา) ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเห็นรูปด้วยตา
แล้วอุเบกขาก็เกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้หลง ผู้เขลา ผู้บุดูชน ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ผู้ยังไม่ชนะวิบาก
ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง. อุเบกขาใด ซึ่งเป็นอุเบกขา
ของบุดูชน อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้
เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยมเรื้อน. (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณฺ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่
ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยมเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีก
ออกจากเหี้ยมเรื้อน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึง
ความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลายความ
กำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบ
ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “รูปทั้งหลาย ในกาลก่อน หรือในบัดนี้ ก็ตาม
รูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา”
ดังนี้ แล้วเกิดอุเบกขาขึ้น. อุเบกขาใด มีลักษณะเช่นนี้ อุเบกขานั้น ไม่
อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้ เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า
อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยมเรื้อน (เนกขัมมสติดอุเบกขา). (ในกรณี
ที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณฺ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับ

ชื่อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยการ หลีกออกจากเห้าเรือน ๖ อย่างแล.

ภิกษุ ท. ! คำใดที่เรากล่าวว่า “พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง” ดังนี้ นั้น, คำนั้น เรากล่าวอาศัยความขื่อนี้แล.

- อุปร. ม. ๑๔/๔๐๒-๔๐๕/๖๒๔-๖๓๐.

การเกิดของเวทนา เท่ากับ การเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏ ของเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และ ทางใจ ใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมี ปกติเสียดแทงทั้งหลาย และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนุ. ตี. ๑๗/๒๘๔/๔๘๗.

อาการเกิดดับแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ เกิดมาจากผัสสะ มีผัสสะ เป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สาม อย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนา

ย่อมเกิดขึ้น ; เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น
 สุขเวทนา อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ย่อมดับ
 ไปย่อมระงับไป.

(ในกรณีแห่ง ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำมีนัยยะอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน เมื่อไม้สี่ไฟสองอันสีกัน ก็เกิดความร้อน
 และเกิดไฟ, เมื่อไม้สี่ไฟสองอันแยกกัน ความร้อนก็ดับไปสงบไป.

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น : เวทนาทั้งสามนี้ ซึ่งเกิดจากผัสสะ มีผัสสะ
 เป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย อาศัยผัสสะแล้วย่อมเกิดขึ้น,
 ย่อมดับไปเพราะผัสสะดับ, ดังนี้แล.

- สฬา, ส. ๑๘/๒๖๖/๓๘๕-๓๘๖.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุข โสมนัส
 นี้แล เป็น รสอร่อย (อัสสาทะ) ของเวทนา; เวทนา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
 แปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของ
 เวทนา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในเวทนา
 การละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในเวทนา ด้วยอุบาย
 ใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากเวทนา.

- ขนธ, ส. ๑๓/๓๕/๕๕.

เวทนาขันธ โดยนัยแห่งอริยสังคี

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนาหก เหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ : ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่าเวทนา; **ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา มีได้** เพราะความเกิดขึ้นแห่ง สัมผัส; **ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา มีได้** เพราะความดับไม่เหลือแห่ง สัมผัส; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำางานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- อนุท. ตี. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ประมวลสิ่งที่ต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา

พระอนนทได้กราบทูลถามว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เวทนา เป็นอย่างไรหนอ ? ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา ? อะไรเป็นโทษ เหวทนาของเวทนา ? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกจากเวทนา ?”

อนนท ! เวทนา มี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา; อนนท ! นี้เราเรียกว่าเวทนา. ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อม

มีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ. ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ. มรรคอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง เป็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สุขโสมนัสอันใดเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา นั่นคืออรส อร่อยของเวทนา. เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นั่นคือโทษเลวทรามของเวทนา. การกำจัด การละเสีย ซึ่งฉันทราคะในเวทนา นั่นคืออุบายเป็นเครื่องออกจากเวทนา.

- สฟา. ตี. ๑๘/๒๗๒/๓๕๕.

๓. วิภาคแห่งสัญญาชั้นที่

สัญญาหก

ภิกษุ ท. ! สัญญาเป็นอย่างไรเล่า? หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญาในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า สัญญา.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

ความหมายของคำว่า “สัญญา”

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “สัญญา” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัญญา. สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งอะไร?

สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเขียวบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเหลืองบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีแดงบ้าง, และย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีขาวบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัตถุญา.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๐๕/๑๕๕.

อุปมาแห่งสัตถุญา

ภิกษุ ท. ! เมื่อเดือนทำยแห่งฤดูร้อนยังเหลืออยู่, ในเวลาที่ขงวัน พยับแดดย่อมไหวยับยับ. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปกติ) เห็นพยับแดดนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, พยับแดดนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในพยับแดดนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้ก็ฉันนั้น คือ สัตถุญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; ภิกษุ สังเกตเห็น (การบังเกิดขึ้นแห่ง) สัตถุญานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, สัตถุญานั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในสัตถุญานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๓๒/๒๔๔.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า “พึงรู้จักสัญญา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสัญญา, พึงรู้จักผลของสัญญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา” ดังนี้ นั้น, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **สัญญาหก** เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณ์.

ภิกษุ ท. ! **เหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุ เป็นแดนเกิดของสัญญา.

ภิกษุ ท. ! **ความเป็นต่างกันของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สัญญาในรูปก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในเสียงก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในกลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในรสก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในโผฏฐัพพะก็เป็นอย่างหนึ่ง, และสัญญาในธรรมารมณ์ก็เป็นอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ความเป็นต่างกันของสัญญา.

ภิกษุ ท. ! **ผลของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสัญญา ว่า มีถ้อยคำที่พูดออกมานั้นแหละ เป็นผล, เพราะบุคคลย่อมพูด

ไปตามสัญญา โดยรู้สึว่า “เราได้มีสัญญาอย่างนี้” ดังนี้. ภิกษุ ท. !
นี้ เรียกว่า ผลของสัญญา.

ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของสัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !
ความดับไม่เหลือของสัญญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับ
ไม่เหลือของสัญญา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ
การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ
ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า “พึงรู้จักสัญญา, พึงรู้จักเหตุเป็น
แดนเกิดของสัญญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสัญญา, พึงรู้จักผลของ
สัญญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความ
ดับไม่เหลือของสัญญา” ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๑/๓๓๔.

สัญญามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! สัญญาในรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัตถุญาในกถิน เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัตถุญาในรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัตถุญาในโณฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัตถุญาในธรรมารมณํ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๔.

การเกิดของสัตถุญาเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของสัตถุญาในรูป สัตถุญาในเสียง สัตถุญาในกถิน สัตถุญาในรส สัตถุญาในโณฏฐัพพะ และสัตถุญาในธรรมารมณํ ใดๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๘๕.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สัตถุญา

ภิกษุ ท. ! สุขโสมนัส ใดๆ ที่อาศัย สัตถุญา แล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัส นี้แล เป็นรสอร่อย (อัศจรรย์) ของสัตถุญา; สัตถุญาไม่เที่ยง

เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใดๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) ของสัญญา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา ด้วยอุบายใดๆ, อุบายนี้แล เป็นเครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากสัญญา.

- อนุธ. ตี. ๑๓/๓๕, ๓๘/๕๕, ๑๒๑.

สัญญาขันธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! สัญญาเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งสัญญาหก เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญา ในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สัญญา. ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรค มืองค์ ๘ นี้ นั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกิจการชอบ การเลี้ยง ชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- อนุธ. ตี. ๑๓/๓๔/๑๑๕.

๔. วิภาคแห่งสังขารขันธ

สังขารหก

(เรื่องคารดูประกอบในปฏิจ. โอ. หน้า ๓๒๓)

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเจตนา

หกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **สังขาร**ทั้งหลาย.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๗๔/๑๑๖.

ความหมายของคำว่า “สังขาร”

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “สังขารทั้งหลาย” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สังขาร. สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งอะไร ให้เป็นของสำเร็จรูป? สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งรูป ให้สำเร็จรูปเพื่อความ เป็นรูป, ย่อมปรุงแต่งเวทนา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นเวทนา, ย่อมปรุงแต่งสัญญา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสัญญา, ย่อมปรุงแต่งสังขารให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสังขาร, และย่อมปรุงแต่งวิญญูณให้สำเร็จรูปเพื่อความ เป็นวิญญูณ. ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่าสังขารทั้งหลาย.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๐๖/๑๕๕.

อุปมาแห่งสังขาร

ภิกษุ ท.! บุรุษผู้หนึ่งมีความต้องการด้วยแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวหาแก่นไม้อยู่, เขาจึงถือเอาขวานอันคมเข้าไปสู่ป่า. เขาเห็น ต้นกล้วย ต้นใหญ่ ในป่านั้น ลำต้นตรง ยั่งอ่อนอยู่ ยังไม่เกิดแก่นไม้. เขาตัดต้นกล้วย

นั้นที่โคน แล้วตัดปลาย แล้วจึงปอกกาบออก. บุรุษนั้น เมื่อปอกกาบออกอยู่ ณ ที่นั้น ก็ไม่พบแม้แต่กระพี้ (ของมัน) จักพบแก่นได้อย่างไร. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปกติ) เห็นต้นกล้วยนั้น ก็เพิ่งพิจารณาโดยแยกกาย. เมื่อบุรุษนั้น เห็นอยู่ เพิ่งพิจารณาโดยแยกกายอยู่, **ต้นกล้วยนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในต้นกล้วยนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! อุปมาอีกฉันนั้น คือ สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่งมีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ สังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเพิ่งพิจารณาโดยแยกกาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพิ่งพิจารณาโดยแยกกายอยู่, **สังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- อนุท. ส. ๑๓/๑๓๒/๒๔๕.

สังขารมีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนาในเรื่องเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัจฺเจตนาในเรื่องกลืน เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัจฺเจตนาในเรื่องรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัจฺเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปร-
ปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัจฺเจตนาในเรื่องธรรมารมณํ เป็นของไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- จนฐ. ตี. ๑๓/๒๘๐/๔๓๕.

การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของสัจฺเจตนา
ในเรื่องรูป สัจฺเจตนาในเรื่องเสียง สัจฺเจตนาในเรื่องกลิ่น สัจฺเจตนาในเรื่อง
รส สัจฺเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ และสัจฺเจตนาในเรื่องธรรมารมณํ ใดๆ นั้น
เท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทง
ทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- จนฐ. ตี. ๑๓/๒๘๕/๔๕๑.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สังขาร

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใดๆ ที่อาศัยสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดขึ้น,

สุขโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของสังขารทั้งหลาย ; สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ** (อาทีนพ) ของสังขารทั้งหลาย ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย ด้วยอุบายใด ๆ , อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ) จากสังขารทั้งหลาย.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๓๕/๑๒๒.

สังขารขันธโดยนัยแห่งอริยสังขล

ภิกษุ ท. ! **สังขารทั้งหลาย** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สังขารทั้งหลาย**. **ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๓๔/๑๑๖.

๕. วิชาแห่งวิญญาณชั้น

วิญญาณหก

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญาณหก เหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, วิญญาณทางจมูก, วิญญาณทางลิ้น, วิญญาณทางกาย, และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า วิญญาณ.

- ขนธ. ตี ๑๗/๗๕/๑๑๗.

ความหมายของคำว่า “วิญญาณ”

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “วิญญาณ” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ. สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเปรี้ยวบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขมบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่ง ความหวานบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความความไม่ขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเค็มบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๑๐๖/๑๕๕.

อุปมาแห่งวิญญาณ

ภิกษุ ท. ! นักแสดงกลก็ตาม ลูกมือของนักแสดงกลก็ตาม แสดงกลอยู่ที่ทางใหญ่สี่แยก. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปกติ) เห็นกลนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, กลนั้นย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสาร ในกลนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือตะเอยคก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม; ภิกษุสังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) วิญญาณนั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, วิญญาณนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในวิญญาณนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- อนุธ. ตี. ๑๗/๑๗๓/๒๔๖.

วิญญาณมีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๓/๒๓๕/๔๗๑.

วิญญาณเมื่อทำหน้าที่เป็นพีช

ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพีชมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่านี้ไหนเล่า ? ห้าอย่างคือ พีชจากเหง้าหรือราก (มูลพีช), พีชจากต้น (ขนฺธพีช), พีชจากตาหรือผล (ผลพีช), พีชจากยอด (อกุคพีช), และพีชจากเมล็ด (เช่นข้าวเป็นต้น) เป็นคำรบห้า (พีชพีช).

ภิกษุ ท. ! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพีชห้าอย่างเหล่านี้ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เนาเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื่องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, แต่ดิน น้ำ ไม่มี. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพีชห้าอย่างเหล่านี้ จะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้แลหรือ ?

“หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้แหละ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, ทั้งดิน น้ำ ก็มีด้วย. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้จะพึงเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้มิใช่หรือ ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! **วิญญานฐิติ** (ที่ตั้งอยู่ของวิญญาน) ลืออย่าง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร) พึงเห็นว่าเหมือนกับ **ดิน**. ภิกษุ ท. ! **นันทิราคะ** พึงเห็นว่าเหมือนกับ **น้ำ**. ภิกษุ ท. ! **วิญญาน** ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย (วิญญาน ซึ่งประกอบด้วยเหตุดังนี้) พึงเห็นว่าเหมือนกับ **พืชสดทั้งห้า**นั้น.

ภิกษุ ท. ! วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอา **รูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญานที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอา **เวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญานที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอา **สัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญานที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณ ที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด จะฟังกล่าวอย่างนี้ ว่า “เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นจากสังขาร” ดังนี้ นั้น, นี้ ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๗/๑๐๖-๑๐๗.

การเกิดของวิญญาณเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏ ของวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย และวิญญาณทางใจ ใดๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้น ของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็น ความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๓.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ วิญญาณ

ภิกษุ ท. ! สุขโสมนัส ใดๆ ที่อาศัย วิญญาณ แล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของวิญญาณ ; วิญญาณ ไม่เพียง เป็นทุกข์

มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทินพ) ของวิญญาณ ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณ การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณ ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากวิญญาณ.

- อนุธ. ตี. ๑๓/๘๐/๑๒๓.

วิญญาณชั้นธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๖๘๔)

ภิกษุ ท. ! วิญญาณเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งวิญญาณหกเหล่านี้คือ วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, วิญญาณทางจมูก, วิญญาณทางลิ้น, วิญญาณทางกาย, และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า วิญญาณ. ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป; ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- อนุธ. ตี. ๑๓/๗๕/๑๑๗.

(ข.) วิภาคแห่งปัญจอุปาทานชั้น

ภิกษุ ท. ! ปัญจอุปาทานชั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! **รูป** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบัน ก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **รูปขั้นที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **เวทนาขั้นที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สัญญาขั้นที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **สังขารทั้งหลาย** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สังขารขั้นที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **วิญญาน** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่**

แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า วิญญานขันธุ์ที่ยังมีอุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! ขันธุ์ที่ยังมีอุปาทานห้าขันธุ์เหล่านี้ เรียกว่า ปัญจอุปาทานขันธุ์ แล.

- ขนุฐ. ตี. ๑๗/๕๕/๕๖.

อุปาทานสี่

ภิกษุ ท. ! อุปาทานมี ๔ อย่าง เหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ?
สี่อย่างคือ :-

๑. กามอุปาทาน	ความถึ่มั่นใน กาม
๒. ทิฏฐอุปาทาน	ความถึ่มั่นใน ทิฏฐิ
๓. สีสัพพตูปาทาน	ความถึ่มั่นใน สีสพต
๔. อัตตวาทูปาทาน	ความถึ่มั่นใน วาทะว่าตน.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อุปาทานสี่อย่าง.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๘๘/๓๓๓.

รากเง่าแห่งอุปาทานขันธ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานขันธ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้นหรือ ?”

ภิกษุ ! อุปาทานขันธ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็อุปาทานขันธห้าเหล่านี้ มีอะไรเป็นรากเง่าเล่าพระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! อุปาทานขันธห้าเหล่านี้ มีฉันทะ (ความพอใจ) เป็นรากเง่า แล.

อุปาทานกับอุปาทานชั้นมิใช่อันเดียวกัน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานนั่นเองหรือ ชื่อว่า ปัญญาอุปาทานชั้น
เหล่านั้น ? หรือว่าอุปาทาน เป็นอื่นไปจาก ปัญญาอุปาทานชั้นทั้งหลายเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! ตัวอุปาทานนั้น ไม่ใช่ตัวปัญญาอุปาทานชั้น, แต่อุปาทานนั้น
ก็มีได้มีในที่อื่น นอกไปจาก ปัญญาอุปาทานชั้นทั้งหลาย ; เพราะว่า ตัว
ฉันทราคะ ที่มีอยู่ในปัญญาอุปาทานชั้น นั้นแหละ คือ ตัวอุปาทานในที่นี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานนิยมธมม)
และตัวอุปาทาน. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังชื่อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน**เป็นอย่างไร ? และ **ตัวอุปาทาน**
เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! **รูป** (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**
(ความกำหนัดเพราะพอใจ) ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น นั่นคือ ตัวอุปาทาน ในรูปนั้น ;

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**
ใด เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในเวทนานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสัญญานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลายเป็นสิ่งที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นสิ่งที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท. ! **ขันธ**เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**นี้ เรียกว่า ตัวอุปาทาน แล.

- ขนุฐ. ตี. ๑๗/๒๐๒/๓๐๕.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **อุปาทานนิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๖๐) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๖/๑๕๐).

เบญจขันธได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ

ภิกษุ ท. ! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! คำตอบ คืออุปาทานขันธทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท. ! สักกายันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! คำตอบคือ อุปาทานชั้นทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า สักกายันตะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๕๓, ๑๕๒/๒๘๕, ๒๗๕.

ที่ติดของสัตว์

ภิกษุ ท. ! สังสารวัฏนี้ เป็นสิ่งที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันบุคคล ฐูไม่ได้ (เพราะเป็นวงกลม), เบื้องต้น เบื้องปลาย ไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีอวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน กำลังเล่นไปอยู่ ท่องเที่ยว ไปอยู่.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนสุนัข ถูกผูกด้วยเครื่องผูกสุนัข ซึ่งเขา ผูกไว้ที่หลักหรือเสา อันมั่นคง : ถ้ามันจะเดินก็เดินเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะยืนก็ยืนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนั่งก็นั่งเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนอนก็นอนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, อุปมานี้ ฉนใด;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉนนัน คือ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) ซึ่ง รูป ว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็น

ตัวตนของเรา” ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง เวทนา ว่า “นั่นของเรา (เอต มม) นั้นเป็นเรา (เอโสหสมฺมิ) นั้นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตุตา)” ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง สัญญา ว่า “นั่นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง สังขาร ทั้งหลาย ว่า “นั่นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้; และย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง วิญญาณ ว่า “นั่นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้. ถ้าบุรุษนั้นเดินอยู่ก็เดินอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานชั้นนี้เอง, ถ้าบุรุษนั้นยืนอยู่ก็ยืนอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานชั้นนี้เอง, ถ้าบุรุษนั้นนั่งอยู่ก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานชั้นนี้เอง, ถ้าบุรุษนั้นนอนอยู่ก็นอนอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานชั้นนี้เอง.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ บุคคลควรพิจารณาจิตของตนอยู่เสมอไปว่า “จิตนี้ เสราห์มองแล้ว ด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ตลอดกาลนาน” ดังนี้เถิด.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๘๓/๒๕๘.

ผู้ติดบ่วง - ผู้หลุดจากบ่วง

ภิกษุ! บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่ เรียกว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร. ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ เรียกว่า พ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร.

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว. ข้าแต่พระสุคต! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว”.

ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดาร
ว่าอย่างไร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป ... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่ง
สังขาร... ซึ่งวิญญูณ เชื่อว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร ; ส่วนผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป ... ซึ่งเวทนา... ซึ่ง
สัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญูณ เชื่อว่าพ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร. ข้าพระองค์เข้าใจ
เนื้อความแห่งคำ อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า !”

สาธุ สาธุ ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ
ได้โดยพิสดารอย่างดี. ภิกษุ! เนื้อความแห่งคำอันเรากล่าวแล้วโดยย่อ
นี้ บุคคลพึงเห็นโดยพิสดาร อย่างนั้นแหละ.

- จนุท. ตี. ๑๗/๕๑/๑๓๘.

[ในสูตรนี้ ใช้คำว่า “ยึดมั่นอยู่” (อุปาทิขมาน) สำหรับการติดบ่วง ; ในสูตรอื่น ใช้คำว่า
“สำคัญมั่นหมายอยู่” (มณฺณมาน) ก็มี, ใช้คำว่า “หลงเพลิดเพลินอยู่” (อภินนุทมาน) ก็มี;
ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนกันได้. (๑๗/๕๒, ๕๓/๑๔๐, ๑๔๑)].

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....
แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้ กระทำไว้ในใจให้สำเร็จประโยชน์
เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาด
 ในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็น
 สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ,
 เขาย่อม ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป โดยความเป็นตน บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่
 เป็นประจำ ซึ่งตน ว่ามีรูป บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน
 บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ; แต่รูปนั้น ย่อม
 แปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา, วิญญาณของเขาก็เป็นวิญญาณ
 ที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูป
 ได้มีโดยประการอื่น ; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่อง
 สะดุ้งหวาดเสียว อันเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวน
 ของรูปย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ ; เพราะความที่จิตถูกครอบงำด้วยธรรมเป็น
 เครื่องสะดุ้งหวาดเสียว เขาก็เป็นผู้หวาดสะดุ้ง คับแค้น พะว้าพะวัง และสะดุ้ง
 หวาดเสียวอยู่ด้วยอุปาทาน.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตามเห็น เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้
 ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วยอาการ
 อย่างนี้ แล.

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ย่อม ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป ว่า “นั่นของเรา (เอตัมม) นั่นเป็นเรา (เอโสหมลุมิ) นั่นเป็นอัตตาของเรา (เอโส เม อตุตา)” ดังนี้. แต่รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา. เพราะความแปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะประเทวะทุกจะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- จนฐ. ตี. ๑๗/๒๔/๓๔.

ลักษณะอื่นไม่รู้จักเรื่องอัตตวาอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! อุปาทานมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สี่อย่างคือ ๑. กามอุปาทาน ความถือมั่นในกาม ; ๒. ทิฏฐอุปาทาน ความถือมั่น

ในทฤษฎี; ๓. สิ้นพศุปาทาน ความถึม่นในศีลพรต; ๔. อัดตวาทุปาทาน ความถึม่นในวาทะว่าตน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งปฏิกุณาตว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม ก็ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ซึ่ง กามุปาทาน แต่ไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งทฤษฎุปาทาน ไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่ง สิ้นพศุปาทาน และไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัดตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไมรู้จักฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสาม (นอกนั้น) เหล่านี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิกุณาตว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม ก็เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ซึ่ง กามุปาทาน, แต่ไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งทฤษฎุปาทาน ไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่ง สิ้นพศุปาทาน และไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัดตวาทุปาทาน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิกุณาตว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม ก็ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง กามุปาทาน และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทฤษฎุปาทาน, แต่ไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่ง สิ้นพศุปาทาน และไมบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัดตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไมรู้จักฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสอง (นอกนั้น) เหล่านี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิกุณาตว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้

บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งศีลพศุปาทาน และไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาหุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง ทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง ศีลพศุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาหุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) หนึ่งอันนี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง โดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งศีลพศุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ซึ่งอตตวาหุปาทาน แล.

- ม. ม. ๑๒/๑๓๒/๑๕๖.

ตอน ๒ ว่าด้วยเบญจขันธ์โดยสรุป

เบญจขันธ์เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, เวทนา เป็น สิ่งที่ควรรอบรู้, สัญญาเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้.

ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เรียกว่า สิ่งที่ควรรอบรู้แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๓๓/๕๔.

มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจขันธ์ (แต่ละขันธ์)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์เล่า ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! มหาภูต (ธาตุ) สี่อย่าง เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ (การประจวบแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ เวทนาขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สัญญาขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สังขารขันธ์ ;

ภิกษุ ! นามรูป แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ วิญญาณขันธ์.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๒/๑๒๔.

เบญจขันธ์เป็นที่บัญญัติกฎแห่งสังขตะ

(เรื่องคารดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๑๕, ๔๓๘, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒, ๘๐๕ / ในพ.โอ.หน้า

๓๕๕, ๔๖๒ / ในปฏิจ.โอ.หน้า ๑๕, ๖๕๕)

อานนท์ ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพินิจถามเธออย่างนี้ว่า “ท่านอานนท์ ! กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว จักถูกบัญญัติ และย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่กรรมเหล่าไหนเล่า ?” ดังนี้ อานนท์ ! เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบเขาว่าอย่างไร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพินิจถามข้าพระองค์เช่นนั้นแล้ว ข้าแต่พระองค์ จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเหล่าใด ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้วแก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเหล่าใด เป็นสิ่ง เกิดอยู่แล้ว ปรากฏอยู่แล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น.’ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ เมื่อถูกถามอย่างนั้น จะพินิจตอบแก่เขาอย่างนี้.”

ถูกแล้ว อานนท์ ! ถูกแล้ว อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ เหล่าใด **ล่วงไปแล้ว** ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น. อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ยังไม่เกิด** ยังไม่ปรากฏ ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็น

อย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น. อานนท์!
รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด เป็นสิ่งเกิดอยู่แล้ว ปรากฏ
อยู่แล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความ
เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งธรรม
เหล่านั้น. อานนท์! เธอ เมื่อถูกถามอย่างนั้นแล้ว พึงตอบแก่เขาอย่างนี้เถิด.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๔๓-๔๕/๘๑-๘๒.

การถูกตราหน้าเพราะอนุสัยในเบญจขันธ์

ถูกแล้ว ภิกษุ! ถูกแล้ว ภิกษุ! ภิกษุ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่
เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด จะถูกตราหน้าเพราะสิ่งนั้น), ได้โดยพิสดาร
อย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมถูกตราหน้า
เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น;^๑

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมถูกตราหน้า
เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัย ในสัญญา, เขาย่อมถูกตราหน้า
เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น;

๑. อนุสัย ในที่นี้ ได้แก่ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และ อวิชขานุสัย เป็นต้น, และเขาจะถูกตราหน้าว่า
เป็นคนกำหนดแล้วด้วยกามราคานุสัย, หรือเป็นคนโกรธแล้วด้วยปฏิฆานุสัย, หรือว่าเป็นคนหลงแล้วด้วย
อวิชขานุสัย ในเพราะรูปเป็นต้น ดังนี้.

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมถูก
 ครอบงำ เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมถูกครอบงำ
 เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้น.

(ปฏิบัติกษณ)

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ถูก
 ครอบงำ เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ถูก
 ครอบงำ เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ถูก
 ครอบงำ เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อม
 ไม่ถูกครอบงำ เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อม
 ไม่ถูกครอบงำ เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้นเลย.

ภิกษุ! เนื้อความแห่งภยิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็น
 โดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

การถูกตราหน้าเพราะตายตามเบญจขัน

ถูกแล้ว ภิกษุ! ถูกแล้ว ภิกษุ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด ย่อมตายไปตามสิ่งนั้น; ตายตามสิ่งใดไปย่อมถูกตราหน้าเพราะสิ่งนั้น), ได้ โดยพิสดาร อย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัย (ยึดถือเคยชิน) ในรูป, เขาย่อมตายไปตามรูปนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้าเพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมตายไปตามเวทนานั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมตายไปตามสัญญานั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมตายไปตามสังขารนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมตายไปตามวิญญาณนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

(ปฏิบัติกษณ)

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ตายไปตามรูปนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ตายไปตามเวทนานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ตายไปตามสัญญานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ตายไปตามสังขารนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ตายไปตามวิญญาณนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

ภิกษุ! เนื้อความแห่งภษิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆ ฟังเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

- ขนธ.ส. ๑๗/๔๕/๗๘.

สัญญาโยชน์และที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์

(ความยึดถือหรือเครื่องร้อยรัดจิต)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ (สญฺโยชน์นิยธมฺ) และตัวสัญญาโยชน์. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท. ! สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ เป็นอย่างไร? และตัวสัญญาโยชน์ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! รูป (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์. ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น ฉันทราคะนั้น ก็ตัวสัญญาโยชน์ ในรูปนั้น;

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญญาโยชน์ ในเวทนานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาโยชน์ ในสัญญานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาโยชน์ ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ;

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาโยชน์ ในวิญญาณนั้น .

ภิกษุ ท. ! **ขันธ** เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ ; **ฉันทราคะ** นี้เรียกว่า ตัวสัญญาโยชน์ แล.

- ขนฺธ. ที. ๑๓/๒๐๒/๓๐๘.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **สัญญาโยชนิยธรรม** ด้วยอายุคณะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๕๕) และอายุคณะภายนอกหก

(๑๘/๑๓๕/๑๘๕).

ความลับของเบญจขันธ

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก**อัสสาทะ** (รสอร่อย) ของรูปก็ดี ของเวทนาจีดี ของสัญญาที่ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณที่ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่

แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ อัสสาทะของรูปก็ดี ของเวทนาจ์ดี ของสัญญาก์ดี ของสังขารทั้งหลายก์ดี และของวิญญาณก์ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก **อาทีนพ** (โทษ) ของรูปก์ดี ของเวทนาจ์ดี ของสัญญาก์ดี ของสังขารทั้งหลายก์ดี และของวิญญาณก์ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่อาทีนพของรูปก์ดี ของเวทนาจ์ดี ของสัญญาก์ดี ของสังขารทั้งหลายก์ดี และของวิญญาณก์ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออกพ้นไปได้) จากรูปก์ดี จากเวทนาจ์ดี จากสัญญาก์ดี จากสังขารทั้งหลายก์ดี และจากวิญญาณก์ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ นิสสรณะจากรูปก์ดี จากเวทนาจ์ดี จากสัญญาก์ดี จากสังขารทั้งหลายก์ดี และจากวิญญาณก์ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญาณ, ดังนี้แล.

เบญจขันธ์เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปะ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ; และเหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ได้ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย’ ดังนี้ ; ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวอย่างไร ? พระเจ้าข้า !”

มหล ! เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย ; มหล ! และเหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เหตุปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ? และสัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย อย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

มหล ! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักได้เป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณเหล่านี้. มหล ! แต่เพราะเหตุที่ (ตามความรู้สึกของสัตว์ผู้ยังไม่รู้ตามเป็นจริง) รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี ยังนำมาซึ่งความสุข อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย

จึงกำหนดชนิดนิกในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และใน
 วิญญาณ. เพราะความกำหนดชนิดนี้ จึงพัวพันอยู่ในมัน เพราะความ
 พัวพัน จึงเศร้าหมองรอบด้าน. มหฺลิต! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุ เป็น
 ปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมอง
 เพราะมีเหตุ มีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็เหตุปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ?
 และสัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย อย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า!”

มหฺลิต! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาจก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี
 และวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักได้มีสุขโดยถ่ายเดียว อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่
 ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย
 ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้.
 มหฺลิต! แต่เพราะเหตุที่ รูปก็ดี เวทนาจก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี
 และวิญญาณก็ดี เป็นทุกข์ อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่
 ความสุข ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ใน
 สังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะ
 คลายกำหนด ย่อมบริสุทธิ์ได้. มหฺลิต! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัย
 เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมี
 เหตุมีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้แล.

เบญจขันธ์เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง สิ่งซึ่งแตกสลายได้ และ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้, พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สิ่งซึ่งแตกสลายได้ เป็นอย่างไร ? และสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของรูป นั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสังขารทั้งหลายเหล่านั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณนั้น, นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้; ดังนี้ แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๔๐/๓๐.

เบญจขันธ์ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๒๘๑/๔๗๘.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘สมุทฺถยธรรม สมุทฺถยธรรม’ (มีความก้าวหน้าเป็นธรรมคา) ดังนี้, ก็สมุทฺถยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! รูป เป็นสมุทยธรรม, เวทนา เป็นสมุทยธรรม, สัญญา เป็นสมุทยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นสมุทยธรรม, และวิญญาณ เป็นสมุทยธรรม แล.

“เจ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘วยธรรม วยธรรม (มีความเลื่อมเป็นธรรมคา)’ ดังนี้, กัวยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! รูป เป็นวยธรรม, เวทนา เป็นวยธรรม, สัญญา เป็นวยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นวยธรรม, และวิญญาณ เป็นวยธรรม แล.

“เจ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘นิโรชธรรม, นิโรชธรรม (มีความดับเป็นธรรมคา)’ ดังนี้, ก็นิโรชธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! รูป เป็นนิโรชธรรม, เวทนา เป็นนิโรชธรรม, สัญญา เป็นนิโรชธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นนิโรชธรรม, และวิญญาณ เป็นนิโรชธรรม แล.

- ขนุธ. ที. ๑๗/๒๔๑-๒/๓๘๓, ๓๘๖, ๓๘๘.

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหฺมสุมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! เวทนา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! สัญญา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ แล.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็ไม่เที่ยง, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็ไม่เที่ยง, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญาก็ไม่เที่ยง, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็ไม่เที่ยง, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

- อนุท. ศ. ๑๗/๒๕/๔๕.

เบญจขันธ์เป็นทุกข์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘ทุกข์ ทุกข์’ ดังนี้, ทุกข์นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขาร
ทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์ แล.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘ทุกขธรรม ทุกขธรรม (มีทุกข์เป็นธรรมดา)’ ดังนี้,
ก็ทุกขธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! รูป เป็นทุกขธรรม, เวทนา เป็นทุกขธรรม, สัญญา เป็น
ทุกข์ธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกขธรรม, และวิญญาณ เป็นทุกขธรรม แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑-๓๘๒.

ภิกษุ ท. ! รูป เป็น ทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด
เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น
ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสมิ), นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา
(น เมโส อตฺตา)” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์, สิ่งนั้น เป็นอนัตตา,
สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า
“นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา,
สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า
“นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘/๔๓.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นทุกข์

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นทุกข์, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นทุกข์, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นทุกข์, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้อัจฉัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจฉัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้อัจฉัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นทุกข์, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจฉัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร.

- ขนธ. สํ. ๑๓/๒๕/๔๖.

เบญจขันธ์เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นรูปนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสมิ), นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นเวทนานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสัญญานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นวิญญาณนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา. นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ แล.

- ขนฺธ สํ. ๑๓/๒๘/๔๔.

ขันธ ๕ ไม่เป็นไปตามความต้องการของเรา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้ารูป จักเป็นอัตตาแล้วไซ้รูปนี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร (ความถูกเบียดเบียนด้วยโรคเป็นต้น); อนึ่ง สัตว์จะพึงได้ในรูปตามปรารถนาว่า ‘รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ รูปเป็นอนัตตา รูป จึงเป็นไปเพื่ออาหาร; อนึ่ง สัตว์ย่อมมิได้ในรูปตามปรารถนาว่า ‘รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เวทนาเป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าเวทนา จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนา นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร; อนึ่ง สัตว์จะพึงได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า ‘เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ เวทนา เป็นอนัตตา เวทนา จึงเป็นไปเพื่ออาหาร; อนึ่ง สัตว์ ย่อมมิได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า ‘เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, เวทนาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัตถุญาเป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตถุญา จักเป็นอตฺตาแล้วไซ้ สัตถุญานี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสัตถุญาตามปรารธนาว่า ‘สัตถุญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สัตถุญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ สัตถุญา เป็นอนัตตา สัตถุญา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ย่อมไม่ได้ในสัตถุญาตามปรารธนาว่า ‘สัตถุญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สัตถุญาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าสังขารทั้งหลาย จักเป็นอตฺตาแล้วไซ้ สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารธนาว่า ‘สังขารทั้งหลายของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สังขารทั้งหลายของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารธนาว่า ‘สังขารทั้งหลายของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สังขารทั้งหลายของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! วิญญูณ เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าวิญญูณ จักเป็นอตฺตาแล้วไซ้ วิญญูณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในวิญญูณตามปรารธนาว่า ‘วิญญูณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, วิญญูณของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ วิญญูณเป็นอนัตตา วิญญูณ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในวิญญูณตามปรารธนาว่า ‘วิญญูณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, วิญญูณของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งมีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, รูปทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหฺมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, เวทนาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สัญญาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา’ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, วิญญาณทั้งปวงนั้น อันใครๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่น มิใช่ของเรา (เนตัมม), นั่น มิใช่เรา (เนโสหฺมสุมิ), นั่น มิใช่ตัวตนของเรา (น เมโส ตฺตฺตา)’ ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. ที ๑๓/๘๒-๘๔/๑๒๓-๑๒๕.

สิ่งใดมิใช่ของเรา

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, สิ่งใดมิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสิ่งนั้นเสีย, สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่า มิใช่ของพวกเธอ?

ภิกษุ ท. ! รูป มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละรูปนั้นเสีย; รูปนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! เวทนา มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละเวทนานั้นเสีย; เวทนานั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! สัญญา มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสัญญานั้น

เสี่ย; สัญญานั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเสี่ย; สังขารทั้งหลายเหล่านั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละวิญญาณนั้นเสี่ย; วิญญาณนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญ ความขื่อนี้ว่าอย่างไร ? คือข้อที่หญ้าไม้ กิ่งไม้และไปไม้ ไตๆ มีอยู่ ในเขตวันนี้, เมื่อคนเขานอนเอนมันไปก็ตาม เผาเสี่ยก็ตาม หรือกระทำตามความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม; พวกเธอเคยเกิดความคิดอย่างนี้บ้างหรือไม่ ว่า “คนเขานอนเอนเราไปบ้าง เขาเอนเราบ้าง เขาทำแก่เราตามความปรารถนาของเขาบ้าง” ดังนี้?

“ขื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!” ขื่อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? “เพราะเหตุว่านั่น หาได้เป็นตัวตน หรือของเนื่องด้วยตัวตน ของข้าพระองค์ไม่ พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, คือ สิ่งใด มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสิ่งนั้นเสี่ย; สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน แล.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นอนัตตา, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นอนัตตา, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นอนัตตา, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นอนัตตา, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นอนัตตา, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร แล.

เบญจขันธ์เป็นภาระที่หนัก

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงภาระ (ของหนัก)... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า เป็นของหนัก? ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ์ทั้งห้า นั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ของหนัก แล.

- ขนุธ. ตี. ๑๗/๑๒/๔๕.

เบญจขันธ์เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘มาร มาร’ ดังนี้, เขากล่าวกันว่า ‘มาร’ เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร พระเจ้าข้า ?”

ราชา ! เมื่อ (ความยึดถือใน) รูป มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราชา ! เมื่อ (ความยึดถือใน) เวทนา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมีหรือผู้ตายก็จะมี.

ราชา! เมื่อ (ความยึดถือใน) สัตถุญา มีอยู่, มารก็จะ มี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราชา! เมื่อ (ความยึดถือใน) สังขารทั้งหลาย มีอยู่, มารก็จะ มี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราชา! เมื่อ (ความยึดถือใน) วิญญาณ มีอยู่, มารก็จะ มี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราชา! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ เธอ พึงเห็นรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัตถุญา ก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ว่าเป็นมาร, ว่าเป็นผู้ให้ตาย, ว่าเป็นผู้ตาย, ว่าเป็นโรค, ว่าเป็นห้วง, ว่าเป็นลูกศร, ว่าเป็นทุกข์, และว่าทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว, บุคคลเหล่าใด เห็นขั้นนี้ทั้งห้าในลักษณะเช่นนี้ บุคคลเช่นนั้นชื่อว่าเห็นอยู่โดยชอบ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

เบญจขั้นเป็นกองถ่านถ้ำจริง

ภิกษุ ท.! รูป เป็นกองถ่านถ้ำจริง,^๑ เวทนา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สัตถุญา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สังขารทั้งหลาย เป็นกองถ่านถ้ำจริง, และวิญญาณ เป็นกองถ่านถ้ำจริง.

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้ยินได้ฟัง เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน

๑. ถ่านถ้ำจริง คือ ไฟถ่านที่ซ่อนอยู่ใต้ถ้ำร้อน.

สัญญา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย, และย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน
วิญญาณ แล.

- บพฐ. ตี. ๑๓/๒๑๓/๓๓๔.

เบญจขันธ์เป็นเครื่องผูกพันสัตว์

ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่า
พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระ-
อริยเจ้า ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำ
ในธรรมของสัตบุรุษ :-

ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นคั้งอยู่เป็นประจำ) **ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน
หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน
หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม
ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็น
พร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม
ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญามีอยู่ในตน หรือตามเห็น
พร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟังนี้ เราเรียกว่า ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือรูปบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือเวทนาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสัญญาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสังขารทั้งหลายบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือวิญญาณบ้าง ;

เป็นผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน), เกิดอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, แก่อยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, ตายอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นอย่างผู้มีเครื่องผูกพัน แล.

ชนธ. ส. ๑๗/๒๐๐/๓๐๔.

เรียกกันว่า “สัตว์” เพราะติดเบญจขันธ์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘สัตว์ สัตว์’ ดังนี้, เขากล่าวกันว่า ‘สัตว์’ เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร ? พระเจ้าข้า !”

ราชา ! ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน)
 ตัณหา (ความทะยานอยาก) ไค ๆ มีอยู่ในรูป, สัตว์ ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติด
 ในรูปนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า
 “สัตว์ (ผู้ข้องติด)” ดังนี้;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไค ๆ มีอยู่ในเวทนา, สัตว์ย่อม
 เกี่ยวข้อง ย่อมติดในเวทนานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า “สัตว์” ดังนี้;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไค ๆ มีอยู่ในสัญญา, สัตว์ย่อม
 เกี่ยวข้อง ย่อมติดในสัญญานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า “สัตว์” ดังนี้;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไค ๆ มีอยู่ในสังขารทั้งหลาย,
 สัตว์ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น
 เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า “สัตว์” ดังนี้;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไค ๆ มีอยู่ในวิญญาณ, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในวิญญาณนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า “สัตว์” ดังนี้ แล.

ไม่รู้จักเบญจขันธ์ชื่อว่ามอวิชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า ‘อวิชา อวิชา’ ดังนี้ ก้อวิชานั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มอวิชา ด้วยเหตุเพียงไรเล่า ? พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อม**ไม่รู้จักรูป**, **ไม่รู้จักร**เหตุให้เกิดของรูป, **ไม่รู้จัก**ความดับไม่เหลือของรูป, **ไม่รู้จัก**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป; เขาย่อม**ไม่รู้จักเวทนา**, **ไม่รู้จักร**เหตุให้เกิดของเวทนา, **ไม่รู้จัก**ความดับไม่เหลือของเวทนา, **ไม่รู้จัก**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อม**ไม่รู้จักสัญญา**, **ไม่รู้จักร**เหตุให้เกิดของสัญญา, **ไม่รู้จักร**ความดับไม่เหลือของสัญญา, **ไม่รู้จัก**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา; เขาย่อม **ไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย**, **ไม่รู้จักร**เหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, **ไม่รู้จักร**ความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, **ไม่รู้จัก**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย; และเขาย่อม **ไม่รู้จักรวิญญาณ**, **ไม่รู้จักร**เหตุให้เกิดของวิญญาณ, **ไม่รู้จักร**ความดับไม่เหลือของวิญญาณ, **ไม่รู้จัก**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ. ภิกษุ! ความไม่รู้นี้เราเรียกว่า ‘อวิชา’ และบุคคลชื่อว่ามอวิชาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๑๕๘/๓๐๐.

เพลนในเบญจขันธ์เท่ากับเพลนในทุกข์

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ในรูป, ผู้ นั้น เท่ากับ เพลนเพลนอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้ นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลิน อยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสังขารทั้งหลาย, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ แล.

- ขนุธ ส. ๑๗/๓๕/๖๔.

ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าไม่เที่ยง ? ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, เวทนา ไม่เที่ยง, สัญญา ไม่เที่ยง, สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง, และวิญญาณ ไม่เที่ยง. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่ไม่เที่ยง

พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๑๓/๓๓๓.

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดเป็นทุกข์, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าเป็นทุกข์? ภิกษุ ท. ! รูปเป็นทุกข์, เวทนาเป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่เป็นทุกข์ พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๑๘/๓๓๘.

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดเป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าเป็นอนัตตา? ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา, เวทนา เป็นอนัตตา, สัญญา เป็นอนัตตา, สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, และวิญญาณ เป็นอนัตตา. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่เป็นอนัตตา พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๑๘/๓๔๑.

นิทเทส ๒

ว่าด้วยทุกข์สรูปในปัญจอุปาทานขันธ

จบ

นิทเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

(มี ๑๘ เรื่อง)

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับทุกข์

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวว่ “พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์” ดังนี้ั้น, ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **ความเกิด เป็นทุกข์, ความแก่ เป็นทุกข์, ความเจ็บไข้ เป็นทุกข์, ความตาย เป็นทุกข์, ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์, ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้ อย่างนั้น เป็นทุกข์; กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจอุปาทานขันธ เป็นทุกข์.**

ภิกษุ ท. ! เหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ตัณหา เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความเป็นต่างกันของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **ทุกข์ที่มีประมาณยิ่ง มีอยู่, ที่มีประมาณเล็กน้อย มีอยู่, ที่คลายช้า มีอยู่, และที่คลายเร็ว มีอยู่.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ความเป็นต่างกันของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ผลของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรวมแล้ว ย่อมโศกเศร้า ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกรำไห่ ย่อมถึงความหลงใหล; หรือว่า ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรวมแล้ว ย่อมถึงการแสวงหาที่พึงภายนอก ว่า “ใครหนอย่อมรู้วิธี เพื่อความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ สักวิธีหนึ่ง หรือสองวิธี” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ความทุกข์มีความหลงใหลเป็นผล หรือมิฉะนั้น ก็มีการแสวงหาที่พึงภายนอกเป็นผล. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ผลของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของทุกข์ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของตัณหา.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำางานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า “พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์” ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้ แล.

ปัญจุปาทานชั้น เป็นทุกขอริยสัง

ภิกษุ ท. ! อริยสังคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อุปาทานชั้นห้า**. อุปาทานชั้นห้า อย่างไรเล่า? อุปาทานชั้นห้าคือ รูปอุปาทานชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือทุกข์.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๓๔/๑๖๗๕.

ปัญจอุปาทานชั้น เป็นทุกข์

ภิกษุ ท. ! ทุกข์เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ปัญจอุปาทานชั้น นั้นแหละ เรากล่าวว่า เป็นทุกข์. อุปาทานชั้นทั้งห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ อุปาทานชั้นคือ รูป, อุปาทานชั้นคือ เวทนา, อุปาทานชั้นคือ สัตถุ, อุปาทานชั้นคือ สังขาร, และอุปาทานชั้นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! นี้แล เรียกว่า ทุกข์.

- ขนุฐ. ตี. ๑๗/๑๕๓/๒๘๐.

ทรงแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

“เจ้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า ‘ทุกข์ ๆ’ ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่ ทุกข์นั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ?”

ราชา ! **รูป** แล เป็นทุกข์, **เวทนา** เป็นทุกข์, **สัตถุ** เป็นทุกข์, **สังขาร** ท. เป็นทุกข์, **วิญญาณ** เป็นทุกข์.

ราชา ! อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป
แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร ท. แม้ในวิญญาณ.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๒๔๐/๓๘๑.

(ในสูตรอื่น (๑๓/๒๔๐/๓๘๒) ได้ตรัสเรียกสิ่งๆ ที่เรียกว่าทุกข์ ว่า **ทugendธรรม** คือ มีทุกข์เป็น
ธรรมดา).

ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า ‘ทุกข์ ๆ’ ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่. ทุกข์
หรือการบัญญัติว่าทุกข์ พึงมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?”

สมิทธิ ! **จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ**
มีอยู่ในที่ใด, ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ ย่อมมีอยู่ในที่นั้น.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความมีลักษณะอย่าง
เดียวกันกับกรณีแห่งจักขุนี้).

- สฟา. ตี. ๑๘/๔๘/๓๔.

ความเป็นทุกข์สามลักษณะ

ภิกษุ ท. ! ความเป็นทุกข์ มีสามลักษณะเหล่านี้. สามลักษณะ
เหล่านี้ไหนเล่า? สามลักษณะคือ :-

๑. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะทนได้ยาก,
๒. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะเป็นของปรุงแต่งและปรุงแต่งสิ่งอื่น
พร้อมกันไปในตัว,
๓. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะแห่งความแปรปรวนเป็นไปต่าง ๆ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ ความเป็นทุกข์สามลักษณะ.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๘๕/๓๑๕.

ความทุกข์ของเทวดาและมนุษย์ตามธรรมชาติ

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีรูปเป็นที่มายินดี ยินดีแล้ว
ในรูป บันเทิงแล้วในรูป ย่อม อยู่เป็นทุกข์ เพราะความแปรปรวนจาก
คลายดับไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งความเกิด
ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษ และอุบายเครื่องสลัดออก แห่งรูป ตามเป็น
จริง ไม่มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในรูป ไม่บันเทิงในรูป ยังคงอยู่เป็นสุขแม้
เพราะความแปรปรวนจากคลายดับไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ
และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

- สฬา. ตี. ๑๘/๑๕๕/๒๑๖.

เป็นทุกข์เพราะติดอยู่ในอายตนะ

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รูป** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้ว ในรูป บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรูป;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **เสียง** เป็นที่รื่นรมย์ใจยินดีแล้ว ในเสียง บันเทิงด้วยเสียง. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของเสียง;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **กลิ่น** เป็นที่รื่นรมย์ใจยินดีแล้ว ในกลิ่น บันเทิงด้วยกลิ่น. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของกลิ่น;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รส** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้ว ในรส บันเทิงด้วยรส. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรส;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **โผฏฐัพพะ** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้ว โผฏฐัพพะ บันเทิงด้วยโผฏฐัพพะ. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของโผฏฐัพพะ;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **ธรรมารมณ** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในธรรมารมณ บันเทิงด้วยธรรมารมณ. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายและความดับไปของธรรมารมณ แล.

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๖๑/๒๑๘.

ทุกข์เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งมีกำเนิดแต่ภูเขา ไหลไปทางต่ำ สิ้นระยะไกล มีกระแสเชี่ยวจัด. ถ้าหากหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะชะก็ตาม หญ้าวีระชะก็ตาม หรือต้นไม้อีกก็ตาม เกิดอยู่ที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้น ไชริ, หญ้าหรือต้นไม้อเหล่านั้น ก็จะพึงย่อยลงปกฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้น. บุรุษผู้หนึ่ง ถูกกระแสแห่งแม่น้ำนั้นพัดมา ถ้าจะจับหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะชะก็ตาม หญ้าวีระชะก็ตาม หรือต้นไม้อีกก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็จะพึงขาดหลุดไป (เพราะกระแสเชี่ยวจัดของแม่น้ำ). บุรุษผู้นั้นยอมถึงการพินาศ เพราะการทำเช่นนั้น, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ บุรุษน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อม **ตามเห็นพร้อม** (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) **ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป, รูปนั้นยอม

แตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุุุชนนั้น ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นตน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในเวทนา, เวทนานั้นย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุุุชนนั้น ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา, สัญญานั้นย่อมแตกสลายแก่เขา, เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุุุชนนั้น ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย, สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุุุชนนั้น ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ, วิญญาณนั้น ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ แล.

ทุกข์คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต

(ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)

กัสสปะ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า “**ผู้ นั้นกระทำ ผู้ นั้นแสวง (ผล)**” ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธินิยม) ว่า “**ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง**” ดังนี้ : นั้นย่อมเล่นไปสู่ (คลองแห่ง) สัสสตะ (ทิวลิป ที่ถือว่าเที่ยง). กัสสปะ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมาย ว่า “**ผู้อื่นกระทำ ผู้ นั้นแสวง (ผล)**” ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธินิยม) ว่า “**ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้**” ดังนี้ : นั้นย่อมเล่นไปสู่ (คลอง แห่ง) อุงเฉทะ (ทิวลิปที่ถือว่าขาดสูญ).

กัสสปะ! ตถาคต ย่อม แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วน สุดทั้งสองนั้น คือ ตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า “**เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ; ...๑๗....๑๗...๑๗.... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ- โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอง ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**”

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา นั้นนั้นเทียว, จึง มีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; ... ๑๗.... ๑๗....๑๗....เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : **ความดับลงแห่ง กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**” ดังนี้.

(พุทธศาสนามีได้ถือว่าจิตเป็นบุคคล กระแสการปรุงแต่งทางจิตเป็นไปได้อัตโนมัติตามธรรมชาติ ผลที่เกิดขึ้นเป็นความทุกข์จึงมิใช่การกระทำของบุคคลใด ; ดังนั้น จึงมิใช่การกระทำของบุคคลผู้รู้สึกเป็นทุกข์ หรือการกระทำของบุคคลอื่นใดที่ทำให้บุคคลอื่นเป็นทุกข์. นี่เป็นหลักฐานสำคัญของพุทธศาสนาที่สอนเรื่องอนัตตา ไม่มีสัตว์บุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตาซึ่งจิตรู้สึกได้เท่านั้น ; เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงที่สุด).

อุปวาณะ ! เรากล่าวว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น (ปฏิจจนสมุปปันนธรรม). ทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยอะไรเกิดขึ้นเล่า? อุปวาณะ ! **ทุกข์อาศัยปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น.**

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเอง** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ผู้อื่นทำให้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองก็หาไม่ได้ผู้อื่นทำให้ก็หาไม่ได้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

- นิทาน. ส. ๑๖/๔๕/๘๗.

(คำว่า ผัสสะ ในที่นี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งปฏิจจนสมุปบาท หรือกระแสแห่งการปรุงแต่งในทางจิต, มิใช่บุคคล ; ดังนั้นจึงกล่าวว่า ทุกข์นี้ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งทางจิต).

ไม่พันทุกข์เพราะมัวเพลลนในอายตนะ

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่กับตา, เพลลนเพลลนอยู่กับหู, เพลลนเพลลนอยู่กับจมูก, เพลลนเพลลนอยู่กับลิ้น, เพลลนเพลลนอยู่กับกาย, และเพลลนเพลลนอยู่กับใจ ; ผู้นั้น ชื่อว่าเพลลนเพลลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใดเพลลนเพลลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่กับรูป, เพลลนเพลลนอยู่กับเสียง, เพลลนเพลลนอยู่กับกลิ่น, เพลลนเพลลนอยู่กับรส, เพลลนเพลลนอยู่กับโณฏฐัพพะ, เพลลนเพลลนอยู่กับธรรมารมณั ; ผู้นั้น ชื่อว่า เพลลนเพลลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใดเพลลนเพลลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้แล.

- สฟา.ส. ๑๘/๑๖/๑๕, ๒๐.

อายตนะหกเป็นทุกข์อริยสัง

ภิกษุ ท. ! อริยสังคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก.** อายตนะภายในหกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุอายตนะ โสตะอายตนะ ฉานะอายตนะ จิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือ ทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๕/๑๖๘๕.

กลุ่มอายตนะเป็นของร้อน

ภิกษุ ท. ! **สิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน.** ภิกษุ ท. ! ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของร้อน ?

ภิกษุ ท. ! **ตา เป็นของร้อน, รูป เป็นของร้อน, ความรู้แจ้งทางตา เป็นของร้อน, สัมผัสทางตา เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.**

ภิกษุ ท. ! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า “ร้อนเพราะไฟคือราคะ. ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความร่ำไรร่ำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **หู เป็นของร้อน, เสียง เป็นของร้อน, ความรู้แจ้งทางหู เป็นของร้อน, สัมผัสทางหู เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางหูเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...**

ภิกษุ ท. ! **จมูก เป็นของร้อน, กลิ่น เป็นของร้อน, ความรู้แจ้งทางจมูก เป็นของร้อน, สัมผัสทางจมูก เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางจมูกเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...**

ภิกษุ ท. ! **ดิน** เป็นของร้อน, **รส** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางดิน** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางดิน** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น** เพราะสัมผัสทางดิน เป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท. ! **กาย** เป็นของร้อน, **โผฏฐัพพะ** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทั้งทางกาย** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางกาย** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น** เพราะสัมผัสทางกายเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท. ! **ใจ** เป็นของร้อน, **ธรรมารมณ์** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางใจ** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางใจ** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น** เพราะสัมผัสทางใจเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.

ภิกษุ ท. ! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า “ร้อนเพราะไฟ คือราคะ, ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ” ดังนี้แล.

- สฟา. ตี. ๑๘/๒๓/๓๑.

กลุ่มอายตนะเป็นของมีด

ภิกษุ ท. ! **สิ่งทั้งปวง** เป็นของมีด. ภิกษุ ท. ! **ก็อะไรเล่า** ชื่อว่า **สิ่งทั้งปวง** ซึ่งเป็นของมีด?

ภิกษุ ท. ! ตา เป็นของมีด, รูป เป็นของมีด ความรู้แจ้งทางตา เป็นของมีด, สัมผัสทางตาเป็นของมีด, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของมีด.

ภิกษุ ท. ! มีดเพราะอะไรเล่า ? เรากล่าวว่า “มีดเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความร่ำไรร่ำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหมวด หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ได้ตรัสเหมือนกันกับในกรณีแห่งตา).

- สพท. ตี. ๑๘/๒๕/๓๒.

พินธุกสรแห่งความทุกข์ของบุดูชน

ภิกษุ ท. ! ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้ อันสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่พึงได้ตามปรารถนา มีอยู่. ห้าประการเหล่านี้ไหนเล่า ? ห้าประการคือ สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่อาจได้ตามปรารถนาว่า “สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่เลย, สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้เลย, สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตายเลย, สิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไปเลย, สิ่งที่มีความวิनाศเป็นธรรมดาอย่าวินาศเลย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ก็ย่อมแก่สำหรับบุดูชนผู้มีได้สดับ. เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว เขาก็ ไม่พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ว่า “ไม่ใช่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จะแก่สำหรับเราผู้เดียวเท่านั้น,

โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมแก่สำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
 ที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ, ก็เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 เราจะม้ามั่วเศร้าโศก กระทบกระวายเป็น ร่ำไรร่ำพัน ทูบอกร่ำไห้ ถึงความหลงใหล
 แม้อาหารก็ไม่ย่อย กายก็เศร้าหมอง การงานก็หยุดชงัก พวกอมิตรก็ดีใจ
 มิตรสหายก็เศร้าใจ” ดังนี้. บุณฺชนนั้น เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 ย่อมเศร้าโศก กระทบกระวายเป็น ร่ำไรร่ำพัน เป็นผู้ทูบอกร่ำไห้ ย่อมถึงความ
 หลงใหล. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า **บุณฺชนผู้มีได้สดับนี้ ถูกถูกรแห่งความ
 โศก อันมีพิษเสียบแทงแล้ว ทำตนเองให้เดือดร้อนอยู่.**

(ในกรณีแห่งสิ่งที่มี ความเจ็บไข้ เป็นธรรมดา มี ความตาย เป็นธรรมดา มี ความสิ้นไป เป็นธรรมดา
 มี ความวินาสไป เป็นธรรมดา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาข้างบนนี้.)

และพระองค์ยังได้ตรัสไว้ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากข้อความนี้ สำหรับอริยสาวก ผู้ได้สดับ.)

- ปญจก. อ. ๒๒/๕๕/๔๘.

สุขทุกข์เนื่องจากการมีอยู่แห่งขั้น

ภิกษุ ท. ! เมื่อรูป มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อม
 เกิดขึ้น เพราะอาศัยรูป;

ภิกษุ ท. ! เมื่อเวทนา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อม
 เกิดขึ้น เพราะอาศัยเวทนา;

ภิกษุ ท. ! เมื่อสัญญา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อม
 เกิดขึ้น เพราะอาศัยสัญญา;

ภิกษุ ท. ! เมื่อสังขารทั้งหลาย มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยสังขารทั้งหลาย ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อวิญญาณ มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญญาณ แล.

- ขนธ. ส. ๑๗/๒๒๑/๓๔๖.

ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรอบรู้ทุกข์

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่น จะพินิจถามพวกเขาอย่างนี้ว่า “ผู้มีอายุ ! ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคตม เพื่อประโยชน์อะไรเล่า ?” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นว่า “ผู้มีอายุ ! เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพาชกเหล่านั้น จะพินิจถามต่อไปว่า “ผู้มีอายุ ! ก็ทุกข์ซึ่งท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคตม เพื่อจะรอบรู้นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเขาถูกถามอย่างนี้อีกแล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นต่อไปว่า “ผู้มีอายุ ! ตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. รูป เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้รูป ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. ความรู้แจ้งทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ความรู้แจ้งทางตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. สัมผัสทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้สัมผัสทางตา ซึ่งเป็น

ทุกข์นั้น, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้เวทนาเช่นนั้น ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. (ในกรณีเกี่ยวกับอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ สัมผัส และ เวทนา อีก ๕ หมวดนั้น ก็ตรัสทำนองเดียวกับหมวดแรกนี้). ผู้มีอายุ ! เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคนี้ก็เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกเขาปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่นเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- สพท. ตี. ๑๘/๑๓๒/๒๓๘.

ทุกข์ชนิดปลายแถว

(ทรงแสดงโดยภาษาคน)

ภิกษุ ท. ! ความยากจน เป็นทุกข์ของคนผู้บริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเจ้ใจไว้ทรัพย์สมบัติ ย่อมกู้หนี้, การกู้หนี้ นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเจ้ใจไว้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้แล้ว ต้องใช้ดอกเบีย, การต้องใช้ดอกเบีย นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้ยี้แล้วต้องใช้ดอกเบีย้
ไม่อาจใช้ดอกเบีย้ตามเวลา เจ้าหนี้ยี้ก็ทวง, การถูกทวงหนี้ยี้ นั้น เป็นทุกข์ของ
คนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกทวงหนี้ยี้ไม่อาจจะใช้ให้
เจ้าหนี้ยี้ยอมติดตาม, การถูกติดตาม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกติดตามอยู่ไม่อาจจะใช้ให้
เจ้าหนี้ยี้ยอมจับกุม, การถูกจับกุม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ความยากจน ก็ดี การกู้หนี้ยี้ ก็ดี การต้องใช้ดอกเบีย้ ก็ดี
การถูกทวงหนี้ยี้ ก็ดี การถูกติดตาม ก็ดี การถูกจับกุม ก็ดี, ทั้งหมดนี้ เป็น
ทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น : ความไม่มีศรัทธา - หิริ - โอตตปปะ -
วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม มีอยู่แก่ผู้ใด; เรากล่าวบุคคลผู้นั้นว่า เป็น
คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ในอริยวินัย.

ภิกษุ ท. ! คนจนชนิคนั้น เมื่อไม่มีศรัทธา - หิริ - โอตตัปปะ - วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม เขาย่อมประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต, เรากล่าว การประพฤติกายทุจริต ของเขานี้ ว่าเป็น การกู้หนี้.

เพื่อจะปกปิดกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตของเขา เขาตั้งความปรารถนาลามก ปรารถนาไม่ให้ใครรู้จักเขา ดำริไม่ให้ใครรู้จักเขา พูดยาเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา ขวนขวายทุกอย่างเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา, เรากล่าวการปกปิดความทุจริตอย่างนี้ของเขานี้ ว่าเป็น ดอกเบี้ยที่เขาต้องใช้.

เพื่อนสหพรหมจารีผู้มีศีลเป็นที่รัก พวกกันกล่าวปรารภเขาอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุนี้ ทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้ มีปกติประพฤติกกระทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้”, เรากล่าว การถูกกล่าวอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกทวงหนี้.

เขาจะไปอยู่ป่าก็ตาม อยู่โคนไม้ก็ตาม อยู่เรือนว่างก็ตาม อกุศลวิตกอันลามกประกอบอยู่ด้วยความร้อนใจ ย่อม เกิดขึ้นกลุ่มรวมจิตใจเขา, เรากล่าวอาการอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกติดตามเพื่อทวงหนี้.

ภิกษุ ท. ! คนจนชนิคนี ครั้นประพฤติกาย - วจี - มโนทุจริตแล้ว ภายหลังแต่การตายเพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อม ถูกจองจำอยู่ในนรก บ้าง ใน กำเนิดเดรัจฉาน บ้าง.

ภิกษุ ท. ! เราไม่มองเห็นการจงจำอื่นแม้อย่างเดียว ที่ทารุณอย่างนี้ เจ็บปวดอย่างนี้ เป็นอันตรายอย่างนี้ ต่อการบรรลุโยคักขेमธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เหมือนการถูกจงจำในนรก หรือในกำเนิดเดรัจฉาน อย่างนี้.

(เรื่องควรดูประกอบใน อริย.โอ.ปถษ. หน้า ๑๐๗๘, ๑๐๘๓)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ความยากจน และการกู้หนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ในโลก. คนจนกู้หนี้มาเลี้ยงชีวิต ย่อมเดือดร้อน เพราะเจ้าหนี้ติดตามบ้ำง เพราะถูกจับกุมบ้ำง. การถูกจับกุมนั้น เป็นความทุกข์ของคนบูชาการได้กาม.

ถึงแม้ในอริยวินัยนี้ก็เหมือนกัน : ผู้ใด ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ สัมมแต่บาปกรรม กระทำกายทุจริต - วจีทุจริต - มโนทุจริต ปกปิดอยู่ด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางจิต เพื่อไม่ให้ผู้ใดรู้จักเขา, ผู้นั้น พอกพูนบาปกรรมอยู่เนื่องนิตย์ในที่นั้น ๆ.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน เสมือนคนยากจน กู้หนี้มาบริโภคอยู่ ย่อมเดือดร้อน.

ความตริตริกที่เกิดจากวิปฏิสาร อันเป็นเครื่องทรมานใจ ย่อมติดตามเขา ทั้งในบ้านและในป่า.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน ไปสู่กำเนิดเดรัจฉานบางอย่าง หรือว่าถูกจงจำอยู่ในนรก. การถูกจงจำนั้น เป็นทุกข์ ชนิดที่ธีรชนไม่เคยประสบเลย. ...

ทุกขอริยสังเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท.! อริยสังมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สี่อย่าง
คือ:- ทุกขอริยสัง ทุกขสมุททยอริยสัง ทุกขนิโรธอริยสัง และทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทาอริยสัง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสังสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสังสี่อย่างเหล่านี้, อริยสังที่ใครๆควร
รอบรู้ มีอยู่.... ภิกษุ ท.! **อริยสังที่ใครๆ ควรรอบรู้** เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท.! อริยสังที่ใครๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสังคือ ทุกข์....**

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความ
เพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่า ‘ทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ.....’ ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๕๔๖/๑๗๐๕.

นิทเทศ ๓

ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

จบ

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเชอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
“นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์.”

เทสิตโต โว มยา นิพพานํ เทสิตโต นิพพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมฺหากํ อนุสาสนี

นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร.ส. - สพา.ส.)

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุทฺยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์

ภาค ๒

มีเรื่อง :-	นิทเทศ ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา	๔๑	เรื่อง
	นิทเทศ ๕ ว่าด้วยที่กิดและการกิดแห่งตัณหา	๕	เรื่อง
	นิทเทศ ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๑	เรื่อง
	นิทเทศ ๗ ว่าด้วยทิวฐิติเกี่ยวกับตัณหา	๘	เรื่อง
	นิทเทศ ๘ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย	๑๕	เรื่อง

อริยสัจจากพระโอรุส

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุทยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๓ นิทเทส)

อุทเทสแห่งสมุทยอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ใด ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัด
เพราะอำนาจแห่งความเพลิน ซึ่งมีปกติทำให้เพลินเพลินในอารมณ์นั้นๆ,
ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มี
ไม่เป็น; นี้เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๔/๑๖๘๐.

นิทเทศแห่งสมุทยอริยสัจ

นิทเทศ ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

(มี ๔๑ เรื่อง)

ลักษณะการแห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ใด ทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัด เพราะอำนาจแห่งความเพลิน มีปกติทำให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ.

- ขนุธ. ที. ๑๓/๑๒/๕๑; และ ๑๕/๕๒๕/๑๖๖๕.

ตัณหา ย่อมปกคลุมบุคคล ผู้ประพฤติดนเป็นคนมัวเมา เหมือนเรือเถามาลูวา (ใบดกขึ้นปกคลุมต้นไม้ที่อยู่) ฉะนั้น. เขา ผู้ถูกตัณหาปกคลุมแล้ว ย่อมเร่ร่อนไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ เหมือน วานรต้องการผลไม้ เร่ร่อนไปในป่า ฉะนั้น.

ตัณหา ซึ่งเป็นของลามก ล่ายชานไปได้ทั่วโลกนี้ ครอบงำ ผู้ใดเข้าแล้ว, ความโศกทั้งหลาย ย่อมลุลกลามแก่บุคคลผู้นั้น เหมือนหญ้าวิรุณะ^๑ ซึ่งงอกงาม แผ่กว้างออกไปโดยเร็ว ฉะนั้น.

ต้นไม้ แม้ถูกตัดแล้ว แต่เมื่อรากยังมั่นคง ไม่มีอันตราย ย่อมงอกงามขึ้นมาได้อีก ฉนั้นใด; ความทุกข์นี้ก็ฉนั้นนั้น, เมื่อ ตัณหาสูญ (ซึ่งเป็นรากเง่าของมัน) ยังไม่ถูกถอนขึ้นแล้ว, มัน ย่อมเกิดขึ้นซ้ำไป.

๑. วิรุณะ เป็นชื่อซึ่งหมายถึงหญ้าที่ขึ้นรกแผ่กว้างโดยเร็วชนิดหนึ่ง ยังไม่ทราบชื่อในภาษาไทย.

ตัณหา ซึ่งมีกระแสสามลืบหกสาย มีกำลังกล้าแข็ง ไหลไปตามใจชอบ ของบุคคลใด มีอยู่, ความดำริซึ่งอาศัยระคะ มีกระแสอันใหญ่หลวง ย่อมพัดพาไป ซึ่งบุคคลนั้น อันมีทิวฐิ ผิดเป็นธรรมดา.

กระแส (แห่งตัณหา) ย่อมหลังไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง. เถาวัลย์ (คือตัณหา) แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่. ท่านทั้งหลาย เห็น เถาวัลย์นั้นเกิดขึ้นแล้ว จงตัดรากมันเสีย ด้วยปัญญา.

โสมนัส ซึ่งซาบซ่านและมีเยื่อใย มีอยู่แก่สัตว์, สัตว์ เหล่านั้น จึงแสวงสุข เพราะอาศัยความยินดี, สัตว์เหล่านั้น แหละเป็นผู้เข้าถึงชาติและชรา.

หมู่สัตว์ เผชิญหน้าด้วยตัณหา (เครื่องให้เกิดความสะดุ้ง) ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนกระต่ายที่ติดบ่วง เผชิญหน้านาย พราน กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น. สัตว์ผู้ซ่องแล้วด้วยสัญโญชน์ ก็เข้าถึงความทุกข์อยู่รำไป ตลอดกาลนาน แล.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๖๐/๓๔.

สักกายสมุทัยไวพจน์แห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! สักกายสมุทัย เป็นอย่างไรเล่า? ตัณหานี้ใด อันเป็นเครื่อง ทำให้มีการเกิดอีก ประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน ทำให้เพลิน อย่างยิ่งในอารมณ์นั้นๆ; ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า สักกายสมุทัย.

- ขนฐ. สั ๑๓/๑๕๔/๒๘๖.

(ในสูตรอื่น แทนที่จะตรัสว่า สักกายสมุทัย แต่ตรัสเรียกว่า สักกายสมุทัยยันตะ ก็มี.

- ๑๓/๑๕๒/๒๗๖).

เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก

“โลก ถูกอะไรชักนำไป? โลก ถูกอะไรลุดคั้งไปรอบ ๆ ?
สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่ง ๆ เดียวกันนั้น คืออะไร ?”

โลก ถูกตัณหาชักนำไป, โลก ถูกตัณหาลุดคั้งไปรอบ ๆ.
สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่ง ๆ เดียว สิ่งนั้น
คือ ตัณหา.

- สกท. ที. ๑๕/๕๔/๑๘๒-๑๘๓.

สัญโญชน้อย่างเอก

ภิกษุ ท. ! เราไม่มอเห็นสัญโญชนอื่น แม้แต่อย่างเดียว ซึ่งเมื่อสัตว์
ทั้งหลาย ประกอบแล้ว ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในวิภูฏสงสารตลอดกาลนาน
อย่างนี้ เหมือนอย่าง ตัณหาสัญโญชน นี้. ภิกษุ ท. ! เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายที่
ประกอบด้วยตัณหาสัญโญชนแล้ว ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในวิภูฏสงสาร
ตลอดกาลนาน โดยแท้จริง แล.

- อติฎ. พ. ๒๕/๒๓๖/๑๕๓.

เครื่องจูงไปสู่ความเป็นภพ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์ตรัสอยู่ว่่า ‘เครื่องนำไปสู่ภพ’ เครื่องนำไปสู่ภพ’ คั้งนี้,
ก็เครื่องนำไปสู่ภพ เป็นอย่างไร ? พระเจ้าข้า ! และความคืบไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพนั้น
เป็นอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า ?”

๑. อรรถกถาแก้คำ ว่่า ‘ภวเนตฺติ’ ซึ่งใน ที่นี้แปลว่่า ‘เครื่องนำไปสู่ภพ’ ว่่า ‘ภวรัชฺช’ ซึ่งหมายถึง เชือก หรือบ่วง
ที่จะจูงสัตว์ไปสู่ภพ.

ราชา ! นันทะ (ความพอใจ) ก็ดี ราคะ (ความกำหนัด) ก็ดี นันทิ (ความเพลิน)
ก็ดี ตัณหากี่ดี และอุปายะ (กิเลสเป็นเหตุเข้าไปสู่ภพ) และอุปาทานอันเป็น
เครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตก็ดี ใดๆ ในรูป
ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ ; กิเลสเหล่านี้เรา
เรียกว่า ‘เครื่องนำไปสู่ภพ.’ ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพมิได้ เพราะ
ความดับไม่เหลือของกิเลสมีฉันทราคะเป็นต้นเหล่านี้เอง.

- ขนธ. ส. ๑๗/๒๓๓/๓๖๘.

พืชของภพ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า ‘ภพ – ภพ’ ดังนี้. ภพ ย่อมมิได้
ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีกามชาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้. กามภพ
จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนืองนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช,
ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย
มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นทรม
(กามชาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้, รูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหา, วิญญาณเป็น เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณ ของสัตว์ทั้งหลาย มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นกลาง (รูปธาตุ). การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้, อรูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหา, วิญญาณเป็น เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณ ของสัตว์ทั้งหลาย มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นประณีต(อรูปธาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ภพ ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

เหตุให้มีกาเกิด

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า ‘ภพ - ภพ’ ดังนี้. ภพ ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า”

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีกามชาตुเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้, กามภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

“หามีได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อนา, วิญญาณ เป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาที่ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยชาตुชั้นทรม, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีรูปชาตुเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้, รูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

“หามีได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาที่ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยชาตुชั้นกลาง, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ร้. **อรูปภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อ๑นา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตั๑ณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้อ๑งอก) ของพืช. ความเจตนาที่ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกั๑น มีตั๑ณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นประณี๑ต. การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ภพ ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๘๘/๕๑๗.

ที่เกิดแห่งอุปธิ

ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาสืบต่อไป ย่อมพิจารณา ลึกลงไปอีกว่า “อุปธิ๑นี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องกำเน๑ิด? และมีอะไรเป็นแดนเกิด? เมื่ออะไรมีอยู่ อุปธิ๑ก็มีอยู่? เมื่ออะไรไม่มี อุปธิ๑ก็ไม่มี?” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้น เมื่อพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ได้ชัดเจนั๑งนี้ว่า “**อุปธิ๑มีตั๑ณหา เป็นเหตุให้เกิด**, มีตั๑ณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตั๑ณหาเป็นเครื่องกำเน๑ิด, และมีตั๑ณหาเป็นแดนเกิด; เมื่อตั๑ณหา มีอยู่ อุปธิ๑ก็มีอยู่, เมื่อตั๑ณหาไม่มี อุปธิ๑ก็ไม่มี, ดังนี้แล.

- นิตาน. ต. ๑๖/๑๓๑/๒๕๗.

ที่เกิดแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! อุปาทานสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? และมีอะไรเป็นแดนเกิดเล่า ?

ภิกษุ ท. ! อุปาทานสี่อย่างเหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด.

ภิกษุ ท. ! ก็ตัณหานี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? และมีอะไรเป็นแดนเกิด ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ มีเวทนาเป็นเหตุให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีเวทนาเป็นแดนเกิด แล.

- ม. ม. ๑๒/๑๓๔/๑๕๕.

[ข้อสังเกต : โดยปกติคำว่า อุปธิ จะถูกให้ความหมายกันไปหลายแบบ แต่เมื่อพิจารณา ๑) คำตรัสถึงสาเหตุการเกิดของอุปธิ และอุปาทานแล้ว ต่างก็มีเหตุเกิดมาจากสิ่งเดียวกัน คือ ตัณหา จึงควรแปลทั้ง อุปธิและอุปาทานให้มีความหมายทำนองเดียวกัน ๒) คู่มือ ๓๖๘ ประกอบเพราะเป็นตัวอย่างของอุปธิที่กินความหมายกว้างก่อนอธิบายซึ่งควรหมายถึงความพอใจในสมมุติทั้งระบบหรือสังฆคหกรรม.]

ที่เกิดแห่งอาหาร

ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิด (สัมภเวสี)* บ้าง. อาหารสี่อย่างอะไรเล่า ? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่งคือ อาหารค้ำข้าว หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สองคือ ผัสสะ, อาหารที่สามคือ มโนสัญเจตนา (มโนกรรม), อาหารที่สี่คือ วิญญูณ ; ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้

* คู่มือ ๓๕๒ ย่อหน้า ๒ คือ คำตอบที่ใช้เทียบเคียงความหมายของสัมภเวสีสัตว์โดยหลักพุทธวจน

แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิดบ้าง.

ภิกษุ ท.! ก็อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด (นิทาน)? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด (สมุทัย)? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด (ชาติกะ)? และมีอะไรเป็นแดนเกิด (ภพ)? ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๔/๒๘-๒๙.

ตัณหาโดยวิภาคแห่งอารมณ์หกอย่าง

ภิกษุ ท.! ตัณหาเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! หมู่แห่งตัณหาหกอย่างเหล่านี้ คือ ตัณหาในรูป, ตัณหาในเสียง, ตัณหาในกลิ่น, ตัณหาในรส, ตัณหาในโผฏฐัพพะ, และตัณหาในธรรมารมณ์.

ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ตัณหา.

- นิทาน. ส. ๑๖/๓/๑๐.

ภพโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท.! ภพ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภพ มีสามอย่างเหล่านี้ คือ:-

๑. กามภพ ภพมีกาม ;
๒. รูปภพ ภพมีรูป ;
๓. อรูปภพ ภพไม่มีรูป.

ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ภพ.

- นิทาน. ตี. ๑๖/๓/๘.

ตัณหาโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท. ! ตัณหาสามอย่างเหล่านี้, สามอย่างเหล่าไหนเล่า?
สามอย่างคือ :-

๑. กามตัณหา ตัณหาในกาม ;
๒. ภวตัณหา ตัณหาในความมีความเป็น ;
๓. วิภวตัณหา ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ ตัณหาสามอย่าง.*

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๘๖/๓๒๕.

๑. ตัณหาสามคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

กามตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ รากะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบด้วยกามธาตุ :
นี้ เรียกว่า กามตัณหา.

ภวตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ รากะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบด้วย ภวทัญญู :
นี้ เรียกว่า ภวตัณหา.

วิภวตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ รากะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบด้วย อูจเฉททัญญู :
นี้ เรียกว่า วิภวตัณหา. - นัย วิภงค. อภิธมฺ ๓๕/๔๕๕/๕๓๓-๔.

ลักษณะแห่งกามตัณหา

ภิกษุ ท. ! กามโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยกาม) เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้แจ้งชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิด
 แห่งกามทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งกามทั้งหลาย
 ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากกามทั้งหลาย.
 ภิกษุ ท. ! เมื่อเขาไม่รู้รู้อย่างนั้น, ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม
 ความเสน่ห์ในกาม ความสยบในกาม ความหิวกระหายในกาม ความเร่าร้อน
 เพราะกาม ความเมามหกในกาม และกามตัณหา ในกามทั้งหลายย่อมนอนเนื่อง
 อยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า กามโยคะ, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๓/๑๐.

กามคุณห้าคือบ่วง

ภิกษุ ท. ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? ห้า
 อย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้ม
 ด้วยลิ้น, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยกาย, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่
 น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้ง
 แห่งความกำหนัดข้อมใจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือกามคุณห้าอย่าง.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ติดอกติดใจสยบอยู่
 เมามหกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็น
 ผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคนกาม-
 คุณทั้งห้านี้ผู้นั้นอยู่; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า

เป็นผู้จะถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจ
อย่างไร.

ภิกษุ ท. ! เปรียบได้คั้งเนื้อป่า ตัวที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในบ่วง. เมื่อ
นายพรานมาถึงเข้า, มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ฉันท. ; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ก็ฉันทันเหมือนกัน, พวกเขา พากันติดอกติดใจ สยบอยู่ เมา
หมกอยู่ในกามคุณห้าอย่างเหล่านั้นแล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้
แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคมกคุณทั้งห้า
นั้นอยู่; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อื่นคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า เป็นผู้จะถึง
ความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างไร แล.

- ม. ม. ๑๒/๓๓๓/๓๒๓-๘.

กามเป็นเครื่องผูก

เครื่องผูกอันใด เกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้ และเกิดแต่หญ้า
ปีพพะก็ตาม, ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ไม่กล่าวเครื่องผูกอันนั้น ว่า
เป็นเครื่องผูกอันมั่นคงเลย.

ส่วนความยินดีของบุคคลผู้ยินดีแล้ว ในตุ้มหูแก้วมณีเป็นต้น
ด้วย และความเยื่อใยในบุตรและภรรยาด้วย, ผู้มีปัญญาทั้งหลาย
กล่าวความยินดีและเยื่อใยอันนั้น ว่าเป็นเครื่องผูกอันมั่นคงที่จะฉุด
สัตว์ลงสู่ที่ต่ำได้โดยแท้ ซึ่งผูกไว้หย่อนๆ แต่แก้ได้ยาก แล.

- ศก. ตี. ๑๕/๑๑๒/๓๕๓.

กามเป็นมายา

ภิกษุ ท. ! กามทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง เป็นของเปลว ๆ ปลิว ๆ เป็นของเท็จ เป็นสิ่งที่มีการหลอกให้หลงเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! กามนั้นเป็นเหมือนสิ่งที่ทำแล้วด้วยมายา เป็นที่พรับ่นหาของคนพาล, ได้แก่ กาม และ สัญญาในกาม ทั้งที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ และที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า. กาม และสัญญาในกาม ทั้งสองอย่างนั้น เป็น อาณาจักรของมาร เป็น วิสัยของมาร เป็นเหยื่อของมาร และเป็น ที่เที่ยวหาอาหารของมาร. จิตอันเป็นบาปอกุศลเป็น อภิชฌาก็ดี พยาบาทก็ดี และสาร์มมะ (การแข่งดี) ก็ดี เหล่านี้ย่อมเป็นไปใน อาณาจักรของมารนั้น. อนึ่ง อกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมมีขึ้น เพื่อเป็นอันตรายแก่พระอริยสาวก ผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ได้ โดยแท้ แล.

- อุปร. ม. ๑๔/๓๔/๘๑.

ไม่มีความเย็นในกาม

มาคัณฑิยะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร คือ ท่านเคยได้เห็นหรือเคยได้ฟังบ้างหรือไม่ ว่า พระราชาที่ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาที่ดี ผู้เอิบอิมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายใน ในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม นั้นมีอยู่บ้างหรือ ?”

“ข้อนั้น ไม่เคยมีเลย ท่าน โคดม !”

มาคัณทียะ ! ถูกแล้ว, แม้เราเอง ก็ไม่เคยให้เห็นไม่เคยได้ฟังเช่นนั้นเลย ว่า พระราชาที่ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาที่ดี ผู้เอิบอ้อมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความร่ำร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายในในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๘๐/๒๘๖.

คนกล่าวคำเท็จเพราะกาม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉัน นั่งแล้ว ในที่วิญฉัยอรรถคดีนั้นแหละ ได้เห็นพวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมาย ทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พูดออกมา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน ว่า ‘บัดนี้พอแล้ว ในการวิญฉัยอรรถคดี, บัดนี้ภัก์รมุข (วิทูรณะ) จักปรากฏตัวในการวิญฉัยอรรถคดีสืบไป’ ดังนี้.”

มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น ; มหาราช ! คือข้อที่พวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมาย ทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พูดออกมา. การทำเช่นนี้ ของคนเหล่านั้น จักเป็นไปเพื่อความ

ทุกข์ อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน ;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไปซึ่งเป็นคำร้อยกรอง ว่า :-

“ผู้ย่อมนติดอยู่ในการบริโลกกาม พัวพัน เมามก
อยู่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่รู้ลึกความหลวมตัวของตัว
ดั่งมัตยาชาติ พลัดเข้าสู่เครื่องดัก ฉะนั้น. ความเดือดร้อน
ย่อมมีแก่เขา ในภายหลัง เพราะว่า ผล ที่เขาสร้างไว้
เป็นความชั่ว” ดังนี้ แล.

- สกท. ที. ๑๕/๑๐๗/๓๔๓-๓๔๕.

อิทธิพลของกาม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความคิดในกรณีเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่หม่อมฉันผู้ไปสู่ที่เร้นลับ
ว่า ‘สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมาอยู่ด้วย ไม่มัวเมาอยู่ด้วย ไม่ถึงความยินดีในกาม
ทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้นมีน้อยนักในโลก. อันที่จริง
สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว เมาอยู่ด้วย มัวเมาอยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลาย
ด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้นมีอยู่มากในโลก’ ดังนี้.”

มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น ;
มหาราช ! คือข้อที่ สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมาอยู่ด้วย ไม่มัวเมา
อยู่ด้วย ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย,
สัตว์เหล่านั้น มีน้อยนักในโลก. อันที่จริง สัตว์เหล่าใดได้โภคะอันมโหฬารแล้ว

เมาอยู่ด้วย มัวเมาอยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น มีอยู่มากในโลก ;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไป ซึ่งเป็นคำร้อยกรอง ว่า :-

“ผู้ยอมติดอยู่ในการบริโภคกาม พัวพัน เมาหมก อยู่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่รู้ลึกความหลวมตัวของตัว เหมือนเนื้อหรือนก พลัดเข้าสู่เครื่องดัก ฉะนั้น. ความเดือดร้อนย่อมมีแก่เขา ในกาลภายหลัง เพราะว่า ผล ที่เขา สร้างไว้ เป็นของชั่ว” ดังนี้ แล.

- สก. ตี. ๑๕/๑๐๖/๓๔๐-๓๔๒.

เข้าไปหาความตายเพราะกาม

เข้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาต ในเมืองสาวัตถี, พระพุทธองค์ ได้ทรงเห็นหมู่มนุษย์ในเมืองสาวัตถีเหล่านั้น ซึ่งกำลังข้องเกี่ยว ติดพัน อยู่กะกาม กำหนดในกาม เมาหมกอยู่ในกาม เป็นอยู่โดยส่วนมาก, จึงทรงเปล่งพระอุทานนี้ ว่า :-

“สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีคตินเพราะอำนาจแห่งกาม ถูกตัณหา เป็นดุษฎีเครื่องดักสัตว์ปกคลุมไว้ ถูกเครื่องมุงคือตัณหาปิดบังไว้ ถูกหมู่มารซึ่งเป็นเหมือนพวกพ้องของผู้ประมาทจองจำตัวไว้ ย่อมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาเข้าไปสู่ปากแห่งเครื่องดัก หรือเหมือนลูกโคที่ยังค้ำนมเข้าไปหาแม่ ฉะนั้น”
ดังนี้ แล.

- อ. ปุ. ๒๕/๒๐๐/๑๕๐.

ความเพลนเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์

ปุณณะ ! รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โภญฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุข้อมเพลนเพลน ข้อมพราสาทรสเสริญ ข้อมเมหาหมกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้นไซริ. เมื่อภิกษุนั้น เพลนเพลน พราสาทรสเสริญ เมหาหมกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลน) ข้อมบังเกิดขึ้น. เรากล่าวว่า **เพราะความเพลนเป็นสมุทัย** (เครื่องก่อขึ้น) **จึงเกิดมีทุกข์สมุทัย** (ความก่อขึ้นแห่งทุกข์), ดังนี้ แล.

-อุปริ. ม. ๑๔/๔๘๑/๗๕๕.

เพลนอยู่กับอายตนะภายใน เท่ากับ เพลนอยู่ในทุกข์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในจักขุ, ผู้นั้น เท่ากับเพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์ เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์, ผู้นั้น ข้อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในโสตตะ, ผู้นั้น เท่ากับเพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์, ผู้นั้น ข้อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในฆานะ, ผู้นั้น เท่ากับเพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์, ผู้นั้น

ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในชีวหา, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในกายะ, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในমনะ, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้.

-สพท. ที. ๑๘/๑๖/๑๕.

(ในสูตรต่อไป ได้ตรัสถึงในกรณีแห่ง อายตนะภายนอกหก ซึ่งมีข้อความเหมือนในกรณีแห่ง อายตนะภายในข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออายตนะ).

ความอโรยกลางกองทุกข์

(ความลวงของกาม)

มาคัณทียะ ! บุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล สุกปลั่ง ถูกตัวเชื้อโรค แทะกัศอยู่ ใช้เล็บเกาปากแผลอยู่ รมตัวอยู่ที่หลุมถ่านไฟ. มาคัณทียะ ! เขา ทำเช่นนั้นอยู่เพียงใด, ปากแผลของเขา ก็ยังไม่สะอาด ยิ่งมีกลิ่นเหม็น และ

ทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ครัสแล้วว่า มีรสร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ควรเปรียบเทียบกับท่อนแห่งกระดูก, ควรเปรียบด้วยชินเนื้อ, ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า, ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง, ควรเปรียบด้วยความฝัน, ควรเปรียบด้วยของขี้ม, ควรเปรียบด้วยผลไม้, ควรเปรียบด้วยเชิงสับเนื้อ, ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว, และควรเปรียบด้วยห้วง, ดังนี้”

ภิกษุ ท. ! ถูกแล้ว, ที่พวกเธอทั้งหลาย เข้าใจธรรมที่เราแสดง แล้วอย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าใด ที่เรากล่าวแล้ว โดยหลายแง่หลายมุม แก่พวกเธอทั้งหลาย ว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติ ธรรมเหล่านั้น ก็สามารที่จะทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. กามทั้งหลาย เรากล่าวแล้วว่า มีรสร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ ควรเปรียบด้วยท่อนแห่งกระดูก, ควรเปรียบด้วยชินเนื้อ, ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า, ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง, ควรเปรียบด้วยของในความฝัน, ควรเปรียบด้วยของขี้ม, ควรเปรียบด้วยผลไม้, ควรเปรียบด้วยเชิงสับเนื้อ, ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว, และควรเปรียบด้วยห้วง ฉะนั้น. ก็แต่ว่า อริยธรรมกัณฑ์ชวาธิปุพพะนี้ เพราะตัวเอง ถือเอาธรรมที่เรา แสดงแล้วผิด จึงกล่าวต่อพวกเราด้วย ขูดรากตนเองด้วย และประสพสิ่งมิใช่บุญ เป็นอันมากด้วย, ข้อนั้น จักเป็นไป เพื่อความทุกข์ อันมิใช่ประโยชน์ เกื้อกูล ตลอดกาลนาน แก่โมฆบุรุษนั้นแล.

กามเปรียบด้วยท่อนกระดูก

คฤหบดี! เปรียบเหมือนสุนัข ที่หมดกำลังเพราะหิวจัด จะพึงเข้าไปยืนชะงื่ออยู่ในที่ที่ฆ่าโค. คนฆ่าโคหรือลูกมือของเขา ผู้เชี่ยวชาญ ก็จะมีเอาท่อนกระดูก ที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเนื้ออ่อนเหลืออยู่ แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดคอยู่บ้าง โยนไปให้สุนัขตัวนั้นแทะ.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? สุนัขตัวนั้นแทะท่อนกระดูก ที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเนื้ออ่อนเหลืออยู่แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดคอยู่บ้าง นั้นอยู่, จะพึงบรรเทาความหมดกำลังเพราะหิวจัด ได้ละหรือ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า!” ข้อนั้นเพราะเหตุไร? “เพราะว่าท่อนกระดูกที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้วนั้น ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเนื้ออ่อนเหลืออยู่แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดคอยู่บ้าง เท่านั้น. สุนัขตัวนั้น ก็จะได้รับแต่ความเหนื่อยใจ และความแค้นใจโดยแท้ พระเจ้าข้า!”

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ว่า มีอุปมาด้วยท่อนกระดูก เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ แล้วก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัยอารมณ์ต่างๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของ

อุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๗.

กามเปรียบด้วยชินเนื้อคาปาก

คฤหบดี! เปรียบเหมือนแรง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมก็ตาม ตัวหนึ่ง คาบชินเนื้อพาบินไป. ผุ่งแรงบ้าง ผุ่งเหยี่ยวบ้าง ผุ่งนกตะกรุมบ้าง ตามโฉบ ตอมโฉบ นกตัวนั้น เพื่อให้ทิ้งชินเนื้อนั้น ยังนกตัวนั้นให้ปล่อยให้คาย.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? ถ้าแรง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมนั้น ไม่รีบสลัดทิ้งชินเนื้อนั้นเสียไซ้, มันก็จะถึงซึ่งความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยชินเนื้อ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัยอารมณ์ต่างๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์

อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหือโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๘.

กามเปรียบด้วยคบเพลิงทวนลม

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถือเอาคบหญาแห่ง ที่ติดไฟ โพลงอยู่ พาทวนลมไป.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ถ้าบุรุษผู้นั้น ไม่รีบทิ้งคบหญาแห่งนั้นเสียโดยเร็วไซ้, คบไฟนั้น ก็จะพิงลามไหม้มือ ไหม้แขน หรือไหม้วัยวะว่น้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของบุรุษนั้น, เขาก็จะ ถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอรุ์เจ้า ย่อมพิจารณา เห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มี อุปมาด้วยคบหญาแห่ง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมี โทษอย่างยิ่ง” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่าง นี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัยอารมณ์ ต่างๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ ของอุปาทานอันมีอยู่ในหือโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๒/๔๙.

กามเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกซึ้งบุรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิง ที่ปราศจากเปลวและปราศจากควัน. ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ผู้ต้องการเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ มาสู่ที่นั่น. และมีบุรุษ ที่มีกำลังกล้าแข็งอีกสองคน จับบุรุษนั้น ที่แขนแต่ละข้าง แล้วนุคคร่าพาไปยังหลุมถ่านเพลิง.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? บุรุษนั้น จะไม่บิดตัวคืนไปทางโน้นที ทางนี้ที บ้างแลหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า!” เพราะเหตุไร ? “เพราะเหตุว่า บุรุษนั้น รู้ยู่ว่าถ้าเราจะตกลงไปสู่หลุมถ่านเพลิงนี้ไซ้ไร, เราก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตายเพราะข้อนั้นเป็นเหตุพระเจ้าข้า!” ดังนี้.

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแคบใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง” ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัยอารมณ์ต่างๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหือโลก โดยประการทั้งปวงแล.

กามเปรียบด้วยของในความฝัน

คฤหบดี! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ฝันเห็น สวาน อันรื่นรมย์ใจบ้าง ป่าไม้ อันรื่นรมย์ใจบ้าง ภูมิภาค อันรื่นรมย์ใจบ้าง หรือสระโบกขรณี อันรื่นรมย์ใจบ้าง, ครั้นบุรุษนั้นตื่นขึ้นมา ก็ไม่ได้พบเห็นอะไรเลย.

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็น โดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยของในความฝัน เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง” ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัย อารมณ์ต่างๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นสิ่งที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหือโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๑.

กามเปรียบด้วยของยืม

คฤหบดี! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ขอยืมทรัพย์จากผู้อื่นได้แล้ว เอาลงใส่เกวียนน้อย มีตุ้มหูแก้วมณีอันล้ำค่า เป็นต้น. บุรุษผู้นั้น วางของยืม เหล่านั้นไว้ข้างหน้าตัวบ้าง รอบๆ ตัวบ้าง ขับผ่านไปตามหมู่ชาวร้าน. หมู่ชน เห็นบุรุษผู้นั้นแล้ว ก็จะพังก่อกันแซ่ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! บุรุษผู้นี้ร่ำรวยจริงหนอ! ดูซิ, พวกคนรวย เขาใช้สอยโภคะกันอย่างไรเอง” ดังนี้, ครั้นเจ้าของทรัพย์ พบบุรุษ ซึ่งทำอยู่ดังนั้น ในที่ใดๆ เขาก็จะทวงเอาทรัพย์ของ

เขาคืนไปเสีย ณ ที่นั้น ๆ นั้นเอง.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? คือควรจะทำอย่างอื่นแก่บุรุษนั้นไหมหนอ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !” เพราะเหตุไร ? “เพราะเหตุว่า ธรรมดาเจ้าของทรัพย์ ก็ต้องทวงเอาทรัพย์ของเขาคืนไป” ดังนี้.

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยของยืม เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่างๆ อันอาศัยอารมณ์ต่างๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหทัยโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๒.

กามเปรียบด้วยผลไม้

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนป่าใหญ่ ตั้งอยู่ไม่ไกลหมู่บ้านหรือนิคมนัก. ในป่าใหญ่นั้น มีต้นไม้ ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ดกด้วย, ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งผ่านมา เป็นผู้ต้องการด้วยผลไม้ เที้ยว

แสวงหาผลไม้อยู่, เขาเข้าไปยังป่านั้นแล้ว พบต้นไม้ต้นนั้นแล้วคิดว่า “ต้นไม้
นี้มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย และเราก็รู้จัก
วิธีขึ้นต้นไม้อยู่, ถ้าไหน เราขึ้นสู่ต้นไม้แล้ว จะพึงกินผลไม้ตามความพอใจ
ด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย” ดังนี้แล้ว เขาก็ขึ้นสู่ต้นไม้ นั้น เก็บกินตามความ
พอใจด้วย ห่อจนเต็มห่อด้วย. ในลำดับนั้นเอง บุรุษคนที่สอง ซึ่งเป็นผู้ต้อง
การด้วยผลไม้ เทียวแสวงหาผลไม้อย่างเดียวกัน ถือขวานคมผ่านมาที่นั่น, เขา
เข้าไปยังป่านั้นก็พบต้นไม้ต้นเดียวกันนั้น ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ดกด้วย, เขาจึง
คิดว่า “ต้นไม้ นี้ มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย
และเราก็ไม่รู้จักรู้อวิธีขึ้นต้นไม้, ถ้าไหน เราจะโค่นมันที่โคน แล้วจะพึงกิน
ผลไม้ตามความพอใจด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย” ดังนี้แล้ว เขาก็โค่นต้นไม้
ที่โคน.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? บุรุษผู้ขึ้นอยู่บน
ต้นไม้คนแรก, ถ้าเขาไม่รีบลงมาโดยเร็วไซ้, เมื่อต้นไม้ นั้น ล้มลง, เขาก็
จะต้องมือหักบ้าง เท้าหักบ้าง หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งหักบ้าง โดย
แท้. บุรุษผู้นั้น ก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้น
เป็นเหตุ มิใช่หรือ ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณา
เห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า “กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มี
อุปมาด้วยผลไม้ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษ
อย่างยิ่ง” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้

แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นเจริญอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหือโลก โดยประการทั้งปวง แล.

- ม. ม. ๑๓/๔๔/๕๓.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับกาม

(เรื่องควรดูประกอบในอริย.โอ.ปหลาย หน้า ๑๑๕๖ และในปฏิจ.โอ. หน้า ๓๒๔)

ภิกษุ ท. ! ที่เรากล่าวว่า “กาม นิทานสัมภวะแห่งกาม เวมัตตตา แห่งกาม วิบากแห่งกาม นิโรธแห่งกาม ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม เป็นสิ่งที่ควรรู้แจ้ง” นั้น เรากล่าวหมายถึงกามไหนกันเล่า? ภิกษุ ท. ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ คือ รูป ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักขุ.... เสียง ทั้งหลาย อันจะถึงรู้แจ้งได้ด้วยโสตะ.... กลิ่น ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยฆานะ.... รส ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยชีวหา.... โผฏฐัพพะ ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะอันน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่, ภิกษุ ท. ! อารมณ์ ๕ อย่างเหล่านี้ หาใช่กามไม่; หาอย่างเหล่านี้ เรียกกันในอริยวินัย ว่า กามคุณ.

(คาถาจำกัดความตอนนี้)

ความกำหนัดไปตามอำนาจความตริตริก (สงกปฺปราค)
 นั้นแหละคือกามของคนเรา; อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลก
 นั้น หาใช่กามไม่; ความกำหนัดไปตามอำนาจความตริตริก
 นั้นแหละคือกามของคนเรา; อารมณ์อันวิจิตร ก็มีอยู่ในโลก

ตามประสาทของมันเท่านั้น ; ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงนำออกเสียซึ่ง
ฉันทะ ในอารมณ์อันวิจิตรเหล่านั้น ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า?
นิทานสัมภวะแห่งกาม คือ ผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! เวมัตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท. ! เวมัตตตาแห่งกาม^๑ คือ ความใคร่ (กาม) ในรูปารมณ์ก็อย่างหนึ่ง ๆ,
ความใคร่ในสัททารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในคันธารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ,
ความใคร่ในรสารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในโผฏฐัพพารมณ์ ก็อย่าง
หนึ่ง ๆ ; ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า เวมัตตาแห่งกาม.

ภิกษุ ท. ! วิบากแห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคล
ใครอยู่ซึ่งอารมณ์ (แห่งกาม) ใด เขากระทำอัตตภาพอันเกิดจากกามนั้น ๆ ให้
เกิดขึ้น^๒ เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญ ก็ดี มีส่วนแห่งอบุญ ก็ดี ;
ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า วิบากแห่งกาม.

ภิกษุ ท. ! นิโรธ (ความดับ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !
นิโรธแห่งกามย่อมมี เพราะนิโรธแห่งผัสสะ. อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ นั่นแล เป็น
ปฏิบัติทำให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม ; ปฏิบัติทานันได้แก่ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ

๑. ให้สังเกตว่าในเรื่องของกามนั้นไม่มีส่วนของธรรมารมณ์ มีแต่เฉพาะอายตนะ ๕ ในส่วนของกายเท่านั้นหรือกลุ่ม
ของดิน น้ำ ลม ไฟ

๒. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่ทราบกันอยู่ ; ถ้าเป็น
ภาษาธรรมก็คือ จิตที่ครองอัตตภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือบาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิด
ขึ้นจากความใคร่นั้น ๆ โดยที่ยังไม่ต้องตาย ; ทั้งนี้ก็เป็นไปได้ทั้งสองกรณี ซึ่งจะเกิดต่อเนื่องกัน ถ้าร่างกายแตกดับ
ขณะนั้น อัตตภาพใหม่ต่อไปของเขา ก็จะเป็นตามจิตสุดท้าย ที่พอใจอยู่ซึ่งอารมณ์ใดอันเป็นสุคติ(บุญ) หรือทุคติ(อบุญ)
ในขณะนั้นนั่นเอง แต่ถ้าร่างกายยังไม่แตกดับ จิตก็จะทำงานเกิดดับในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นวัฏฏะภายในจิต ต่อไปเรื่อย ๆ.

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภาระแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวรมัตตตาแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งปฏิบัติให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่าเป็นนิโรธแห่งกาม.

- ฎกค. อ. ๒๒/๔๕๗-๔๖๐/๓๓๔.

ไวยากรณ์ของกาม

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘ภัย’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘ทุกข’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘โรค’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘หวัฬิ’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘ลูกศร’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘เครื่องข้อง’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘เปือกตม’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! คำว่า ‘ครรภ’ ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ภัย’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากภัย ทั้งที่

เป็นไปในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบันนี้) และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘ภัย’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ทุกข์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วย กามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์ ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้นคำว่า ‘ทุกข์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘โรค’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วย กามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากโรค ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘โรค’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘หวัฬ’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วย กามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากหวัฬ ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘หวัฬ’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ลูกศร’ จึงเป็นแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกาม-

ราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากลูกศร ทั้งที่เป็น
ไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะ
ฉะนั้น คำว่า ‘ลูกศร’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า ‘เครื่องข้อง’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ
กามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว
ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเครื่อง
ข้อง ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า,
เพราะฉะนั้น คำว่า ‘เครื่องข้อง’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า ‘เปือกตม’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ
กามทั้งหลาย? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว
ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเปือกตม
ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า,
เพราะฉะนั้น คำว่า ‘เปือกตม’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ครรรภ์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกาม
ทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกาม-
ราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากครรรภ์ ทั้งที่
เป็นไปในทิฏฐุธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า,
เพราะฉะนั้น คำว่า ‘ครรรภ์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย, ดังนี้แล.

กามเปรียบด้วยรูรั่วของเรือ

เมื่อสัตว์ มีความใคร่ในกามอยู่, ถ้ากามนั้น สำเร็จ
แก่เขา คือเขาได้ตามปรารถนาแล้ว, เขา ย่อมมีปีติในใจ
โดยแท้. เมื่อสัตว์ ผู้มีความพอใจ กำลังใคร่ในกามอยู่, ถ้า
กามนั้น สูญหายไป, เขา ย่อมเดือดร้อน เหมือนถูกแทง
ด้วยศร ฉะนั้น.

ผู้ใด เว้นขาดจากกาม ด้วยความเห็น ว่า เป็นจุด
หัวงู ผู้้นั้นเป็นคนมีสติ ล่วงพ้นตัณหาอันส่ายไปในโลก
เสียได้.

ผู้ใด เข้าไปผูกใจอยู่ในที่นา ที่สวน เงิน โคน ม้า
ทาสชายและสตรี พวกพ้อง และกามทั้งหลายอื่น ๆ เป็น
อันมาก ก็เลสามารถยอมครอบงำบุคคลผู้้นั้นได้, อันตราย
รอบด้าน ย่อมย่ำยีบุคคลผู้้นั้น ; เพราะเหตุนี้ ความทุกข์
ย่อมติดตามเขา เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรืออันแตกแล้ว ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บุคคล ควรเป็นผู้มีสติ ทุกเมื่อ, พึงเว้น
ขาดจากกาม, ละกามแล้ว พึงข้ามโอฆะเสียได้ ดุจบุคคล
อุद्याเรือดีแล้ว ก็พึงข้ามไปถึงฝั่งโน้น (นิพพาน) ได้ ฉะนั้น
แล.

- ศุคต.พ.๒๕/๔๘๔/๔๐๘.

ลักษณะแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท. ! ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากภพทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เมื่อเขาไม่รู้ช้อย่างนั้น, ความกำหนัดในภพ ความเพติดเพลินในภพ ความเส่นหาในภพ ความสยบในภพ ความหิวระหายในภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความเมามกในภพ และภวตัณหาในภพทั้งหลาย ย่อมนอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ), ดังนี้แล.

- จตุกก. อ.๒๑/๑๓/๑๐.

ปัจจัยแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท. ! ที่สุดในเบื้องต้นของภวตัณหาย่อมไม่ปรากฏ; ก่อนแต่นี้ ภวตัณหามิได้มี; แต่ว่า ภวตัณหาพึงมีต่อภายหลัง. ภิกษุ ท. ! คำกล่าวอย่างนี้แหละเป็นคำที่ใคร ๆ ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า “ภวตัณหาย่อมปรากฏ เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้ภวตัณหานั้น ก็เป็น ธรรมชาติมีอาหารหาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของภวตัณหา? คำตอบพึงมีว่า “อวิชชา เป็นอาหารของภวตัณหา” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้อวิชชา ก็เป็นธรรมชาติมีอาหารหาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชชา? คำตอบพึงมีว่า “นิเวรณทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นอาหารของอวิชชา” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้นิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของนิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ? คำตอบพึงมีว่า “ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ” ดังนี้.

....๑๓๑....

....๑๓๑....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำทุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์;
 ทุจริต ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิวรรณ์ ๕ ประการให้บริบูรณ์;
 นิวรรณ์ ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชาให้บริบูรณ์;
 อวิชาบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำภวตัณหาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! อาหารแห่งภวตัณหานี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้และบริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- ทสก.อ.๒๔/๑๒๔/๖๒.

วิภาคแห่งภวตัณหาร้อยแปด

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงแก่พวกเธอ ถึงเรื่อง ตัณหา อันมีธรรมชาติเหมือนข้ายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์, ซึ่งด้วยตัณหานั่นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดูจรรังนก นุ่งนังเหมือนพวงห้อยมูลูษะ และปัพพะชะ จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้. พวกเธอจงฟังข้อความนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เรจักกล่าวบัดนี้.

ครั้งภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ทูลสนองรับพระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัส
พระพุทธวจนะนี้ว่า :-

ภิกษุ ท. ! ตัณหานั้น เป็นอย่างไรเล่า จึงชื่อว่ามีธรรมชาติเหมือนข่าย
เป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์,
ซึ่งด้วยตัณหานั่นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือน
ด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนจรุงนุก นุงนังเหมือนพวงห้อยมูญชะและปัพพะชะ จึง
ไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไป
จับยึดขันธอันเป็นภายใน และตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ
อันเป็นภายนอก เหล่านี้ มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา)
๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายใน เหล่านี้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ อันเป็นภายใน
นั่นคือ เมื่อมีความนึกไปในทาง ที่ว่า “เรามี เราเป็น” ดังนี้ ก็เกิดความนึกที่เป็น
ไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า “เรามีอยู่ เป็นอยู่” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ ๑,
ว่า “เราเป็นอย่างนั้นๆ (คืออย่างเดียวกันกับคู่เปรียบ)” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นอย่างอื่น (คือแตกต่าง
ตรงกันข้ามจากคู่เปรียบ)” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นผู้ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นผู้เที่ยง
ยั่งยืน” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงเป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ ๑, ว่า
“เราพึงเป็นอย่างนั้นๆ ” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เรามีอยู่

เป็นอยู่” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างนั้นๆ” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างนี้ๆ” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างนั้นๆ” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายใน.

ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก คือ เมื่อมีความนึกไปในทางที่ว่า “เรามี เราเป็น ด้วยสิ่ง (คือขันธอันเป็นภายนอก) นี้” ดังนี้ ก็เกิดความนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า “เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่ง (คือขันธอันเป็นภายนอก) นี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นอย่างนี้ๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นอย่างนั้นๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นผู้ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงเป็นอย่างนี้ๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงเป็นอย่างนั้นๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราพึงเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างนี้ๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างนั้นๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “ขอให้เราเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างนี้ๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างนั้นๆ ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑, ว่า “เราจักเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้” ดังนี้ ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึด
ชั้นรั้นเป็นภายในด้วย และตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดชั้นรั้นเป็น
ภายนอกด้วย เหล่านี้แล เรียกว่า ตัณหาวิจิริต ๓๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจิริตอย่างนี้แล เป็นอดีต ๓๖
อย่าง, เป็นอนาคต ๓๖ อย่าง, และปัจจุบัน ๓๖ อย่าง, รวมเป็นตัณหาวิจิริต
๑๐๘ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ ตัณหานั้น อันมีธรรมชาติเหมือนข้ายเป็น
เครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์,
ซึ่งด้วยตัณหานั่นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือน
ด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนคจรงนก นุ่งนึ่งเหมือนพวงห้อยมูญชะและปีพพชะ^๑
จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๘๕/๑๕๕.

เหตุที่ทำให้พึงธรรมไม่รู้เรื่อง (เพราะภวตัณหา)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบอยู่ด้วยเหตุห้าอย่าง แม้พึงธรรมอยู่ ก็
ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้า
อย่างอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ **สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง**

๑. หญาสองชนิดนี้ เคยแปลกันว่า หญามุงกระด่ายและหญาปล้อง แต่ไม่มีหลักฐานที่แน่นอน.
ในที่นี้จึงไม่แปลไว้.

มีจิตฟุ้งซ่านไม่มีเอกัคคตาจิตฟังธรรม และทำในใจไม่แนบคาย. ภิกษุ ท. !
บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลง
สู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๕๕/๑๕๑.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่าง แม้ฟังธรรมอยู่ ก็
ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้า
อย่างอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง
เป็นคนโง่งมเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้. ภิกษุ ท. ! บุคคล
ประกอบด้วยเหตุห้าอย่างนี้แล แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลง
สู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๕๕/๑๕๒.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่าง แม้ฟังธรรมอยู่ ก็
ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่าง
อะไรเล่า? ห้าอย่างคือ เป็นคนลบลหู่ฟังธรรม มีจิตมากไปด้วยความ
ลบลหู่ แข่งดีฟังธรรม คอยจ้องจับความผิดพลาดในผู้แสดงธรรมด้วยจิต
มุงร้ายแข็งกระด้าง เป็นคนโง่งมเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตน
ไม่รู้. ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้ฟังธรรมอยู่
ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๕๖/๑๕๓.

(ในตอนท้ายของแต่ละปริยาย ได้ตรัสถึงบุคคลผู้มีธรรมตรงกันข้าม ก็สามารถฟังธรรมสำเร็จประโยชน์, ผู้ศึกษาฟังคำนวณเอาด้วยตนเอง โดยปฏิบัติกษณัยจากข้อความข้างบนนี้)

ภพแม่ชั่วขณะดีคนิ้วมือก็ย้งน่ารังเกียจ

ภิกษุ ท. ! คุณแม่นิดเดียว ก็เป็นของมีกลิ่นเหม็น ฉันไค ; ภิกษุ ท. !
สิ่งที่เรียกว่า ภพ (ผลแห่งภวตัณหา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, แม้มี่ประมาณน้อย
ชั่วลัดนิ้วมือเดียว ก็ไม่มีคุณอะไรที่พอจะกล่าวได้.

- เอก. อี. ๒๐/๔๖/๒๐๓.

(ในสูตรถัดไป ได้ตรัสอุปมาด้วย มูตร ด้วย น้ำลาย ด้วย หนอง ด้วย โลหิต โดยทำนองเดียวกัน,
- ๒๐/๔๖/๒๐๔).

วิภวตัณหา

เรื่องของ วิภวตัณหา ที่เป็นพุทธดำรัสโดยตรง ยังไม่พบที่มา ; ขอนักศึกษาจงทราบ
โดยเป็นปฏิบัติกษณัยของ ภวตัณหา.

นิทเทศ ๓

ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

จบ

นิทเทศ ๕ ว่าด้วยที่่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา

(มี ๕ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! การก่อขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ตา** ด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **หู** ด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **จมูก** ด้วย กลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ลิ้น** ด้วย รสด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชีวหาวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมี

ผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี
ตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย กาย ด้วย โสภณัฐัพพะด้วย จึงเกิดกายวิญญาณ
ขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งกาย+โสภณัฐัพพะ+กายวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึง
เกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย ใจ ด้วย ธรรมารมณด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณ
ขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ+มโนวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึง
เกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

- สพท. ตี. ๑๘/๑๐๖/๑๕๔.

ฐานที่เกิดแห่งตัณหา

(ตัวอย่าง)

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุใน
อารมณ์ใด ๆ ก็ตาม มีตัวอย่างเหล่านี้. ตัวอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? ตัวอย่างคือ :-

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะจิรวเป็น
เหตุ บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะอาหาร
 วิตถวาตเป็นเหตุ บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะเสนาสนะ
 เป็นเหตุ บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะความได้
 เป็นหรือไม่ได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้เป็นเหตุ บ้าง.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น
 แก่ภิกษุ ในอารมณใด ๆ ก็ตาม มีสี่อย่าง แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๒/๘; จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๕/๒๕๗.

ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น ณ ที่ไหน ? เมื่อจะตั้งอยู่
 ย่อมตั้งอยู่ ณ ที่ไหน ?

ภิกษุ ท. ! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะ
 เกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น.

ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ?

ภิกษุ ท. ! ตา มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, หู มีภาวะเป็นที่รัก
 ที่ยินดีในโลก, จมูก มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ลิ้น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี

ในโลก, **กาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ **ใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท. ! **รูป** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เสียง** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กลิ่น** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **รส** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ธรรมารมณ์**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท. ! **วิญญานทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**วิญญานทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท. ! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท. ! **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ความหมายรูปร่าง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรูปร่างในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรูปร่างในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรูปร่างในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรูปร่างในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ความหมายรูปร่างในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ

ภิกษุ ท. ! **ความคิดนึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ความคิดนึกในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ตัณหาในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; **ตัณหานั้น** เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ความตริตรึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ความตริตรึกในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; **ตัณหานั้น** เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ความตริตรองในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; **ตัณหานั้น** เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ. **เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ. ดังนี้แล.**

สิ่งที่ต้องรู้ ต้องละ เพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยัง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่งสิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไรกันเล่า? สิ่งทั้งปวง คือ (ต่อไปนี้ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตามหลักแห่งอายตนะหกประการ คือ:-)

อายตนะภายใน หก ประการ (จักขุ ฯลฯ มโน) :

อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์) ;

วิญญูญาณ หก ประการ (จักขุวิญญูญาณ ฯลฯ มโนวิญญูญาณ) ;

สัมผัส หก ประการ (จักขุสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส) ;

เวทนา หก ประการ (จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยัง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย**ปฏิบัติขันธ์** ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สพท. ตี. ๑๘/๒๑/๒๓ -๒๘.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยัง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่งสิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไรกันเล่า? สิ่งทั้งปวงคือ (ต่อไปนี้ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตามหลักแห่งอายตนะหกประการ คือ :-)

อายตนะภายใน หก ประการ (จักขุ ฯลฯ มโน) ;

อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์) ;

วิญญูญาณ หก ประการ (จักขุวิญญูญาณ ฯลฯ มโนวิญญูญาณ) ;

วิญญาณวิญญาตัพพธรรม หก ประการ (จักขุวิญญาณวิญญาตัพพธรรม ฯลฯ มโนวิญญาณ-
วิญญาตัพพธรรม).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยังไม่รู้รอบ ไม่คลาย
กำหนด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย ปฏิปกขนัย ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควรเพื่อความ
สิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สฟา.ส. ๑๘/๒๒ -๒๓/๒๕ -๓๐.

ภาวะเป็นที่รักที่ยินดี เป็น หนามในอริยวินัยนี้

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง จะพึงเข้าไปสู่ป่า ที่มีหนามมาก ;
คือ หนามข้างหน้าของบุรุษนั้น ก็มีอยู่, หนามข้างหลัง ก็มีอยู่, หนามข้างเหนือ
ก็มีอยู่, หนามข้างใต้ ก็มีอยู่, หนามข้างล่างก็มีอยู่, หนามข้างบน ก็มีอยู่,
บุรุษนั้น จะต้องมีสติ ค่อยๆ ก้าวไปข้างหน้า มีสติค่อยๆ ถอยกลับหลัง ด้วย
คิดอยู่ว่า “หนามอย่ายอก อย่าตำ เราเลย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, ภาวะเป็นที่รัก ภาวะเป็นที่ยินดี (ปิยรูปสภาตรูป
ซึ่งเป็นที่เกิดที่ดับแห่งตัณหา) ในโลก ใดๆ ; ภิกษุ ท. ! ปิยรูปสภาตรูปนี้ เราเรียก
ว่า “หนามในวินัยของพระอริยเจ้า” ดังนี้ แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๒๓๔/๓๓๔

นิทเทส ๕

ว่าด้วยที่ก่อกำเนิดและการเกิดแห่งตัณหา

จบ

นิทเทศ ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์

(มี ๓๑ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

ภิกษุ ท. ! อริยสัจคือความก่อกำเนิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญูณ ; เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก ; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า อริยสัจคือความก่อกำเนิดแห่งทุกข์ แล.

- คิก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบุรณ

(สายแห่งปฏิจจสมุปบาท)

ภิกษุ ท. ! ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วทยอยกันเกิดขึ้น) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. !	เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	สังขาร ;
	เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	วิญญูณ ;
	เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	นามรูป ;
	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	อายตนะหก ;
	เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	ผัสสะ ;
	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	เวทนา ;
	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	ตัณหา ;
	เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	อุปาทาน ;
	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	ภพ ;
	เพราะภพเป็นปัจจัย	จึงเกิดมี	ชาติ ;
	เพราะชาติเป็นปัจจัย, ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. การก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.		

ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วทยอยกันเกิดขึ้น) ดังนี้ แล.

- นิตาน. ส. ๑๖/๑/๒.

วิภาคแห่งปฏิจจสมุปบาท

ภิกษุ ท. ! ปฏิจจสมุปบาท เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญูณ ; เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ;

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! **ชรา มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชรา** คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้เรียกว่า ชรา.

ภิกษุ ท. ! **มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **มรณะ** คือ การจู่ติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขั้นทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า มรณะ; ด้วยเหตุนี้แหละ ชราอันนี้ด้วย มรณะอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ชรามรณะ.

ภิกษุ ท. ! **ชาติ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชาติ** คือ การเกิด การกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ความปรากฏของขั้นทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ชาติ.

ภิกษุ ท. ! **ภพ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภพมีสามเหล่านี้ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปรภพ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ภพ.

ภิกษุ ท. ! **อุปาทาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! อุปาทานมีสี่อย่าง เหล่านี้ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิล্পพตูปาทาน และอัตตวาทุอุปาทาน. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า อุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งตัณหา มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในโผฏฐัพพะ และตัณหาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ตัณหา.

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนา มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย และเวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า เวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ผัสสะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งผัสสะ มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก สัมผัสทางลิ้น สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! **อายตนะหก** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งอายตนะ มีหกอย่าง เหล่านี้คือ อายตนะคือตา อายตนะคือหู อายตนะคือจมูก อายตนะคือลิ้น อายตนะคือกาย และอายตนะคือใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่าอายตนะหก.

ภิกษุ ท. ! **นามรูป** เป็นอย่างไรเล่า? **นาม** คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ. นี้ เรียกว่า นาม. **รูป** คือ มหาภูตทั้งสี่ด้วยและรูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ด้วย. นี้ เรียกว่า รูป. ด้วยเหตุนี้แหละ นามอันนี้ด้วย รูปอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า นามรูป.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งวิญญาณ มีหกอย่างเหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า วิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! สังขาร ทั้งหลายเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า สังขารทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! **อวิชชา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์, ละเป็นไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า อวิชชา.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ, เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาณ ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก ; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะ

อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒-๕/๕-๑๗.

ปัจจัยแห่งอวิชา

ภิกษุ ท. ! ที่สุดในเบื้องต้นของอวิชา ย่อมไม่ปรากฏ ; ก่อนแต่^๒นี้ อวิชามีได้มี ; แต่^๓ว่า อวิชาเพ็ญมีต่อภายหลัง. ภิกษุ ท. ! คำกล่าวอย่างนี้แหละ เป็นคำที่ใคร ๆ ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า “อวิชา^๔ย่อมปรากฏเพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้วิชานั้น ก็เป็นธรรมชาติมีอาหารหาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชา ? คำตอบพึงมีว่า “นิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นอาหารของอวิชา” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้^๕นิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของนิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ? คำตอบพึงมีว่า “ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ” ดังนี้.

๒. คำว่า วุจฺจติ คำนี้ เคยแปลกันแต่ว่า อันตลาคดย่อมกล่าว กันจนเป็นธรรมเนียมไปเสีย. ในที่นี้ พิจารณาดูแล้ว เห็นได้ว่า ควรจะแปลว่าใคร ๆ ทุกคนที่เป็นผู้รู้ รวมทั้งพระองค์เองด้วย ควรจะกล่าว, หาใช่เป็นการผูกขาดพระไว้แต่พระองค์ผู้เดียวไม่.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้ทุจريتทั้งหลาย ๓ ประการ ก็เป็นธรรมชาติ มีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของทุจريتทั้งหลาย ๓ ประการ ? คำตอบพึงมีว่า “การไม่สำรวมอินทรีย์” ดังนี้.

....๑๒๑....

....๑๒๑....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำทุจريتทั้งหลาย ๓ ประการให้บริบูรณ์ ;

ทุจريتทั้งหลาย ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการให้บริบูรณ์ ;

นิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! อาหารแห่งอวิชานี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ และ บริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๒๐/๖๑.

[ตามปกติเราได้ยินได้ฟังสั่งสอนกันมาว่า อวิชาไม่มีปัจจัย ในที่นี้ได้ตรัสว่า มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย ควรที่ นักศึกษาจะได้พิจารณาดูให้เป็นอย่างดี ว่ามีนิวรรณ์เป็นปัจจัยหรืออาหาร เพราะมีประโยคว่า “อิทฺตฺตํ จุจฺยา อวิชา” (ทสก. อ. ๒๔/๑๒๐/๖๑ บรรทัดที่สาม นับขึ้น)]

อาการเกิดแห่งความทุกข์

เพราะอาศัยซึ่ง **จักขุ** ด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย, จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะ-ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**

(ในกรณีแห่ง **โสตะ** **มานะ** **ชีวหา** **กายะ** และ **মনะ** ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งจักขุ).

- สฟา. ส. ๑๘/๑๑๑/๑๖๓.

ทุกข์เกิดเพราะเพลิดในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! ความเป็นสมุทัยแห่งรูป เป็นอย่างไรเล่า? ความเป็นสมุทัยแห่งเวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ความเป็นสมุทัยแห่งสัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ความเป็นสมุทัยแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? และความเป็นสมุทัยแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! บุคคลในโลกนี้ ย่อมเพลิดเพลิด ย่อมพรั่สรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่. เขาเพลิดเพลิด พรั่สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่ง **รูป**. เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในรูป ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่ง **เวทนา**. เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งเวทนา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในเวทนา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่ง **สัญญา**. เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งสัญญา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในสัญญา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลिन ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย. เมื่อเขาเพลิดเพลिन พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย, นันทิ (ความเพลิด) ย่อมบังเกิดขึ้น, ความเพลิดใดในสังขารทั้งหลาย ความเพลิดนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขาย่อมเพลิดเพลिन ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขาเพลิดเพลिन พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งวิญญาณ, นันทิ (ความเพลิด) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลิดใดในวิญญาณ ความเพลิดนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฐ. สั. ๑๓/๑๘/๒๘.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะยึดถือเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ในโลกนี้ ย่อมตามเห็นซึ่ง รูป ว่า “นั่นของเรา (อัตถ์ มม), นั่นเป็นเรา (เอโสหมสมฺมิ), นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา)” ดังนี้. รูปนั้น ย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแก่เขา;

โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ย่อมปรากฏแก่เขา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งรูป. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสอย่างเดียวกัน).

- ขนุฐ. ตี. ๑๓/๒๔/๓๔.

ความทุกข์ที่ใครทำให้เกิดขึ้น

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยผัสสะ)

ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท์! ตามที่สารีบุตรเมื่อตอบปัญหาในลักษณะนั้นเช่นนั้น, ชื่อว่าได้ตอบโดยชอบ : อานนท์! ความทุกข์นั้น เรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเกิดขึ้น (เรียกว่าปฏิจจสมุปปັນนธรรม). ความทุกข์นั้นอาศัยปัจจัยอะไรเล่า? ความทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยคือ ผัสสะ, ผู้กล่าวอย่างนี้แล ชื่อว่า กล่าวตรงตามที่เรากล่าว ไม่เป็นการกล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง; แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคนทีกล่าวตาม ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติไปด้วย.

อานนท์! ในบรรดาสมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสี่พวกนั้น : สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้นก็ยังคงอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้นก็ยังคงอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย**

แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้ ; ถึงแม้สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้ ก็ตาม. แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้นั่นเอง.

- นิทาน. ส. ๑๖/๔๐/๗๕.

มีนันทิ คือ มีอุปาทาน ผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยนันทิ)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นย่อมเพติดเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่งรูป. เมื่อภิกษุนั้นเพติดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น. ความเพลินใด ในรูป, ความเพลินนั้นคืออุปาทาน. เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนุธ. ส. ๑๗/๑๘/๒๘.

ความพอใจเป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยนันทิทรากะ)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงซึ่งความเกิดและความดับไปแห่งทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด.”

คามณิ ! ถ้าเราจะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน
ปรารถนาอดีตกาลนานไกลว่า มันได้มีแล้วอย่างนี้ในอดีตกาล ดังนี้ไซ้, ความ
สงสัยเคลือบแคลงในข้อนั้น ก็จะพึงมีแก่ท่าน. ถ้าเราจะแสดงความเกิดและ
ความดับแห่งทุกข์ ปรารถนาอนาคตกาลนานไกล ว่ามันได้มีแล้วอย่างนี้ในอนาคต
กาล ดังนี้ไซ้, ความสงสัยเคลือบแคลงแม้ในข้อนั้น ก็จะพึงมีแก่ท่าน.
เอาละ คามณิ ! เรานั่งอยู่ที่นี้ จะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน
ผู้นั่งอยู่ที่นี้ด้วยกัน, ท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว.

คามณิ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : มีไหม มนุษย์ใน
หมู่บ้านอรุเวลกัปปะนี ที่ถูกฆ่า ถูกจองจำ ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกติเตียนแล้ว
โสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่ท่าน ? “มี พระเจ้าข้า !”

คามณิ ! มีไหม มนุษย์ในหมู่บ้านอรุเวลกัปปะนี ที่ถูกฆ่า ถูกจองจำ
ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกติเตียนแล้ว โสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสอุปายาส จะไม่
เกิดขึ้นแก่ท่าน ? “มี พระเจ้าข้า !”

คามณิ ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ความโสก (เป็นต้น) เกิดขึ้น
แก่ท่านเพราะมนุษย์พวกหนึ่ง และไม่เกิดขึ้นแก่ท่านเพราะมนุษย์พวกหนึ่ง ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะว่า นันทราคะของข้าพระองค์มีอยู่ ในหมู่บ้านมนุษย์ที่
ทำให้ความโสก (เป็นต้น) เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ และ นันทราคะของข้าพระองค์ไม่มีอยู่
ในหมู่บ้านมนุษย์ที่ไม่ทำให้ความโสก (เป็นต้น) เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์.

คามณิ ! ด้วยธรรมนี้ อันท่านเห็นแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลง
 ทั่วถึงแล้ว อันไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ท่านจงนำไปซึ่งนัยนี้สู่ธรรมในอดีตและอนาคต
 ว่า “ทุกข์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ทุกข์ทั้งหมดนั้นมีฉันทะเป็นมูล มีฉันทะ
 เป็นเหตุ เพราะว่า **ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์**; และทุกข์ใด ๆ อันจะเกิดขึ้นใน
 อนาคต ทุกข์ทั้งหมดนั้นก็มิฉันทะเป็นมูล มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะว่า**ฉันทะเป็น
 มูลเหตุแห่งทุกข์**.” ดังนี้.

- สฟา.ถ. ๑๘/๔๐๓/๖๒๓.

อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่ได้ของวิญญาณ

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมนคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกฺกเปตติ)
 ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตฝังลงไป (อนุเสตติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็น
 อารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง
 วิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิด
 ขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี**; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาติศรา
 มรณะ โสกะปริเทวะทุกจะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป :
 ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมนไม่คิด (โน เจตติ) ถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริ (โน ปกฺกเปตติ)
 ถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจฝังลงไป (อนุเสตติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็น
 อารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง

วิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี**; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๓๘/๑๔๕.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่กำวลงแห่งนามรูป)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกฺขเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตปกกลงไป (อนฺเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **การกำวลงแห่งนามรูป ย่อมมี**; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายัง

มีใจฝังลงไป (คือมีอนุสัย) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมี**; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกจะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิตาน. ส. ๑๖/๗๕/๑๔๗.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งนติ)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีใจฝังลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่** (นติ - ตัณหา) **ย่อมมี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อากคฺคิตฺติ) ย่อมมี; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จฺติ + อุปะปาตตะ) ย่อมมี; เมื่อมีการเคลื่อนและการบังเกิด มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกจะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์

ทั้งสินนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจปักลงไปในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่** (นติ - ตัณหา) **ย่อมมี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อาคคิคติ) ย่อมมี; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จุติ+อุปะปาตะ) ย่อมมี; เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิด มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้น ครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสินนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๖๘๐/๑๔๕

อาการเกิดแห่งความทุกข์โดยสังเขป

มิกขาละ ! **รูป** ทั้งหลายที่เห็นด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักน่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยั่วยวนชวนให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยึดมือใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุเพลิดเพลิดพรั่าสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้นไสร้; เมื่อภิกษุนั้น เพลิดเพลิดพรั่าสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้นอยู่, **นันทิ** (ความเพลิน) **ย่อมเกิดขึ้น**. มิกขาละ ! เรากล่าวว่า “**ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนันทิ (ความเพลิน)**” ดังนี้

(ในกรณีแห่งเสียงที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นที่ดมด้วยจมูก รสที่ลิ้มด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยผิวหนัง และสัมผัสที่รู้แจ้งด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่เห็นด้วยตา).
- สพา. ตี. ๑๘/๔๕/๖๘.

อาการเกิดขึ้นแห่งโลก

ภิกษุ ท. ! **การก่อกำเนิดแห่งโลก** (ปัญจอุปาทานขันธ) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ตา** ด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมี เวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี ตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อกำเนิดแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **หู** ด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อกำเนิดแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **จมูก** ด้วยกลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ลิ้น** ด้วย รสด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชีวหาวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **กาย** ด้วย โสภณูปะด้วย จึงเกิดกายวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งกาย+โสภณูปะ+กายวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยใจ ด้วย ธรรมารมณด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณ
 ขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ+มโนวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น
 จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
 จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็น
 ปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็น
 ปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมี
 พร้อม. นี้คือ การก่อกำเนิดแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! นี้คือ การก่อกำเนิดแห่งโลก แล.

- สพท. ตี. ๑๘/๑๐๘/๑๕๖.

ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นั่นคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง การปรากฏแห่งจักขุ,
 อันใด ; อันนั้น เป็นการ เกิดขึ้นแห่งทุกข์, เป็นการตั้งอยู่แห่งโรค, เป็นการ
 ปรากฏออกแห่งชราและมรณะ.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ ก็ตรัสไว้โดยข้อความอย่างเดียวกันกับใน
 กรณีแห่งจักขุ.)

คำว่าเกิดขึ้น ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่า สิ่งนั้น ๆ ทำหน้าที่ของมัน ตามอำนาจของวิชชา.

ในสูตรอื่น ๆ แทนที่จะทรงแสดงด้วยอายตนะภายในอย่างนี้ ได้ทรงแสดงไว้ด้วยอายตนะ
 ภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก สัญญาหก สัญเจตนาหก ตัณหาหก ชาติหุค และขันธห้า.

นอกจากนั้น ยังได้ทรงแสดงฝ่ายดับโดยปฏิปกขนัยเป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความเข้าไปสงบแห่งโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขรามณะ ตรงกันข้ามจากข้อความฝ่ายเกิด ทุกๆข้อด้วย ซึ่งผู้ศึกษาอาจกำหนดได้ด้วยตนเอง).

- อนุธ. ถี. ๑๓/๒๘๓ - ๒๘๓/๔๓๕ - ๔๕๘.

อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร

ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด. อาหารสี่อย่างเหล่านี้หนละ? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่งคือ **อาหารคือคำข้าว** หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สองคือ **ผัก**, อาหารที่สามคือ **มโนสังยุเจตนา**, อาหารที่สี่คือ **วิญญาณ**.
 ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

ภิกษุ ท.! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน**อาหารคือคำข้าว**ไฉริ. วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ใน**อาหารคือคำข้าว**นั้น ๆ. วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด; ภิกษุ ท.! เราเรียกที่นั้น ว่า “เป็น **ที่มีโสภ มีฐิติ และมีความคับแค้น**” ดังนี้. (ในกรณีเกี่ยวกับอาหารอีก ๓ อย่าง คือ **ผัก มโนสังยุเจตนา และวิญญาณ** ก็ตรัสโดยทำนองเดียวกับ**อาหารคือคำข้าว**).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนช่างซ่อม หรือช่างเขียน, เมื่อมีน้ำย้อม คือ ครั่ง ขมิ้น ครามหรือสีแดงอ่อน ก็จะพึงเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ ลงที่แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง หรือผืนผ้า ซึ่งเกลี้ยงเงลา ได้ครบทุกส่วน, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหาร คือคำข้าวไชร์, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในอาหารคือคำข้าว นั้น ๆ, วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชราและมรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด ; ภิกษุ ท. ! เราเรียกที่นั้น ว่า “เป็นที่มิโสภ มิฐลี้ และมี ความคับแค้น. (มีข้อความตรัสต่อไปจนกระทั่งจบข้อความในกรณีอาหารที่สี่คือวิญญาณ ซึ่งอาหารอีก ๓ อย่างที่ตรัสต่อไปนั้น ก็มีข้อความเหมือนกับในกรณีอาหารคือคำข้าวข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออาหารเท่านั้น)” ดังนี้ แล.

- นิตาน. สั. ๑๖/๑๒๒-๑๒๓/๒๔๕-๒๔๖.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตัณหาในอายตนะภายนอก

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การเกิดโดยยัง การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของตัณหาในรูป, ของตัณหาในเสียง, ของตัณหาในกลิ่น, ของตัณหาในรส, ของตัณหาในโณภูฏัพพะ, และของตัณหาในธรรมารมณ์, อันใด ; อันนั้น

แหละ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมี
ปกติเสียดแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความปรากฏของชราและมรณะแล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘๖/๔๕๓.

อาการที่ทุกข์เกิดมาจากตัณหา

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอัสสาทะ (น่ารัก
น่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานियธรรม)
อยู่, ตัณหาย่อมเจริญอย่างทั่วถึง, เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ;
เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมี
ชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึง
เกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
อย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนไฟกองใหญ่ ฟิงลูกโพลงด้วยไม้สิบเล่ม-
เกวียนบ้าง ยี่สิบเล่มเกวียนบ้าง สามสิบเล่มเกวียนบ้าง สี่สิบเล่มเกวียนบ้าง.
บุรุษฟิงเติมหญ้าแห้งบ้าง มูลโคแห้งบ้าง ไม้แห้งบ้าง ลงไปในกองไฟนั้น ตลอด
เวลาที่ควรเติม อยู่เป็นระยะๆ. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ไฟกอง
ใหญ่ซึ่งมีเครื่องหล่อเลี้ยงอย่างนั้น มีเชื้อเพลิงอย่างนั้น ก็จะฟิงลูกโพลงตลอด
กาลยาวนาน, ซื่อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความ
เป็นอัสสาทะ (น่ารักน่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่.
ตัณหาย่อมเจริญอย่างทั่วถึง ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี
อุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึง

มีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้
ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิตาน. ตี. ๑๖/๑๐๒/๑๕๖-๑๕๗.

(ในสูตรถัดไปทรงแสดงสัจฉญาณนิชธรรม แทนคำว่า อุปาทานนิชธรรม; และในตอนอุปมา
ทรงแสดงอุปมาด้วยประทีปน้ำมันลูกโพลงอยู่ได้เพราะอาศัยเชื้อและมีผู้คอยเติม โดยนัยเดียวกับ
สูตรข้างบน).

ค้นหาเป็นเชื้อแห่งการเกิด

วิจนะ ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมีอุปาทาน
(เชื้อ) อยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ผู้ที่ไม่มีอุปาทาน. วิจนะ ! เปรียบเหมือนไฟ
ที่มีเชื้อ ย่อมโพลงขึ้นได้, ที่ไม่มีเชื้อ ก็โพลงขึ้นไม่ได้, อุปมานี้ฉันใด
อุปไมยก็ฉันนั้น; วิจนะ ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมี
อุปาทานอยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ผู้ที่ไม่มีอุปาทาน.

“พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าสมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, สมัยนั้น พระโคตม
ย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่เปลวไฟนั้น ถ้าถือว่ามันยังมีเชื้ออยู่ ?”

วิจนะ ! สมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, เราย่อม
บัญญัติเปลวไฟนั้น ว่า มีลมนั้นแหละเป็นเชื้อ. วิจนะ ! เพราะฉะนั้น
ลมย่อมเป็นเชื้อของเปลวไฟนั้น.

“พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าสมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยกายอื่น, สมัยนั้นพระโคตม ย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่สัตว์นั้น ถ้าถือว่า มันยังมีเชื้ออยู่?”

(ให้ผู้ศึกษาฟังสังเกตคำตรัสต่อไปนี้ ซึ่งจะสามารถนำไปอธิบายถึงคำสัมภเวสีสัตว์ได้ ดูหน้า ๒๘๗)

วิจนะ ! สมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยกายอื่น (สัมภเวสีสัตว์), เรากล่าว สัตว์นี้ ว่า มีตัณหานั้นแหละเป็นเชื้อ ; เพราะว่า สมัยนั้น ตัณหาย่อมเป็นเชื้อของสัตว์นั้น แล. [ขสุมี โข วจุจ สมเย อิม จ กายํ นิกุจิปติ สตุโต จ อณฺฏตรํ กายํ อนุปปนฺโน โหติ ตมํ ตณฺหุปาทานํ วทามิ ตณฺหา หิสฺส วจุจ ตสุมี สมเย อุปาทานํ โหตฺติฯ]

- สฟา. ตี. ๑๘/๔๘๕/๘๐๐.

อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับตัณหา

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๓๕๖)

อัคริเวสสนะ ! อย่างไรเล่า เรียกว่าเป็นคนหลงใหล ?

อัคริเวสสนะ ! อาสวะเหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป เป็นอาสวะที่บุคคลใดละไม่ได้ เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนหลงใหล. อัคริเวสสนะ ! เพราะ ละอาสวะไม่ได้จึงเป็นคนหลงใหล.

อัคริเวสสนะ ! อาสวะเหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป เป็นอาสวะที่บุคคลใดละได้แล้ว เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนไม่หลงใหล. อัคริเวสสนะ ! เพราะ ละอาสวะได้จึงเป็นคนไม่หลงใหล.

อัคคีเวสสนะ ! อาสวะเหล่านี้ อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป; อาสวะเหล่านี้ ตถาคตละได้แล้ว ทำให้มีรากขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลไม่มีขั้วยอดแล้ว ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดาเปรียบเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดขาดแล้ว ไม่อาจงอกงามได้อีกต่อไป ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

- มุ. ม. ๑๒/๔๖๑/๔๓๑.

อาการที่สัตว์เกิดตัณหาและเกิดทุกข์

ภิกษุ ท. ! การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมมีได้ เพราะการประชุมพร้อมของสิ่ง ๓ อย่าง. ในสัตว์โลกนี้ แม้มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่ผ่านการมีระดู และคันธัพพะ (สัตว์ที่จะเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์นั้น) ก็ยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะด้วย, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ก็ยังมีขึ้นไม่ได้ก่อน. ในสัตว์โลกนี้ แม้มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน และมารดาก็ผ่านการมีระดู แต่คันธัพพะยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะ, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ก็ยังมีขึ้นไม่ได้นั่นเอง; ภิกษุ ท. ! แต่เมื่อใด มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกันด้วย, (ยโต จ โข ภิกขเว มาตาปิตโร จ สนฺนิปตฺตา โหนติ มาตา จ ออุณิ โหติ คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฺนฺนฺติโต โหติ เอวํ ตินฺณํ สนฺนิปตฺตา คทฺถสฺสวาทกฺกนฺติ โหติฯ); มารดาก็ผ่านการมีระดูด้วย คันธัพพะก็เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะด้วย, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมสำเร็จได้ เพราะการประชุมพร้อมกัน ของสิ่ง ๓ อย่าง ด้วยอาการอย่างนี้.

[หมายเหตุ ; คำว่า คันธัพพะ (คนฺธพฺโพ) ควรหมายถึงชื่อเรียกเฉพาะกรณีที่บ่งบอกถึงวิญญาณที่จะเข้าไปตั้งอยู่ในสัตว์ที่อาศัยครรภ์เป็นการเกิด, การประชุมพร้อมกันของสิ่ง ๓ อย่างจึงจะครบทั้งรูปและนาม การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ย่อมจะสำเร็จ, จะสอดคล้องกันที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับเด็กในครรภ์จะเจริญเติบโตต่อไปได้ต้องอาศัยวิญญาณ ดังที่ตรัสไว้กับพระอานนท์ในปฏิจจสมุปปาทจากพระโอรุส หน้า ๗๘๘ และในเล่มนี้หน้า ๑๓๘]

ภิกษุ ท. ! มารดา ย่อมบริหารสัตว์ที่เกิดในครรภ์นั้น ด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก ตลอดเวลาเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อล่วงไปเก้าเดือนหรือสิบเดือน, มารดา ย่อมคลอดบุตรนั้นด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก; ได้เลี้ยงซึ่งบุตรอันเกิดแล้วนั้น ด้วยโลหิตของตนเอง. ภิกษุ ท. ! ในวินัยของพระอริยเจ้า คำว่า “โลหิต” นี้ หมายถึงน้ำนมของมารดา.

ภิกษุ ท. ! ทารกนั้น เจริญวัยขึ้น มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เล่นของเล่นสำหรับเด็ก เช่น เล่นไถน้อยๆ เล่นหม้อข้าวหม้อแกง เล่นของเล่นชื่อ โมกขจิกะ^๑ เล่นกังหันลมน้อยๆ เล่นดวงของด้วยเครื่องตวงที่ทำด้วยใบไม้ เล่นรถน้อยๆ เล่นธนูน้อยๆ.

ภิกษุ ท. ! ทารกนั้น ครั้นเจริญวัยขึ้นแล้ว มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เป็นผู้เอิบอิมเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่: ทางตาด้วยรูป, ทางหูด้วยเสียง, ทางจมูกด้วยกลิ่น, ทางลิ้นด้วยรส, และทางกายด้วยโผฏฐัพพะ, ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตา ยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย้อมใจ และเป็นที่ตั้งแห่งความรัก. ทารกนั้น ครั้นเห็นรูปด้วยจักขุ เป็นต้นแล้ว ย่อมกำหนดยินดี ในรูป เป็นต้น ที่ยัวยวนให้เกิดความรัก, ย่อมขัดใจ ในรูป เป็นต้น อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความรัก; ไม่เป็นผู้ตั้งไว้ซึ่งสติอันเป็น

๑. โมกขจิกะ เป็นของเล่นสำหรับเด็กชนิดหนึ่ง ที่คอนบนหมุนได้.

ไปในกาย มีใจเป็นอกุศล ไม่รู้ตามที่เป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งกรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย. กุमारน้อยนั้น เมื่อประกอบด้วย ความยินดีและความยินร้ายอยู่เช่นนี้แล้ว, เสวยเฉพาะซึ่งเวทนาใด ๆ เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม, เขาย่อมเพติดเพตินพรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งเวทนานั้น ๆ. เมื่อเป็นอยู่เช่นนั้น, ความเพติน (นันทิ) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพตินใด ในเวทนาทั้งหลาย มีอยู่, ความเพตินอันนั้นเป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ม. ม. ๑๒/๔๘๓-๔๘๘/๔๕๒-๔๕๓

อาการที่ตัณหา (เครื่องนำไปสู่ภพใหม่) เจริญขึ้น

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง จักขุ ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง รูป ทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง จักขุวิญญูญาณ ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง จักขุสัมผัส ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง เวทนา อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริง แล้ว; เขาย่อมกำหนดในจักขุ, กำหนดในรูปทั้งหลาย, กำหนดในจักขุวิญญูญาณ, กำหนดในจักขุสัมผัส, และกำหนดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. เมื่อบุคคลนั้น กำหนดแล้ว ตัดพันแล้ว ลุ่มหลงแล้ว จ้องมองต่ออัสสาทะอยู่, ปัญญาพาทาน-

ขั้นทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความก่อเกิดต่อไป ; และตัณหาของเขานั้นเป็น
 เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความ
 เพลิน เป็นเครื่องทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นย่อมเจริญถึงที่
 สุด แก่เขา ; ความกระวนกระวาย (ทรธ) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด
 แก่เขา , ความกระวนกระวาย แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา ; ความแผด
 เผา (สนฺตาป) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา , ความแผดเผา แม้ทางจิต
 ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา ; ความเร่าร้อน (ปริพาห) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด
 แก่เขา , ความเร่าร้อน แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา .
 บุคคลนั้น ย่อมเสวยซึ่งความทุกข์อันเป็นไปทางกาย ด้วย , ซึ่งความทุกข์อันเป็น
 ไปทางจิตด้วย .

(ในกรณีแห่งหมวด โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกัน).

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๑/๘๒๖-๘๒๗.

เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนพรานเบ็ด ชดเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อลงไป
 ห่วงน้ำลึก. ปลาที่เห็นแก่เหยื่อตัวใดตัวหนึ่ง จะพึงกลืนเบ็ดนั้นเข้าไป.
 ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการนี้แหละ ปลาที่กลืนเบ็ดตัวนั้น ถึงแล้วซึ่งความพินาศ
 ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย เพราะพรานเบ็ด แล้วแต่พรานเบ็ดนั้นใครจะทำตาม
 อำเภอใจอย่างไร.

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, เบ็ดหกตัวเหล่านี้ มีอยู่ในโลก เพื่อความ

นิบทยของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย. เบ็ดหกตัวนั้น เป็นอย่างไรเล่า? เบ็ดหกตัวนั้น คือ รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โภจัญพืช ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, มีอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่น่าพอใจ ที่ยวนตา ยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความ กำหนดข้อมใจ. ถ้าภิกษุเพลิดเพลิด พร่ำสรรเสริญ เมามกอยู่ซึ่งอารมณ์ มีรูปเป็นต้นนั้นไซ้;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร ถึงแม้ซึ่งความ พินาศ ถึงแม้ซึ่งความนิบทย แล้วแต่มารผู้มีบาปใครจะทำประการใด แล.

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๕๓/๒๘๕.

ผู้แบกของหนัก

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงของหนัก ผู้แบกของหนัก และการแบก ของหนัก.... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อความนั้น.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่า ชื่อว่า ของหนัก? ภิกษุ ท. ! อุปาทานักขันธ ทั้งห้านั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. อุปาทานักขันธทั้งห้าเหล่า ไหนเล่า? ห้าคือ:- ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธอัน เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ของหนัก.

ภิกษุ ท. ! อะไเรเล่า ชื่อว่า ผู้แบกของหนัก ? ภิกษุ ท. ! บุคคล (ตามสมมติ) นั้นแหละ เราเรียกว่า ผู้แบกของหนัก. เขามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนั้น ตามที่รู้จักกันอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ผู้แบกของหนัก.

ภิกษุ ท. ! อะไเรเล่า ชื่อว่า การแบกของหนัก ? ภิกษุ ท. ! ตัณหา นี้ไค ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน ซึ่งมีปกติทำให้เพลินเพลินในอารมณ์นั้น ๆ, ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า การแบกของหนัก.

- ขนฺธ. สํ. ๑๓/๓๒/๔๘-๕๑.

จิตมีตัณหา เรียกว่าอยู่สองคน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง พระเจ้าข้า ?”

มิกขาละ ! รูป ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักขุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่. ถ้าหากว่าภิกษุข้อมเพลินเพลิน พร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไชร้ ;

แก่ภิกษุผู้เพลินเพลิน พร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่นั้นแหละ, นันทิ (ความเพลิน) ข้อมเกิดขึ้น.

เมื่อนั้นที มียู่, สาราคะ (ความพอใจอย่างยิ่ง) ย่อมมี ;

เมื่อสาราคะ มียู่, ัตถุญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมมี ;

มิกขาละ ! ภิกษุผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งความเพติน นั้นแล เราเรียกว่า “ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง”.

(ในกรณีแห่ง เสียงทั้งหลายอันจะฟังได้ยินด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลายอันจะฟังดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลายอันจะฟังลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โสณัฐพะทั้งหลายอันจะฟังสัมผัสด้วยผิวหนังก็ดี, และธรรมารมณ์ทั้งหลายอันจะฟังรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะฟังเห็นด้วยจักขุ).

มิกขาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะส้องเสพเสนาสนะ อันเป็นป่าและป่าชฎุ ซึ่งเจียบสัจด มีเสียงรบกวนน้อย มีเสียงกึกก้องครึกโครม น้อย ปราศจากลมจากผิวหนังคน เป็นที่ทำการลับของมนุษย์ เป็นที่สมควร แก่การหลีกเร้น เช่นนี้แล้วก็ตาม, ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็ยังคงเรียกว่าผู้มีการ อยู่อย่างมีเพื่อนสองอยู่นั่นเอง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ตัณหานั้นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ; ตัณหานั้น อันภิกษุนั้นยังละไม่ได้ แล้ว เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง ดังนี้.

- สฟา. ตี. ๑๘/๔๓/๖๖.

จิตไม่มีตัณหา เรียกว่าอยู่คนเดียว

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างอยู่คนเดียว พระเจ้าข้า ?”

มิกชาละ ! รูป ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักขุ เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่, ถ้าหากว่าภิกษุข้อมไม่เพติดเพติน ไม่พราสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซ้,

แก่ภิกษุผู้ไม่เพติดเพติน ไม่พราสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นนั้นแหละ, นันทิ (ความเพติน) ข้อมดับ ;

เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่, สาราคะ (ความกำหนัดกล้า) ข้อมไม่มี ;

เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่, ลัญญุคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ข้อมไม่มี ;

มิกชาละ ! ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพติน นั้นแล เราเรียกว่า “ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว”.

(ในกรณีแห่ง เสียง ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, กลิ่น ทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, รส ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โสณัฐพะ ทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และ ธรรมารมณ์ ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักขุ).

มิกชาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้อยู่ในหมู่บ้าน อันเคลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย, ด้วยพระราชมหาอำมาตย์ของพระราชาทั้งหลาย, ด้วยเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ทั้งหลายก็ตาม ; ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก้เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียวโดยแท้.

ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ข้อนี้เพราะเหตุว่าตัณหานั้นแล เป็นเพื่อนสองของ
ภิกษุนั้น; ตัณหานั้น อันภิกษุนั้นละเสียได้แล้ว เพราะเหตุนี้ ภิกษุนั้นเรา
จึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว, ดังนี้ แล.

- สฟา.ถ. ๑๘/๔๔/๖๗.

(เรื่องนี้ควรจะอยู่ในหมวดนิโรธ แต่นำมาใส่ไว้คือทำเรื่องนี้ซึ่งเป็นหมวดสมุททอริยสังเพื่อความสะดวกแก่การศึกษา
ก็ศึกษาพร้อมกัน อันจะเป็นการง่าย ได้ผลดีกว่าที่จะแยกกัน.

แต่ยังมีลักษณะแห่งจิตของผู้ที่เรียกว่าอยู่คนเดียวที่ลึกซึ้งกว่า ประณิตว่าเรื่องนี้ในหมวดนิโรธ หรือภาค ๓
ขอให้ดูจากที่นั่น ที่หน้า ๖๕๕ โดยหัวข้อว่า “ผู้อยู่คนเดียวคือผู้ไม่ข้องคิดอยู่ในธรรมทั้งปวง”).

ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม

ภิกษุ ท. ! โทษของกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! กุลบุตรในโลกนี้ สำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพศิลปะใด ๆ
เช่นศิลปะแห่งการใช้สัญญาด้วยมือ, ศิลปะแห่งการคำนวณ, ศิลปะแห่งการ
พยากรณ์, การทำกสิกรรม พาณิชยกรรม และโครักขกรรม, ศิลปะแห่ง
ศาสตร์ราช, และการทำราชการ และศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง; เพราะการ
ประกอบอาชีพนั้น ๆ เขาต้องเผชิญหน้าต่อความหนาว ความร้อน เผชิญหน้า
ด้วย เหลือบ ฝุ่น ลม แดด และสัมผัสด้วยสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ชุบผอมอยู่
หิวระหายอยู่ เพราะการไม่ได้บริโภคนตามเวลา. ภิกษุ ท. ! นี้ เป็นโทษของ
กามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ
มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อกฺลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายามอยู่อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็ยังไม่สำเร็จแก่เขา, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ คร่ำครวญ ตีอก ร่ำไห้ ถึงความมิดมัวอยู่ ว่า “ความขยันของเรา เป็นหมันหนอ, ความพยายามของเราไร้ผลหนอ” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่อง ให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อกฺลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายาม อยู่อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็สำเร็จแก่เขาด้วย เขา ก็จะต้องเสวยทุกข์ โทมนัสเพราะการ อารักขาโภคทรัพย์เหล่านั้นเป็นต้นเหตุ ด้วยหวังอยู่ ว่า “พระราชาจะไม่ ริบทรัพย์เหล่านั้นไป, โจร จะไม่ปล้นทรัพย์เหล่านั้นไป, ไฟ จะไม่ไหม้ทรัพย์ เหล่านั้น, น้ำ จะไม่ท่วมทำลายทรัพย์เหล่านั้น; ทายาทที่ไม่พอใจ จะไม่ยื้อ แย่งทรัพย์เหล่านั้นไป” ดังนี้. เมื่อกฺลบุตรนั้น ทำการอารักขาคุ่มครองอยู่ อย่างนี้ พระราชา ริบเอาทรัพย์เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, โจร ปล้นเอาทรัพย์ เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, ไฟ ไหม้ทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, น้ำ ท่วมทำลาย ทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, หรือทายาทที่ไม่พอใจ ยื้อแย่งเอาทรัพย์เหล่านั้นไป ได้ก็ตาม, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ คร่ำครวญ ตีอก ร่ำไห้ ถึงความมิดมัว รำพันอยู่ ว่า “ทรัพย์ใดได้มีแล้วแก่เรา ทรัพย์นั้นไม่มีเสียแล้ว” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกาม เป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่อง ให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกาม เป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่อง ให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว :

พระราชาย่อมวิวาทกับพระราชาย่าง, กษัตริย์ย่อมวิวาทกับกษัตริย์ย่าง, พราหมณ์ย่อมวิวาทกับพราหมณ์ย่าง, คฤหบดีย่อมวิวาทกับคฤหบดีย่าง, มารดา ย่อมวิวาทกับบุตรย่าง, บุตรย่อมวิวาทกับมารดาย่าง, บิดาย่อมวิวาทกับบุตร ย่าง. บุตรย่อมวิวาทกับบิดาย่าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องชายย่าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องหญิงย่าง, พี่น้องหญิงย่อมวิวาทกับพี่น้องชายย่าง, สหายย่อมวิวาทกับสหายย่าง; คนเหล่านั้น ทำการทะเลาะ วิวาท บาดหมางกัน แล้ว ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยมือย่าง, ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยก้อนดินย่าง ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยท่อนไม้ย่าง, ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยศาสตราย่าง, อยู่ในที่นั้นๆ. เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ใน ที่นั้นๆ. ภิกษุ ท.! แม้ี่ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็น ได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุ เพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก: เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกาม เป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแล่งศร แบ่งกันเป็นสองกองทัพ พุ่งเข้าทำสงครามกัน. เมื่อลูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกซัดไป, เมื่อดาบ ถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิงกันด้วยลูกศรย่าง, แทะกันด้วยหอก ย่าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบย่าง, ในสงครามนั้นๆ, เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่ง ความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้นๆ. ภิกษุ ท.! แม้ี่ก็เป็นโทษ ของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแล่งศร วิ่งขึ้นปีนเชิงเทิน (เพื่อปล้นเอาเมือง), เมื่อลูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกซัดไป, เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิ่งกันด้วยลูกศรบ้าง, แทะกันด้วยหอกบ้าง, ราวกันด้วยเถาถ่านโคมัยอันร้อนบ้าง. ปล่อยของหนักให้ตกลงทับทีเดียวตายทั้งหมู่บ้าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบบ้าง, ในสงครามนั้น ๆ, เขาเหล่านั้นยอมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว : คนทั้งหลาย ย่อมตัดช่อง ย่องเบา ปล้นสะดมในเรือนหลังเดียว คอยดักทำร้ายในที่เปลี่ยว และลวงภรรยาผู้อื่น. พระราชา จับคนเหล่านั้นมาแล้ว ให้ลงกรรมกรรมหลายวิธีด้วยกัน เช่น เฝีย่นด้วยหวายบ้าง, หวดด้วยเชือกหนังบ้าง, ทูบด้วยท่อนไม้บ้าง, ตัดมือเสียบ้าง, ตัดเท้าเสียบ้าง, ตัดเสียทั้งมือและเท้าบ้าง, ตัดหูบ้าง, ตัดจมูกบ้าง, ตัดเสียทั้งหูและจมูกบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธีหม้อเคี้ยวน้ำส้ม^๑ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ขอดสังข์^๒ บ้าง. ย่อมทำโทษ

๑. หม้อเคี้ยวน้ำส้ม คือต้อยหัวขมองแยกออก แล้วใช้คีมคีบก้อนเหล็กที่ลูกแดงใส่ลงไปให้มันสมองเดือดพลุ่งขึ้น เหมือนน้ำส้มเดือดล้นหม้อ.

๒. ขอดสังข์ คือตัดหนังควั่นไปให้รอบจนหูทั้งสองข้าง และหลุมคอ แล้วรวบรวมทั้งหมดขมวดไว้ ใช้ไม้สอดหมุนยกขึ้น ให้หนังหลุดติดขึ้นมาพร้อมกับผมแล้วใช้ทรายหยาบขัดกระโหลกศีรษะล้างให้ขาว ตั้งสังข์.

โดยวิธี ปากราหู^๓ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี มาลัยไฟ^๔ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี คบมือ^๕ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ริวสาย^๖ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี นุ่งเปลือกไม้^๗ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ยืนกวาง^๘ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี เกี่ยวเหยื่อเบ็ด^๙ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี เหยี่ยูกษปณ^{๑๐} บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ทาเกลือบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี แปรงแสบ^{๑๑} บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี กางเกวียน^{๑๒} บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ตั้งฟาง^{๑๓} บ้าง, ย่อมราดด้วยน้ำมันร้อนๆ บ้าง, ย่อมปล่อยให้สุนัขทิ้ง^{๑๔} บ้าง, ย่อมให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ บ้าง, ย่อมตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง. เขาเหล่านั้น ย่อม

-
๓. ปากราหู คือใช้ขอเหล็กง้างปากให้อ้าแล้วจุดไฟในปาก. อีกอย่างหนึ่ง ใช้ลวดดอกเจาะตั้งแต่จอนหูเข้าไปจนถึงปาก ให้โลหิตไหลออกมาเต็มปาก ดูปากอ้า ค้างปากราหู.
๔. มาลัยไฟ คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันจนทั่วตัวแล้วจุดไฟ.
๕. คบมือ คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันมือทั้งสองข้างจนทั่วแล้วจุดไฟ.
๖. ริวสาย คือเชือดหนังลอกออกเป็นริ้วๆ ตั้งแต่ใต้คอกไปจนถึงข้อเท้า แล้วเอาเชือกผูกจุกคร่าไป นักโทษเดินเหยียบริ้วหนังของตัวล้มลุกคลุกคลานไปกว่าจะตาย.
๗. นุ่งเปลือกไม้ คือเชือดหนังเป็นริ้ว ๆ อย่างบทก่อน แต่ทำเป็นสองตอน ตั้งแต่ใต้คอกจนถึงเอวตอนหนึ่ง ตั้งแต่เอวจนถึงข้อเท้าตอนหนึ่ง ริ้วหนังตอนบนห้อยคลุมลงมาปิดกายตอนล่าง ดูคั้งนุ่งเปลือกไม้.
๘. ยืนกวาง คือใช้ห้วงเหล็กรัดศอกทั้งสอง และเข่าทั้งสอง ครึงติดไว้กับหลักเหล็กสี่หลักบนพื้นดิน ดูคั้ง กวางถูกตรึงแล้วก่อไฟล้อมลนไปกว่าจะตาย.
๙. เกี่ยวเหยื่อเบ็ด คือใช้เบ็ดมีเงี่ยงสองข้าง เกี่ยวตัวดึงเอาหนังเนื้อและเอ็นออกมาให้หมด.
๑๐. เหยี่ยูกษปณ คือใช้มีดคมเชือดเนื้อออกเป็นแวนๆ ขนาดเท่าเงินเหรียญจนกว่าจะตาย.
๑๑. แปรงแสบ คือพันสับเสียวให้ยับทั่วกาย แล้วใช้แปรงชุบน้ำแสบ (มีน้ำเกลือเป็นต้น) ถูครูดสีไปมาให้หนังเนื้อเอ็นขาดหลุดออกมาหมด เหลือแต่กระดูก.
๑๒. กางเกวียน คือให้นอนตะแคง แล้วใช้หลาวเหล็กดกเข้าช่องหูให้ทะลุ ลงไปตรงแนบอยู่กับดิน แล้วจับเท้าทั้งสองยกเดินเวียน.
๑๓. ตั้งฟาง คือใช้ลูกหินบดทับตัว บดให้กระดูกแตกละเอียด แต่ไม่ให้หนังขาด แล้วจับผมรวบขึ้นเขย่าๆ ให้เนื้อรวมเข้าเป็นก้อน แล้วใช้ผมมันและพันตะล่อมวางไว้ เหมือนคั้งที่ทำด้วยฟางสำหรับเช็ดเท้า.
๑๔. ให้สุนัขทิ้ง คือขังฝูงสุนัขให้อดหิวโซหลายวัน แล้วปล่อยให้ออกมาวิ่งทั้ง พักเดียวเหลือแต่กระดูก, -นัยอรรถกถาและพระไตรปิฎกแปลของ ม.อำไพพรต.

ถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก: เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว: คนทั้งหลาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ. ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจแล้ว, เขาเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการแตกสลายแห่งกาย. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เองมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว, ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๖๕/๑๕๘.

ปกิณณกทุกข์ ที่มีกามตัณหาเป็นมูล

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี (กาม) ตัณหาเป็นมูล ๕ อย่าง. เก่าอย่าง อย่างไม่เล่า?

เพราะอาศัยตัณหา จึงมีการแสวงหา (ปริเยสนา);

เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้ (ลาโภ);

เพราะอาศัยการได้ จึงมีความปลงใจรัก (วินิจฺฉโย);

เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมีความกำหนดด้วยความพอใจ (ฉนฺทราโค);

เพราะอาศัยความกำหนดด้วยความพอใจ จึงมีความสยบมัวเมา (อหุโณสทาน์) ;

เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมีความจับอกจับใจ (ปริคคโห) ;

เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมีความตระหนี่ (มจฺจริยํ) ;

เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงมีการหวงกั้น (อารกฺโข) ;

เพราะอาศัยการหวงกั้น จึงมีเรื่องราวอันเกิดจากการหวงกั้น (อารกฺขา-
ธิกรณ) ; กล่าวคือ การใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การ
แก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า “มึง ! มึง !” การพูดคำส่อเสียด และ
การพูดเท็จทั้งหลาย : ธรรมอันเป็นบาปอกุศลเป็นอนเนก ย่อมเกิดขึ้นพร้อม.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ชื่อว่าธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี
(กาม) ตัณหาเป็นมูล ๕ อย่าง.

- นวก. อ. ๒๓/๔๑๓/๒๒๗ ; (สอบทานด้วย - มหา. ที. ๑๐/๖๕/๕๕).

ตัณหาเป็นเหตุแห่งความโศก

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก, ความกลัว
ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก ; เมื่อพ้นแล้วจากสิ่งเป็นที่รัก,
ความโศก ย่อมไม่มี แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความรัก, ความกลัว ย่อม
เกิดมาแต่ความรัก ; เมื่อพ้นแล้วจาความรัก, ความโศก
ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี; เมื่อพ้นแล้วจากความยินดี, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่; เมื่อพ้นแล้วจากความใคร่, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา; เมื่อพ้นแล้วตัณหา, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๔๓/๒๖.

ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอเนกปริยาย

....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	อุปธิ	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	อวิชา	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	สังขาร	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	วิญญาณ	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	ผัสสะ	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	เวทนา	เป็นปัจจัย....
....	ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น	ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี	ตัณหา	เป็นปัจจัย....

- ... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อุปาทาน** เป็นปัจจัย...
- ... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อาร์มภะ** (ความเกาะเกี่ยว) เป็นปัจจัย...
- ... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อาหาร** เป็นปัจจัย...
- ... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อิญชิตะ** (ความหวั่นไหว) เป็นปัจจัย...

นี่เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

(๑. อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่ายนิโรธซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกขนิโรธอริยสัง โดยหัวข้อว่า “เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอนกปริยาย”. ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไป กระทำได้โดยลักษณะเช่นนี้.

๒. ให้สังเกตคำตรัสที่ว่าอุปริในหน้า ๓๖๘ นี้กินความหมายกว้างกว่าอุปาทานแต่เป็นความยึดในสังขตธรรมทั้งหมดเพราะการไม่ละความเพียรแม้ในนิพพานดังที่ตรัสในปฏิจ.หน้า ๔๑๘ ที่ทรงให้พระอรหันต์ละความเพียรในนิพพาน. ๓. ให้ดูในเล่มนี้เรื่อง อุปริและอุปาทาน ในหน้า ๒๘๖ ประกอบด้วย).

- สุตต. ปุ. ๒๕/๔๓๔-๔๓๕/๓๕๒-๔๐๒.

นิทเทศ ๖

ว่าด้วยอาการที่ค้นหาทำให้เกิดทุกข์

จบ

นิทเทศ ๗ ว่าด้วยทิวฏฐิที่เกี่ยวกับตัณหา

(มี ๘ เรื่อง)

เพราะมิจฉาทิวฏฐิจึงเป็นปลาติดอวน

ภิกษุ ท. ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิวฏฐิ
 ปรรากปุพพัตตขันธบ้าง ปรรากอปรันตขันธบ้าง ปรรากทั้งปุพพัตตและ
 อปรันตขันธบ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพัตตปรันตานุทิวฏฐิ ปรรากขันธทั้งที่เป็น
 ปุพพัตตและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิวฏฐิอันเป็นอริมุตติบท
 (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิวฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กันเป็นอนนกะ ;
 สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้วให้ตกอยู่ภายในแห่งข่าย
 ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวฏฐิ) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อโง่หัวอยู่ที่เดียว
 ก็โง่หัวอยู่ในข่ายนั้น เมื่อเที่ยวโง่หัวอยู่ที่ทั่ว ๆ ไป ก็โง่หัวอยู่ในข่ายนั้น.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชาวประมงและลูกมือของชาวประมงผู้
 เชี่ยวชาญ ได้ล้อมแหล่งน้ำน้อยไว้ด้วยอวนตาถี่ เมื่อเป็นอย่างนี้ สัตว์มีชีวิต
 ทั้งหลายเป็นอันมากเหล่าหนึ่งเหล่าใด ในแหล่งน้ำนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น
 แม้ทั้งหมด ชื่อว่าถูกกระทำไว้แล้วในภายในแห่งอวน เมื่อผูกอยู่ที่เดียว ก็ผูกอยู่
 ในอวนนั้น เมื่อเที่ยวผูกอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็ยังคงผูกอยู่ในอวนนั้นนั่นเอง,
 นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด
 เหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิวฏฐิปุพพัตตขันธบ้าง ปรรากอปรันตขันธบ้าง
 ปรรากทั้งปุพพัตตและอปรันตขันธบ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพัตตปรันตานุ-
 ทิวฏฐิ ปรรากขันธทั้งที่เป็นปุพพัตตและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิวฏฐิ
 อันเป็นอริมุตติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิวฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่าง

ต่าง ๆ กัน เป็นอเนก ; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้ว ให้ตกอยู่ภายในแห่งข้าย ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวทัศน์) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อโง่หัวอยู่ที่เดียว ก็โง่หัวอยู่ในขายนั้น เมื่อเที่ยวโง่หัวอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็โง่หัวอยู่ในขายนั่นนั่นเอง.

- ส. ที. ๘/๕๘/๕๐.

เกิดกิเลสและทุกข์เพราะทิวทัศน์บก - ทิวทัศน์ล

ภิกษุ ท. ! ทิวทัศน์สองอย่างนี้มีอยู่ คือ **ภวทิวทัศน์** (ทิวทัศน์ฝ่ายบก).
วิภวทิวทัศน์ (ทิวทัศน์ฝ่ายล).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภวทิวทัศน์ เข้าถึงภวทิวทัศน์ หยั่งลงสู่ภวทิวทัศน์ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อวิภวทิวทัศน์.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงวิภวทิวทัศน์ เข้าถึงวิภวทิวทัศน์ หยั่งลงสู่วิภวทิวทัศน์ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อภวทิวทัศน์.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง** ซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษต่ำทราม และอุบายเครื่องออกแห่งทิวทัศน์ทั้งสองนี้ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ **มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีตัณหา มีอุปาทาน** เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง ประเดี่ยวยอมรับประเดี่ยวยคัดค้าน

มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มักยินดีในความเนิ่นช้า. เขาเหล่านั้น ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส, เรากล่าวว่า เขาเหล่านั้น ไม่พ้นจากทุกข์.

(ต่อจากนี้ได้ตรัสสมณพราหมณ์พวกตรงกันข้าม ไม่มีทิฏฐিবวก-ทิฏฐิลบ พ้นจากทุกข์ได้ โดยนัยตรงกันข้าม).

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สักกายทิฏฐิ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างไรหนอแล ?”

ภิกษุ ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการดับ ไม่ได้เห็นพระอรุเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรุเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอรุเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ เขาย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในรูปบ้าง ; ย่อมตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีเวทนาบ้าง ตามเห็นเวทนาว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในเวทนาบ้าง ; ย่อมตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสัญญาบ้าง ตามเห็นสัญญาว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสัญญาบ้าง ; ย่อมตามเห็นสังขารโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสังขารบ้าง ตามเห็นสังขารว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสังขารบ้าง ; ย่อมตามเห็นวิญญานโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็น

ตนว่ามีวิญญาณบ้าง ตามเห็นวิญญาณว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในวิญญาณบ้าง. ภิกษุ! สักกายทิฏฐิ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสอาการที่สักกายทิฏฐิไม่มี, โดยนัยตรงกันข้าม).

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๑๒๔/๑๘๘-๑๘๙.

สักกายสมุทฺทยคามินีปฏิปทา

ภิกษุ ท. ! สักกายสมุทฺทยคามินีปฏิปทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) ซึ่ง รูป โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อมซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง เวทนา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง สัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม

ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งสัญญาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **สังขาร** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อมซึ่งสังขารว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขาร บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **วิญญาณ** โดยความเป็นตน หรือเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทฺถคามินีปฏิบัติทา ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้อธิบายว่า ข้อ (ที่กล่าวมาทั้งหมด) นั้น เรียกว่าการตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, (ทุกขสมุทฺถคามินีสมนุสฺสนา).

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๕๕/๘๕.

[ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทุกขสมุทฺถคามินีสมนุสฺสนานั้นแหละ คือสักกายสมุทฺถคามินีปฏิบัติทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ). คำว่า ปฏิบัติทาในกรณีเช่นนี้ หมายถึงทางดำเนินแห่งจิตมิใช่การปฏิบัติด้วยเจตนา ได้แก่ความเห็นผิดเหล่านั้นนั่นเองเป็นตัวปฏิบัติทา.

ในบาติแห่งอื่น (อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๕/๘๒๐) แทนที่จะยกเอาเบญจขันธ์มาเป็นวัตถุแห่งการเห็น แต่ได้ตรัสยกเอาอายตนิกรรรม ๖ หมวดคือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก ตัณหาหก มาเป็นวัตถุแห่งการตามเห็นเกี่ยวกับตัวตน และทรงเรียกการตามเห็นนั้นว่า ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ อย่างเดียวกับสูตรข้างบน].

เหตุให้เกิดอันทคาคาทิกทิกฏฐิติป

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้เกิดทิกฏฐิตีมีอย่างป็นอนเนก เหล่านี้ ขึ้นมาในโลก ว่า ‘โลกเที่ยง’ บ้าง ว่า ‘โลกไม่เที่ยง’ บ้าง ว่า ‘โลกมีที่สุด’ บ้าง ว่า ‘โลกไม่มีที่สุด’ บ้าง ว่า ‘ชีวิตก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น’ บ้าง ว่า ‘ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก ก็ห้ามมิได้ไม่มีอีกก็ห้ามมิได้’ บ้าง ?”

วิจจะ ! เพราะความไม่รู้ในรูป ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ในความดับไม่เหลือแห่งรูป ในหนทางเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป ทิกฏฐิตีมีอย่างป็นอนเนกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นมาในโลก ว่า “โลกเที่ยง” บ้าง ว่า “โลกไม่เที่ยง” บ้าง ... ฯลฯ ... ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็ห้ามมิได้ไม่มีอีกก็ห้ามมิได้” บ้าง.

(ในกรณีแห่ง ความไม่รู้ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร และในวิญญาน แล้วจึงเกิดทิกฏฐิตีต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ได้ตรัสไว้ โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งความไม่รู้ในรูป.)

สำหรับคำว่า “เพราะความไม่รู้” ในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น ๆ ได้ตรัสไว้ด้วยคำว่า เพราะไม่เห็น, เพราะไม่ถึงพร้อมเฉพาะ, เพราะไม่รู้โดยลำดับ, เพราะไม่แทงตลอด, เพราะไม่กำหนดทั่วถึง, เพราะไม่เข้าไปกำหนด, เพราะความไม่เพ่งพินิจอย่างสม่ำเสมอ, เพราะความไม่พิจารณาโดยเจาะจง, เพราะความไม่เข้าไปกำหนดโดยเฉพาะ และเพราะไม่ทำให้ประจักษ์, อีกถึง ๑๐ คำ ซึ่งก็มีใจความอย่างเดียวกัน).

ทิวฏฐิให้เกิดเวทนาชนิดที่ล้วนแต่เป็นทุกข์สมุทัย

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก สัสสวาท ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวฏฐิ) ๔ ประการ ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก เอกัจจสัสตติกเอกัจจอสัสตติกวาท (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยงบางอย่าง ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอันตานั้นติกวาท (ย่อมบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอมราวิกเขปิกวาท (เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายแห่งวาจาอันคืนได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอริจสมุปป็นนิกวาท (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเกิดเองลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกปุพพันตกัปปิกวาท (มีปุพพันตนาฏ-ทิวฏฐิ ปรารภขันธอันมีแล้วในกาลก่อน ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริมุตติบพ (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ตามทิวฏฐิแห่งคนๆ) มีอย่างเป็นอนек ด้วยวัตถุ ๑๘ ประการ) ก็ดี;

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอุทธมาตนิกสัญญิวาท (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็น พวกอุทธมาตนิกอสัญญิวาท (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วที่ไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอุทรมานตนิคเนวสัจญญีนาสัจญญิวาท (ยอมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้ว ว่ามีสัจญญาก็หาไม่ได้ไม่มีสัจญญาก็หาไม่ได้ ด้วยวัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอุจเฉทวาท (ยอมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกทิฏฐุชัมมนิพพานวาท (ยอมบัญญัติซึ่งปรมทิฏฐุชัมมนิพพานวาท แก่สัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกอปรัณตกัปปิกวาท (มือปรัณตานุทิฏฐิปรารภขันธมีส่วนสุดในเบื้องหน้า ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริมุตติบท มีประการต่าง ๆ เป็นอเนก ด้วยวัตถุ ๔๔ ประการ) ก็ดี ;

แม้สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวกปุพพันตกัปปิกวาท ก็ดี อปรัณตกัปปิกวาท ก็ดี เป็นพวก ปุพพันตอปรัณตกัปปิกวาท ก็ดี ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตอปรัณตานุทิฏฐิ ปรารภขันธทั้งที่มีแล้วในกาลก่อนและขันธอันมีในเบื้องหน้ายอมกล่าวบัญญัติอริมุตติบท มีอย่างเป็นอเนก ด้วยวัตถุ ๖๒ ประการ ;

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด รู้สึกต่อเวทนาตามทิฏฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมา (ปฏิสัเวทเหตุ) เพราะการถูกต้องแล้ว ๆ ด้วย

๑. คำว่า “รู้สึก” (ปฏิสัเวทเหตุ) ในที่นี้ เป็นความรู้สึกต่ออัมมรมณด้วยมโน, เมื่อคนมีทิฏฐิอยู่อย่างไร การเสวยเวทนาของเขา ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นไปตามอำนาจแห่งทิฏฐิที่เขาถืออยู่ ; ดังนั้นเมื่อมีทิฏฐิต่างกัน แม้อารมณ์ที่มีมากระทบจะเป็นอย่างเดียวกัน เขาย่อมเกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ต่างกันไปตามทิฏฐิของเขา ; ดังนั้น เวทนาที่มาจากอารมณ์เดียวกัน จึงมีความหมายต่างกันได้ เป็นเหตุให้มีทิฏฐิชนิดที่หล่อเลี้ยงทิฏฐิเดิมให้แน่นแฟ้นอยู่เสมอไป : นี้เรียกได้ว่า ผัสสะหรือเวทนาสร้างทิฏฐิ แล้วก็หล่อเลี้ยงทิฏฐินั้นไว้. ถ้าปราศจากผัสสะหรือเวทนาเสวยอย่างเดียวกันนั้น ย่อมไม่มีทางที่จะเกิดทิฏฐิได้.

ผัสตายนะ ๖ ประการ, เพราะเวทนาแห่งสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 เหล่านั้นเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน;
 เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมี
 ชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย.
 - ส. ที. ๘/๕๓/๕๐.

(รายละเอียดเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ทุกคนข้างบนนี้ หาได้จากหนังสือปฏิจ.โอ.หน้า ๓๓๓
 เป็นต้นไป.)

ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนันทิ (ความเพลิน)

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอรุเจ้า
 ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรุเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอรุเจ้า,
 ไม่เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของ
 สัปบุรุษ. บุคคลนั้น ย่อมรู้สึทซึ่งดิน โดยความเป็นดิน; ครั้นรู้สึทซึ่งดิน
 โดยความเป็นดินแล้ว ย่อมสำคัญมั่นหมายซึ่งดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมาย ในดิน;
 ย่อมสำคัญมั่นหมายโดยความเป็นดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายว่าดินของเรา;
 ย่อมเพลินอย่างยิ่งซึ่งดิน. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ชื่อนั้นเรากล่าวว่า
 เพราะความไม่กำหนดครอบรู้ซึ่งดิน.

(ในกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๓ อย่าง คือ น้ำ ไฟ ลม ภูตสัตว์ เทพ ปชชาติ พรหม
 อาภัสสรพรหม สุกกัณหพรหม เวหุปผลพรหม อภิกุ อาภาสานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ
 อากัญญาตนะ เวนสัญญานาสัญญาตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งทีรู้สึทแล้วทางจุมก,
 ลิ่น, ผิวกาย สิ่งทีรู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และ นิพพาน, แต่ละอย่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าสัตว์ย่อมสำคัญผิดในความเป็นตนเป็นต้น แล้วเพิกเฉยเฉพาะต่อสิ่งนั้น ๆ เพราะความไม่รอบรู้ต่อสิ่งนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่า ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนั้น(๓).

- มุ. ม. ๑๒/๑/๒.

ค้นหาเจริญเพราะมิจฉาทิฏฐิในปิยรูป - สาทรูป

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม, ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อม เห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจ (ปิยรูปสาทรูป) ในโลก โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่เสียบแทง โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมทำค้นหาให้เจริญ. เมื่อทำค้นหาให้เจริญอยู่ ก็ทำอุปธิให้เจริญ. เมื่อทำอุปธิให้เจริญอยู่ ก็ทำทุกข์ให้เจริญ. เมื่อทำทุกข์ให้เจริญอยู่ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ; เราตถาคต ย่อมกล่าวว่า “พวกเหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน ถ้วยดื่มสำริดมีเครื่องดื่มใสอยู่แล้วชนิดหนึ่ง สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกำลังร้อนจัด มีความร้อนระอุไปทั่วทั้งตัว เหน็ดเหนื่อย คอแห้ง ระหายน้ำมาถึงเข้า. คนทั้งหลายบอกแก่บุรุษนั้นว่า “นี่แน่ท่านผู้เจริญ! ถ้วยดื่มสำริดใบนี้ มีเครื่องดื่ม สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส สำหรับท่าน, แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่. ถ้าหากท่านต้องการดื่มก็ดื่มได้, เมื่อท่านกำลังดื่ม จักติดใจมันด้วยสีของมันบ้าง ด้วยกลิ่นของมันบ้าง ด้วยรสของมันบ้าง; แต่ว่า ครั้นดื่ม

เข้าไปแล้ว ท่านจักถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตายเพราะเหตุนั้น” ดังนี้. บุรุษนั้น ไม่ทันจะพิจารณาด้วยดีมดำริคอันนั้น (ว่าจะควรดีมหรือไม่ควรดีมอย่างไร เป็นต้น) รีบดีมเอาๆ ไม่ยอมวาง. บุรุษนั้น ก็ถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะเหตุนั้น. จันใดก็จันนั้น ที่สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม. ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อมเห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจในโลก โดยความเป็นของเที่ยงฯลฯ.... ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๓๒-๑๓๓/๒๕๕-๒๖๐.

นิทเทศ ๗

ว่าด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับตัณหา

จบ

นิทเทศ ๘ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุททัย

(มี ๑๕ เรื่อง)

ละราคะโทสะโมหะก่อนละชาติขรามรณะ

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นร่างกายของตน) ๑ วิจิกิจฉา (ความลังเลในธรรมที่ไม่ควรลังเล) ๑ สีสัพพตปรามาส (การลุ่มหลงคิดและวัตรอย่างปราศจากเหตุผล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจไม่แยบคาย) ๑ กุมมัคคเสวนา (การพัวพันอยู่ในทิฏฐิอันชั่ว) ๑ เจตโสถีนัตตา (ความมีจิตหุน) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีสัพพตปรามาส ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ มุฏฐัสัจจะ (ความมีสติอันลึ้มหลง) ๑ อสัมปชัญญะ (ความปราศจากสัมปชัญญะ) ๑ เจตโสวิกเขปะ (ความส่ายแห่งจิต) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโสถีนัตตา ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคลเมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมมัตตา (ความไม่ยากเห็นพระอริยเจ้า) ๑ อริยัมมังอโศตูกัมมัตตา (ความไม่ยากฟังธรรมธรรมของพระอริยเจ้า) ๑ อุปารัมภจิตตตา (ความมีจิตที่ขวนขวาย) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ มุฏฐัสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโสวิกเขปะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อุทธีจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๑ อสังวระ (ความไม่สำรวม) ๑ ทุสสีลยะ (ความทูลัด) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมมัตตา ๑ อริยัมมังอโศตูกัมมัตตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อสัทธิยะ (ความไม่มีสัทธา) ๑ อวทัณฺณุตตา (ความไม่เป็นนัทฺถุญ) ๑ โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อุทธีจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีลยะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อนาทรียะ (ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคลและธรรมอันควรเอื้อเฟื้อ) ๑ โทวจัสสตา (ความเป็นคนว่ายาก) ๑ ปาปมิตตตา (ความมีมิตรชั่ว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อสัทธิยะ ๑ อวทัณฺณุตตา ๑ โกสัชชะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อหิริกะ (ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย) ๑ โนตตัมปะ (ความไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว) ๑ ปมาทะ (ความประมาท) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อนาทรียะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ :

ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ เป็นผู้มิ อหิริกะ มิโนตตัมปะ มิปมาทะ แล้ว.

เขาเมื่อเป็นผู้ มิปมาทะอยู่แล้ว ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอนาทรียะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีปาปมิตตตา ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอสังขาร ๑ อวทัญญุตตา ๑ โกสัชชะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีโกสัชชะ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอุทัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีลยะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีทุสสีลยะ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอริยานังอทัสสนกัมมัตตา ๑ อริยัมมังอโสตูกัมมัตตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีอุปารัมภจิตตตา ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งมูฏฐลัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโสวิกเขปะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีเจตโสวิกเขปะ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอโยนิโสมนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโสถีนัตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีเจตโสถีนัตตา ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งสักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สิลัพพตปรามาส ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ มีวิจิกิจฉา ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ;

เขาเมื่อไม่ละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑ .

(ต่อไปได้ตรัสข้อความเกี่ยวกับปฏิบัติกษณัยฝ่ายตรงกันข้าม อันเป็นฝ่ายที่ทำให้ละชาติ-ชรา-มรณะ ได้ ผู้อ่านสามารถเทียบเคียงได้เอง จึงมิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้).

ทุกแง่มุมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล

ภิกษุ ท. ! อกุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ โลกะ เป็น อกุศลมูล โทสะ เป็น อกุศลมูล โมหะ เป็น อกุศลมูล.

ภิกษุ ท. ! แม้ โลกะ นั้น ก็เป็น อกุศล. คนโลกแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจา ทางใจ แม้ กรรมนั้น ก็เป็น อกุศล. คนโลกถูกความโลภครอบงำแล้ว มีจิตอันความโลภกลุ้มรุมแล้ว ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจงจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้ แม้กรรมนี้ก็เป็ น อกุศล: อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนก ที่เกิดจากความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นสมุทัย มีความโลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง โทสะ และ โมหะ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันอย่างทีกล่าวได้ว่า ทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่าเป็นอกาลวาที บ้าง อฏฐวาที บ้าง อนัตถวาที บ้าง อธัมมวาที บ้าง อวินยวาที บ้าง. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น? เพราะเหตุว่าบุคคลนี้ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจงจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้; และเมื่อ เขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็บิดพลิ้วไม่ยอมรับ; เมื่อถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ก็ไม่พยายามที่จะทำให้แจ้งชัด ออกไปว่า

นั่นไม่ตรง นั่นไม่จริง อย่างนี้ๆ. เพราะฉะนั้นบุคคลชนิดนี้ จึงควรถูกเรียกว่า เป็นอกาลวาที่บ้าง อภูติวาที่บ้าง อนัตถวาที่บ้าง อัมมวาที่บ้าง อวินยวาที่บ้าง.

ภิกษุ ท. ! **บุคคลชนิดนี้ ถูกอกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดมาจาก ความโลภครอบงำแล้ว มีจิตอันอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดจากโลภะกลุ้มรุมแล้ว ย่อม อยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน ในทิฏฐุธรรม นั้นเทียว, ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมหวังได้แต่ทุกคติ.** (ในกรณีแห่ง ความโกรธ และ ความหลง ก็ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). **ภิกษุ ท. !** เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ๆ เช่นต้นสาละ ต้นชวา หรือต้นผันทนะก็ดี ถูกเครือเถาวัลุสาสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รักริ่งแล้ว ย่อมถึงความพินาศนิพทาย, ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อกุศลมูล ๓ อย่าง.

(พระองค์ยังได้ตรัสข้อความปฏิบัติกษณัยฝ่ายตรงกันข้ามอีก ซึ่งผู้ศึกษาหาดูได้จากหัวข้อว่า “ปรินิพพานในทิฏฐุธรรมด้วยการตัดอกุศลมูล” ในภาค ๓ แห่งหนังสือเล่มนี้).

- ตัก. อ. ๒๐/๒๕๘/๕๐๕.

ข้อควรทราบเกี่ยวกับอกุศลมูล

(หลายแง่มุม)

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพพาชกเดิยรติย์เหล่าอื่น จะพินิจถามอย่างนี้ว่า “อาวุโส ! ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือราคะ โทสะ โมหะ. อาวุโส ! อะไรเป็นความ ผิดแปลก อะไรเป็นความแตกต่าง อะไรเป็นเครื่องแสดงความต่าง ระหว่างธรรม

๓ อย่างเหล่านั้น? ” ดังนี้ ภิกษุ ท.! พวกเธอถูกถาม อย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์แก่เขาว่า “อาวุโส! ราคะมีโทษน้อย คลายช้า. โทสะมีโทษมาก คลายเร็ว. โมหะมีโทษมาก คลายช้า”.

ถ้าเขาถามว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **สุกนิमित** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกว่างาม); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งสุกนิमितโดยไม่แยกกาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **ปฏินนิमित** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกกระทบกระทั่ง); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งปฏินนิमितโดยไม่แยกกาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **อโยนิโสมนสิการ** (การกระทำในใจโดยไม่แยกกาย); คือเมื่อทำในใจโดยไม่แยกกาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **อสุกนิमित** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกรู้ว่าไม่งาม); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งอสุกนิमितโดยแยกกาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **เมตตาเจโตวิมุตติ** (ความหลุดพ้นแห่งจิตอันประกอบด้วยเมตตา); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติโดยแยกกาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า “อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป?” ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **โยนิโสมนสิการ** คือเมื่อทำในใจโดยแยกกาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๕๖/๕๐๘.

ไม่อาจละราคะโทสะโมหะ ก็เพราะหลงในสัญโญชนิยธรรม

ภิกษุ ท.! ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สองอย่างอะไรเล่า? สองอย่างคือ ความเป็นผู้มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลาย

อย่างหนึ่ง และความเป็นผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายในสังโยชนียธรรม (ธรรมอันเป็นเครื่องผูกพัน) ทั้งหลาย นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสังโยชนียธรรม (กามคุณห้า ฯลฯ) ทั้งหลาย อยู่ ย่อม ละคราะไม่ได้ ละคระไม่ได้ ละคระไม่ได้. เพราะละคระโทสะโมหะไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกชะ โทมนัส และอุปายาส ; เรากล่าวว่า ย่อมไม่พ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายในสังโยชนียธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมละคราะได้ ย่อมละคระได้ ย่อมละคระได้. เพราะละคระโทสะโมหะได้ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกชะ โทมนัส และอุปายาส ; เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! นี้แหละ คือธรรม ๒ อย่าง.

- พุท. อ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

สังโยชน์เจ็ด

ภิกษุ ท. ! สังโยชน์ (สังผูกพัน) ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่างอย่างไรเล่า? เจ็ดอย่าง คือ อนุนยสังโยชน์ (สังโยชน์คือกามราคะเป็นเหตุให้ติดตาม) ๑ ปฏิมสังโยชน์ (สังโยชน์คือความโกรธไม่ได้อย่างใจ) ๑ ทิฏฐิสังโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด) ๑ วิจิกิจาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย) ๑ มานสังโยชน์ (สังโยชน์คือความสำคัญตน) ๑ ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความกำหนดในภพ) ๑ อวิชาสังโยชน์ (สังโยชน์คืออวิชา) ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสังโยชน์ ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
 สัตถุโยชน์ ๗ อย่าง. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
 อนุนยสัตถุโยชน์ ๑ ปฏิมสัตถุโยชน์ ๑ ทิฏฐิสัตถุโยชน์ ๑ วิจิกจณาสัตถุโยชน์ ๑
 มานสัตถุโยชน์ ๑ ภวราคสัตถุโยชน์ ๑ อวิชาสัตถุโยชน์ ๑. ภิกษุ ท. !
 พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งสัตถุโยชน์ ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล, อนุนยสัตถุโยชน์ก็ดี ปฏิมสัตถุโยชน์ก็ดี
 ทิฏฐิสัตถุโยชน์ก็ดี วิจิกจณาสัตถุโยชน์ก็ดี มานสัตถุโยชน์ก็ดี ภวราคสัตถุโยชน์ก็ดี
 อวิชาสัตถุโยชน์ก็ดี เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว มีรากง่าอันตัดขาดแล้ว ทำให้
 เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีไม้ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้น, ภิกษุนี้ เราเรียกว่า “ตัดค้นหาได้แล้ว
 รื้อถอนสัตถุโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่าง
 ถูกต้องแล้ว” ดังนี้แล.

- สุตตค. อ. ๒๓/๓-๘/๘-๕.

(เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรดูหัวข้อว่า “ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสยโดยเด็ดขาด”
 ที่หน้า ๔๓๑ แห่งหนังสือนี้ ประกอบด้วย).

(สังโยชน์เจ็ด อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สัตถุโยชน์ ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่าง อย่างไร
 เล่า? เจ็ดอย่างคือ อนุนยสัตถุโยชน์ ๑ ปฏิมสัตถุโยชน์ ๑ ทิฏฐิสัตถุโยชน์ ๑

วิจิกิจฉาสัญโญชน์ ๓ มานস্যัญโญชน์ ๑ อิตถาสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความริษยา)
๑ มัจฉริยস্যัญโญชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่) ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล
สังโยชน์ ๗ อย่าง

- สคตก. อ. ๒๓/๘/๑๐.

สังโยชน์สิบ

ภิกษุ ท.! สังโยชน์ ๑๐ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สิบประการอย่างไร
เล่า? สิบประการ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ อุทัมภาคิยสังโยชน์
๕ ประการ.

โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ **สักกายทิฏฐิ**
วิจิกิจฉา **สีลัพพตปรามาส** **กามฉันทะ** **พยาบาท** : เหล่านี้ คือ โอรัมภาคิย-
สังโยชน์ ๕ ประการ.

อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ **รูปราคะ**
อรูปราคะ **มานะ** **อุทัจจะ** **อวิชา** : เหล่านี้ คือ อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕
ประการ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สังโยชน์ ๑๐ ประการ.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๘-๑๙/๑๓.

ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! บัดนี้ เป็นการอันสมควรที่พระผู้มีพระภาคจะพึง

ทรงแสดงโอรัมภาคียสังโยชน์ห้า. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังต่อพระผู้มีพระภาคแล้วจกทรงจำไว้.”

อานนท์! ในกรณีนี้ บุรุษผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ :-

เขามีจิตอัน สักกายทิฏฐิกลุ้มรุม แล้ว อันสักกายทิฏฐิห่อหุ้มแล้ว อยู่; เขา ไม่รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกายทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว, สักกายทิฏฐินั้นก็เป็นของมีกำลัง จนเขานำออกไปไม่ได้ จึงเป็นโอรัมภาคียสังโยชน์. (ในกรณีแห่งวิจิกิจฉา สัตถัพตปรัมมาส กามราคะและ พยาบาท (หรือปญฺเฑ) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

อานนท์! ส่วน อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัปบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ :-

เขามีจิตอัน สักกายทิฏฐิไม่กลุ้มรุม อันสักกายทิฏฐิไม่ห่อหุ้ม อยู่. อริยสาวกนั้นย่อม รู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกายทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว, สักกายทิฏฐินั้น อันอริยสาวกนั้นย่อมละได้พร้อมทั้งอนุสัย. (ในกรณีแห่ง วิจิกิจฉา สัตถัพตปรัมมาส กามราคะ และพยาบาท (หรือปญฺเฑ) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

(การที่บุคคลละสักกายทิฏฐิเป็นต้นไม่ได้ จนเป็นธรรมดาที่มีกำลังถึงกับเขานำออกไม่ได้ นั่นคือลักษณะแห่งความเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์. รายละเอียดของสักกายทิฏฐิ ดูได้ที่หัวข้อว่า “สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร” แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๓๗๒).

อนุสัยสามคู่กับเวทนาสาม

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุ-
วิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ)
นั่นคือผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา อันเป็นสุขบ้าง เป็น
ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

บุคคลนั้น เมื่อสุขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเพติดเพลิน ย่อมพร่ำ
สรรเสริญ เมามกอยู่ ; **อนุสัยคือราคะ** ย่อมตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้)
แก่บุคคลนั้น (ตสฺส รากานุสโย อนุเสติ) ;

เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ เขาย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ ย่อม
คร่ำครวญ ย่อมตือกร่ำให้ ย่อมถึงความหลงใหลอยู่ ; **อนุสัยคือปฏิมะ** ย่อม
ตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

เมื่อเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขถูกต้องอยู่ เขาย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง
ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ
(รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนวะ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่ง
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้นไป) ของเวทนานั้นด้วย ; **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อม
ตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้นหนอ ยังละราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนาไม่ได้; ยังบรรเทาปฏิมานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนาไม่ได้; ยังถอนอวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้; เมื่อยังละอวิชาไม่ได้ และยังทำวิชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว, เขาจักทำที่สุดแห่งทุกข์ในทิวฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้.

(ในกรณีแห่ง หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ ก็ได้ครัสโดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งตา).

- อุปริ.ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อนุสัยเนื่องอยู่กับเวทนา

ภิกษุ ท. ! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย.**
ปฏิมานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย. **อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย.**

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว, ปฏิมานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว. อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว; ภิกษุ ท. ! ภิกษุ นี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีอนุสัย เป็นผู้เห็นชอบ ตัดตัณหาได้ขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะ โดยชอบ.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น
 รากานุสสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนา
 นั้น. เมื่อบุคคลเสวยทุกข์เวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น
 ปฏิฆานุสสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนา
 นั้น. บุคคลพลัดเพลนแม้ในอทุกขมสุข อันพระภูริปัญญา-
 พุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นธรรมอันร้ายับ ก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุ มีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ
 ก็เป็นบัณฑิต รอบรู้เวทนาทั้งปวง. ภิกษุนั้น เพราะรอบรู้ซึ่ง
 เวทนา จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐุธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม
 จนกระทั่งกายแตก จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับ (ว่าเป็นอะไร) แล.

- สฬา. ที. ๑๘/๒๕๔/๓๖๓-๓๖๔.

อนุสสัยทั้งสามเกิดได้ แม้เมื่อเสวยทุกข์เวทนา

ภิกษุ ท.! บุดูชนผู้ไม่มีการลำดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง
 อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. แม้อริยสาวกผู้มีการลำดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนา
 บ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. ภิกษุ ท.! เมื่อเป็นเช่นนั้น ในระหว่างอริยสาวก
 ผู้มีการลำดับ กับบุดูชนผู้ไม่มีการลำดับดังที่กล่าวมานี้ อะไรเป็นความผิดแผก
 แยกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเหตุที่
 แยกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้มีการลำดับ จากบุดูชนผู้ไม่มีการลำดับ?

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชรรณหทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้บรรดแห่งภิกษุเหล่านั้น จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับ อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่** ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำไรรำพัน เป็นผู้ทูปบอกรำไห้ ถึงความมีสติพินเพื่อน; **เขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้ง ๒ ฝ่าย** คือเวทนาทั้งทางกายและทางจิต.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศร แล้วพึงยิงซ้ำซึ่งบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สองอีก บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรสองลูกอย่างนี้ ย่อมเสวยเวทนาทางกายด้วย ทางจิตด้วย, แม้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! **บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับ** ก็เป็นฉันนั้น คือ เมื่อทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำไรรำพัน เป็นผู้ทูปบอกรำไห้ ถึงความมีสติพินเพื่อนอยู่; ชื่อว่าเขาเย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้งสองอย่าง คือทั้งทางกายและทางจิต. เขาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกขเวทนานั้นนั่นเอง. **ปฏิฆานุสัยอันใด อันเกิดจากทุกขเวทนา** **ปฏิฆานุสัยอันนั้น** ก็ย่อมนอนตามซึ่งบุद्धชนนั้นผู้มีปฏิฆะด้วยทุกขเวทนา. **บุद्धชนนั้นอันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่** ย่อมจะ(น้อมนึก)พอใจซึ่งกามสุข. **ข้อนั้น** เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **ข้อนั้น** เพราะเหตุว่า **บุद्धชนผู้ไม่มีการสดับ** **ย่อมไม่รู้ชัดอุบายเครื่องปลดเปลื้องซึ่งทุกขเวทนาอื่นนอกไปจากกามสุข.** เมื่อบุद्धชนนั้น พอใจยังอยู่ซึ่งกามสุข, **ราคานุสัยอันใด อันเกิดจากสุขเวทนา,** **ราคานุสัยอันนั้น** ย่อมนอนตามซึ่งบุद्धชนนั้น. **บุद्धชนนั้น** ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอโรย ซึ่งโทษอันดำทราวม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพิน แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น

ตามที่เป็นจริง, เมื่อบุณชนนั้น ไม่รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่. **อวิชชาอุสัยอันใด อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา, อวิชชาอุสัยอันนั้น ย่อมนอนตามซึ่งบุณชนนั้น.** บุณชนนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนาย่อมเป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท. ! บุณชนผู้ไม่มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้ว ด้วยชาติขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย; เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

- สฬา. ที. ๑๘/๒๕๓-๒๕๘/๓๖๕-๓๗๐.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับอาสวะ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๓๕๒)

ภิกษุ ท. ! ที่เรากล่าวว่า “**อาสวะ นิตานสัมภวะแห่งอาสวะ เวมัตต-ตาแห่งอาสวะ วิบากแห่งอาสวะ นิโรธแห่งอาสวะ ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ เป็นสิ่งที่ควรรู้แจ้ง**” นั้น เรากล่าวหมายถึงอาสวะไหนกันเล่า? ภิกษุ ท. ! อาสวะ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

ภิกษุ ท. ! นิตานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **อวิชชา เป็นนิตานสัมภวะแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท. ! เวมัตตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! อาสวะนำไปสู่นรกก็มี อาสวะนำไปสู่กำเนิดเดรัจฉานก็มี อาสวะ
 นำไปสู่ปรตวิสัยก็มี อาสวะนำไปสู่มนุษยโลกก็มี อาสวะนำไปสู่เทวโลกก็มี.
 ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า เวมัตตตาแห่งอาสวะ.

ภิกษุ ท. ! วิบากแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อที่
 บุคคลถึงซึ่งอวิชาแล้ว เขากระทำอรรถภาพอันเกิดจากอวิชานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น^๑
 เป็นอรรถภาพมีส่วนแห่งบุญก็ดี มีส่วนแห่งอบุญก็ดี. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า
 วิบากแห่งอาสวะ.

ภิกษุ ท. ! นิโรธ (ความดับ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !
 ความดับแห่งอาสวะมี เพราะความดับแห่งอวิชา. อริยอัฏฐังคิกมรรค
 นั้นแหละ เป็นปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ ; ปฏิปทานั้นได้แก่ สัมมาทิฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
 สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งอาสวะ อย่างนี้,
 รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภาวะแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวมัตตตาแห่งอาสวะ อย่างนี้,
 รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัด
 ซึ่งปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้ ; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น

๑. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่ทราบกันอยู่; ถ้าเป็นภาษาธรรม
 ก็คือ อรรถภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือบาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิดขึ้นจากอวิชานั้นๆ
 โดยที่ยังไม่ต้องตาย; ทั้งนี้แล้วแต่ผู้ศึกษาจะถือเอาความหมายไหน.

ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่า เป็นนิโรธแห่งอาสวะ.

- มก. อ. ๒๒/๔๖๒-๔๖๓/๓๓๔.

เหตุให้อาสวะเจริญและไม่เจริญ

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ ขยะแขยงต่อสิ่งที่ไม่ควร ขยะแขยง บุคคลผู้ไม่ขยะแขยงต่อสิ่งไม่ควรขยะแขยง.

- มก. อ. ๒๐/๑๐๓/๓๕๓.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งควร.

- มก. อ. ๒๐/๑๐๓/๓๕๕.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าอับติในสิ่งที่มีไช้อับติ บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ไช้อับติในสิ่งที่เป็นอับติ.

- มก. อ. ๒๐/๑๐๓/๓๕๗.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่ไม่ไช้ธรรม บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ไช้ธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม.

- มก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๕๙.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย** บุคคลผู้สำคัญว่า **ไม่ใช่วินัยในสิ่งที่เป็นวินัย.**

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ เหล่านี้แล.

- ทฎก. อี. ๒๐/๑๐๘/๓๖๑.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **ไม่ขะเขยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขะเขยง** บุคคลผู้ **ขะเขยงสิ่งที่ไม่ควรขะเขยง.**

- ทฎก. อี. ๒๐/๑๐๙/๓๕๔.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควร** บุคคล **ผู้สำคัญว่าควรในสิ่งที่ควร.**

- ทฎก. อี. ๒๐/๑๐๙/๓๕๖.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่ไม่ใช่อาบัติ** บุคคลผู้ **สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่เป็นอาบัติ. ...**

- ทฎก. อี. ๒๐/๑๐๙/๓๕๘.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก.
บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ใช่ธรรม
ในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม บุคคลผู้ สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม.

- พก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๐.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลายย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก
บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ใช่วินัย
ในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย บุคคลผู้ สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่เป็นวินัย.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ
เหล่านี้แล.

- พก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๒.

เหตุให้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิวชธรรม ?”

ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! รูป ทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุ มีอยู่, เป็น
รูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยแห่ง
ความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ถ้าวา ภิกษุยอมเพลิดเพลิน พร้า-
สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูปนั้น แล้วไซ้ ; เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน
พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ กะรูปนั้น, วิญญาณนั้น เป็นวิญญาณอันค้นหา

ในอารมณ์คือรูปอาศัยแล้ว วิญญาณนั้นคืออุปาทาน.^๑ ท่านผู้เป็นจอมเทพ !
ภิกษุผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

(ในกรณีแห่งเสียงที่จะฟังรู้สึกด้วยโสตะ กลิ่น ที่จะฟังรู้สึกด้วยฆานะ รส ที่จะฟังรู้สึกด้วย
ชีวหา สัมผัสทางผิวหนัง ที่จะฟังรู้สึกด้วยกายะ(ผิวกายทั่วไป) และธรรมารมณ์ ที่จะฟังรู้สึกด้วยมนะ
ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะฟังรู้ได้ด้วยจักขุ ข้างบนนั้น).

ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! นี่แล เป็นเหตุ นี่เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิฏฐุธรรม.

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๒๘/๑๓๘.

บุคคลผู้ถึงซึ่งอวิชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘อวิชา-อวิชา’ ดังนี้. ก็อวิชา
นั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มีอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อม **ไม่รู้จักรูป,**
ไม่รู้จัก เหตุให้เกิดของรูป, **ไม่รู้จัก** ความดับไม่เหลือของรูป, **ไม่รู้จัก** ทาง
ดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป; เขาย่อม**ไม่รู้จัก** เวทนา, **ไม่รู้จัก** เหตุ
ให้เกิดของเวทนา, **ไม่รู้จัก** ความดับไม่เหลือของเวทนา, **ไม่รู้จัก** ทางดำเนินให้
ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อม**ไม่รู้จัก** **สัญญา,** **ไม่รู้จัก** เหตุให้เกิด
ของสัญญา, **ไม่รู้จัก** ความดับไม่เหลือของสัญญา, **ไม่รู้จัก** ทางดำเนินให้ถึงความดับ

๑. วิญญาณในที่นี้ หมายถึง วิญญาณที่รู้สึกต่อความพลินและความมัวหมองในรูปนั้น; ไม่ใช่จักขุวิญญาณ ที่เห็นรูปตามธรรมดา.

ไม่เหลือของสังขยา ; เขาย่อมไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย ; เขาย่อมไม่รู้จัก วิญญาณ, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาณ, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า “อวิชชา” ; และบุคคลชื่อว่า มีอวิชชาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๕๘/๓๐๐.

อวิชชา ของผู้ถึงซึ่งอวิชชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกกันว่า ‘อวิชชา-อวิชชา’ ดั่งนี้นั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชา ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งรูป เวทนา สังขยา สังขาร วิญญาณ อันมีความก่อกำเนิดเป็นธรรมดา ว่า “เป็นสิ่งที่มีความก่อกำเนิดเป็นธรรมดา” ดั่งนี้ ; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สังขยา สังขาร วิญญาณ อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ว่า “เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา” ดั่งนี้ ; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สังขยา สังขาร วิญญาณ อันมีทั้งความก่อกำเนิดและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ว่า “เป็นสิ่งที่มีความก่อกำเนิดและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา” ดั่งนี้. ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า อวิชชา ; และบุคคลชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชา ย่อมมิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๐๕/๓๒๐.

ทุกขสมุททยอริยสังเป็นสิ่งที่ควรละ

ภิกษุ ท. ! อริยสังมีสี่อย่างเหล่านี้, สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ:-
ทุกขอริยสัง ทุกขสมุททยอริยสัง ทุกขนิโรธอริยสัง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง.
ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อริยสังสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาอริยสังสี่อย่างเหล่านี้, อริยสังที่ใครๆ ควรรอบรู้
มีอยู่, อริยสังที่ใครๆ ควรละ มีอยู่. ภิกษุ ท. ! อริยสังที่ใครๆ
ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ อริยสังคือ ทุกข์; อริยสังที่ใครๆ ควรละนั้น ได้แก่
อริยสังคือ เหตุให้เกิดทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตาที่เป็นจริง ว่า ‘ทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ’, ดังนี้; ว่า ‘เหตุให้เกิดทุกข์
เป็นเช่นนี้ๆ’ ; ดังนี้เถิด .

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๔๖/๑๓๐๕

นิทเทส ๘

ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย

จบ

ภาค ๒

ว่าด้วยทุกขสมุททยอริยสัง
ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเชอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
“นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี่ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์.”

เทสิตฺ. โว มยา นิพพานํ เทสิตฺ นิพพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อหฺม โว อมฺหากํ อนุสาสนี

นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. ส. - สพา. ส.)

ภาค ๓

ว่าด้วย

นิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของทุกข์

ภาค ๓

มีเรื่อง :-	นิทเทศ ๘ ว่าด้วยเรื่องความคับแค้นแห่งตัณหา	๒๕	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๐ ว่าด้วยกรรมเป็นที่คับตันหา	๖๑	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๑ ว่าด้วยผู้คับตันหา	๑๐๖	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการคับแค้นแห่งตัณหา	๖๑	เรื่อง

อริยสัจจากพระโอรุส

ภาค ๓

ว่าด้วย

นโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ

คือความดับไม่เหลือของทุกข์

(มี ๔ นิตเทศ)

อุทเทศแห่งนโรธอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับสนิทเพราะความจางหายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้นนั้นเทียว, ความละไปของตัณหานั้น, ความสลัดกลับคืนของตัณหานั้น, ความหลุดออกไปของตัณหานั้น และ ความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของตัณหานั้น อันใด; อันนี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๕๓๔/๑๖๘๑.

นิทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ

นิทเทศ ๘ ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

(มี ๒๕ เรื่อง)

ทีละไปดับไป แห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในที่ไหน ? เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในที่ไหน ?

ภิกษุ ท.! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ?

ภิกษุ ท.! ตา มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, หู มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, จมูก มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ลิ้น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, กาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ใจ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! รูป ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เสียง ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, กลิ่นทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, รสทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, โผฏฐัพพะทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ธรรมารมณ์ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี

ในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไปย่อมดับไปในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **วิญญูณทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความหมายรู้ในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรู้ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรู้ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรู้ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรู้ในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความหมายรู้ในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

ภิกษุ ท.! **ความคิดนึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความคิดนึกในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในกลิ่น**

มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรองในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๖/๒๕๘.

ความดับทุกข์มี เพราะความดับแห่งนันทิ

ปุณณะ ! รูป ที่เห็นด้วยตาที่ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูที่ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกที่ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นที่ดี, โณฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายที่ดี, ธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจที่ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตา ยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมใจ มีอยู่; ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามก ซึ่ง อารมณ์มีรูป เป็นต้นนั้น. เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามก ซึ่งอารมณ์มี รูป เป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลिन) ย่อมดับไป.

ปุณณะ! เรากล่าวว่า “ความดับไม่มีเหลือของทุกข์มีได้ เพราะความดับไม่มีเหลือของความเพียร” ดังนี้ แล.

- อุปริ. ม.๑๔/๔๘๒/๒๕๖.

ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะความจางคลาย จนดับไม่มีเหลือแห่งอวิชชา นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญูณ; เพราะความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งอายตนะหก; เพราะความดับแห่งอายตนะหก จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ย่อมดับไม่มีเหลือ. ความดับไม่มีเหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. ตี. ๑๖/๒/๓.

พ้นทุกข์เพราะไม่เพียรในชาติ

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ย่อมไม่เพียรกะชาตุดิน (ปฐวีชาตุ) กะชาตุน้ำ (อาโปชาตุ) กะชาตุนไฟ (เตโชชาตุ) กะชาตุดลม (วาโยชาตุ), ผู้นั้นย่อมชื่อว่า

ไม่เพลนในสิ่งที่เป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าว
ผู้นั้นว่า เป็น “ผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์” ดังนี้ แล

- นิตาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๓.

ความหมายของคำว่า “ความดับ”

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๓๘, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒ และในพ.โอ.หน้า ๓๕๕, ๔๖๒)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวอยู่ว่า ‘ความดับ ๆ’ ดังนี้. อันว่า
‘ความดับ ๆ’ ดังกล่าวนี หมายความว่าความดับแห่งธรรมทั้งหลาย เหล่าไหนเล่า ? พระเจ้าข้า !”

อานนท์! รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี วิญญาณ
ก็ดี เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยกันและกันเกิดขึ้น
มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็น
ธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา, คำอันเรากล่าวว่า “ความดับ ๆ” หมายถึง
ความดับแห่งขั้นที่มีรูปเป็นต้นนั้น ๆ ดังนี้.

อานนท์! คำอันเรากล่าวว่า “ความดับ ๆ” ดังนี้ หมายถึงความดับ
แห่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล.

- ขนธ. ส. ๑๓/๓๐/๔๘.

หมายเหตุ : ผู้ศึกษาพึงทำความเข้าใจว่า พระองค์ตรัสความดับของเบญจขันธ์ หมายถึงความดับทุกข์โดยตรง เพราะ
ได้ตรัสไว้ในที่ทั่วไปว่า ปัญญาทานขันธ์ คือตัวทุกข์ โดยสรุป และเมื่อดับปัญญาทานขันธ์เสียแล้ว ชาติ ชรา พยาธิ
มรณะ ซึ่งเป็นอาการแห่งความทุกข์ ก็ดับไปด้วยกัน.

ความดับของรูปขั้นคือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุดิน, ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุน้ำ, ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุไฟ, ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุลม ใด ๆ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- นิตาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๕. - ขนุท. ส. ๑๓/๒๘๖/๔๕๕.

(ความดับในกรณีเช่นนี้ ทุกแห่ง หมายถึงดับนั้นทีระคะในสิ่งนั้น ๆ เสีย).

ความดับของเวทนาขั้นคือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางตา, ของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางหู, ของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางจมูก, ของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางลิ้น, ของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางกาย และของเวทนาทีเกิดขึ้นแต่สัมผัสทางใจ ใด ๆ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนุท. ส. ๑๓/๒๘๕/๔๘๘.

ความดับของสัญญาขั้นคือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ของสัญญาในรูป ของสัญญาในเสียง ของสัญญาในกลิ่น ของสัญญาในรส ของ

สัญญาในโณฏฐัพพะ และของสัญญาในธรรมารมณฺ์ ใดๆ, อันนั้นแหละเป็น
ความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติ
เสียบแทง, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘๕/๔๕๐.

ความดับของสังขารขั้นที่ ๓ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของ
สัญญาเจตนาในรูป, ของสัญญาเจตนาในเสียง, ของสัญญาเจตนาในกลิ่น, ของ
สัญญาเจตนาในรส, ของสัญญาเจตนาในโณฏฐัพพะ และของสัญญาเจตนาในธรรมารมณฺ์
ใดๆ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบ
รำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้
ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘๕/๔๕๒.

ความดับของวิญญาณขั้นที่ ๓ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของ
วิญญาณทางตา, ของวิญญาณทางหู, ของวิญญาณทางจมูก, ของวิญญาณ
ทางลิ้น, ของวิญญาณทางกาย และของวิญญาณทางใจ ใดๆ; อันนั้นแหละ
เป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติ
เสียบแทงทั้งหลาย. อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘๖/๔๕๘.

ความดับของเบญจขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ของรูป ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญาณ ใดๆ, อันนั้นแหละเป็น ความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับ ของสิ่งซึ่งมีปกติ เสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๘๗/๔๕๘.

ดับตัณหา คือปลงภาระหนักลงได้

ภิกษุ ท.! การปลงภาระหนักลงเสียได้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของ ตัณหานั้นนั่นเทียว, ความละไปของตัณหานั้น, ความสลัดกลับคืนของตัณหา นั้น, ความหลุดออกไปของตัณหานั้น, และความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของ ตัณหานั้น อันใด; ภิกษุ ท.! อันนี้เราเรียกว่า การปลงภาระหนักลงเสียได้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธทวณะนี้ ซึ่งเป็นคำร้อยกรองสืบต่อไป :-

“ขันธ์ทั้งห้าเป็นของหนักเนื้อ !

บุคคลแหละ เป็นผู้แบกของหนักพาไป.

การแบกถือของหนัก เป็นความทุกข์ในโลก.

การปลงภาระหนักเสียได้เป็นความสุข.

พระอริยเจ้าปลงภาระหนักลงเสียแล้ว.
 ทั้งไม่หิบบนวยเอาของหนักอันอื่นขึ้นมาอีก.
 ก็เป็นผู้ถอนตัณหาขึ้นได้กระทั่งราก (อวิชชา);
 เป็นผู้หมดสิ่งปรารถนา ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ” ดังนี้.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๓๒/๕๒-๕๓

ละกิเลสตัณหาได้ คือละเบญจขันธ์ได้

ภิกษุ ท.! ความพอใจ (ฉันทะ) ก็ดี ความกำหนัด (ราคะ) ก็ดี ความเพลิน (นันทิ) ก็ดี ตัณหากี่ดี มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย ในวิญญาณ ใดๆ, พวกเธอทั้งหลาย จงละกิเลสเหล่านั้นเสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ นั้นๆ จักเป็นสิ่งที่พวกเธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๒๓๖/๓๗๕.

ราชะ! ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความเพลินก็ดี ตัณหากี่ดี อุปายะ (กิเลสเป็นเหตุให้เข้าไปสู่ภพ) ก็ดี และอุปาทานก็ดี อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิต มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ใดๆ; พวกเธอทั้งหลายจงละกิเลสเหล่านั้นเสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณนั้นๆ จักเป็นสิ่งที่พวก

เธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดขาดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- อนุธ. ตี. ๑๗/๒๓๗/๓๗๖.

ละฉันทราคะแห่งสิ่งใด ก็คือการละซึ่งสิ่งนั้น

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่ควรแก้ความสิ้นไปแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อรู้ยิ่ง เมื่อรู้รอบ เมื่อคลายกำหนด เมื่อละขาด ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ควรแก้ความสิ้นไปแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เสีย; ด้วยการกระทำอย่างนี้ เป็นอันว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้น เป็นสิ่งที่เธอละขาดแล้ว มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

- อนุธ. ตี. ๑๗/๓๓/๕๖-๕๘.

(ข้อความนี้มีประโยชน์มาก ที่ทำให้เราสามารถละสิ่งที่ควรละได้เต็มตามความหมาย ; คือไม่ใช่ละตัววัตถุนั้น แต่ละความกำหนดพอใจในสิ่งนั้น จึงจะเป็นการละสิ่งนั้นได้เด็ดขาด และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยิ่งกว่าการที่จะไปละวัตถุนั้น ๆ โดยตรง).

ความสิ้นตัณหา คือ นิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกว่า ‘สัตว์ สัตว์’ ดังนี้, อันว่าสัตว์มิได้
ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

ราชา! ความพอใจอันใด รากะอันใด นันท์อันใด ตัณหา
อันใด มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และ
ในวิญญาณ, เพราะการคิดแล้ว ช้องแล้ว ในสิ่งนั้นๆ, เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่า ‘สัตว์’ ดังนี้.

ราชา! เปรียบเหมือนพวกกุมารน้อยๆ หรือกุมารีน้อยๆ เล่น
เรือนน้อยๆ ที่ทำด้วยดินอยู่, トラบใดเขายังมีรากะ มีฉันทะ มีความรัก
มีความกระหาย มีความเร่าร้อน และมีตัณหา ในเรือนน้อยที่ทำด้วย
ดินเหล่านั้น; トラบนั้นพวกเด็กน้อยนั้นๆ ย่อมอาลัยเรือนน้อยที่
ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมอยากเล่น ย่อมอยากมีเรือนน้อย ที่ทำด้วยดิน
เหล่านั้น ย่อมยึดถือเรือนน้อย ที่ทำด้วยดินเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ดังนี้.

ราชา! แต่เมื่อใดแล พวกกุมารน้อยๆ หรือกุมารีน้อยๆ เหล่านี้
มีรากะไปปราศแล้ว มีฉันทะไปปราศแล้ว มีความรักไปปราศแล้ว มีความกระหาย
ไปปราศแล้ว มีความเร่าร้อนไปปราศแล้ว มีตัณหาไปปราศแล้ว ในเรือนน้อยที่
ทำ ด้วยดินเหล่านั้น, ในกาลนั้นแหละพวกเขา่อมทำเรือนน้อยๆ ที่ทำด้วย
ดินเหล่านั้น ให้กระจัดกระจายเรียรายเกลื่อนกล่นไป กระทำให้จบการเล่นเสีย
ด้วยมือและเท้าทั้งหลาย, อุปมานี้ฉันใด;

ราชา! อุปไมยก็ฉัันนั้น คือ แม่พวกเธอทั้งหลายจงเรียรายกระจาย ออก ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. จงจัดเสียให้ถูกรวิธี, จงทำให้هلكลาญ โดยถูกรวิธี, จงทำให้จบการเล่นให้ถูกรวิธี, จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเถิด.

ราชา! เพราะว่า ความสิ้นไปแห่งตัณหา นั้น คือนิพพาน ดังนี้ แล.

- ขนุธ. ส. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ที่สุดของพรหมจรรย์ คือนิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกว่า ‘มาร มาร’ ดังนี้, ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า จึงถูกรเรียกว่า มาร พระเจ้าข้า?”

ราชา! เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีอยู่, จะพึงมีมาร, มีผู้ให้ตาย หรือว่าผู้ตาย.

ราชา! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ เธอจงเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่า ‘เป็นมาร’ เห็นว่าเป็น ‘ผู้ให้ตาย’ เห็นว่า ‘ผู้ตาย’ เห็นว่า ‘เป็นโรค’ เห็นว่า ‘เป็นหัวฝี’ เห็นว่า ‘เป็นลูกศร’ เห็นว่า ‘เป็นทุกข์’ เห็นว่า ‘เป็นทุกข์ที่เกิดแล้ว’ ดังนี้. พวกใดยอมเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ด้วยอาการอย่างนี้, พวกนั้น ชื่อว่า ย่อมเห็นโดยชอบ แล.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สัมมาทัสสนะ(การเห็นโดยชอบ) มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า?”

ราชา! สัมมาทัสสนะ มีนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า?”

ราชา! นิพพิทาแล มีวิราคะ (ความจางคลายไป) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็วิราคะ มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า?”

ราชา! วิราคะแล มีวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็วิมุตติ มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า?”

ราชา! วิมุตติแล มีนิพพานเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็นิพพาน มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า?”

ราชา! เธอได้ถามเลยปัญหาเสียแล้ว, เธอไม่อาจจะจับฉวยเอาที่สุดของปัญหาได้.

ราชา! ด้วยว่า พรหมจรรย์ ที่ประพฤติกัณอยู่นี้แล ย่อมหยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นที่สุดท้าย.

ความไม่เพลนในอายตนะ

คือความหลุดพ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใด ย่อมไม่เพลนกะตา, ไม่เพลนกะหู, ไม่เพลนกะจมูก, ไม่เพลนกะลิ้น, ไม่เพลนกะกาย, ไม่เพลนกะใจ แล้วไซ้; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมไม่เพลนเพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนเพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์; เรากล่าวว่า ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- สพท. ตี. ๑๘/๑๖/๑๕.

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใดแล ย่อมไม่เพลนเพลนกะรูป, ไม่เพลนเพลนกะเสียง, ไม่เพลนเพลนกะกลิ่น, ไม่เพลนเพลนกะรส, ไม่เพลนเพลนกะโผฏฐัพพะ, ไม่เพลนเพลนกะธรรมารมณฺ์ แล้วไซ้; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมไม่เพลนเพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนเพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์; เรากล่าวว่า ผู้นั้นย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้แล.

- สพท. ตี. ๑๘/๑๖/๒๐.

หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะไม่เพลนเพลนในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ไม่เพลนเพลนอยู่ในรูป, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ไม่เพลนเพลนอยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่

เพติดเพตินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพติดเพตินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสังขาร, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพติดเพตินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพติดเพตินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพติดเพตินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์” ดังนี้.

- ขนุธ. ตี. ๑๗/๓๕/๖๕.

ความดับของอายตนะ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท. ! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งตา แห่งหู แห่งจมูก แห่งลิ้น แห่งกาย แห่งใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ แล.

- ขนุธ. ตี. ๑๗/๒๘๓/๔๘๐

- สฬา. ตี. ๑๘/๑๗/๒๑.

ภิกษุ ท. ! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้
แห่งรูป แห่งเสียง แห่งกลิ่น แห่งรส แห่งโณภูฏัพพะ แห่งธรรมารมณ์ ใดๆ ;
อันนั้นแหละ เป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นความเข้าไปสงบรำงับ
แห่งสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง
ชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๘๔/๔๘๒.

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๓/๒๓.

ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายตัณหาแห่งกามคุณในอดีต

มาคัณฺธิยะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คนบางคนในโลก
นี้ เคยได้รับการบำรุงบำเรอด้วยรูปทางตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่ง
ความกำหนัด มาแล้ว ; ครั้นสมัยอื่นอีก เขามารู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งความเกิด
ความดับ รสอร่อย โทษตำหนิ และอุปายเครื่องออก แห่งรูปทั้งหลาย
นั้นเทียว แล้วละเสียซึ่งตัณหาในรูป บรรเทาเสียซึ่งความเร่าร้อนในรูป ปราศจาก
ความกระหาย เป็นผู้มึจิตสงบแล้วในภายใน อยู่. มาคัณฺธิยะ ! ท่านมีอะไรที่จะ
กล่าวปรารภบุคคลคนนี้บ้างไหม ? “ไม่มีเลย พระเจ้าข้า !”

(ต่อไปนี้ ได้มีการถาม-ตอบ ในกรณีแห่งเสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ โดยทำนอง
เดียวกัน).

- ม. ม. ๑๓/๒๓๓/๒๘๐.

ความปลอดภัยจากกามโยคะ

ภิกษุ ท.! ความปลอดภัยจากกิเลส อันเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ชื่อว่า? สี่อย่างคือ ความปลอดภัยจากกามโยคะ, ความปลอดภัยจากภวโยคะ, ความปลอดภัยจากทิฏฐิโยคะ, ความปลอดภัยจากอวิชาโยคะ.

ภิกษุ ท.! **ความปลอดภัยจากกามโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกั้นแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากกามทั้งหลายด้วย; เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความเส่นหาในกาม ความสยบอยู่ในกาม ความหิวกระหายในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความเมามกในกาม และกามตัณหา, ในกามทั้งหลาย เหล่านี้ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดภัยจากกามโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดภัยจากภวโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดภัยจากภวโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกั้นแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งอุปายเครื่องออกพ้นไปจากภพทั้งหลายด้วย;

เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในภพ ความเพติดเพลินในภพ ความเส่นหาในภพ ความสยบอยู่ในภพ ความหิวกระหายในภพ ความเร้าร้อน เพราะภพ ความเมาหมกในภพ และภวตัณหา, ในภพทั้งหลาย เหล่านี้ย่อม ไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากภวโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกั้นแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย; ซึ่งโทษแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งอุปายเครื่องออกพ้นไปจากทิฏฐิทั้งหลายด้วย; เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในทิฏฐิ ความเพติดเพลินในทิฏฐิ ความเส่นหาในทิฏฐิ ความสยบอยู่ในทิฏฐิ ความหิวกระหายในทิฏฐิ ความเร้าร้อนเพราะทิฏฐิ ความเมาหมกในทิฏฐิ และตัณหาทางทิฏฐิ, ในทิฏฐิทั้งหลาย เหล่านี้ย่อม ไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๕/๑๐.

ความปลอดจากอวิชาโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากอวิชาโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกั้นแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งความดับไปแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่ง

รสอร่อยแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งโทษแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งอุบายเครื่อง
 ฟ้นไปจากผัสสายตนะหกด้วย; เมื่อเขา รู้ชัดตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, อวิชา
 และอัญญาณใด ๆ ในผัสสายตนะหก อวิชาและอัญญาณนั้น ย่อมไม่นอนเนื่อง
 อยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดภัยจากอวิชาโยคะ.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แหละจึงรวมเป็น การไม่ประกอบอยู่ด้วยกาม-
 โยคะ ๑ การไม่ประกอบอยู่ด้วยภวโยคะ ๑ การไม่ประกอบอยู่ด้วยทิฏฐิโยคะ ๑
 และการไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชาโยคะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคลไม่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ใน
 ภพโดยเด็ดขาด อันเป็นอกุศลธรรมอันลามกเศร้าหมอง เป็นเหตุให้มีภพใหม่
 อันกระสับกระส่าย มีผลเป็นทุกข์ มีชาติชราและมรณะต่อไป; เพราะฉะนั้น
 เราจึงเรียกว่า “ผู้มีปกติเกษมจากโยคะ (โยคกฺขเมมิ)” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความปลอดจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์
 ไว้ในภพ ๔ อย่าง แล.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

สัตว์ทั้งหลาย ประกอบพร้อมแล้วด้วยกามโยคะ ด้วย
 ภวโยคะ ด้วยทิฏฐิโยคะ และถูกอวิชากระทำในเบื้องหน้าแล้ว,
 มีปกติไปสู่ชาติและมรณะ; ย่อมไปสู่สังสารวัฏ.

ส่วนสัตว์เหล่าใดรอบรู้แล้ว ซึ่งกามและภวโยคะ โดย
 ประการทั้งปวง, ถอนขึ้นได้แล้วซึ่งทิฏฐิโยคะ, และปราศ

ออกได้โดยเด็ดขาดซึ่งอวิชา, สัตว์เหล่านั้นแล ไม่ประกอบ
แล้วด้วยกิเลสอันประกอบสัตว์ไว้ในภพทั้งปวง, เป็นมุนี ล่วง
เสียได้ซึ่งโยคะกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ; ดังนี้แล.

- จตุกก. อี ๒๑/๑๕/๑๐.

เครื่องกีดขวางการละสลญาณ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใดหนอ ยังเป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกัน
เป็นหมู่ ๆ, ยังมีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังตามประกอบซึ่ง
ความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังมีความพอใจในขณะ ยังยินดีใน
ขณะ ยังตามประกอบซึ่งความพอใจในขณะ; ภิกษุนั้น จักมาเป็นผู้อยู่เดี่ยว
โดด อภิรมย์ในความสงบสงัด ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อ
อยู่เดี่ยวโดดไม่ได้และไม่อภิรมย์ในความสงบอยู่ ยังจักสามารถถือเอาซึ่งนิमितแห่ง
จิต ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่อาจถือเอาซึ่งนิमितแห่ง
จิต แต่ยังจักทำสมาธิปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็น
ไม่ได้. เมื่อไม่ทำสมาธิปฏิบัติให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ ดังนี้,
ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่ทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว
จักละสลญาณทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่
ละสลญาณทั้งหลายแล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะ
ที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้.

- นกก. อี. ๒๒/๔๗๑/๓๓๕.

(ปฏิบัติกษณัย)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ ไม่เป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความพอใจในขณะ ไม่ยินดีในขณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในขณะ ; ผู้เดียวโดดนั้น จักอภิมรย์ในความสงบสงัดอยู่ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; ผู้เดียวโดด เมื่ออภิมรย์ในความสงบสงัดอยู่ จักถือเอาซึ่งนิमितแห่งจิตได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อถือเอาซึ่งนิमितแห่งจิตได้อยู่ จักทำสัมมาทิฐฐิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อทำสัมมาทิฐฐิให้บริบูรณ์ ได้แล้ว จักทำสมาธิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อทำสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักละสัจญ์โชน์ทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อละสัจญ์โชน์ทั้งหลายได้แล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ แล.

- มกก. อ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๘.

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด

ภิกษุ ท. ! อนุสัยมี ๗ อย่างเหล่านี้. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ? เจ็ดอย่างคือ อนุสัยคือกามราคะ ๑ อนุสัยคือปฏิมะ ๑ อนุสัยคือทิฐฐิ ๑ อนุสัยคืออวิจิกจณา ๑ อนุสัยคือมานะ ๑ อนุสัยคือภวราคะ ๑ อนุสัยคืออวิชา ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ อนุสัย ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด
ซึ่งอนุสัย ๗ อย่าง. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า?

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
อนุสัยคือกามราคะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือปฏิมะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด
ซึ่งอนุสัยคือทิฏฐิ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือวิจิกิจฉา, เพื่อละเพื่อตัดขาด
ซึ่งอนุสัยคือมานะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือภวราคะ, เพื่อละเพื่อตัด
ขาด ซึ่งอนุสัยคืออวิชา, ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกัณอยู่นี้ เพื่อละ
เพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัย ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล อนุสัยคือกามราคะก็ดี, อนุสัยคือปฏิมะ
ก็ดี, อนุสัยคือทิฏฐิก็ดี, อนุสัยคือวิจิกิจฉาก็ดี, อนุสัยคือมานะก็ดี, อนุสัย
คือภวราคะก็ดี, และอนุสัยคืออวิชาก็ดี, เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว มีรากเง่า
อันตัดขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น
ไม่ได้อีกต่อไป;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้น, ภิกษุนี้ เราเรียกว่า “ตัดต้นหาได้แล้ว รื้อ
ถอนสัญโญชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้อง
แล้ว” ดังนี้ แล.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๘-๕/๑๑-๑๒.

(ความมุ่งหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ในสูตรนี้ ทรงแสดงว่า เพื่อละเสียซึ่ง
อนุสัยเจ็ด; ในสูตรอื่น (๒๓/๗-๘/๘-๕) ทรงแสดงว่าเพื่อตัดเสียซึ่งสังโยชน์เจ็ด ดูรายละเอียด
ที่หัวข้อว่า “สังโยชน์เจ็ด” ที่หน้า ๓๘๘ แห่งหนังสือนี้.)

เห็นโลกก็เห็นเหมือนเห็นฟองน้ำและพยับแดด

บุคคลพึงเห็นฟองน้ำ ฉนฺได. พึงเห็นพยับแดด ฉนฺได,
พญามัจจุราช จักไม่เห็นผู้ที่พิจารณาเห็นโลก ฉนฺนํอยู่แล.

- ฐ. พุ. ๒๕/๓๘/๒๓.

เห็นโลกชนิดที่ความตายไม่เห็นเรา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเทพฤณี!ข้าพระองค์จะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
ความตายจึงไม่แลเห็นข้าพระองค์เล่า ? พระเจ้าข้า !”

ดูก่อนโมฆราช! ท่านจงเป็นคนมีสติ ถอนความ
เห็นว่าเป็นตัวตนออกเสีย พิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของ
ว่างเปล่าทุกเมื่อเถิด. ท่านจะพึงข้ามความตายเสียได้ ด้วยข้อ
ปฏิบัติอย่างนี้, ความตายจะไม่แลเห็นท่าน ผู้พิจารณาเห็นโลก
อยู่ โดยอาการอย่างนี้ แล.

- สุตต. พุ. ๒๕/๕๔๕/๔๓๕. - จุฬนิก. พุ. ๓๐/๒๔๕/๔๕๕, ๕๐๔.

การดับทุกข์สิ้นเชิง

ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธี แม้กระทั่งวิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ

[นักบวชเดียรฉัตรอื่น ชื่อ สุสิมะ หาอุบายเข้ามาบวชในพุทธศาสนา เพื่อจะบรรลुकุณวิเศษ
สำหรับนำไปทำให้คณะของตัวเจริญรุ่งเรืองด้วยลาภยศสักการะ เหมือนสังฆบริษัทของพระพุทธองค์;
ครั้นบวชแล้ว ได้เข้าไปหาพวกภิกษุปัญญาวิมุตต์ โดยคิดว่าภิกษุพวกนี้ มีอภิญญาทั้งหก เมื่อได้ทราบว่
ภิกษุพวกนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอภิญญาทั้งหก และได้รับบอกเล่าว่าความเป็นอริยะบุคคลไม่

เนื่องด้วยอภิญญาทั้งหก ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ชักใช้ถึงเรื่องอภิญญาทั้งหก ว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับกรรมสันนิบาตตามความเชื่อของเขาหรือไม่. พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีทำให้เขาเกิดสัมมธุติญาณและนิพพานญาณ โดยทรงนำเอาเรื่องเบญจขันธ์ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่ควรเห็นว่าเป็นของเรา เป็นเรา เป็นอัตตาของเรา จนเป็นสัมมธุติญาณขึ้นมาก่อน จนกระทั่งจิตเมื่อหน่ายคลายกำหนด หลุดพ้น และรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อันเป็นนิพพานญาณ (ตามนัยแห่งอนัตตลักขณสูตร ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว หรืออาจจะหาอ่านดูได้จากที่ทั่วไป) จนกระทั่งนักบวชชื่อสุติมะนั้นเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในเรื่องความดับทุกข์หรือกรรมสันนิบาตนั้น ว่าเป็นไปได้ตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง และเมื่อนักบวชชื่อสุติมะเห็นชัดในความจริงข้อนี้แล้ว จึงตรัสแก่เขาต่อไปว่า:-]

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ชรามรณะ** มี เพราะชาติเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ชาติ** มี เพราะภพเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ภพ** มี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **อุปาทาน** มีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ตัณหา** มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **เวทนา** มี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ? “อย่างนั้น
พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ผัสสะ** มี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ? “อย่าง
นั้น พระเจ้าข้า !”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **สพายตนะ** มี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **นามรูป** มี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **วิญญาณ** มี เพราะสังขารเป็นปัจจัย? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

สุติมะ ! เธอเห็นไหมว่า **สังขาร**ทั้งหลายมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

(ต่อไปได้ตรัสชักนำให้เห็นปฏิจสุมุขบาทฝ่ายนิโรธวาร โดยรูปแบบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกับข้อความข้างบนนี้ครบทั้ง ๑๑ อากาธ แล้วได้ตรัสว่า :-)

สุติมะ ! เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี **อิทธิวิธี** มีอย่างต่างๆ อยู่อีกหรือ คือคนเดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว,ฯลฯ....^๑ และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ดังนี้. “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

สุติมะ ! เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี **ทิพพโสต** อยู่อีกหรือ คือมีโสตธาตุดันเป็นทิพย์ฯลฯ....^๑ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ดังนี้. “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

สุติมะ ! เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี

๑. ลักษณะแห่งอภิญญาแต่ละอย่าง ๆ โดยละเอียด ออกจะยืดยาว ในที่นี้นำมาใส่ไว้แต่โดยย่อพอ เป็นเครื่องสังเกตผู้ปรารถนาจะทราบโดยละเอียด ฟังดูได้ที่หัวข้อว่า “ธรรมธาตุต่างๆ ที่เป็นผล ของสมณวิปัสสนาอันดับสุดท้าย” ที่หน้า ๔๕๕ แห่งหนังสือนี้.

เจโตปริยญาณ อยู่อีกหรือ คือกำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่นฯลฯ....^๑ จิตไม่
หลุดพ้นว่าไม่หลุดพ้น ดังนี้. “ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำ
ให้มี ปุพเพนิวาสนามุสสติญาณ อยู่อีกหรือ คือระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยใน
ภพก่อนมีอย่างต่าง ๆฯลฯ....^๑ พร้อมทั้งอาการและอุเทศ ด้วยอาการอย่างนี้
ดังนี้. “ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำ
ให้มี ทิพพจักขุญาณ อยู่อีกหรือ คือมีจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธฺิหมจดจล่งจักขุ
ของสามัญมนุษย์ฯลฯ....^๑ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ ดังนี้. “ข้อนั้น
ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำ
ให้มี อารูปปวิโมกข์ อยู่อีกหรือ คือ วิโมกข์เหล่าใด อันสงบรำงับ เป็นอรูป
เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ เธอถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้นด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ดังนี้.
“ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

สุลิมะ ! คราวนี้, คำพูดอย่างโน้นของเธอกับการที่ (เธอกล่าวบัดนี้ว่า)
ไม่ต้องมีการบรรลุถึงอภิญาธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ก็ได้, ในกรณีนี้ นี้เราจะว่า
อย่างไรกัน.

- นิตาน. ส. ๑๖/๑๕๓-๑๕๕/๒๕๔-๓๐๒.

นิทเทศ ๕

ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

จบ

นิเทศ ๑๐ ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

ทิวฐิตัสสนะที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ

“พระโคตมผู้เจริญ! ทิวฐิตะอะไร ๆ ของพระโคตม มีอยู่หรือ?”

วัจจะ! สิ่งทีเรียกว่า “ทิวฐิตะ” นั้น ตถาคตนำออกหมดสิ้นแล้ว.
 วัจจะ! สัจจะทีตถาคตเห็นแล้วนั้น มีอยู่ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้น
 แห่งรูป เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งรูปเป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้,
 การเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้. การดับไปแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้;
 สัญญา เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งสัญญา
 เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, การดับไป
 แห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้” การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็น
 อย่างนี้, การดับไปแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้ ดังนี้; เพราะเหตุ นั้น เราจึงกล่าวว่
 “ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ทั้งนี้เป็นเพราะความ
 ลึ้นไป ความจางคลาย ความดับไม่เหลือ ความสละ ความสลัดคืน ซึ่งความ
 สำคัญหมายทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง อหังการมมังการมานานุสัยทั้งปวง”
 ดังนี้.

“ที่” ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ

(เรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันช่วยเสริมความเข้าใจประกอบในพ.โอ. หน้า ๔๘๓)

ภิกษุ! สำหรับปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า “มหาภูตสี่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน?” ดังนี้เลย; อันที่จริง เธอควรจะต้องตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า :-

“ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน? (*ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้ในที่ไหน*) ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน? นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน?” ดังนี้ต่างหาก. (เรื่องควรดูประกอบจากเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๑๕, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒)

ภิกษุ! ในปัญหานี้ คำตอบมีดังนี้ :-

“สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีการปรากฏ ไม่มีที่สุด มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ, นั้นมีอยู่; ใน “สิ่ง” นั้นแหละ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ (*ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้*); ใน “สิ่ง” นั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ (*ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้*); ใน “สิ่ง” นั้นแหละ นามรูป ดับสนิทไม่มีเหลือ; นามรูป ดับสนิท ใน “สิ่ง” นี้ เพราะการดับสนิทของวิญญูณ; ดังนี้แล. (เรื่องควรดูประกอบในพ.โอ. หน้า ๓๕๕, ๔๖๒)

- ส. ท. ๕/๒๘๕/๓๔๘-๓๕๐.

“ที่” ซึ่งธาตุสี่หยั่งลงไม่ถึง

“สระทั้งหลาย จะไหลกลับจากที่ไหน ? วัฏฏะ (วังวน) ย่อมไม่หมุน ในที่ไหน ? นามและรูปย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน ?

ในที่ใด, ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้, จากที่นั่นแหละ
 สระทั้งหลาย ย่อมไหลกลับ; ในที่นั่นแหละ วัฏฏะย่อมไม่หมุน;
 ในที่นั่นแหละ นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ; ดังนี้ แล.

- สกท. ที. ๑๕/๒๒/๓๐-๓๑.

ที่เทียว นอกโลก

พวกเทวดาทั้งหลาย ทั้งในชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้น
 ดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นวสวัตตี ล้วนแต่ถูกผูกมัดรัดรั้ง
 อยู่ด้วยเครื่องผูกคือ กามคุณ, ต้องกลับไปสู่อำนาจของมารอีก.
 โลกทั้งปวงร้อนเปรี้ยว. โลกทั้งปวงควั่นกลุ้ม. โลกทั้งปวง
 ลุกโพล่งๆ, โลกทั้งปวงไหวโยกเยกอยู่. ที่ใด มีมารไปไม่ถึง
 ที่นั่นไม่หวั่นไหว ที่นั่น ไม่โยกเยก ที่นั่น ไม่ใช่ที่เทียวของ
 บุดูชน. มารเอย, ใจเรายินดีในที่นั่นเสียแล้ว.

- สกท. ที. ๑๕/๑๕๕/๕๔๔.

(ข้อความนี้ เป็นเถรีภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต).

สิ่งที่ไม่ปรุง

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อวิชาของภิกษุสะอาดไป วิชาเกิดขึ้นแล้ว;
 เชนั้น เพราะอวิชาจางหายไป เพราะวิชาเกิดขึ้นแทน ย่อมไม่ปรุงเครื่อง
 ปรุงอันเป็นบุญนั้นเทียว, ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุงอันมิใช่บุญ, ย่อมไม่ปรุงเครื่อง
 ปรุงอันเป็นอนณฺหา. เชนั้น เมื่อไม่ปรุง เมื่อไม่ก่อ ย่อมไม่ถือนั่นสิ่งไรๆ

ในโลก. เมื่อไม่ถื้อมัน ย่อมไม่เสียวสะดุ้ง. เมื่อไม่เสียวสะดุ้ง ย่อม
 ปรีนิพพาน. เธอ นั้น ย่อมรู้ซัคว่า “ชาติสิ้นสุดแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
 กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นเช่นนี้มีได้มีอีก”
 ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๕๕/๑๕๒.

“สิ่งนั้น” หาพบในกายนี้

(เรื่องควารดูประกอบในพ.โอ. หน้า ๔๐๘)

“แน่ะเธอ ! ที่สุดโลก แห่งใด อันสัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่
 อุบัติ ; เราไม่กล่าวว่ใคร ๆ อาจรู้ อาจเห็น อาจถึง ที่สุดแห่งโลกนั้น ด้วยการไป.

“แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่ยังประกอบด้วย
 สัญญาและใจนี้เอง, เราได้บัญญัติโลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิท
 ไม่เหลือของโลก, และทางดำเนินให้ถึงความดับสนิทไม่เหลือของโลก ไว้”
 ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๖๒/๔๕.

อาณาจักรแห่งโลกอุดร

ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่อาจเข้าไปอยู่ในที่ใด ; ในที่นั้นดาวศุกร์
 ทั้งหลาย ย่อมไม่ส่องแสง ; ในที่นั้น, ดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ ;
 ในที่นั้น, ดวงจันทร์ก็ไม่ส่องแสง ; แต่ความมืด ก็มีได้มีอยู่,
 ในที่นั้น.

ในกาลใด, มุนี ผู้ตั้งหน้าปฏิบัติ ได้รู้แจ่มแจ้ง (ในสิ่งที่กล่าวนี้) ด้วยตนเอง ด้วยความรู้; ในกาลนั้น, มุนีนั้น ย่อมพ้นไปจากรูป ย่อมพ้นไปจากอรูปรูป, ย่อมพ้นไปจากสุขและทุกข์ โดยสิ้นเชิง, ดังนี้แล.

- อ. พ. ๒๕/๘๕/๕๐.

เมื่อ “เธอ” ไม่มี !

พาหิยะ ! เมื่อใดเธอเห็นรูปแล้ว สักว่าเห็น, ได้ฟังเสียงแล้วสักว่าฟัง, ได้กลิ่น, ลิ้มรส, สัมผัสทางผิวกาย, ก็สักว่า คม ลิ้ม สัมผัส, ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ ก็สักว่า ได้รู้แจ้ง แล้ว; เมื่อนั้น “เธอ” จักไม่มี. เมื่อใด “เธอ” ไม่มี; เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้, ไม่ปรากฏในโลกอื่น, ไม่ปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง: นั่นแหละ คือที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อ. พ. ๒๕/๘๓/๔๕.

สิ่งที่ไม่เต็มขึ้นหรือพร่องลง

ภิกษุ ท. ! แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไปยังมหาสมุทร. น้ำฝนที่ตกจากอากาศ, ก็ไหลไปยังมหาสมุทร, แต่ความลดหรือความเต็มของมหาสมุทร ย่อมไม่ปรากฏ (แก่ตา) ฉันทใด; ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมากย่อมปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ แต่ความลดหรือความเต็มขึ้นของนิพพานธาตุนั้น ก็ไม่ปรากฏ เพราะเหตุฉนั้น ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ ความลดหรือความเต็มของนิพพานธาตุ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะเหตุ^{นั้น} ; นั้น ก็เป็นความประหลาดมหัศจรรย์ข้อหนึ่ง ในธรรมวินัยนี้.

- อ. พ. ๒๕/๑๕๓/๑๑๘.

ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง

ภิกษุ ท. ! “สิ่ง” สิ่งนั้นมีอยู่, เป็นสิ่งซึ่งในนั้นไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม, ไม่ใช่อากาศอันจุายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจุายตนะ ไม่ใช่อาภิญญัญจุายตนะ ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนะ, ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น, ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในกรณีอันเกี่ยวกับ “สิ่ง” สิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามีกรรม, ไม่กล่าวว่ามีการไป, ไม่กล่าวว่ามีการหยุด, ไม่กล่าวว่ามีการจติ, ไม่กล่าวว่ามีการเกิดขึ้น. สิ่งนั้นมีได้ตั้งอยู่, สิ่งนั้นมีได้เป็นไป และสิ่งนั้นมีไช้อารมณ์; นั่นแหละคือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ. (เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๑๕, ๔๓๘, ๔๔๘, ๔๖๓ ; ในพ.โอ.หน้า ๓๕๕, ๔๖๒ ; ในปฏิจ.โอหน้า ๔๒๑, ๖๑๖, ๖๒๘, ๖๓๑, ๖๓๕, ๖๕๕, ๖๕๕)

- อ. พ. ๒๕/๒๐๖/๑๕๘.

ที่สุดแห่งทุกข์

เมื่อสันดานยังเป็นสิ่งที่ค้นหาและทวิภูจิสัยอยู่ได้, ความหวั่นไหวก็ยังมีอยู่. เมื่อสันดานเป็นสิ่งที่ค้นหาและทวิภูจิสัยไม่อาศัยอยู่ได้ ความหวั่นไหวก็ไม่อาจมี. เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ความรำบับแห่งจิตย่อมมี; เมื่อความรำบับแห่งจิตมี ความน้อมไปทางใดทางหนึ่งของจิตย่อมไม่มี; เมื่อความน้อมไปทางใด

ทางหนึ่งของจิตไม่มี การมาการไปก็ไม่มี; เมื่อการมาการไปไม่มี การจุติและการเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มี. เมื่อการจุติและการเกิดขึ้นใหม่ไม่มี ก็ไม่มีการปรากฏในโลกนี้ ไม่มีการปรากฏในโลกอื่น ไม่มีการปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง: นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์ละ.

- อ. พุ. ๒๕/๒๐๘/๑๖๑.

สิ่งนั้นมีแน่!

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกกระทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั้นมีอยู่. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า สิ่งที่มีได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซ้, ความรอดออกไปได้ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏเลย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกกระทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั้นเอง จึงได้มีความรอดออกไปได้ ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง, ปรากฏอยู่.

- อ. พุ. ๒๕/๒๐๘/๑๖๐.

ธรรมที่ชื่อว่า “นิพพาน”

นั่น สงบจริง! นั่น ประณีตจริง!

ที่นี้เอง เป็นที่สงบสังขารทั้งปวง, เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง, เป็นที่สิ้นตัณหา, เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส. นี่คือนิพพาน แล.

- นวก. อ. ๒๓/๔๓๕/๒๔๐.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๔๔/๒๑๔.

ความไม่กังวล ความไม่ถือมั่น นั่นแล คือ ธรรมอันเป็นเกาะ
ไม่มีธรรมอื่นอีก. เรากล่าวธรรมนั้นว่า “นิพพาน” เป็นที่หมดสิ้น
แห่งขราและมรณะ แล.

- สุกต. ปุ. ๒๕/๕๔๔/๔๓๔.

เพราะละตัณหาได้ขาด ท่านกล่าวว่า “นิพพาน”

- สุกต. ปุ. ๒๕/๕๔๓/๔๓๓. - จุฬน. ปุ. ๓๐/๒๑๖/๔๕๔.

ความดับด้วย ความจางคลายโดยไม่เหลือ เพราะความสิ้นไป
แห่งตัณหาทั้งหลาย ด้วยประการทั้งปวง เป็น นิพพาน.

- อ. ปุ. ๒๕/๑๒๒/๘๔.

ผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยม.

- ท. ปุ. ๒๕/๔๐/๒๔.

นิพพานธาตุ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่พระองค์ทรงเรียกอยู่ว่า ‘ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ, เป็นที่กำจัด
โทสะ, เป็นที่กำจัดโมหะ’ ดังนี้, คำว่า ‘ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ, เป็นที่กำจัดโทสะ, เป็นที่กำจัด
โมหะ’ นี้เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของอะไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! คำว่า “ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ (ราควินโย) เป็นที่กำจัด
โทสะ เป็นที่กำจัดโมหะ” นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของนิพพานธาตุ;
เรียกว่าเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย แล.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๑๐/๓๑.

ลักษณะแห่งนิพพานธาตุสองชนิด

ภิกษุ ท.! นิพพานธาตุมี ๒ อย่าง, สองอย่างเหล่าไหนเล่า?
สองอย่างคือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของ
ตนแล้ว มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดให้อยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว
เพราะรู้โดยชอบ. **อินทรีย์ห้าของเธอยังตั้งอยู่ เพราะเป็นอินทรีย์ที่ยัง
ไม่ถูกกำจัด เธอยอมสวຍอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่เป็นที่ชอบใจ
บ้าง ให้รู้สึกสุขและทุกข์บ้าง.** ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่ง
โทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของเธอ อันใด, ภิกษุ ท.! อันนั้นแหละ เรา
เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

ข. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! ก็ **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของ
ตนแล้ว มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดอยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้
โดยชอบ. ภิกษุ ท.! **เวทนาทั้งหลายทั้งปวงของเธอ อันเธอไม่
ผลิตผลิตแล้ว จักดับเย็นในโลกรนี้เอง.** ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เราเรียก
ว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.** (เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๔๕, ๗๖๔)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตรนี้ มีว่า :-)

นิพพานธาตุ อันพระผู้มีพระภาคผู้มีจักขุ ผู้อันค้นหาและทิจญ์
ไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ ได้ประกาศไว้แล้ว มีอยู่ ๒ อย่าง เหล่านี้คือ
นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง (มี) เพราะความสิ้นไปแห่งภวนตติ เป็นไป
ในทิจญ์ธรรมนี้ (อิช ทิจญ์ธมฺมิกา) ยังมีอุปาทิเหลือ, และนิพพาน-
ธาตุ (อีกอย่างหนึ่ง) ไม่มีอุปาทิเหลือ เป็นไปในกาลเบื้องหน้า
(สมุปรายิกา) เป็นที่ดับแห่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

บุคคลเหล่าใด รู้ทั่วถึงแล้วซึ่งนิพพานธาตุสองอย่างนั้นอันเป็น
อสังขตบท เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นพิเศษแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งภ-
วตติ; บุคคลเหล่านั้น ยินดีแล้ว ในความสิ้นไป (แห่งทุกข์) เพราะ
การถึงทับซึ่งธรรมอันเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละแล้วซึ่งภพทั้งปวง, ดังนี้.

เนื้อความแม่นี้ เป็นเนื้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้, ดังนี้.

(ถ้อยคำในพาคัยบาลี มีดังต่อไปนี้ :-)

เทว อีมา จกฺขุมตา ปกาลิตา
นิพฺพานธาตุ อนิสฺสิตฺเตน ตาทินา
เอกา หิ ธาตุ อิช ทิจฺญ์ธมฺมิกา
สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิเสสา ปน สมุปรายิกา
ยมฺหิ นิสฺรุชฺฌนฺตฺติ ภวานิ สพฺพโส.
เย เอตทญฺญาย ปทํ อสงฺขตํ
วิมฺุตฺตจิตฺตฺตา ภวเนตฺติสงฺขยา

เต ชมมสाराธิคมกฺขเย รตา ปหฺสฺส เต สพฺพภวานิ ตาทิโนติ.

อยมปิ อตุโถ วตุโต ภควตา อิติ เม สุตฺนติ.

- อิติว. พุ. ๒๕/๒๕๘-๒๕๙/๒๒๒.

(นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ เป็นนิพพานธาตุสำหรับพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ทั้งสองชนิด หากแต่ผู้บรรลุนิพพานธาตุชนิดสอุปาทิเสสนั้น ระบบแห่งความรู้สึกทางอินทรีย์ห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของท่าน ยังไม่ถูกกำจัดโดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจนิพพานธาตุนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์สำหรับจะรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ยังเหลืออยู่ จึงเรียกว่า **สอุปาทิเสส - มีอุปาทิเหลืออยู่** นั่นคือดังข้อความข้อ ก. ; ส่วนพระอรหันต์จำพวกหลังนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์ของอินทรีย์ทั้งห้า ถูกนิพพานธาตุอย่างที่สองกำจัดแล้วสิ้นเชิง เวทนาของท่านจึงเย็นสนิท ไม่รู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ จึงเรียกว่า **อนุปาทิเสส - ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่** ดังข้อความที่กล่าวแล้วในข้อ ข. หากใช้ต้องทำลายขั้นถึงมรณภาพไปไม่ เพราะบาปมีอยู่อย่างชัดเจนว่า เวทนาเหล่านั้นดับเย็น (คือไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์) ในอรรถภาพนี้หรือในโลกนี้เอง.

การที่มีผู้เข้าใจไปว่า นิพพานธาตุอย่างแรกเป็นของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานธาตุอย่างหลังเป็นของพระอรหันต์ผู้ถึงแก่มรณภาพแล้วดั่งนี้ นั่น คงจะเนื่องจากความเข้าใจผิดต่อคำบาลีสองคำ ในคาถาผนวกท้ายสูตรนั่นเอง คือคำว่า *สมฺปรายิกา* ซึ่งแปลกันว่า *โลกหน้า* หรือ *ต่อตายแล้ว* ซึ่งที่แท้แปลว่า *ในเวลาถัด ๆ ไป* ก็ได้, ส่วนคำว่า *ทิฏฐชฺมมิกา* มีความหมายว่า *ทันทีทันใดที่เหตุการณ์นั้น ๆ ได้เกิดขึ้นแล้ว* ไม่จำเป็นจะต้องระบุว่าในชาตินี้ภพนี้เสมอไป.

ผู้รวบรวมมีความเห็นว่า นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ มีสำหรับพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างกันเพียงแต่ว่า พวกแรกนั้น อินทรีย์ยังรู้สึกต่อสุขและทุกข์ แม้จะไม่มี ความยึดถือในเวทนานั้น, ส่วนพวกหลังนั้นไม่มีความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์ จึงกล่าวว่าเวทนาเป็นของเย็น ในอรรถภาพนี้ หรือในโลกนี้. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร ผู้ศึกษาจงพิจารณาตนเองเถิด).

อสังขตลักษณะ ๓ อย่าง

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๕๐๒ และในพ.โอ.หน้า ๓๕๕, ๔๖๒)

ภิกษุ ท. ! **สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓ อย่าง** เหล่านี้ มีอยู่.

สามอย่างอย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

๑. มีการเกิดปรากฏ (อุปปาโท ปญฺญาตติ);
๒. มีการเสื่อมปรากฏ (วโย ปญฺญาตติ);
๓. เมื่อตั้งอยู่ ก็มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ (ฐิตสฺส อณฺณตฺตํ ปญฺญาตติ).

ภิกษุ ท. ! สามอย่างเหล่านี้แล คือสังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม.

ภิกษุ ท. ! **อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ อย่าง** เหล่านี้ มีอยู่.

สามอย่างอย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

๑. ไม่ปรากฏมีการเกิด (น อุปปาโท ปญฺญาตติ);
๒. ไม่ปรากฏมีการเสื่อม (น วโย ปญฺญาตติ);
๓. เมื่อตั้งอยู่ ก็ไม่มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ (น ฐิตสฺส อณฺณตฺตํ ปญฺญาตติ).

ภิกษุ ท. ! สามอย่างเหล่านี้แล คืออสังขตลักษณะของอสังขตธรรม.

- ติก. อ. ๒๐/๑๕๒/๔๘๖-๔๘๗.

ความดับเย็นของเวทนามีได้ แม้ในทิฏฐุธรรมนี้

วปปะ ! เมื่อภิกษุมีจิตหลุดพ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว **สตตวิหาร-**
ธรรม° ทั้งหลาย ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงดับแล้ว : ภิกษุนั้นเห็น

๑. สตตวิหารธรรม ในที่นี้ หมายความว่า มีสติสัมปชัญญะติดต่อกันไป ในการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เกิดยินดียินร้ายขึ้นมาได้ อย่างติดต่อกัน ไม่มีเวลาเหลือ. เมื่อมีสติควบคุมสิ่งทั้งหกนี้ไว้ได้ อย่างติดต่อกันเช่นนี้ การเป็นอยู่อย่างนี้ ก็เรียกได้ว่า “สตตวิหารธรรม ๖ ประการ”.

รูปด้วยจักขุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ
อยู่; ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว; รู้สึกลิ้นด้วยฆานะแล้ว; ลิ้มรส
ด้วยชีวหาแล้ว; ถูกต้องสัมผัสผิวนั่ง ด้วยผิกายแล้ว; รู้สึก
ธรรมารมณ์ด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ
สัมปชัญญะอยู่. ภิกษุ นั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุครอบอยู่ ย่อมรู้ซัดว่า
เราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุครอบอยู่; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุ
ครอบอยู่ ย่อมรู้ซัดว่าเราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุครอบอยู่; เธอย่อมรู้ซัดว่า
“เวทนาทั้งปวง อันเราไม่ผลิตผลิตแล้ว จักเป็นของเย็นในอัทภาพนี้”
นั้นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย
ดังนี้.

วูปะ! เปรียบเหมือนเงาย่อมปรากฏเพราะอาศัยเสาสดมภ์ (อณูชะ).
ลำดับนั้น บุรุษถือเอามาซึ่งจอบและตะกร้า เขาตัดซึ่งเสานั้นที่โคน, ครั้นตัด
ที่โคนแล้ว ฟิงขุด, ครั้นขุดแล้ว ฟิงรื้อซึ่งรากทั้งหลาย ไม่ให้เหลือแม้ที่สุด
สักแต่ว่าเท่าต้นแฝก. บุรุษนั้น ฟิงตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่;
ครั้นตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่แล้ว ฟิงผ่า; ครั้นผ่าแล้ว ฟิงจัก
ให้เป็นซีกเล็ก ๆ; ครั้นจักให้เป็นซีกเล็ก ๆ แล้ว ฟิงฝังให้แห้งในลมและแดด;
ครั้นฝังให้แห้งในลมและแดดแล้ว ฟิงเผาด้วยไฟ; ครั้นเผาด้วยไฟแล้ว ฟิงทำให้
เป็นผงเถ้าถ่าน; ครั้นทำให้เป็นผงเถ้าถ่านแล้ว ฟิงโปรยไปในกระแสดมอัน
พัดจัก หรือว่าฟิงให้ลอยไปในกระแสดมอันเขียวแห่งแม่น้ำ. วูปะ! เงาอันใด
ที่อาศัยเสาสดมภ์, เงาอันนั้นย่อมถึงซึ่งความมีมูลเหตุอันขาดแล้ว ถูกกระทำให้
เหมือนตาลมีขั้วยอดอันคั่วจน กระทำให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป

๑. การดับเย็นแห่งเวทนาในอัทภาพนี้ มีอธิบายอีกในหัวข้อว่า “การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสามแล้วดับเย็น”
ที่หน้า ๓๘๓ แห่งหนังสือนี้.

เป็นธรรมดา, นี่ฉันใด ;

ว้ปะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ เมื่อภิกษุจิตหลุดพ้นโดยชอบ
 อย่างนี้แล้ว สตตวิหารธรรม ท. ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงทับแล้ว :
 ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่เป็นผู้จิตใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา
 มีสติสัมปชัญญะอยู่ ; ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว....; รู้สึกกลิ้นด้วยฆานะแล้ว
; ลิ้มรส ด้วยชีวหาแล้ว; ถูกต้องสัมผัสผิวหนังด้วยกายะแล้ว;
 รู้สึกรัชมารมณ์ด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้จิตใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา
 มีสติสัมปชัญญะอยู่. ภิกษุนั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุครอบอยู่
 ย่อมรู้ซ้คว้า เราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุครอบอยู่; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามี
 ชีวิตเป็นที่สุครอบอยู่ ย่อมรู้ซ้คว้า เราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุครอบอยู่;
 เธอย่อมรู้ซ้คว้า “เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพติดเพตินแล้ว จักเป็น
 ของเย็นในอัตภาพนี้นั้นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตก
 ทำลายแห่งกาย” ดังนี้.

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๖๕/๑๕๕.

นิพพานคือ วิราคธรรม

ภิกษุ ท. ! สังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี มีประมาณเท่าใด,
 วิราคธรรม เรากล่าวว่า เป็นยอดของสังขตธรรม และอสังขตธรรมเหล่านั้น
 ทั้งหมด. วิราคธรรมนั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นที่สร้างแห่งความเมา, เป็นที่ขจัด
 ความกระหาย, เป็นที่ถอนความอาลัย, เป็นที่ตัดวัฏฏะ (วน), เป็นที่สิ้นตัณหา,
 เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส, นี้แลคือ นิพพาน.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๒๕๘/๒๓๐.

ไวยากรณ์ของนิพพาน

(๓๒ คำ)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **นิพพาน** แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท. ! นิพพาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า นิพพาน.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๑

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อสังขตะ** (สิ่งที่ไม่ถูกอะไรปรุงแต่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท. ! อสังขตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อสังขตะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๖๓๔.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนตะ** (สิ่งซึ่งอะไร ๆ น้อมไปไม่ได้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท. ! อนตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนตะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๐.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนาสวะ** (สิ่งที่ไม่มื่อาสวะ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนาสวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนาสวะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๑.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **สัจจะ** (ของจริง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สัจจะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า สัจจะ

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๒.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ปาระ** (ฝั่งนอก) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ปาระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ปาระ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๓๒๓.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **นิปฺณะ** (ของละเอียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! นิปฺณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปฺณะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๓๒๔.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **สุทฺตทสะ** (ของเห็นได้ยากอย่างยิ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สุทฺตทสะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทฺตทสะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๓๒๕.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อชฺชชระ** (ของที่ไม่คร่ำคร่า) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น

ภิกษุ ท. ! อชฺชชระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อชัชชระ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๖.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ฐวะ** (ของยังยืน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ฐวะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ฐวะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๗.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อปโลกนิชะ** (เป่าที่หมาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อปโลกนิชะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อปโลกนิชะ

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๐/๗๒๘.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนิทัสสนะ** (สิ่งที่ไม่แสดงตัว) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนิทัสสนะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนิทัสสนะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๒๘.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **นิปปปัญจะ** (สิ่งที่ไม่ถ่วงไว้ในโลกนี้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! นิปปปัญจะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปปปัญจะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๐.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **สันตะ** (สิ่งสงบระงับ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สันตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า สันตะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๑.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อมตะ** (สิ่งไม่ตาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อมตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อมตะ

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๗๓๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง ปณิตะ (สิ่งประณีต) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปณิตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปณิตะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๗๓๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง สิวะ (สิ่งที่เย็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สิวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สิวะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๗๓๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง เขมมะ (ที่เกษม) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! เขมมะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า เงามะ

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๕.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ตัณ्हักขะ** (ที่สิ้นตัณหา) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ตัณ्हักขะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ตัณ्हักขะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๖.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อัจฉริยะ** (สิ่งนำอัครรย์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อัจฉริยะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อัจฉริยะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๗.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อัพภูตะ** (สิ่งที่ไม่มีไม่เป็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อัพภูตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อัပ္ภุตะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๑/๓๓๘.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง อนีติกะ (สิ่งที่ไม่มีเสนียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนีติกะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๓๙.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง อนีติกัมมะ (ธรรมที่ไม่เสนียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนีติกัมมะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกัมมะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๐.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง อัပ္ยาปัชณะ (สิ่งที่ไม่เบียดเบียนสัตว์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อัပ္ยาปัชณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อัปยาปัชณะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๒.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **วิราคะ** (ที่คล้ายกำหนด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! วิราคะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า วิราคะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๓.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **สุทธิ** (สิ่งบริสุทธิ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สุทธิ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทธิ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๔.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **มุตติ** (ความพ้น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! มุตติ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า มุตติ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๕.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนาลยะ** (สิ่งที่ไม่เป็นอาลัย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนาลยะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนาลยะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๔๖.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ทีปะ** (เกาะที่พื้นน้ำ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ทีปะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ทีปะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๓๕๓.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **เลณะ** (ที่ซ่อน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! เลณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า เณณะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๒/๗๔๘.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ตาณะ** (ที่ป้องกัน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ตาณะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ตาณะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๓/๗๔๙.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **สรณะ** (ที่พึ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สรณะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า สรณะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๓/๗๕๐.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **ปรายนะ** (ที่สุดทาง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปราณนะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปราณนะ.

- สพท. ตี. ๑๘/๔๕๓/๓๕๑.

นิพพานอริยจนะ

[คำว่า “นิพพาน” ในข้อความในสูตรอื่น ๆ เป็นอันมาก ได้ทรงแสดงไว้ด้วยอริยจนะ คือคำแทนชื่อต่าง ๆ กัน และมีเรื่องที่จะพึงศึกษาและปฏิบัติอย่างเดียวกัน คือทรงแสดงไว้ด้วยคำว่า :-

- อสังขตะ (ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้)
- อนตะ (ธรรมที่ไม่โน้มไปในสิ่งใด หรือสิ่งใดโน้มไปไม่ได้)
- อนาสวะ (ไม่มีอาสวะอันเป็นสิ่งเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง)
- สัจจะ (ของจริงเพียงสิ่งเดียว ไม่มีสิ่งที่สองเทียบ)
- ปาระ (ฝั่งนอกที่กิเลสและทุกข์ตามไปไม่ถึง)
- นิปุณะ (สิ่งละเอียดอ่อนสำหรับการศึกษาและปฏิบัติ ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า)
- สุทุกทสะ (อันผู้ไม่สิ้นอาสวะเห็นได้ยากที่สุด)
- อชัชชระ (ไม่มีความคร่ำคร่าลงโดยประการทั้งปวง)
- ฐวะ (ยังยืนมั่นคงไม่แปรผัน)
- อปโลกินะ (เป็นที่จ้องมองแห่งสัตว์เพื่อการบรรลุถึง)
- อนิทัสสนะ (ไม่มีการแสดงออกทางวัตถุ หรือทางตา; ผู้อื่นพลอยเห็นด้วยไม่ได้)
- นิปปปัญจะ (ไม่มีเครื่องกีดกันให้เนินช้าเพราะว่างจากกิเลส)

สันตะ	(สงบระงับจากการปรุงแต่งเสียดแทงเผาผลาญ)
อมตะ	(ไม่ตายเพราะไม่มีการเกิด เพราะไม่อยู่ในอำนาจเหตุปัจจัย)
ปณีตะ	(ประณีตละเอียด เพราะพ้นไปจากความเป็นรูปธรรมและนามธรรม)
สิวะ	(สงบเย็นเพราะไม่มีไฟกิเลสและไฟทุกข์)
เขมมะ	(เกษมจากสิ่งรบกวนทุกชนิด)
ตัณห์กายะ	(เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา หรือภาวะสิ้นสุดแห่งตัณหา)
อัจจริยะ	(นำอศจรรย ไม่มีสิ่งใดนำอศจรรยเท่า)
อัทภุตะ	(สิ่งที่ไม่มีไม่เป็นควรรนำมาบอกกล่าวในฐานะสิ่งที่ไม่เคยบอกกล่าว)
อนีติกะ	(ไม่มีเสนียดจัญไร เพราะพ้นดีพ้นชั่ว)
อนีติกัมมะ	(มีปกติภาวะไม่มีเสนียดจัญไรเป็นธรรมดา)
อัปฺยาปฺชณะ	(ไม่มีความเบียดเบียนเป็นสภาวะ)
วิราคะ	(ไม่มีความข้อมติดในสิ่งใด มีแต่จะทำให้คลายออก)
สุทฺธิ	(บริสุทธิ์หมดจด เพราะไม่มีที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง)
มุตฺติ	(เป็นความปล่อยความหลุดจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน)
อนาลยะ	(ไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งกิเลสและความทุกข์)
ทีปะ	(เป็นดวงประทีปที่ฟุ้งของสัตว์ผู้ตกจมอยู่ในความมืดคืออวิชชา)
เลณะ	(เป็นเสมือนที่หลบซ่อนจากภัยของสัตว์ผู้หนีภัย)
ตาณะ	(เป็นเสมือนที่ด่านทานของสัตว์ผู้แสวงหาที่ด่านทานข้าศึกศัตรู)
สรณะ	(เป็นที่เล่นไปสู่แห่งจิตที่รู้สึกรู้ว่ามีภัยต้องการที่พึ่ง)
ปรายณะ	(เป็นเป้าหมายในเบื้องหน้าแห่งสัตว์ผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะ).

คำแทนชื่อกันและกันชนิดนี้ ในบาลีท่านเรียกว่า อธิวจนะ ในที่นี้เป็นอธิวจนะของคำว่า นิพพาน].

ยถายและยถารอกความเกิด - แก่ - ตาย

ภิกษุ ท.! แพทย์ทั้งหลาย ย่อมให้ยถายเพื่อกำจัดโรค ที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ยถายชนิดนั้น มีอยู่ มิใช่ไม่มี แต่ว่ายถายชนิดนั้น บางทีก็มีผล บางทีก็ไม่มีผล.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ยถายอันเป็นอริยะ (อริยวิเรจน) อันเป็นยถายมีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล อันเป็นยถายซึ่งอาศัยแล้วสัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

ภิกษุ ท.! ยถายอันเป็นอริยะ อันให้ผลโดยส่วนเดียว ไม่มีเสียผลเลย อันสัตว์อาศัยแล้ว จักพ้นจากชาติ ฯลฯ ใต้นั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! มิจฉาทิฏฐิ อัน สัมมาทิฏฐิกบุคคลระบายออกได้แล้ว; กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอนเกเกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเหล่าใด บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนเกที่มีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! มิจนัสังกัปปะ อ้น ผู้มีสัมมาสังกัปปะระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาวาจา อ้น ผู้มีสัมมาวาจาระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนากัมมันตะ อ้น ผู้มีสัมมากัมมันตะระบายออกได้
แล้ว ... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาอาชีวะะ อ้น ผู้มีสัมมาอาชีวะะระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาวายามะ อ้น ผู้มีสัมมาวายามะระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาสติ อ้น ผู้มีสัมมาสติระบายออกได้แล้ว ...
๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาสมาธิ อ้น ผู้มีสัมมาสมาธิระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจญาณะะ อ้น ผู้มีสัมมาญาณะะระบายออกได้แล้ว
... ๑ล๑ ...

ภิกษุ ท. ! มิจนาวิมุตติ อ้น ผู้มีสัมมาวิมุตติระบายออกได้แล้ว ;
กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอนเกเกิดขึ้นเพราะมิจนาวิมุตติเป็นปัจจัยเหล่าใด
บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนเก
ที่มีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! นี่แล ยถายันเป็นอริยะ (รวม ๑๐ ประการ) อันเป็นยถายัน มีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล อันเป็นยถายันซึ่งอาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๓๓/๑๐๘.

[ธรรมสิบประการ ซึ่งในสูตรข้างบนนี้ตรัสเรียกว่า ยถายัน (วิเรจัน) : ส่วนในสูตรถัดไปทรงเรียกว่า ยถาสารอกีห้อาเจียน (วมน) ; มีข้อความเหมือนกันทุกประการ.

ในสูตรถัดไปอีก ตรัสเรียกธรรมสิบประการนั้น ว่า มนต์เครื่องปิดเป่า (นิทฺธมน) สามารถปิดเป่าบาปอกุศลให้สิ้นไป และให้ธรรมที่เป็นกุศลถึงพร้อม แต่ไม่มีกล่าวถึงกับว่า สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด เป็นต้น ; ผู้ทำการเสกเป่าพึงพิจารณาเถิด.

ในสูตรอื่นอีก (๒๔/๒๓๑/๑๐๗) ตรัสเรียกธรรมสิบประการในข้อความข้างบนนี้ว่า นำชำระกระดูกให้บริสุทธิ์ (โรวณ) ตามประเพณีชาวบ้านที่เขาทำกันอยู่อย่างเป็นพิธีต้องมาแต่โบราณ แต่นำชำระที่เป็นอริยะนี้สามารถชำระบาปอกุศลให้สิ้นไป ทำกุศลให้ถึงพร้อม และเป็นไปเพื่อรู้อย่างพร้อม เพื่อนิพพาน และเมื่อสัตว์อาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิดเป็นต้น].

ธรรมเป็นเครื่องถอนอัสมิมานะในปัจจุบัน

ภิกษุ ท. ! นี่เป็นสิ่งที่หวังได้ สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี (กลฺยาณมิตรุต) มีสหายดี (กลฺยาณสหาย) มีพวกพ้องดี (กลฺยาณสมฺปวงฺก) คือ จักเป็นผู้มีศีล

สำรวจด้วยการสำรวจในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปกติเห็น เป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อยู่;

ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้อง ดี; กล่าวคือ กถาเป็นเครื่องชูก่กลาอย่างยิ่ง เป็นธรรมเครื่องสบายแก่การเปิดโล่ง แห่งจิต ได้แก่แก้ปัญจกถา (เรื่องปรารถนาห้อย) สันตุฏฐิกถา (เรื่องสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงบ) อสังสัคคกถา (เรื่องไม่คลุกคลี) วิชยารัมภกถา (เรื่องมีความเพียร) สีลกถา (เรื่องศีล) สมานิกถา (เรื่องสมาธิ) ปัญญาถา (เรื่องปัญญา) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) วิมุตติ- ญาณทัสสนกถา (เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ), เธอ **จักเป็นผู้ที่ได้โดยง่าย ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งกถาเช่นนี้;**

(เรื่องควรดูประกอบเกี่ยวกับวิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะในปฏิจ. โอ. หน้า ๖๑๖, ๖๓๕),

ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้อง ดี; กล่าวคือ **จักเป็นผู้ที่มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว** เพื่อการละซึ่งอกุศลธรรม ทั้งหลาย เพื่อการถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย มีกำลัง (จิต) มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย;

ภิกษุ ท. ! นี่เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้อง ดี; กล่าวคือ **จักเป็นผู้มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาเครื่องให้รู้ซึ่งความเกิด และความดับ (อุทยตฺถคามินี) อันเป็นปัญญาที่เป็นอริยะ เป็นเครื่องเจาะแทง กิเลส ให้ถึงซึ่งสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมห้าประการ^๑ เหล่านี้แล้ว พึง
เจริญธรรม ๔ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ อสุภะ เพื่อ ละ ราคะ ;

เจริญ เมตตา เพื่อ ละ พยาบาท ;

เจริญ อานาปานสติ เพื่อ ตัดเสวซึ่ง วิตก ;

เจริญ อนิจจสัญญา เพื่อ ถอน อัสมิมานะ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุมืออนิจจสัญญา, อนัตตสัญญา ย่อมตั้งมั่น; ผู้มีอนัตต-
สัญญา ย่อมถึงการถอนเสวได้ซึ่งอัสมิมานะ คือ นิพพาน ในทิฏฐุธรรมเทียว.

- นวก. อ. ๒๓/๓๖๕/๒๐๕

(เมื่ออ่านข้อความตอนนี ผู้ศึกษาพึงระลึกถึงคำที่ตรัสว่า “ความมีมิตรดีเป็นทั้งหมด
แห่งพรหมจรรย์” ว่าเป็นไปได้อย่างไรและดูเรื่องประกอบในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๔๔๓ แสดง
ความหมายเชิงลึกของกัลยาณมิตรคือมีมรรค ๘ เป็นกัลยาณมิตร)

สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีหังการะมมังการะมานานุสัย

(เรื่องคารุประกอบในเล่มนี้ หน้า ๖๐๘, ๖๓๕)

พระอานนท์ ได้ทูลถามว่า “มียู่หรือหนอ พระเจ้าข้า! การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่มีผลคือ
ไม่มีหังการะมมังการะมานานุสัย ในกายอันมีวิญญาณนี้ด้วย, ไม่มีหังการะมมังการะมานานุสัย ใน
นิมิตทั้งปวงในกายนอกด้วย, และเธอนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอัน
ไม่มีหังการะมมังการะมานานุสัย ด้วย, พระเจ้าข้า!”

๑. คำว่า ๕ ประการ ในที่นี้ นับรวมทั้งความมีมิตรดี พวกพ้องดี เข้าด้วยอีกประการหนึ่ง; ดูข้อความอันชัดเจนที่หัวข้อ
ว่า “วิธีบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด” ที่หน้า ๘๐๔ แห่งหนังสือนี้.

อานนท์! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่ เป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ความเพ่งเฉพาะของภิกษุในกรณีนี้ มีอยู่อย่างนี้ว่า “นั่น สงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขาร ทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่ลึ้นไปแห่งตัณหา เป็นความ จางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน (เย็น)” ดังนี้.

อานนท์! อย่างนี้แล การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่มีผล คือ ไม่มีมือหัง-
การะมมังการะมานานุสสัย ในกายอันมีวิญญูณนี้ ด้วย, ไม่มีมือหังการะมมังการะ-
มานานุสสัย ในนิมิตทั้งปวงในภายนอกด้วย, และเธอนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่ง
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีมือหังการะมมังการะมานานุสสัย ด้วย.

อานนท์! ข้อนี้เรากล่าวอาศัยคำกล่าว ในการตอบปัญหาแก่ปุณณก-
มาณพ ในปารายนสมาคม ว่า :-

“ท่านผู้ใด พิจารณาเห็นแล้ว ซึ่งสภาพยิ่งและหย่อน
ในโลก (ว่าเป็นของว่างเสมอกัน) ไม่มี ความหวั่นไหวไปใน
อารมณ์ไหน ๆ ในโลกเลย, เป็นผู้รำบสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้ง
ก่ลุ่มเหมือนควัน ไม่มี ความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่
หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้น เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่ง
ความเกิดและความแก่” ดังนี้แล.

(ข้อความแห่งคาถาข้างบนนี้ คือความหมายแห่งคำว่า “ไม่มีมือหังการะมมังการะมานานุสสัย”).

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี, โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี, ทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยขันธไม่มี, สุขอื่นนอกจาก ความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี.

ความหิว เป็นเครื่องเสียบแทงอย่างยิ่ง, สัจจารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง; เมื่อรู้ความข้อนั้น ตามที่เป็นจริงแล้ว ดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง.

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง, ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง, ความคุ้นเคยกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง.

- ธ. พุ. ๒๕/๔๒/๒๕.

นิพพานเห็นได้ยากยิ่ง

ขึ้นชื่อว่า นิพพาน อันบุคคลเห็นได้ยาก, ไม่มีค้นหาเครื่องน้อมไป. เพราะวานิพพานนั้น เป็นธรรมชาติจริงแท้, อันบุคคลเห็นไม่ได้ง่ายเลย. ค้นหา อันเราแทงตลอดแล้ว เพราะเรารู้ที่อยู่ เห็นอยู่ จึงไม่มีกิเลสเครื่องกังวล, ดังนี้แล.

- อ. พุ. ๒๕/๒๐๗/๑๕๕.

พอนิพพานธรรมปรากฏก็หมดสงสัย

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของผู้ปฏิบัติ

เพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่งกรรมพร้อม
ทั้งเหตุ แล.

- อ. ปุ. ๒๕/๓๔/๓๘

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อ
หมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวง
ของผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่ง
ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย แล.

- อ. ปุ. ๒๕/๓๔/๓๙.

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อ
หมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป
ย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ตั้งอยู่ ดูกว้างอาทิตยอุทัย
กำจัดมืด ส่องอากาศให้สว่าง ฉะนั้นแล.

- อ. ปุ. ๒๕/๓๖/๔๐.

นิพพานเป็นที่มุงแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก

ภิกษุ ท. ! การแสวงหาอย่างประเสริฐ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตนเองมี ความเกิด เป็น
ธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเกิดเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่ง
นิพพาน อันไม่เกิด อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี ความแก่ เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความ
แก่เป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่แก่ อันเป็นธรรมเกษม
จากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเจ็บไข้ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมีความตายเป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความตายเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความตาย อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมีความโศกเป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความโศกเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความโศก อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมีความเศร้าหมองรอบด้านเป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเศร้าหมองรอบด้านเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเศร้าหมองรอบด้าน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท. ! แม้นี้ชื่อว่าเป็นการแสวงหาอย่างประเสริฐ แล.

- มุ. ม. ๑๒/๓๑๖/๓๑๕.

เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก

ภิกษุ ท. ! สิ่งซึ่งมิได้เกิด (อชาตัม) มิได้เป็น (อภูตัม) มิได้ถูก
อะไรทำ (อกตัม) มิได้ถูกอะไรปรุง (อสงขตัม) นั้นมีอยู่.

ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า สิ่งที่มีได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซ้ การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมีได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั่นเอง การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง จึงได้ปรากฏอยู่. (ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายที่ตรัสไว้เป็นคาถา :-)

ใครๆ ไม่ควรเพติดเพติน ต่อสิ่งซึ่งเกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ไม่ยังยืน ปรุงแต่งเพื่อชราและมรณะ เป็นรังโรค เป็นของผูกพัน มีอาหารและเนตติ (ตัณหา) เป็นแดนเกิด.

ส่วนการออกไปเสียได้จากสิ่ง (ซึ่งเกิดแล้วเป็นต้น) นั้น เป็นธรรมชาติอันสงบ ไม่เป็นวิสัยแห่งความตรึก เป็นของยังยืน ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้นพร้อม ไม่มีโสภ ปราศจากฐติ เป็นที่ควรไปถึง เป็นที่ดับแห่งสิ่งที่มีความทุกข์เป็นธรรมดา เป็นความเข้าไปสงบ ร้างบแห่งสังขารเป็นสุข, ดังนี้.

- อิติวุ. ปุ. ๒๕/๒๕๗/๒๒๑.

ไม่ถึงนิพพาน

เพราะพลัดออกนอกทางจนหลงทาง

“ก็สาวกของพระโคตมผู้เจริญ เมื่อพระโคตมกล่าวสอนพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ทุก ๆ รูป ได้ บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่งหรือ? หรือว่าไม่ได้บรรลุ?” พราหมณ์ผู้หนึ่งทูลถาม พระผู้มีพระภาค.

พราหมณ์! สาวกของเรา แม้เรากล่าวสอน พร้าสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวกที่ได้บรรลุนิพพาน อันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้ บรรล.

“พระโคตมผู้เจริญ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย, ที่พระนิพพานก็ยังตั้งอยู่, หนทาง ที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่, พระโคตมผู้ชักชวน (เพื่อดำเนินไป) ก็ยังตั้งอยู่, ทำไมน้อยพวก ที่บรรล และบางพวกไม่บรรล ?”

พราหมณ์! เราจักข้อนถามท่านในเรื่องนี้, ท่านจงตอบตามควร. ท่านเป็นผู้ชำชองในหนทางไปสู่เมืองราชคฤห์มิใช่หรือ? มีบุรุษผู้จะไปเมือง ราชคฤห์ เข้ามาหาและกล่าวกับท่านว่า “ท่านผู้เจริญ! ข้าพเจ้าปรารถนาจะไป เมืองราชคฤห์ ขอท่านจงชี้บอกทางไปเมืองราชคฤห์ แก่ข้าพเจ้าเถิด”. ดังนี้; ท่านก็จะกล่าวกะบุรุษผู้นั้นว่า “มาซิท่าน ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์ ไปได้ครู่ หนึ่งจักพบบ้านชื่อโน้น แล้วจักเห็นนิคมชื่อโน้น จักเห็นสวนและป่าอันน่าสนุก จักเห็นภูมิภาคอันน่าสนุก สระโบกขรณีอันน่าสนุก ของเมืองราชคฤห์” ดังนี้. บุรุษนั้นอันท่านพร้าบอก พร้าชี้ให้อย่างนี้ ก็ยังถือเอาทางผิด กลับหลังตรงกัน ข้ามไป, ส่วนบุรุษอีกคนหนึ่ง (อันท่านพร้าบอกพร้าชี้อย่างเดียวกัน) ไปถึง เมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ. พราหมณ์เอ๋ย! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็น ปัจจัย ที่เมืองราชคฤห์ก็ยังตั้งอยู่ ท่านผู้ชี้บอกก็ยังตั้งอยู่ แต่ทำไม บุรุษผู้หนึ่ง กลับหลงผิดทาง. ส่วนบุรุษอีกผู้หนึ่งไปถึงเมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ?

“พระโคตมผู้เจริญ! ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะข้าพเจ้าเป็นแต่เพียง ผู้บอกทางท่านนั้น”

พราหมณ์! ฉันทิดก็ฉันทันแล, ที่พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่ ทาง เป็นเครื่องถึงพระนิพพาน ก็ยังคงตั้งอยู่ เราผู้ชักชวนก็ยังตั้งอยู่; แต่สาวก แม้เรากล่าวสอนพราหมณ์สอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวก ที่ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผล สำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลู่. พราหมณ์! ในเรื่องนี้ เรา จักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะเราเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น.

- อุปรี. ม. ๑๔/๘๕-๘๗/๑๐๑-๑๐๓.

นิพพานของคนตาบอด (มิจฉาทิฏฐิ)

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! นำอศรจรยจริง ไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือข้อที่พระสมณโคตม ได้กล่าวคำนี้ว่า ‘ลาภทั้งหลายมีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง’ ดังนี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพเจ้าก็ได้เคยฟังคำกล่าวนี้ ของปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์ ในกาลก่อน กล่าวอยู่ว่า ‘ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุข อย่างยิ่ง’ ดังนี้ด้วยเหมือนกัน. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ข้อนี้ช่างตรงกันแท้”.

มาคณฺทียะ ! ข้อนี้ท่านฟังมาแต่ปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์ใน กาลก่อน ที่กล่าวอยู่ว่า “ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุข อย่างยิ่ง” ดังนี้ นั้น อะไรเล่าคือความไม่มีโรคนั้น อะไรเล่าคือนิพพานนั้น ?

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคณฺทียปริพพาชก ได้ลูบร่างกายของตนด้วย ฝ่ามือ แล้วร้องขึ้นว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! นี่ยังไรละ ความไม่มีโรค! นี่ยังไรละนิพพาน! พระโคตมผู้เจริญ! เวลานี้ ข้าพเจ้าเป็นสุข ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธไร ๆ”.

มาคัณทียะ ! ขื่อนี้เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่อาจเห็นรูปคำขาว รูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปสีส้ม ไม่อาจเห็นที่ขรุขระ ไม่อาจเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์. เขาได้ยินคนตาดีกล่าวอยู่ว่า “ท่านผู้เจริญ! ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนั้กหนอ”. บุรุษตาบอดนั้นก็เที่ยวแสวงหาผ้าขาว. บุรุษคนหนึ่งหลงเขาด้วยผ้าเก่าเปื้อนเหม่าน้ำมันว่า “บุรุษผู้เจริญ! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนั้ก สำหรับท่าน”. บุรุษตาบอดนั้น รับผ้านั้นไปห่ม แล้วเที่ยวประกาศความพอใจของตนว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนั้กหนอ” ดังนี้. มาคัณทียะ ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นรู้ที่อยู่เห็นอยู่ แล้วรับเอาผ้าเก่าเปื้อนเหม่าน้ำมันไปห่ม แล้วเที่ยวคุยอวดอยู่ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนั้กหนอ” ดังนี้หรือ? หรือว่าเขากล่าวเช่นนั้นเพราะเชื่อคนตาดีที่หลงเขา ?

“จำแต่พระโคตมผู้เจริญ! เขากล่าวเช่นนั้น เพราะเชื่อคนตาดีที่หลงเขาเท่านั้น”

มาคัณทียะ ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ปริพพาชกเดียรฉิย่เหล่าอื่นเป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้จักความไม่มีโรค ไม่เห็นนิพพาน ก็ยังมากล่าวคำนี้ว่า “ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง” ดังนี้.

มาคัณทียะ ! คาถานี้ เป็นคาถาที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวกันแล้วในกาลก่อน ว่า :-

“ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง, อัญจกิมรรค เป็นทางอันเกษมกว่าทางทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงอมตะ”

ดังนั้น บัดนี้ ได้กลายเป็นคาถาของบุรุษนกล่าวไปเสียแล้ว. มากัณทียะ !
 กายนี้แหละ หรือ เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ,
 ท่านก็มากล่าวมั่นว่าเป็นความไม่มีโรค เป็นนิพพาน. มากัณทียะเอ๋ย!
 อริยัจกษุสำหรับจะรู้จักความไม่มีโรค จะเห็นนิพพาน ของท่าน ไม่มี.

- ม. ม. ๑๓/๒๘๑-๒๘๓/๒๘๓-๒๘๘.

(ปริพพาชกผู้นี้ สำคัญตัวเองว่า เป็นความไม่มีโรคเป็นนิพพาน ดังนั้นจึงต้องเรียกว่า
 นิพพานของคนตาบอด, เช่นเดียวกับคนตาบอดในอุปมานี้ สำคัญผ้าสกปรกว่าเป็นผ้าขาว).

ไม่นิพพานเพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิบัติทานอันเป็นที่สบาย
 แก่นวสัณญาณาสัญญาตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า ‘ถ้าไม่ควรมี และไม่พึง
 มีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย’ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ!
 ภิกษุนั้นควรจะปรินิพพานหรือ? หรือว่าไม่ควรจะปรินิพพานเล่า? พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้ บางรูปจะปรินิพพาน, แต่บาง
 รูปจะไม่ปรินิพพาน.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้ บางรูปจะ
 ปรินิพพาน แต่บางรูปจะไม่ปรินิพพานเล่า? พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทาอันเป็นที่สบายแก่แนวสัตตัญญา สัตตัญญาตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า “ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่, สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย” ดังนี้; ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมเพลิดเพลิน พร้า สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น. เมื่อเพลิดเพลิน พร้า สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, วิญญาณของเธอ ก็เป็นธรรมชาติอาศัยอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน. อานนท์! ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ จะปรินิพพานไม่ได้ แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๓๘/๘๕-๕๐.

การทำให้เล่นไปได้ถึงนิพพาน

“สรีรยนต์ มีสีต้อ, มีประตู่เก้าประตู่, เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ประกอบด้วยโลภะ เกิดแล้วในเบือกตม. ข้าแต่พระองค์มหาวิระ! ทำอย่างไร, จักถึงฝั่งโน้นได้?”

ตัดความผูกโกรธดังเชือกหนังที่รัดเสีย, ตัดทิฏฐิ ดังเชือกที่ผูกล่ามเสีย, ตัดความอยากและความโลภอันลามกเสียแล้ว, ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก (อวิชชา) เสีย, สรีรยนต์ ก็จะสามารถไปถึงฝั่งโน้นด้วยการทำอย่างนี้ แล.

- ศก. ส. ๑๕/๒๓/๓๔-๓๕.

ถ้ายังมีเชื่อก็ยังไม่ปรินิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ยังไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลาย บางเหล่าในโลกนี้ ปรินิพพานในปัจจุบันนี้? พระเจ้าข้า!”

คฤหบดี! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. และภิกษุก็เพติดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามหกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น. เมื่อเพติดเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามหกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็อาศัยซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่ มีสิ่งนั้นแหละเป็นอุปาทาน.

คฤหบดี! ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ ย่อมไม่ปรินิพพาน.

คฤหบดี! นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้.

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๓๓/๑๕๑.

ถ้าหมดเชื่อก็ปรินิพพาน

คฤหบดี! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี,

โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี และธรรมารมณทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รักเป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดย่อมใจ มีอยู่; และภิกษุก็ไม่ใช่ผู้เพลิดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็ไม่อาศัยซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น ไม่มีสิ่งนั้น ๆ เป็นอุปาทาน.

คฤหบดี ! ภิกษุผู้หมดอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.

คฤหบดี ! นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย (ซึ่งด้วยความหมดอุปาทานนั้นแหละ) ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมจักปรินิพพานในปัจจุบันนี้ แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๓๘/๑๕๒.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่ถ้อมันด้วยอุปาทาน; เพราะความหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับเย็นแล้ว ที่ตา, ที่หู, ที่จมูก, ที่ลิ้น, ที่กาย, ที่ใจ; ก็เป็นการสมควรที่จะกล่าวว่าภิกษุ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่ง นิพพานใน ทิฏฐธรรมนี้ นั้นแล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๓๗/๒๔๔.

นิพพานที่เห็นได้เอง (เมื่อบุคคลนั้นรู้สึกต่อความสิ้นราคะ-โทสะ-โมหะ)

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๓๐๒)

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำที่พระโคตมกล่าวว่า ‘นิพพานที่เห็นได้เอง นิพพานที่เห็นได้เอง,

ดังนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล, เป็นสิ่งที่กล่าวกับผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ได้เฉพาะตน นั้นมิได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

พราหมณ์! บุคคลผู้กำหนดแล้ว อันราคะครอบงำแล้ว, มีจิตอันราคะรังรัดแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. เมื่อละราคะได้แล้ว, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะ ซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมิได้** แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

พราหมณ์! บุคคลผู้เกิดโทสะแล้ว, อันโทสะครอบงำแล้ว มีจิตอันโทสะรังรัดแล้ว ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. เมื่อละโทสะได้แล้ว, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมิได้** แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

พราหมณ์! บุคคลผู้มีโมหะแล้ว, อันโมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโมหะรังรัดแล้ว ย่อมคิดแม่เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง, ย่อมคิดแม่เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง, ย่อมคิดแม่เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. เมื่อละโมหะได้แล้ว, ย่อมไม่คิดแม่เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม่เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม่เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปในทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

พราหมณ์! เมื่อใดแล, ผู้นี้ ย่อมเสวยเฉพาะ ซึ่งความสิ้นไปแห่งราคะ อันหาเศษเหลือมิได้, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโทสะ อันหาเศษเหลือมิได้, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโมหะ อันหาเศษเหลือมิได้; พราหมณ์เอ๋ย! เมื่อนั้น, นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๐๒/๔๕๕.

นิพพานที่เห็นได้เอง ตามคำของพระอานนท์

(สันตทิฏฐิกนิพพาน = สันตทิฏฐิธรรม = ทิฏฐธรรมนิพพาน = ตังคณิพพุโต = ตังคณิพพาน

ดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๖, ๖๗๗)

“อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘สันตทิฏฐิกนิพพาน สันตทิฏฐิกนิพพาน’ ดังนี้. อาวุโส! สันตทิฏฐิกนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?” (พระอุทาสีถาม

พระอนันท์, พระอนันท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส! สันติภูฏิกนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าวโดยปริยาย.

(ในกรณีแห่งทุตยฌาน ตุตยฌาน จตุตถฌาน อากาธานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากัญญัญญาตนะ และเนวสัณญานาสัณญาตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นสันติภูฏิกนิพพาน โดยปริยาย. ส่วนสัณญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้นกล่าวไว้ในฐานะเป็นสันติภูฏิกนิพพานโดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่: ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัณญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเขอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส! สันติภูฏิกนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าวโดยนิปปริยาย.

- นวก. อ. ๒๓/๔๗๕/๒๕๑.

[ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า สันติภูฏิกนิพพาน ในที่นี้ ต้องหมายถึงความดับเย็น อันเป็นผลจากปฐมฌานที่บุคคลนั้นรู้สึกเสวยอยู่ นั่นเอง, เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ความดับเย็น อันเกิดจากปฐมฌาน โดยเฉพาะคือสมาบัติทุกระดับ มีชื่อเรียกว่านิพพานได้, ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงอนุภาทิเสสนิพพานอย่างเดียวกันเท่านั้น.); ถ้าดูคำตรัสจากหน้า ๔๘๐-๔๘๓ จะเห็นคำว่า “สันติภูฏิกนิพพาน” นั้นใช้ได้เหมือนคำว่า “นิโรธ” คือเป็นความดับเย็นที่ใช้ได้ทั้งระบบสมมุติ ไปจนถึงวิมุตติ (มิใช่ใช้กรณีวิมุตติอย่างเดียวหรือในมุมประหารกิเลสเด็ดขาดเพียงอย่างเดียว)]

หมด “อาหาร” ก็นิพพาน

ภิกษุ ท. ! ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ในอาหารคือคำข้าว ก็ดี ใน อาหารคือผัสสะ ก็ดี ใน อาหารคือมโนสัญญาเจตนา ก็ดี ใน อาหารคือ วิญญาณ ก็ดี แล้วไซ้, วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงามอยู่ไม่ได้ ในสิ่งนั้น ๆ. วิญญาณตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น; การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มีในที่นั้น; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด,ชาติชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น; ชาติชราและมรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ภิกษุ ท. ! เราเรียก “ที่” นั้นว่าเป็น “ที่ไม่โสภ ไม่มีรูปดี และไม่มีความคับแค้น” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือนยอด หรือศาลาเรือนยอด ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือหรือใต้ก็ตาม เป็นเรือนมีหน้าต่างทางทิศตะวันออก. ครั้นดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ส่งเข้าไปทางช่องหน้าต่างแล้ว จักตั้งอยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั้นเล่า?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ จักปรากฏที่ฝาเรือนข้างในด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ถ้าฝาเรือนทางทิศตะวันตกไม่มีเล่า แสงแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏอยู่ที่ไหน?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่พื้นดิน พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท. ! ถ้าพื้นดินไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏ
ที่ไหน ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏในน้ำ พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ถ้าน้ำไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏ
ที่ไหนอีก ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแล้ว
พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้นแล : ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา
ในอาหารคือคำข้าวก็ดี ในอาหารคือผัสสะก็ดี ในอาหารคือมโนสังยุเจตนา
ก็ดี ในอาหารคือวิญญานก็ดี แล้วไฉน, วิญญานก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้
เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในอาหารคือคำข้าว เป็นต้นนั้น ๆ. วิญญานตั้งอยู่ไม่ได้
เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มีในที่นั้น ;
การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายย่อมไม่มีใน
ที่นั้น ; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่
ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติ
ชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ชาติชราและมรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด,
ภิกษุ ท. ! เราเรียก “ที่” นั้น ว่า เป็น “ที่ไม่โสภ ไม่มีฐิติ และ ไม่มีความ
คับแคบ” ดังนี้.

อาสวักขยญาณเป็นเครื่องให้พ้นจากอาสวะ

พราหมณ์! ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่ออาสวักขยญาณ :

เธอนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่ เหตุแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”; และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “เหล่านี้ เป็นอาสวะ, นี่ เหตุแห่งอาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ”. เมื่อเธอรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภาวาสวะ และ อวิชาสวะ. ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เธอย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก”.

พราหมณ์! วิชชาที่สามนี้ เป็นธรรมที่ภิกษุ นั้นบรรลุแล้ว อวิชา ถูกทำลายแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดแทนแล้ว, ตามที่มันจะเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนส่งไปแล้ว แลอยู่.

ปริณญาที่แท้จริง

ภิกษุ ท. ! **ปริณญา (ความรอบรู้)** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนั้นแหละเราเรียกว่า ปริณญา (ที่เกิดขึ้นในขณะที่แห่งการบรรลุนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นความรู้อันแท้จริง) แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๓/๓๓/๕๕.

วิโมกข์ ๒ ระดับ : สมยวิโมกข์ - อสมยวิโมกข์

ก. สมยวิโมกข์

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ กุลบุตรบางคน มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า “เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ครอบงำเอาแล้ว เป็นคนตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์อยู่เฉพาะหน้าแล้ว ทำใ้จนการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จะปรากฏภูมิได้” ดังนี้. ครั้นบวชแล้ว **เธอสามารถทำลายสักการะและเสียงเย็นยอให้เกิดขึ้นได้**, เธอไม่มีใจยินดีในสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น, **เธอไม่พะเนงตัวเพราะสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น**, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น, **ไม่ถึงความประมาทในสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น**; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ความถึงพร้อมด้วยศีลเกิดขึ้นได้**, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, แต่ **เธอไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น**, **เธอไม่พะเนงตัว**

เพราะความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น; เมื่อไม่ประมาทแล้ว เธอให้ความถึงพร้อมด้วยสมาธิเกิดขึ้นได้, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น; เมื่อไม่ประมาทแล้ว เธอให้ญาณทัสสนะ (ปัญญาเครื่องรู้เห็น) เกิดขึ้นได้อีก, เธอมีใจยินดีในญาณทัสสนะอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะอันนั้น, เมื่อไม่ประมาทแล้ว เธอให้สมยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษโดยสมัย) เกิดขึ้นได้อีก.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ย่อมนั้นเป็นไปได้ คือข้อที่ ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมคลายจาก สมยวิมุตติ อันนั้นก็ได้.

ข. อสมยวิโมกข์

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการด้วยแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ตัดเอาแก่นถือไปด้วยมั่นใจว่า “นี่ เป็นแก่นแท้” ดังนี้. บุรุษมีตาดี เห็นคนนั้นเข้าแล้ว ก็กล่าวว่า “ผู้เจริญคนนี้ ช่างรู้จักแก่น, รู้จักกระพี้, รู้จักเปลือกสด, รู้จักสะเก็ดแห้งตามผิวเปลือก, รู้จักใบอ่อนที่ปลายกิ่ง. จริงดังว่า ผู้เจริญคนนี้ ต้องการแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เทียวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ก็ตัดเอา

แก่นแท้ถือไปด้วยมั่นใจว่า ‘นี่ แก่นแท้’ ดังนี้; สิ่งที่เขาจะต้องทำด้วยแก่นไม้
จักสำเร็จประโยชน์เป็นแท้” ดังนี้, นี่ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ กุลบุตรบางคนในกรณีนี้ เป็น
ผู้มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า “เราถูก
ความเกิด ความแก่ ความตาย ... (ข้อความต่อไป เหมือนกับข้อความตอนต้นของคณสมขวิโมกข์
จนถึงข้อความที่ว่า)... เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาใน
ญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะ อันนั้น; เมื่อไม่
ประมาทแล้ว เธอให้อสมขวิโมกข์ เกิดขึ้นได้.

(อสมขวิโมกข์ หมายถึง วิโมกข์อันสงบที่ไม่กลับกำเริบได้ คือ วิมุตติ)

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ ไม่ใช่โอกาสที่จะเป็นได้ คือข้อที่
ภิกษุ นั้น จะพึงเสื่อมคลายจาก อสมขวิมุตติ (ความหลุดพ้นที่ไม่กลับกำเริบ) อันนั้นเลย.

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะและเสียงเยินยอเป็น
อานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์
นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยสมาธิเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึง
พร้อมด้วยญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์.

ภิกษุ ท.! ก็เจโตวิมุตติ^๑ ที่ไม่กำเริบอันใด มีอยู่, พรหมจรรย์นี้มี
สิ่งนั้น นั่นแหละเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย เป็นแก่นสาร เป็นผลสุดท้ายของ
พรหมจรรย์ แล.

- มุ. ม. ๑๒/๓๗๐-๓๗๓/๓๕๑-๓๕๒

๑. เจโตวิมุตติ คือ การบรรลอรหัตผลโดยมีน้ำหนักของการทำสมาธิมากกว่าการกระทำด้านอื่น ๆ แบบของการหลุดพ้น
ยังมีอย่างอื่น ๆ อีกเช่น สัทธาวิมุตติ, ปัญญาวิมุตติ เป็นต้น.

ธรรมที่สมควรแก่การหลุดพ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ธรรมนั้นคือข้อที่ภิกษุ เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย **ในรูป**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในเวทนา**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในสังขาร**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในวิญญาณ**; ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในรูป** ใน**เวทนา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ; เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูป เวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จาก ความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่ เขาย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๕๐/๘๓.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในรูป**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในเวทนา**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในสังขาร**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในวิญญาณ**อยู่เป็นประจำ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความไม่เที่ยง**ในรูป** ใน**เวทนา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ** อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด

ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่่า เขาย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๕๑/๘๔.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ ในรูป อยู่เป็นประจำ เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ ในเวทนา อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ ในสังขาร อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความเป็นทุกข์ ในรูป ในเวทนา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่่า เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๕๑/๘๕.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา ในเวทนา อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา ในสังขาร อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา

ในสังขาร อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ; ภิกษุ นั้น เมื่อตามเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนาจากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ; เราตถาคต กล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๕๒/๘๖.

ชาตุที่อาศัยแล้ว สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด

ภิกษุ ท. ! ชาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด (นิสสารณียชาตุ) ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่างอย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ :-

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ เมื่อภิกษุ กระทำในใจอยู่ซึ่งกามทั้งหลาย, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในกามทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุ นั้น กระทำในใจอยู่ซึ่งเนกขัมมะ, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในเนกขัมมะ. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดีปราศจากกามทั้งหลายด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะกามเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้ เรากล่าวว่า ชาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งพยามาต,** จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในพยามาต; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอัพยามาต,** จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอัพยามาต. จิตของเขอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากพยามาตด้วยดี; และเขอนั้นหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะพยามาตเป็นปัจจัย; เขาก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งพยามาต.**

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งวิหิงสา,** จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในวิหิงสา; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอวิหิงสา,** จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอวิหิงสา, จิตของเขอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากวิหิงสาดด้วยดี; และเขอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย; เขาก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งวิหิงสา.**

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือเมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งรูปทั้งหลาย,** จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในรูปทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอรูป,** จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอรูป. จิตของเขอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากรูปทั้งหลายด้วยดี; และเขอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย อันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะรูปทั้งหลายเป็นปัจจัย; เขาก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งรูปทั้งหลาย.**

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งสักกายะ** (ความยึดถือว่าตัวตน), จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งความดับแห่งสักกายะ**, จิตก็แล่นไปก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในความดับแห่งสักกายะ, จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากสักกายะด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะสักกายะเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งสักกายะ.**

นันทิ (ความเพลิน) **ในกาม** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในพหยาบาท** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในวิหิงสา** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในรูป** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในสักกายะ** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ. เธอนั้น **เมื่อกามนันทิก็ไม่นอนตาม พหยาบาทนันทิก็ไม่นอนตาม วิหิงसानันทิก็ไม่นอนตาม รูปนันทิก็ไม่นอนตาม สักกายนันทิก็ไม่นอนตาม** ดังนี้แล้ว; ภิกษุ ท. ! เรากล่าวภิกษุนี้ว่า **ปราศจากอภยัตตัตถมาหาขาดแล้ว รือถอนสังโยชนได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้แล้ว เพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล **ธาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด ๕ อย่าง.**

ธรรมชาตต่างๆ ที่เป็นผลของสมถวิปัสสนาอันดับสุดท้าย (อภิญาหค)

(เรื่องควรดูประกอบในอริย.โอ.ปลาช หน้า ๑๕๑๘, ๑๕๕๘, และในขุม.โอ. หน้า ๒๓๐)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ผลเท่าใด อันบุคคลพึงบรรลุด้วยเสขญาณ ด้วยเสขวิชชา ผลนั้น ข้าพระองค์บรรลุแล้วโดยลำดับ; ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงธรรมที่ยิ่งขึ้นไปแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า!”

วัจฉะ! ถ้าเช่นนั้น เธอจงเจริญธรรม ทั้งสองให้ยิ่งขึ้นไป คือสมถะ และวิปัสสนา, วัจฉะ! ธรรมทั้งสองคือ สมถะและวิปัสสนา เหล่านี้แล อันเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อแทงตลอดซึ่งชาตเป็นอนเอก^๑ (กล่าวคือ:-)

๑. วัจฉะ! เธอจักมีได้โดยเฉพาะซึ่งอิทธิวิธีมีอย่างต่างๆ ตามที่เธอหวัง เช่นเธอหวังว่า เราผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา คุงไปในอากาศสว่างๆ, ผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินได้ เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำเหมือนเดินบนแผ่นดิน, ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิ คู้บัลลังก์ ก็ลอยไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อำนาจมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้, ดังนี้. ในอิทธิวิธีญาณชาตุนั้นๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักกิพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ๆ.

๑. คำว่าชาตในกรณีนี้ หมายถึงธรรมชาตเช่นนิพพานก็เป็นชาตอย่างหนึ่งเป็นต้น มิได้มีความหมายอย่างในภาษาไทย.

๒. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ มีโสตธาตุอันเป็นทิพย์ บริสุทธิหมดจดดวงโสตแห่งสามัญมนุษย์ ได้ยินเสียงทั้งสองคือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ดังนี้. ในทิพโสตญาณธาตุ นั้นๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักจิปยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

๓. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ กำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่น บุคคลอื่นด้วยใจของตน คือกำหนดรู้จิตที่มีราคะว่ามีราคะ กำหนดรู้จิตที่ไม่มีราคะว่าไม่มีราคะ มีโทสะว่ามีโทสะ ไม่มีโทสะว่าไม่มีโทสะ มีโมหะว่ามีโมหะ ไม่มีโมหะว่าไม่มีโมหะ หดหู่ว่าหดหู่ ฟุ้งซ่านว่าฟุ้งซ่าน ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าถึงซึ่งคุณอันใหญ่ ไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ตังมั่นว่าตังมั่น ไม่ตังมั่นว่าไม่ตังมั่น หลุดพ้นว่าหลุดพ้น ไม่หลุดพ้นว่าไม่หลุดพ้น ดังนี้. ในเจโตปริยญาณธาตุ นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักจิปยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

๔. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ ระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่ อาศัยในภพก่อน มีอย่างต่างๆ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏกัปป์ หลายวิวัฏฏกัปป์ หลายสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้นๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจตุตถภพนั้นแล้ว ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้นๆ, ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น;

ครั้งจตุตถจากภพนั้น ๆ ๆ ๆ แล้ว มาเกิดในภพนี้ ดังนี้: ระลึกได้ถึงขั้นที่ที่เคยอยู่ อาศัยในภพก่อน มีอย่างต่าง ๆ พร้อมทั้งอาการและอุทเทส ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. ในปุพเพนิวาสานุสสติญาณธาตุ^๑ นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถ ทำได้จนเป็นสักกิพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

๕. ว่าจะ ! เธोजักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ มีจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธิหมดจดล่วงจักขุของสามัญมนุษย์ เห็นสัตว์ทั้งหลายจตุตถอยู่ บังเกิดอยู่, เลวทรามประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกข์ มีสุข. รู้แจ้งชัดหมู่ สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต พุคฺติเตยนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบ การงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่ อบายทุกติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ส่วนสัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตยนพระอริยเจ้า, เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากัน เข้าสู่สุคติโลกสวรรค์.” ดังนี้; มีจักขุทิพย์ บริสุทธิหมดจดล่วงจักขุสามัญ- มนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จตุตถอยู่ บังเกิดอยู่ เลวประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกข์ มีสุข รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ดังนี้. ในจตุตถปาตญาณธาตุ นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักกิพยาน ในขณะที่ อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

๑. มีคำอธิบายเกี่ยวกับปุพเพนิวาสานุสสติญาณธาตุที่ชัดเจน อยู่ในหัวข้อที่ถัดไปจากหัวข้อนี้ คือหัวข้อที่ ว่า “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง”.

๖. วัจนะ ! เธอจักได้ตามที่เธอหวัง คือ **กระทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโต-
วิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันหาอวสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอวสวะทั้งหลาย
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ดังนี้. ใน **อาสวัภย-
ญาณธาตุ** นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ใน
ขณะที่อายนตนะยังมีอยู่ ๆ.

- ม. ม. ๑๓/๒๕๗-๒๖๑/๒๖๑-๒๖๖.

คำอธิบายปุพเพนิวาสนุสสติญาณที่แท้จริง (ญาณหยั่งรู้อดีต) ซึ่งไม่เป็นลัสสตทิฏฐิ์

คำอธิบายความหมายของขั้น ๕

คำอธิบายอาการแห่งการพิจารณาของผู้กำลังปฏิบัติจนถึงอาการของผู้ปฏิบัติที่หลุดพ้นแล้ว

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **เมื่อตามระลึกย้อนตาม
ระลึกถึงปุพเพนิวาสนมีย่างเป็นอนnek** ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด
ย้อนตามระลึกถึงซึ่งอุปาทานขั้นทั้งห้า **หรือขั้นใดขั้นหนึ่ง** แห่งอุปาทาน-
ขั้นทั้งห้า นั้น. ห้าอย่างใดกันเล่า ? ห้าคือ :-

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **รูป** นั้นเทียว ว่า
“ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้” ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **เวทนา** นั้นเทียว
ว่า “ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีเวทนาอย่างนี้” ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สัญญา** นั้นเทียว
ว่า “ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้” ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สังขาร** นั้นเทียวว่า “ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสังขารอย่างนี้” ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **วิญญูณ** นั้นเทียวว่า “ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีวิญญูณอย่างนี้” ดังนี้บ้าง.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า รูป?** ภิกษุ ท.! **ธรรมชาติ** นั้น **ย่อมสลาย** (รูปฺปติ) **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **รูป**. สลายเพราะอะไร? สลายเพราะความเย็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวบ้าง เพราะความระหายบ้าง เพราะการสัมผัสกับเกลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง. ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น ย่อมสลาย เหตุนี้จึงเรียกว่า **รูป**.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า เวทนา?** ภิกษุ ท.! **ธรรมชาติ** นั้น **อัน** (บุคคล) **รู้สึกได้** (เวทยติ) **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **เวทนา**. **รู้สึก**ซึ่งอะไร? **รู้สึก**ซึ่งสุขบ้าง ซึ่งทุกข์บ้าง ซึ่งอทุกข์ขมสุขบ้าง, ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น **อันบุคคลรู้สึกได้** เหตุนี้จึงเรียกว่า **เวทนา**.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สัญญา?** ภิกษุ ท.! **ธรรมชาติ** นั้น **ย่อมหมายรู้ได้พร้อม** (สญฺขานาติ) **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **สัญญา**. **หมายรู้**ได้พร้อมซึ่งอะไร? **หมายรู้**ได้พร้อมซึ่งสีเขียวบ้าง ซึ่งสีเหลืองบ้าง ซึ่งสีแดงบ้าง ซึ่งสีขาวบ้าง. ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น **ย่อมหมายรู้ได้พร้อม** เหตุนี้จึงเรียกว่า **สัญญา**.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สังขาร?** ภิกษุ ท.! **ธรรมชาติ** นั้น **ย่อมปรุงแต่ง** (อภิสงฺขโรนฺติ) **ให้**เป็นของปรุงแต่ง **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **สังขาร**. **ปรุงแต่ง**อะไรให้**เป็น**ของปรุงแต่ง? **ปรุงแต่ง**รูปให้**เป็น**ของปรุงแต่ง

โดยความเป็นรูป ปรุงแต่งเวทนาให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นเวทนา ปรุงแต่งสัญญาให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังขารให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นสังขาร ปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นวิญญาณ. ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น ย่อมปรุงแต่งให้เป็นของปรุงแต่ง เหตุนั้นจึงเรียกว่าสังขาร.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า วิญญาณ?** ภิกษุ ท.! **ธรรมชาติ** นั้น **ย่อมรู้แจ้ง** (วิชานาติ) **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **วิญญาณ**. **รู้แจ้ง**ซึ่งอะไร? **รู้แจ้ง**ซึ่งความเปรี้ยวบ้าง ซึ่งความขมบ้าง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง ซึ่งความหวานบ้าง ซึ่งความขื่นบ้าง ซึ่งความไม่ขื่นบ้าง ซึ่งความเค็มบ้าง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง. ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น **ย่อมรู้แจ้ง** **เหตุ**นั้นจึงเรียกว่า **วิญญาณ**.

ภิกษุ ท.! ในขั้นที่ทั้งห้า นั้น อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ชัดดังนี้ว่า “ในกาลนี้ เราถูกรูปเกี่ยวกินอยู่, แม้ในอดีตกาลนานไกล เราก็ถูกรูปเกี่ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเกี่ยวกินอยู่ในกาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น. ถ้าเราผลิตเพลिनรูปในอนาคต, แม้ในอนาคตนานไกล เราก็จะถูกรูปเกี่ยวกิน เหมือนกับที่เราถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเกี่ยวกินอยู่ในกาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น”. อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่เพ่งต่อรูปอันเป็นอดีต ไม่ผลิตเพลिनรูปอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเบื้องหน้า คลายกำหนด ดับไม่เหลือ แห่งรูปอันเป็นปัจจุบัน.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อขั้นเท่านั้น แล้วตรัสต่อไป ว่า:-)

ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความสำคัญข้อนี้อย่างไร: รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง? “ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า!” สิ่งใดที่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า? “เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า!” สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา (เอตัม มม) นั่นเป็นเรา (เอโสหตฺตมิมิ) นั่นเป็นอัตตาของเรา (เอโส เม อตฺตา)” ดังนี้. “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัส ตรัสตาม และ ภิกษุทูลตอบ อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทุกประการ ต่างแต่ชื่อชั้นเท่านั้น แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน มีในภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้น บุคคลควรเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัม มม) นั่นไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหตฺตมิมิ) นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกนี้ เรากล่าวว่า เธอย่อมยุบ - ย่อมไม่ก่อ ; ย่อมขว่างทั้ง - ย่อมไม่ถือเอา; ย่อมทำให้กระจัดกระจาย - ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง; ย่อมทำให้หมด - ย่อมไม่ทำให้ลุกลอง.

อริยสาวกนั้น ย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งอะไร? เธอย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมขว่างทั้ง ย่อมไม่ถือเอา ซึ่งอะไร? เธอย่อมขว่างทั้ง ย่อมไม่ถือเอาซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมทำให้ระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งอะไร? เธอย่อมทำให้ระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมทำให้หมอด ย่อมไม่ทำให้ลูกโพลง ซึ่งอะไร? เธอย่อมทำให้หมอด ย่อมไม่ทำให้ลูกโพลง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด, เพราะความคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น, เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมทราบชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ไม่ยุบอยู่ ไม่ก่ออยู่ แต่เป็นอันว่ายุบแล้วดำรงอยู่; ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งแล้วดำรงอยู่; ไม่ทำให้ระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้ระจัดกระจายแล้ว ดำรงอยู่; ไม่ทำให้หมอดอยู่ ไม่ทำให้ลูกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้หมอดแล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ยุบอยู่ ไม่ก่ออยู่ แต่เป็นอันว่ายุบซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ก่ออยู่ ไม่ยุบอยู่ แต่เป็นอันว่ายุบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ทำให้ระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้ระจัดกระจายซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ทำให้ระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้ระจัดกระจายซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ทำให้หมอดอยู่ ไม่ทำให้ลูกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้หมอดซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ทำให้หมอดอยู่ ไม่ทำให้ลูกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้หมอดซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ ท.! เทวดาทิ้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ มาจากที่ไกลเทียว กล่าวว่ :-

“ข้าแต่ท่านบรูษอาชาไนย! ข้าแต่ท่านบรูษผู้สูงสุด! ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะทราบสิ่งซึ่งท่านอาศัยแล้วเพ่ง ของท่าน” (“นโม เต ปุริสาช นโม เต ปุริสุตตม ยสส เต นาภิขานาม ยมปิ นิสสาย ฉายสีติ ฯ”) ดังนี้.
(คูอธิบายเพิ่มเติมในเล่มนี้ หน้า ๓๘๕)

- ขนฐ. ตี. ๑๓/๑๐๕-๑๑๐/๑๕๘-๑๖๔.

[ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตให้เห็นว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณตามนัยนี้ ไม่ขัดต่อหลักมหาปเทศแห่งมหาปริณิพพานสูตร (สุตฺเต อโสาเรตพุพฺ วิเนย สนฺทสฺเสตพุพฺ), และไม่มีลักษณะแห่งสัสสตทิฏฐิ ดังที่กล่าวไว้ในนิตเทสแห่งวิชาสามทั่วไป. ขอให้นักศึกษาโปรดพิจารณาดูเป็นพิเศษด้วย]

อริยวิโมกข์ คือ อมตธรรม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อริยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ) เป็นอย่างไรเล่า ?”

อานนท์ ! อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์
ดังนี้ว่า :-

๑. กามทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามทั้งหลาย
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๒. กามสัญญาที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามสัญญา
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๓. รูปทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลาย
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๔. รูปสัญญาทั้งหลายที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูปสัญญา
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๕. อานนตสัญญา เหล่าใดด้วย ;

๖. อากิญจัญญายตนสัญญา เหล่าใดด้วย ;

๗. เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา เหล่าใดด้วย.

(ธรรมทั้งหมดเจ็ดหมู่) นั้น (ล้วนแต่) เป็นสักกายะ. สักกายะมี
ประมาณเท่าใด, อมตธรรมนั้น คือวิโมกข์แห่งจิต เพราะความไม่ยึดมั่น
ซึ่งสักกายะมีประมาณเท่านั้น.

อานนท์ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เป็นอันว่า อานนตสัปปายปฏิบัติ
เราแสดงแล้ว, อากิญจัญญายตนสัปปายปฏิบัติเราแสดงแล้ว, เนวสัญญานา
สัญญายตนสัปปายปฏิบัติ เราแสดงแล้ว, การอาศัยแล้วๆ ซึ่งสัปปาย-

ปฏิบัติ (ตามลำดับๆ) แล้วข้ามโอฆะเสียได้ เราก็แสดงแล้ว, นั่นแหละ คืออริยวิโมกข์.

อานนท์! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์แก่กุล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย, กิจอันนั้นเราได้ทำแล้วแก่ พวกเธอทั้งหลาย. อานนท์! นั่น โคนไม้, นั่น เรือนว่าง. อานนท์! พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้ เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย. นี่แหละ เป็นวาจาเครื่องพร้าสอนแก่ พวกเธอทั้งหลายของเรา.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๕/๕๑-๕๒.

บริษัทเลิศเพราะสนใจคำของตถาคตที่เป็นโลกุตตระ

(ดูเรื่องประกอบในขุม.โอ.หน้า ๑๐๗ และ ๑๕๒ กรณีทดลองศึกษาของกษัตริย์และสุดตันตะที่ควรใส่ใจ ฯลฯ)

ภิกษุ ท.! บริษัทสองจำพวกเหล่านี้ มีอยู่, สองจำพวกเหล่านี้ไหนเล่า? สองจำพวก คือ **อุกกัจฉิตวินิตาปริสา** (บริษัทอาศัยความเชื่อจากคำของบุคคลภายนอกที่แต่ง ขึ้นใหม่เป็นเครื่องนำไป) **โนปฏิบัติจฉฉวินิตา** (ไม่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเองในคำ ตถาคตเป็นเครื่องนำไป) นี้อย่างหนึ่ง, และ **ปฏิบัติจฉฉวินิตาปริสา** (บริษัทอาศัยการ สอบสวนทบทวนกันเองในคำตถาคตเป็นเครื่องนำไป) **โนอุกกัจฉิตวินิตา** (ไม่อาศัยความเชื่อ จากคำของบุคคลภายนอกที่แต่งขึ้นใหม่เป็นเครื่องนำไป) นี้อีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท.! **บริษัทชื่อ อุกกัจฉิตวินิตาปริสาโนปฏิบัติจฉฉวินิตา** เป็น อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุดตันตะ ทั้งหลาย ตถาคตภาสิตา-อันเป็นตถาคตภาสิต คมภีรา-อันลึกซึ้ง คมภีราตุลา- มี อรรถอันลึกซึ้ง โลกุตตระ-เป็นโลกุตตระ สุลัญตปฏิสัมมุตตา-ประกอบด้วยเรื่อง

สุญญตา อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี้ยวฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิต เพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วนสุดตันตะ เหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอนมีอักษร สละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก, เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเขาย่อมฟังด้วยดี เงี้ยวฟังตั้งจิตเพื่อ จะรู้ทั่วถึง และสำคัญไปว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเธอเล่าเรียน ธรรมอันกวีแต่งใหม่นั้นแล้ว ก็ไม่สอบถามซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถจะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้น เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยไม่ได้ ไม่หมายของที่คว่าอยู่ให้หายขึ้นได้ ไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่าง ต่างๆได้. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า **อุกกาจิตวินีตาปริธานปฏิบัติจนวินีตา.**

ภิกษุ ท.! บริษัทชื่อ ปฏิบัติจนวินีตาปริธานอุกกาจิตวินีตา เป็น อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อ สุดตันตะทั้งหลาย ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของ สาวก อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี้ยวฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อ จะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วน **สุดตันตะ** เหล่าใด อันเป็นตถาคตภาสิต อันลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเขาย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี้ยวฟัง ย่อมเข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญ ว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเธอเล่าเรียนธรรมที่เป็นตถาคตภาสิต นั้นแล้ว ก็สอบถามซึ่งกันและกัน ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะ

เป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้น เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผย ได้หายของที่คว่าอยู่ให้หายขึ้นได้ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่างๆได้. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า**ปฏิปุจฉาวิ-
ตาศปริสาโนอูกกาจิตวินีตา.**

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บริษัท ๒ จำพวกนั้น. ภิกษุ ท.! **บริษัทที่
เลิศในบรรดาบริษัททั้งสองพวกนั้นคือบริษัทปฏิปุจฉาวิตาศปริสาโน-
อูกกาจิตวินีตา** (บริษัทที่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเองในคำตถาคตเป็น
เครื่องนำไป: ไม่อาศัยความเชื่อจากคำของบุคคลภายนอกที่แต่งขึ้นใหม่เป็นเครื่อง
นำไป) แล.

- ทุก. อ. ๒๐/๕๑/๒๕๒.

นิพพานเพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

(เรื่องคารดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๗๘ เป็นนัยยะตรงข้าม)

อานนท์! ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิบัติ
ปทา อันเป็นที่สบายแก่แนวสัตตญาณาสัตตญาณตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะ
ซึ่งอุเบกขา ว่า “ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใด
มีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว, เราจะละสิ่งนั้นเสีย” ดังนี้. ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมไม่
เพลิดเพลिन ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมามหมกอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลिन
ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมามหมกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, วิญญาณของเธอก็ไม่เป็น
ธรรมชาติอาศัยซึ่งอุเบกขานั้น ไม่มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน. อานนท์! **ภิกษุ
ผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน** แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๓๕/๕๑.

ปรีนิพพานในทฤษฎีธรรม ด้วยการตัดอกุศลมูล

ภิกษุ ท.! กุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สามอย่างคือ **อโลภะ** เป็น **กุศลมูล** **อโทสะ** เป็น **กุศลมูล** **อโมหะ** เป็น **กุศลมูล**.

ภิกษุ ท.! แม้อโลภะนั้นก็เป็นกุศล. บุคคลผู้ไม่โลภแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจา ทางใจ; แม่กรรมนั้นก็**เป็นกุศล**. บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่ถูกความโลภครอบงำ มีจิตอันความโลภไม่ก่ลุ่มรุมแล้ว **ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี** ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจงจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง **โดยการถือว่าเรามีกำลังเหนือกว่า** ดังนี้; **แม่กรรมนี้ก็**เป็นกุศล****: กุศลธรรมเป็นอนึ่ง ที่เกิดจากความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นสมุทัย มีความไม่โลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **อโทสะ** และ **อโมหะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง **อโลภะ** อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่า**เป็นกาลวาทีบ้าง ภูตวาทีบ้าง อัถตวาทีบ้าง ฆัมมวาทีบ้าง วินยวาทีบ้าง**. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น? เพราะเหตุว่า บุคคลนี้ **ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี** ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจงจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง **โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า** ดังนี้; และเมื่อเขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็ยอมรับไม่บิดพลิ้ว; เมื่อถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ก็พยายามที่จะทำให้แจ้งชัดออกมาว่า

นั่นไม่ตรง นั่นไม่จริง อย่างนี้ ๆ เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ จึงควรถูกเรียกว่าเป็น กาลวาทีบ้าง ภูตวาทีบ้าง อตถวาทีบ้าง รัมมวาทีบ้าง วินยวาทีบ้าง.

ภิกษุ ท. ! **อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้ ละขาดแล้ว** โดยกระทำให้เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน (ซึ่งหมายความว่ามีการตัด ความโลภอันเป็นมูลแห่งอกุศลธรรมนั้นด้วย) ถึงความไม่มีไม่เป็นที่ มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. **เขาย่อมอยู่เป็นสุข** ไม่มีความลำบาก **ไม่มีความคับแค้น ความเร่าร้อน ในทิฏฐธรรม** นี้เทียว, **ย่อม ปรีนิพพานในทิฏฐธรรม** นั้นเทียว (ทิฏฐะ ฐมเม ปรีนิพพายติ). (ในกรณีแห่ง ความโกรธและความหลง ก็ได้ตรัสไว้ โดยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง ความโลภ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

(คำว่า “ปรีนิพพาน” ในกรณีนี้และอีกตัวอย่างในหน้า ๕๑๑ ของเล่มนี้ เป็นตัวอย่างแสดงให้ทราบว่า คำว่า “ปรีนิพพาน” มิได้ใช้เฉพาะการตายเท่านั้น สามารถใช้ได้ ในกรณีขณะจิตของการบรรลุนิพพานก็ได้).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นสาละ ต้นชวา หรือ ต้นฝันทนะก็ดี ถูกเครือเถามาถูสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รังรัดแล้ว. ลำดับนั้น บุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วตัดเครือเถามาถูวนั้นที่โคน ครั้นตัดที่โคนแล้ว ก็ขุดเซาะ ครั้นขุดเซาะแล้วก็รื้อขึ้นซึ่งรากทั้งหลายแม้ที่สุดเพียงเท่ากำนแฝก. บุรุษนั้นตัดเครือเถามาถูวนั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ครั้นตัดดังนั้นแล้วก็ผ่า ครั้นผ่าแล้วก็กระทำให้เป็นซี่ ๆ ครั้นทำให้เป็นซี่ ๆ แล้วก็ฝังให้แห้งในลมและ แดด ครั้นฝังให้แห้งแล้วก็เผาด้วยไฟ ครั้นเผาแล้วก็ทำให้เป็นขี้เถ้า ครั้นทำให้ เป็นขี้เถ้าแล้ว ก็โปรยไปตามลมอันพัดจัด หรือให้ลอยไปในกระแสน้ำอันเชี่ยว.

ภิกษุ ท. ! เครือเถามาถูเหล่านั้น มีรากอันถอนขึ้นแล้ว ถูกกระทำให้เป็น เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็นที่ ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็น ธรรมดา, **ข้อนี้ฉันใด ;**

ภิกษุ ท. ! ขื่อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน : อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้ละขาดแล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วนถึงความไม่มีไม้เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้นความเร่าร้อน ในทิฏฐุธรรมนี้เทียว, ย่อมปรินิพพานในทิฏฐุธรรมนั้นเทียว. (ในกรณีแห่งความโกรธ และความหลง ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กุศลมูล ๓ อย่าง.

- ตีก. อ. ๒๐/๒๖๐/๕๐๕.

ปฏิบัติเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง

(ปรินิพพานเฉพาะตน ผลแห่งการถอนความมั่นหมาย
ในธรรมทั้งปวง โดยความหมายสี่สถาน)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง “ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง” แก่พวกเธอ. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ :-

ไม่มั่นหมาย ซึ่ง จักขุ ไม่มั่นหมาย ใน จักขุ ไม่มั่นหมาย โดย ความเป็นจักขุ ไม่มั่นหมายจักขุ ว่าของเรา;

ไม่มั่นหมาย ซึ่ง รูป ท. ไม่มั่นหมาย ใน รูป ท. ไม่มั่นหมาย โดย ความเป็นรูป ท. ไม่มั่นหมายรูป ท. ว่าของเรา;

ไม่มันหมาย **ซึ่ง** จักขุวิญญาณ ไม่มันหมาย **ใน** จักขุวิญญาณ ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นจักขุวิญญาณ ไม่มันหมายจักขุวิญญาณ **ว่า**ของเรา;

ไม่มันหมาย **ซึ่ง** จักขุสัมผัส ไม่มันหมาย **ใน** จักขุสัมผัส ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นจักขุสัมผัส ไม่มันหมายจักขุสัมผัส **ว่า**ของเรา;

ไม่มันหมาย **ซึ่ง** เวทนา ไม่มันหมาย **ใน** เวทนา ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นเวทนาไม่มันหมายเวทนา **ว่า**ของเรา ซึ่งเป็นเวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอทุกขมสุขก็ตาม.

(ในกรณีแห่งหมวด โสตะ ฉานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งหมวดจักขุข้างบนนี้ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ไม่มันหมาย **ซึ่ง** (ปรารธนาตรงนั้น) สิ่งทั้งปวงไม่มันหมาย **ใน** (สิ่งที่เป็นอยู่) สิ่งทั้งปวง ไม่มันหมาย **โดย** (อยู่กับสิ่งนั้นแล้วพอใจคุณสมบัติสิ่งนั้น) ความเป็นสิ่งทั้งปวง ไม่มันหมายสิ่งทั้งปวง **ว่า**ของเรา.

ภิกษุ นั้น เมื่อไม่มันหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ถือมันสิ่งใดๆ ในโลก, เมื่อไม่ถือมันก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตน (ปัจจุตัม ปรินิพพายติ) นั้นเทียว. เธอ นั้น ย่อม รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้สำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ “ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมันหมายทั้งปวงนั้น”.

(ในสูตรถัดไป เมื่อได้ตรัสข้อความอย่างเดียวกันกับในสูตรข้างบนนี้ครบทั้งหกอายตนะแล้ว ซึ่งในตอนท้ายแห่งอายตนะหมวดหนึ่งๆนั้น ได้ตรัสข้อความเพิ่มเติมต่อไปอีกตั้งข้อความข้างล่างนี้ และได้ทรงเรียกชื่อปฏิบัติที่เสียใหม่ว่า “ปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนเสียซึ่งความมั่นหมายสิ่งทั้งปวง” :-)

ภิกษุ ท. ! ก็ภิกษุยอมมั่นหมาย ซึ่ง สิ่งใด มั่นหมาย ใน สิ่งใด มั่นหมาย โดย ความเป็นสิ่งใด มั่นหมายสิ่งใด ว่าของเรา, สิ่งที่เขามั่นหมายนั้น ย่อมเป็นโดยประการอื่นจากที่เขามั่นหมายนั้น. สัตว์โลกผู้ข้องอยู่ในภพ เพลิดเพลินอยู่ในภพนั้นแหละ จักเป็นผู้มีความเป็นโดยประการอื่น. (ข้อความต่อไปนี้ได้ตรัสหลังจากตรัสข้อความในหมวดที่หก คือหมวดมนายตนะจบแล้ว :-)

ภิกษุ ท. ! ชั้น ชาติ อายตนะ มีอยู่มีประมาณเท่าใด ; ภิกษุ ย่อม ไม่มั่นหมายแม้ ซึ่ง ชั้น ชาติ อายตนะ นั้น ไม่มั่นหมายแม้ ใน ชั้น ชาติ อายตนะนั้น ไม่มั่นหมายแม้ โดย ความเป็นชั้น ชาติ อายตนะนั้น ไม่มั่นหมาย ชั้น ชาติ อายตนะนั้น ว่าของเรา. ภิกษุนั้น เมื่อไม่มั่นหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก, เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว, เชนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ “ปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายสิ่งทั้งปวงนั้น”.

(คำว่า **ถอนความมั่นหมาย**โดยความหมายสี่สถาน นั้น คือ ๑. **ไม่มั่นหมายซึ่งสิ่งนั้น** ๒. **ไม่มั่นหมายในสิ่งนั้น** ๓. **ไม่มั่นหมายโดยเป็นสิ่งนั้น** ๔. **ไม่มั่นหมายสิ่งนั้นว่าของเราดังนี้**.)

สำหรับปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายถึงสิ่งทั้งปวงนี้ ในสูตรถัดไป (๑๘/๒๕/๓๕) ทรงแสดงไว้ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเดียวกันกับที่ทรงแสดงในอนัตตลักขณสูตร อันเป็นสูตรที่ศึกษากันอยู่อย่างแพร่หลาย จึงไม่นำมาแปลใส่ไว้ในที่นี้. โดยใจความนั้นคือพระองค์ตรัสเริ่มด้วยทรงสอบถาม แล้วพระภิกษุทูลตอบ แล้วตรัสว่าอริยสาวกเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนด หลุดพ้น และเป็นอรหัตต์ในที่สุด; ซึ่งชื่อธรรมแต่ละอย่างๆ ที่ทรงยกขึ้นสอบถามนั้นคือ **อายตนะภายในหก** **อายตนะภายนอกหก** **วิญญาณหก** **สัมผัสหก**และ**เวทนาหก**, รวมเป็นชื่อธรรมที่ทรงยกขึ้นถาม สามสิบ;และทรงเรียกการปฏิบัติระบบนี้ว่า (ปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายสิ่งทั้งปวง”).

หยุดถือมั่น – หยุดหวั่นไหว

ภิกษุ ท. ! ในกาลใด **อวิชา**ของภิกษุดับไป **วิชา**เกิดขึ้นแล้ว. เพราะ**อวิชา**หายไป **วิชา**เกิดขึ้นนั้นแหละ, **ภิกษุ**นั้น ย่อมไม่ทำความยึดมั่นใน**กาม**ให้เกิดขึ้น, **ไม่**ทำความยึดมั่นด้วย**ทิฏฐิ**ให้เกิดขึ้น, **ไม่**ทำความยึดมั่นใน **ศีล** และ **วัตร** ให้เกิดขึ้น และ**ไม่**ทำความยึดมั่นว่า**ตัวตน**ให้เกิดขึ้น.

[ความยึดศีลและวัตร (ศีลพทุปปาทาน) ในกรณีนี้รวมทุกกรณีทั้งศีลวัตรของลัทธอื่น ๆ และศีลวัตรในธรรมวินัยตลาคตเองด้วย/กรณีบรรลุตามลำดับนั้นศีลวัตรของลัทธอื่น ๆ จะถูกละในช่วงโสตถันที่เรียกว่า ศีลพทุปปรามาส].

ภิกษุ ท. ! **เมื่อไม่**ทำความยึดมั่น**ทั้งหลาย**ให้เกิดขึ้น **ย่อมไม่**หวั่นไหวไปตาม**สิ่งใด ๆ**, **เมื่อไม่**หวั่นไหว **ย่อมดับ**สนิทเฉพาะ**ตน**โดยแท้. **ภิกษุ**นั้น ย่อมรู้ชัดว่า “**ชาติ**สิ้นแล้ว, **พรหมจรรย์**อยู่จบแล้ว, **กิจ**ที่ควร**ทำ**ได้**ทำสำเร็จ**แล้ว, **กิจ**อื่นที่**จะ**ต้อง**ทำ**เพื่อความ**เป็น**อย่าง**นี้** **มิได้มีอีก**” ดังนี้แล.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจ.โอ.หน้า ๑๕๘ สังเกตในเรื่อง ๑) บุณชนผู้ไม่ได้สดับกับอริยสาวกที่ได้สดับ ๒) ความเหมือนและต่างกันในการเห็นธรรม)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่ง รูป โดยความเป็นตน บ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งรูปในตนบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนในรูปบ้าง ; แม้ รูป นั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น วิญญาณของอริยสาวกนั้น ก็ไม่เป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูป ได้มีโดยประการอื่น ; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว ซึ่งเกิดมาจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่, เพราะความที่จิตไม่ถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียวอริยสาวกนั้นก็ไม่เป็นผู้หวาดสะดุ้งไม่คับแค้น ไม่พะว้าพะวัง และไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่เพราะไม่มีอุปาทาน.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตามเห็น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ข้างบนนี้ทุกประการ ผิดกันแต่ชื่อขั้นเท่านั้น)

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้
ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๐, ๒๒-๒๓/๓๑, ๓๓.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)

(ตัวอย่างการสอนโดยการใช้ปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะพิจารณาขั้น ๕ จนหมดอุปาทาน ; และดูในปฏิจ.โอ.

หน้า ๔๕๒ บรรทัดที่ ๒ และ ๓ ประกอบด้วย)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มี
อุปาทาน แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จ
ประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็น
อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมตามเห็นอยู่เป็น
ประจำ ซึ่ง รูป ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัมม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหฺมสุมิ)
นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้. แม้รูปนั้น ย่อมแปรปรวน
ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น, เพราะความแปรปรวนเป็นโดย
ประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายก็ ย่อมไม่เกิด
ขึ้นแก่อริยสาวกนั้น. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัส
เหมือนกับในกรณีแห่ง รูป).

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้
ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๔/๓๔, ๓๕.

ลำดับแห่งโลกียสุข

(ลำดับแห่งความสุขแบบต่าง ๆ ในทางโลกตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียดที่สุด ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)

อานนท์! กามคุณมี ๕ อย่าง, ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ รูปทั้งหลายที่เห็นได้ทางตาก็ดี, เสียงทั้งหลายที่ฟังได้ทางหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลายที่ดมรู้ได้ทางจมูกก็ดี, รสทั้งหลายที่ลิ้มได้ทางลิ้นก็ดี, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสรู้ทางผิวกายก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมใจมีอยู่. อานนท์! เหล่านี้แล คือ กามคุณ ๕ อย่าง.

อานนท์! สุข โสมนัสใด อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้บังเกิดขึ้น;
อานนท์! สุข โสมนัสนั้น เราเรียกว่า “กามสุข”.

อานนท์! ชนเหล่าใดก็ตาม จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งกามสุข ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เรา ตลาคตไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร?
อานนท์! เพราะเหตุว่าสุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุขนั้นยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุข นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังัดจากกาม และสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง บรรลุฌานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิด ที่เป็นอย่างอื่น

ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้สวดยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติบรมสุขบรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะวิตกวิจารณ์รำงับ จึง บรรลุถึงฌานที่สอง อันเป็นเครื่องพองใสในภายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้นถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้สวดยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติบรมสุขบรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขอยู่ด้วยนามกายจึง บรรลุฌานที่สามเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่าผู้บรรลุ

ฉานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตฤติยฉานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ตฤติยฉาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติบรมสุข บรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตฤติยฉานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตฤติยฉาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัส และโทมนัสในกาลก่อน, จึง บรรลุฉานที่สี่ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตฤติยฉานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่จตุตถฉาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฉานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฉาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้,

เพราะผ่านพ้นรูปสัญญาเสียได้ โดยประการทั้งปวง, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งปฏิขันธ์สัญญา, เพราะไม่ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา จึง **บรรลุนิโรธอริยสัง** อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุดฯ” ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้สวयेเฉพาซึ่งสุขอันเกิดแต่ อากาสนัญญาตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า ความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสนัญญาตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสนัญญาตนะ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นอากาสนัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุนิโรธอริยสัง** อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุดฯ” ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสนัญญาตนะนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้สวयेเฉพาซึ่งสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญญาตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่าความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญญาตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณ์ัญญาตนะ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นวิญญาณ์ัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลु** **อากิญจัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณ์ัญญาตนะนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ **อากิญจัญญาตนะ** ย่อมอยู่ในฐานะ ได้ **บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส**” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น ข้อนี เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ **อากิญจัญญาตนะ** นั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ **อากิญจัญญาตนะ** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้น **อากิญจัญญาตนะ** เสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุ** **เนวสัณญานาสัณญาตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ **อากิญจัญญาตนะ** นั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่ง **สุข** อันเกิดแต่ **เนวสัณญานาสัณญาตนะ** ย่อมอยู่ในฐานะ ได้ **บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส**” ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ **เนวสัณญานาสัณญาตนะ** นั้น ยังมีอยู่.

(ประโยคที่ตรัสใน ๒ ย่อหน้าี้ มีความหมายที่สำคัญ มีประโยชน์มาก)

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัจญานาสัจญายตนะ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นเนวสัจญานาสัจญายตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง บรรลุสัจญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลความสุขที่เป็นอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัจญานาสัจญายตนะนั้น.

อานนท์! ส่วนข้อนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ข้อที่พวกปริพาชกทั้งหลาย ผู้ถือลัทธิอื่นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณะโคดม ได้กล่าวถึงสัจญาเวทยิตนิโรธ, แล้วจึงบัญญัติซึ่งสัจญาเวทยิตนิโรธนั้น ในฐานะเป็นความสุข. มันจะเป็นความสุขชนิดไหนหนอ? มันจะเป็นความสุขไปได้อย่างไรหนอ?” อานนท์! พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ซึ่งมีปกติกกล่าวอย่างนี้, เธอทั้งหลายจะพึงกล่าวแก้อย่างนี้ว่า “ผู้มีอายุ! พระผู้มีพระภาค ไม่ได้หมายถึงสุขเวทนา แล้วบัญญัติในฐานะเป็นความสุข. ผู้มีอายุ! แต่ว่า ความสุข อันบุคคลจะพึงหาได้ในธรรมใด; พระตถาคตย่อมบัญญัติซึ่งธรรมนั้น ในฐานะเป็นความสุข” ดังนี้แล.

- สพท. ตี. ๑๘/๒๓๘-๒๘๒/๔๑๓-๔๒๔.

หมายเหตุ :- การนำโลกียสุข หรือความสุขขั้นที่ยังต้องมีเหตุมีปัจจัยทุกระดับ มาใส่ไว้ในที่นี้ก็เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมไม่เหตุไม่มีปัจจัย และอยู่ในฐานะยิ่งไปกว่าความสุข, พระองค์จึงได้ทรงนำมาเรียงลำดับไว้ในที่นั้นในฐานะเป็นความสุขชนิดหนึ่ง.

ธรรมเป็นที่ดับ ตามลำดับ (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)

(: อนุปฺพนิโรธ - อนุปฺพวิหาร - อนุปฺพวิหารสมบัตติ)

ก. อนุปฺพนิโรธ เก้า

(เรื่องคารดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๗๖๖ สังเกตที่ปฐมฌานที่ตรัสว่าวาจาดับ)

ภิกษุ ท. ! อนุปฺพนิโรธ ๙ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการ
อย่างไรเล่า? เก้าประการ คือ:-

(๑) เมื่อเข้าถึงปฐมฌาน	อามิสส (กาม) สัตฺตญา ย่อมดับ ;
(๒) เมื่อเข้าถึงทุติยฌาน	วิตกและวិการ ย่อมดับ ;
(๓) เมื่อเข้าถึงตติยฌาน	ปีติ ย่อมดับ ;
(๔) เมื่อเข้าถึงจตุตถฌาน	อัสนาสะและปีสสาสะ ย่อมดับ ;
(๕) เมื่อเข้าถึงอากาสาณฺญาายตนะ	รูปสัตฺตญา ย่อมดับ ;
(๖) เมื่อเข้าถึงวิญญาณฺญายตนะ	อากาสาณฺญาายตนะสัตฺตญา ย่อมดับ ;
(๗) เมื่อเข้าถึงอากิญฺจัญญาายตนะ	วิญญาณฺญายตนะสัตฺตญา ย่อมดับ ;
(๘) เมื่อเข้าถึงแนวสัตฺตญานาสัตฺตญาายตนะ	อากิญฺจัญญาายตนะสัตฺตญา ย่อมดับ ;
(๙) เมื่อเข้าถึงสัตฺตญาเวทยิตฺตนิโรธ	สัตฺตญาและเวทนา ย่อมดับ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อนุปฺพนิโรธ ๙ ประการ.

- นวก. อ. ๒๓/๔๒๓/๒๓๕.

[ความดับแห่งธรรมที่ได้ตรัสไว้ โดยนัยยะอื่นของปฐมฌานคือ อกุศลดับ (กาม, พยาบาท, เบียดเบียน), นิเวรณฺ ๕ ดับ, วาจาดับ, เสียงเป็นเสี้ยนหนามต่อฌาน ๑ เมื่อเข้าถึงฌาน ๑ แล้วอุปสรรคนี้ย่อมหมดไป : กรณีฌาน ๔ ต่อเนื่องไปถึงอากาสาณฺญาายตนะนั้นให้ดูเหตุประกอบในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๘๐๖ ได้ตรัสว่าลมหายใจ คือกายอันหนึ่งๆ เพราะฉะนั้นก็คือกายดับในส่วนธาตุลม และเมื่อถึงอากาสาณฺญาายตนะแล้ว จะเห็นว่าเมื่อกายดับไปจากความรู้สึกแล้ว แต่ความหมายรู้

ในกายส่วนอื่น ๆ ทั้งหมด(รูปสัญญา)ย่อมดับสนิทตามต่อมามาก ; (ธรรมะหมวดนี้แสดงถึงธรรมที่ต้องดับไปตามลำดับ ๆ แห่งการปฏิบัติระบบนี้ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า อนุปปพนิโรธเก้า คือธรรมที่ดับตามลำดับ ๘ ลำดับ, เป็นหมวดธรรมที่ต้องศึกษาก่อนแต่โดยย่อ, รายละเอียดหาดูได้ที่หมวด ค. ; ในที่อื่น (๒๓/๔๗๗/๒๖๓,๒๖๕) เป็นคำของพระอานนท์แสดงอนุปปพปีสัทธาและอนุปปพนิโรธไว้ โดยความเป็นสมบัติทั้ง ๘ ระดับในฐานะเป็นอนุปปพปีสัทธาและอนุปปพนิโรธโดยปริยาย , และแสดงสัญญาเวทิตนโรธอันสิ้นอาสวะไว้ ในฐานะเป็นอนุปปพปีสัทธาและอนุปปพนิโรธ โดยนิปปริยายโดยไม่แสดงไว้อย่างละเอียดว่า ฆานชื่อไร ระงับหรือดับเสียซึ่งธรรมชื่ออะไรเหมือนกับในสูตรข้างบนนี้)].

ข. อนุปปพวิหาร เก้า

ภิกษุ ท. ! อนุปปพวิหาร ๘ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการ
อย่างไรเล่า ? เก้าประการ คือ :-

(๑) ปฐมฆาน	(๒) ทุตติฆาน
(๓) ตติฆาน	(๔) จตุตถฆาน
(๕) อากาสนัญญาตนะ	(๖) วิญญาณัญญาตนะ
(๗) อากิญจัญญาตนะ	(๘) เนวสัญญานาสัญญาตนะ
(๙) สัญญาเวทิตนโรธ.	

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อนุปปพวิหาร ๘ ประการ.

- นวก. อ. ๒๓/๔๒๔/๒๖๖.

(ธรรมเก้าประการนี้ เรียกว่า วิหารธรรม คือธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตเก้าลำดับจึงได้ชื่อว่า อนุปปพวิหารเก้า. ยังมีข้อน่าสนใจที่ว่าในบาลีแห่งหนึ่งกล่าวถึงการเข้าอยู่ในวิหารธรรมนี้ได้แม้ในขณะที่แห่งอิริยาบถทั้งสี่คือนั่ง นอน ยืน เดิน สำหรับ ๔ ข้อข้างต้นคือตั้งแต่ปฐมฆานถึงจตุตถฆาน.

- ติก. อ. ๒๐/๒๓๔/๕๐๓).

ค. อนุปปพวิหารสมาบัติ เก้า

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง อนุปปพวิหารสมาบัติ ๙ ประการ เหล่านี้. เธอทั้งหลายจงฟัง. ภิกษุ ท. ! อนุปปพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

(๑) กามทั้งหลาย ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง กามทั้งหลายให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใดจะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “กามทั้งหลาย ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยัง กามทั้งหลายให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น” ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **สัจแล้ว** จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. กามทั้งหลาย ดับไปในปฐมฌานนั้น, และชนเหล่านั้น ยังกามทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในปฐมฌานนั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเปล็ดเปล็นอนุโมทนา ด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเปล็ดเปล็นอนุโมทนาด้วยคำ สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๒) วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุ เหล่านี้ หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า “วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหน ยัง วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ?

ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น “ดังนี้ไซ้; คำตอบฟังมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกและวิจารณ์ทั้งหลายระงับลง เข้าถึง ทุตติยฌาน อันเป็นเครื่องส่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์ อันเดียวไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ดับไปใน ทุตติยฌาน นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง วิตกและ วิจารณ์ทั้งหลายให้ดับไปๆ ในทุตติยฌานนั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้.ภิกษุ ท.! ใครๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเปลิดเปลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเปลิดเปลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุดังนี้แล้วนอบน้อมอยู่จะประกองอัญชลิ เข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๓) ปีติ ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง ปีติ ให้ดับไปๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้นๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “ปีติ ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยังปีติให้ดับไปๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น” ดังนี้ไซ้; คำตอบฟังมีแก่ เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าถึงตติยฌาน อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้แล้วแลอยู่. ปีติ ดับไปใน ตติยฌาน นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง ปีติ ให้ดับไปๆ ใน ตติยฌาน นั้นแล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใครๆ ที่ไม่ เป็นผู้อื้ออวดไม่เป็นผู้มีมายา พึงเปลิดเปลินอนุโมทนาด้วย คำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้น เปลิดเปลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประกองอัญชลิ เข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๔) **อุเบกขาสฺว** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **อุเบกขาสฺว** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า “**อุเบกขาสฺว** ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหน ยัง **อุเบกขาสฺว** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น” ดังนี้ไซ้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะ **ละสุขและทุกข์เสียได้** เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาล ก่อนเข้าถึงจุดตถฌาน อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติ บริสุทธิเพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. **อุเบกขาสฺว** ดับไปใน จุดตถฌาน นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **อุเบกขาสฺว** ให้ดับไป ๆ ใน จุดตถฌาน นั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลิน อนุโมทนาด้วยคำว่าสาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ แล้ว นอบน้อมอยู่จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(ให้สังเกตคำว่า “อุเบกขาสฺว” ใช้ในฉาน ๓ และ “อุเบกขา” ปกติไม่เจือสุขใช้ในฉาน ๔)

(๕) **รูปสัณฺญาทั้งหลาย** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **รูปสัณฺญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “**รูปสัณฺญาทั้งหลาย** ดับไปที่ไหน? และชน เหล่าไหน ยัง **รูปสัณฺญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้า ไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น ดังนี้ไซ้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะการก้าวล่วงเสียซึ่งรูปสัณฺญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิสมสัณฺญาทั้งหลาย เพราะไม่ได้ทำไว้ในใจ ซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่างๆ จึงเข้าถึง อากาธานัญจายตนะ อันมี

การทำในใจว่า ‘อากาศไม่มีที่สุด’ แล้วแลอยู่. รูปสัญญาทั้งหลาย ดับไปใน อากาสนัญจายตนะ นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง รูปสัญญาทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในอากาสนัญจายตนะ นั้น แล้วแลอยู่’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อั้วอด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพติดเพตินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพติดเพตินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลิเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๖) อากาสนัญจายตนะสัญญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง อากาสนัญจายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า ‘อากาสนัญจายตนะสัญญา ดับไป ในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง อากาสนัญจายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น’ ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมี แก่เขาว่า ‘ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะโดย ประการทั้งปวงเข้าถึง วิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า ‘วิญญาณ ไม่มีที่สุด, แล้วแลอยู่. อากาสนัญจายตนะสัญญา ดับไปใน วิญญาณัญจายตนะ นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง อากาสนัญจายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ใน วิญญาณัญจายตนะนั้น แล้วแลอยู่’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อั้วอด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพติดเพตินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพติดเพตินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลิเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๗) วิญญาณัญจายตนะสัญญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง วิญญาณัญจายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มี

อายุเหล่านั้น หายหิว คับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น
 แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “วิญญูณัญญาตนะสัตตัญญา คับไป
 ในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง วิญญูณัญญาตนะสัตตัญญา ให้คับไป ๆ ในที่ใด
 แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น” ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขา
 ว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญูณัญญาตนะโดยประการ
 ทั้งปวง เข้าถึง อากิญจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า ‘อะไร ๆ ไม่มี
 แล้วแลอยู่. วิญญูณัญญาตนะสัตตัญญา คับไปใน อากิญจัญญาตนะ นั้น,
 และชนเหล่านั้น ยัง วิญญูณัญญาตนะสัตตัญญา ให้คับไป ๆ ใน อากิญจัญญาตนะ
 นั้นแล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โง่เขลา ไม่เป็นผู้มีมาया
 พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนา
 ด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๘) อากิญจัญญาตนะสัตตัญญา ย่อมคับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด
 ยัง อากิญจัญญาตนะสัตตัญญา ให้คับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มี
 อายุเหล่านั้น หายหิว คับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น
 แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “อากิญจัญญาตนะสัตตัญญา คับไป
 ในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง อากิญจัญญาตนะสัตตัญญา ให้คับไป ๆ ในที่ใด
 แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น “ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมี
 แก่เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะโดย
 ประการทั้งปวง เข้าถึงเนวตัญญานาตัญญาตนะ แล้วแลอยู่. อากิญ-
 จัญญาตนะสัตตัญญา คับไปใน เนวตัญญานาตัญญาตนะ นั้น, และชนเหล่านั้น
 ยังอากิญจัญญาตนะสัตตัญญา ให้คับไป ๆ ใน เนวตัญญานาตัญญาตนะ นั้น
 แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โง่เขลา ไม่เป็นผู้มีมาया พึง
 เพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า

สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลิเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๕) เนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง เนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “เนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญาดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยังเนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น” ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ! ภิกษุในภคินี ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัจญานาสัจญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัจญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่, เนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญาดับไปใน สัจญญาเวทยิตนิโรธนั้น, และชนเหล่านั้น ยัง เนวสัจญานาสัจญายตนสัจญญา ให้ดับไป ๆ ใน สัจญญาเวทยิตนิโรธ นั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเปลิดเปลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเปลิดเปลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลิเข้าไปหา โดยแน่แท้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๕ ประการ.

- นวก. อ. ๒๓/๔๒๔/๒๓๗.

(ธรรมแก่ขื่อนี้ มีชื่อแปลกออกไปว่า อนุปฺพวิหารสมาบัติ แต่ก็หมายถึงธรรมแก่ประการดังที่กล่าวมาแล้วในหมวด ก. และหมวด ข. นั่นเอง หากแต่ว่าในหมวดนี้หมายถึงการที่จิตเข้าอยู่ในธรรมเหล่านั้น อย่างลึกซึ้งและนาน พอที่จะเกิดความรู้สึกว่าหายหิว ดับเย็นข้ามแล้วถึงฝั่งแล้ว. ฝั่งในที่นี้หมายถึงฝั่งแห่งพระนิพพานโดยปริยาย;ถ้าเป็นภคินีของผู้ที่ยังไม่บรรลุนิพพาน ก็เป็นเสมือนการชิมรสพระนิพพานเป็นการล่วงหน้า ในระยะเวลาอันจำกัดเท่านั้น.

ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำบรรยายแห่งสมมติทั้งเก้านี้ แต่ละข้อๆ ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันทุกสมมติ ต่างกันแต่ชื่อแห่งฉานและนิเทศที่บรรยายลักษณะแห่งฉานนั้นๆ เท่านั้น ซึ่งได้เน้นตัวหนังสือไว้ด้วยอักษรเส้นหนาให้เป็นที่สังเกตง่าย ๆ ทุกแห่งแล้ว ขอให้ผู้ศึกษาพยายามสังเกต ให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วย จะมีประโยชน์มาก.

สรุปความว่า หมวด ก. หมายถึงการดับตามลำดับของสิ่งที่พึงดับ. หมวด ข. หมายถึงลำดับแห่งการเข้าอยู่ตามลำดับ. หมวด ค. หมายถึง ลำดับแห่งการเสวยรสของการเข้าอยู่ที่ยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ).

อนุปพิหารอาพาธ

(อาการที่อารมณ์อันละได้ด้วยฉานใด จะมากลายเป็น
สัญญาที่ทำความอาพาธให้แก่การเข้าอยู่ในฉานนั้น)

อานนท์! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่, ความรู้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ, ปวิเวก (ความอยู่สงัดจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ ดังนี้, แต่แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่เล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนกขัมมะ ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเรา เป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในกามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอันิสงส์แห่งการออกจากกาม เราก็ยังไม่เคย

ได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้ากระไร เราได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในการหลีกออกจากกามแล้ว ฟังเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไปฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จิ่งเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงัดจาก กามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง **บรรลุมานที่ ๑** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ ฌานที่ ๑ นี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในทางกามก็ยังคงแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ฟังบรรลุมานที่ ๒ เป็นเครื่องผ่อนใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้นจิตของเราก็กังขาไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอวิตกธรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น ทั้งที่เรารู้เห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น

แก่เราว่า เพราะวาทโทยในวิตกกรรม เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอวิตกกรรม เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นทโทยในวิตก แล้วนำมาทำการคิดนึกใน ข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอวิตกกรรมแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่าง ทัวถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงเล่นไป พึง เลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอวิตกกรรม โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทัวถึง จิตของเราจึงเล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอวิตกกรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น โดยที่ เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงบ วิตกพิจารณาเสียได้ จึง **บรรลุฌานที่ ๒** เป็นเครื่องส่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้ เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกพิจารณา มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้ว แลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๒ นี้ **การทำในใจ ตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิตกก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็น อาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้น เสีย ถ้ากระไรเรา เพราะความจางไปแห่งปีติ พึงอยู่อุเบกขา มีสติแลสัมปชัญญะ และพึงเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้ กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่เล่น ไปไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ใน นิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น ทั้งที่เรารู้เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในปิตติเป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งนิปปิตกัณณ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหาก เราได้เห็นโทษในปิตติ. แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในนิปปิตกัณณแล้ว ฟังเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้. ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปิตกัณณ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปิตกัณณ (คือฌานที่ ๓) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะความจางไปแห่งปิตติ จึงเกิดอุเบกขามีสติแลสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรรลุฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่ ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฌานที่ ๓ นี้การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในปิตติก็ยังคงเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ นั้นใดก็ฉนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสแลโทมนัสในกาลก่อน ฟังบรรรลุฌานที่ ๔ อันไม่ทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์!

แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอทุกขมสุข (คือฉานที่ ๔) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **เพราะว่าโทษในอุเบกขาสุข เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา ทำการคิดนึกให้มาก** และทั้งอานิสงส์แห่งอทุกขมสุข เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า **ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอุเบกขาสุข แล้วนำมาทำการคิดนึก** ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอทุกขมสุขแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอทุกขมสุข โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึงจิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป **ในอทุกขมสุข (คือฉานที่ ๔) นั้น** โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะละสุข และทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึง **บรรลุฉานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฉานที่ ๔ นี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอุเบกขาสุข ก็ยังเกิด แทรกแซงอยู่.** ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทิก็ฉันทันนั้น.

(เรื่องควารูปประกอบในเล่มนี้ หน้า. ๓๕๕,๘๐๐ และในอริย.โอ.ปหลาย หน้า. ๕๑๑,๑๓๐๐,๑๓๔๑-๑๓๔๔,๑๓๖๕)

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อ

นั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นรูปสัญญา (ความกำหนดหมายในรูป) โดยประการทั้งปวงได้, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญา (ความกำหนดหมายอารมณ์ที่กระทบใจ), เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่างๆ (นันทตสัญญา) พึงบรรลुอากาศานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในรูปทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากาศานัญจายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในรูปทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึก ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอากาศานัญจายตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงเล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงเล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้นเราแลเพราะผ่านพ้นรูปสัญญาโดยประการทั้งปวงเสียได้ เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญา เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนันทตสัญญา จึง บรรลुอากาศานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเรา

อยู่ด้วยวิหารธรรม คืออากาสนัญญาตนะนี่การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในรูปทั้งหลาย ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา. เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธนั้นใดก็ฉันทัน.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลुวิญญาณ์ญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณ์ไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่นั้น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากาสนัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งวิญญาณ์ญาตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากาสนัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในวิญญาณ์ญาตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญาตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั้น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญาตนะนั้น โดยที่เห็นว่าอยู่ว่านั้น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้น

อากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง บรรลुวิญญาณัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเรา อยู่ด้วยวิหารธรรมคือวิญญาณัญญาตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอากาสนัญญาตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการ อาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะ อาพาธ ฉันทไคกัฉนนั่น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้น เสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสีย แล้ว พึงบรรลुอากิญจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” แล้วแล อยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากิญจัญญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่า นั้น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น แก่เราว่า เพราะว่าโทษในวิญญาณัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ ได้นำมาทำการคตินึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากิญจัญญาตนะ เราก็ ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็น โทษวิญญาณัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคตินึกในข้อนั้นให้มากได้รับอานิสงส์ในอากิญจัญญาตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิต ของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญาตนะ

โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว
 อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอาภิญญ
 จัญญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพื้น
 วิญญาณ์ญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลुอาภิญญัญญายตนะ**
 อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วย
 วิหารธรรมคืออาภิญญัญญายตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็น**
ไปในวิญญาณ์ญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ
 (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ
 จันใดก็จันนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า **เพื่อกำจัดอาพาธ**
 ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพื้นอาภิญญัญญายตนะโดยประการทั้งปวง
 เสียแล้ว **พึงบรรลुเนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์!
 แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป
 ในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น **ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.**

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า **อะไรหนอ เป็นเหตุ**
เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น
 แก่เราว่า เพราะวาทะในอาภิญญัญญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้
 นำมาทำการคตินึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ เราก้
 ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์!
 ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า **ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอาภิญญัญญายตนะ**
แล้วนำมาทำการคตินึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในเนวสัญญานาสัญญา-

ยตนะแล้ว ฟังเสพอในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้. ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในแนวสัจญานาสัจญายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในแนวสัจญานาสัจญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุนิวาสสัจญานาสัจญายตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือแนวสัจญานาสัจญายตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัจญาที่เป็นไปในอากิญจัญญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นแนวสัจญานาสัจญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ฟังบรรลุตัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในสัจญาเวทยิตนิโรธนั้น ทั้งที่เรารู้ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะวาทโทษในแนวสัจญานาสัจญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคตินึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งสัจญาเวทยิตนิโรธ เรากียังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น, อานนท์!

ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในเนวสัจญานาสัจญายตนะ แล้วนำมาทำการคินึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับความนิสงส์ในสัจญาเวทยิตนิโรธแล้ว พึงเสพในอนิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัจญาเวทยิตนิโรธ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัจญาเวทยิตนิโรธนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแลผ่านพ้นเนวสัจญานาสัจญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุสัจญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ (ไม่มีอาพาธอะไร ๆ อีกต่อไป). อนึ่ง อาสวะทั้งหลาย ได้ถึงความสิ้นไปรอบ เพราะเราเห็น (อริยสัจสี่) ได้ด้วยปัญญา.

- นวก. อ. ๒๓/๔๕๗/๒๔๕.

(ข้อความทั้งหมดนี้ สรุปความว่า :-

๑. อติตคามสัจญา ที่ปฐมฌานละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ปฐมฌาน**,
๒. อติตวิตักกัมมสัจญา ที่ทุติยฌานละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ทุติยฌาน**.
๓. อติตปีติสัจญา ที่ตติยฌานละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ตติยฌาน**.
๔. อติตอุเปกขาสุขสัจญา ที่จตุตถฌานละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **จตุตถฌาน**.
๕. อติตรูปสัจญา ที่อากาสนัญญาตนะละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **อากาสนัญญาตนะ**.
๖. อติตอากาสนัญญาตนะสัจญา ที่วิญญาณัญญาตนะละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **วิญญาณัญญาตนะ**.
๗. อติตวิญญาณัญญาตนะสัจญา ที่อากิญจัญญาตนะละแล้ว จะ **มากอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **อากิญจัญญาตนะ**.

๘. อดีตอากิญจัญญายตนสังขยา ที่เนวสังขยานาสังขยาตนะละแล้ว จะ มาคอยเป็นอาพาธ แก่การ
 เข้าอยู่ใน เนวสังขยานาสังขยาตนะ.
๙. อดีตเนวสังขยานาสังขยาตนสังขยา ที่ระงับไปแล้วเพราะสังขยาเวทิตนโรธ ไม่อาจมาเป็น
 อาพาธ แก่การเข้าอยู่ใน สังขยาเวทิตนโรธ).

ปัญญาสติกับนามรูปดับ เพราะวิญญาณดับ

“ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ! ข้าพระองค์กราบทูลถามแล้ว ขอพระองค์
 จงตรัสบอกธรรมนั้น คือปัญญาและสติกับนามรูป แก่ข้าพระองค์เถิด ;
 ปัญญาและสติกับนามรูปนั้นจะดับไปในที่ไหน ?

ดูก่อนอชิตะ ! ท่านถามปัญหานั้นข้อใด เราจะแก้ปัญหา
 ข้อนั้นแก่ท่าน : นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ ในที่ใด,
 ปัญญาและสติกับนาม รูปนั้นก็ย่อมดับไปในที่นั้น, เพราะ
 ความดับไปแห่งวิญญาณ แล.
 (ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก สำหรับผู้ปฏิบัติภาวนาควรรับทราบและพิจารณา
 ให้ละเอียดรอบคอบ

- สุตต. ปุ. ๒๕/๕๓๐/๔๒๕. - จุฬน. ปุ. ๓๐/๒๐-๒๑/๘๐,๓๕.

เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญ้าเศษไม้

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามเป็นจริง ว่าเป็นเพียง
 การเกิดขึ้นของธรรมชาติล้วนๆ ว่าเป็นเพียงการสืบเนื่องกัน
 เป็นสาย ของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงต่อๆ กันมาล้วนๆ แล้วความ
 กลัวย่อมไม่มี.

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญา ว่าโลกนี้ไม่มีค่าอะไรมากไปกว่า
เศษหญ้าเศษไม้, เมื่อนั้นเขาย่อมไม่ปรารถนาสิ่งใดๆ นอก
จาก “สิ่งที่ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป” ดังนี้แล.

- จุฬน. ปุ. ๓๐/๒๕๓/๕๐๕.

(ข้อความทั้งสองตอนนี้เป็นเถรภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต)

หมดกลม - หยุคหมุน

ตัด “วงกลม” ขาดจากกัน ก็ถึงสภาพแห่งความไม่มี
อะไรเป็นที่จํา nangหวัง. ตัณหาที่ไหลซ่าน เมื่อถูกทำให้
แห้งสนิทแล้วก็ไหลไม่ได้. วงกลมถูกตัดแล้ว (เช่นนี้) ก็
หมุนไม่ได้อีกต่อไป. นั่นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อ. ปุ. ๒๕/๑๕๕/๑๔๘.

คนดำหรือคนขาว ล้วนมีหวังในนิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัศสปปัญญัตติ ชาติเฉพาะอย่าง ๖ ชนิด คือ ชาติดำ
ชาติเขียว ชาติแดง ชาติเหลือง ชาติขาว และชาติขาวสุด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในการบัญญัติของปุณณกัศสปนั้น เขาบัญญัติคนฆ่าแพะแกะ
คนฆ่าสุกร ฆ่านก ฆ่าเนื้อ ชาวประมง โจรปล้น โจรฆ่าคน เจ้าหน้าที่เรือนจําหรือคนมีการงานชั้นต่ำ
อย่างอื่นๆ ว่าเป็น ชาติดำ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัศสปปัญญัตติภิกษุพวกกัณทกพุดติ หรือพวกกัมมวาท

พวกกิริยวาทอื่น ๆ ว่าเป็นชาติเขี้ยว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปบัญญัติพวกนิครนถ์มีฝ่าฝืนเดียว ว่าเป็นชาติแดง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปบัญญัติพวกคฤหัสถ์ผู้มุ่งขามผู้เป็นสาวกแปลก ว่าเป็นชาติเหลือง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปบัญญัติพวกอาชีวก พวกอาชีวกินี(หญิง) ว่าเป็นชาติขาว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปบัญญัติเจ้าลัทธินั้นทว่าจะ กิจจสังกัจจะและมักขลิโก-
สาละ ว่าเป็นชาติขาวสุด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุณณกัสสปบัญญัติชาติเฉพาะอย่าง ๖ ชนิด เหล่านี้แลพระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! โลกทั้งปวง ยอมรับรู้การบัญญัติ อภิชาติ ๖ ชนิด ของ
ปุณณกัสสปนั้นหรือ ?

“ ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ถ้าอย่างนั้น มันก็เหมือนกับคนยากจนเข็ญใจ ไม่มีทรัพย์
ติดตัว ทั้งไม่ปรารถนาจะได้เนื้อซึ่งต้องใช้ค่าเนื้อตามสัดส่วน, เมื่อมีคนมากล่าว
ว่า “บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ท่านต้องใช้ค่าเนื้อ” ดังนี้แล้ว ; เขา
ยอมปฏิเสธ ; ฉนั้นเดียวกับปุณณกัสสป ไม่ได้รับการรับรู้จากสมณพราหมณ์ทั้ง
หลาย แล้วมาบัญญัติอภิชาติ ๖ ชนิดนี้ มีลักษณะเป็นคนโง่ คนไม่เฉียบแหลม
ไม่รู้จักขอบเขต ไม่ฉลาด ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น. อานนท์ ! เราแหละจะบัญญัติ
อภิชาติ ๖ ชนิด, เธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว. อานนท์ !
อภิชาติ ๖ ชนิด เป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์! ในกรณีแห่งอภิชาติหกนี้ คือ คนบางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพาน (ความสิ้นราคะโทสะโมหะ) อันเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมดำ ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ๑.

อานนท์! คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า?

อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลจักสาน ตระกูลทำรถ หรือตระกูลเทหยากเขื่อ ซึ่งเป็นคนยากจน มีข้าวและน้ำน้อย เป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก เขาเป็นผู้มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยค่อม จีโรค ตาบอด ง่อย กระจอก มีตัวตะแคงข้าง ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขาก็ยังประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ครั้นประพฤติทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกติวิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ.

อานนท์! คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า?

อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ... ฯลฯ... มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู ฯลฯ ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ ฯลฯ ,.... ประทีปโคมไฟ แต่เขา ประพฤติกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ครั้นประพฤติสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว.

อานนท์! **คนมีชาติดำ** ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ เกิดในตระกูลดำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ฯลฯ.... มีผิวพรรณทรมาน ไม่น่าดู เตี้ยค่อม. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์ เกี่ยวข้องด้วยเรือน. เขานั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ละนิวรณ์ทั้งห้า** อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว **มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐานทั้งสี่** ยังโพชฌงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นอย่างจริง ชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์! **คนมีชาติขาว** ก่อให้เกิดธรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล หรือสกุลคหบดีมหาศาล อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินพอต้ม มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์พอต้ม มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอต้ม เขามีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเก๋ียงเกลาแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง ร่ำรวยด้วยข้าวด้วยน้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขา **ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต** ครั้นประพฤติกุศลแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าพึงอบายทุกคติวินิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมดำ.

อานนท์! **คนมีชาติขาว** ก่อให้เกิดธรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือสกุลกษัตริย์มหาศาล

สกุลพราหมณ์มหาศาล ...ฯลฯ... มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอตัว มีรูปร่าง
...ฯลฯ ... ร่ำรวยด้วยข้าว น้ำ ...ฯลฯ ... ประทีปโคมไฟ; เขา ประพฤติ
กายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ครั้นประพฤติสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย
เพราะการทำลายร่างกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์!
เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมขาว.

อานนท์! คนชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่
ขาว เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ เกิดในสกุลสูง
คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล ...ฯลฯ... มีทรัพย์และ
ข้าวเปลือกพอตัว มีรูปร่าง ...ฯลฯ ... ร่ำรวยด้วยข้าว น้ำ ...ฯลฯ... ประทีปโคม
ไฟ. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือน บวชเป็นผู้
ไม่มีประโยชน์เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน, เขานั้นครั้งบวชแล้วอย่างนี้ ละนิเวศน์ทั้งห้า
อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว มีจิตตั้งมั่นดี ใน
สติปัญญาอันทั้งสี่ ยังโพชนงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นอย่างจริง ซึ่งว่าย่อมก่อ
ให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมี
ชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์! เหล่านี้แล อภิชาติ ๖ ชนิด.

- ญก. อ. ๒๒/๔๒๘/๓๒๘.

วิมุตติไม่มีความต่างกันตามวรรณะของผู้ปฏิบัติ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทรมี อยู่, ถ้าชนใน

แต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้ควรประกอบความเพียรห้ำ^๑ เหล่านี้แล้ว, ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ! ความคิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้นจะพึงมีอยู่ในกรณีนี้อีกหรือ ?”

มหาราช ! ในกรณีนี้ **ตถาคตกล่าวแต่ความแตกต่างกันแห่งความเพียรของชนเหล่านั้น.** มหาราช ! เปรียบเหมือนคู่แห่งช่างที่ควรฝึกคู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่ง โคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาฝึกดีแล้ว แนะนำดีแล้ว และคู่แห่งช่างที่ควรฝึก คู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาไม่ได้ฝึก ไม่ได้แนะนำ ก็มีอยู่. มหาราช ! มหาบพิตรจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วนั้น จะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว มิใช่หรือ ? “ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ส่วนคู่แห่งสัตว์เหล่าใดที่ไม่ถูกฝึกไม่ถูกแนะนำสัตว์เหล่านั้นจะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว เช่นเดียวกับคู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วแนะนำดีแล้วเหล่านั้น แลหรือ ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !” มหาราช ! ผลอันใดที่ผู้มีสัทธา มีอาพาชน้อย ไม่โง่โง่ ไม่มีมายา ปรารถนาความเพียร มีปัญญา จะพึงบรรลุได้นั้น, ผู้ที่ไม่มีสัทธา มีอาพาชมาก โง่โง่ มีมายา จี้เกียจ ไร้ปัญญา จักบรรลุซึ่งผลอย่างเดียวกันนั้นได้หนอ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้, ฉันทนใดก็ฉันทนั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีเหตุ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีผล. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มีอยู่. ถ้าชนในแต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้มีความเพียรห้ำเหล่านี้

๑. ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร” ที่หมวดสัมมาวายามะในภาค ๔ ; หรือดูโดยย่อที่ตอนท้ายของย่อหน้าถัดไปจากย่อหน้านี้.

แล้ว และเป็นผู้มีความเพียรโดยชอบอยู่ แล้วยังมีความคิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้น
ในกรณีนี้ อยู่อีกหรือ ?”

มหาราช ! ในกรณีนี้ ตถาคตไม่กล่าวความแตกต่างใดๆ ในระหว่าง
ชนเหล่านั้นเลย ในเมื่อกล่าวเปรียบเทียบกันถึงวิมุตติกับวิมุตติ. มหาราช !
เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือเอาค้อนไม้สาละแห่งมาแล้ว ทำไฟให้เกิดขึ้น ทำเตโชธาตุให้
ปรากฏ และบุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาค้อนไม้มะม่วงแห่งมาแล้ว ทำให้ไฟเกิดขึ้น
ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ และหรือบุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาค้อนไม้มะเดื่อมาแล้ว ทำ
ไฟให้เกิดขึ้น ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ. มหาราช ! มหาบพิตร จะสำคัญ
ความข้อนี้อย่างไร : ความต่างกันใด ๆ ของไฟเหล่านั้นที่เกิดจากไม้ต่าง ๆ กัน
จะพึงมีแลหรือ เมื่อเปรียบเทียบซึ่งเปลวด้วยเปลว ซึ่งสีด้วยสี ซึ่งแสงด้วยแสง ?
“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !” มหาราช ! ข้อนี้อันนั้นก็เหมือนกัน : เดช (แห่งธรรม)
อันวิริยะนฤมิตขึ้น อันปธานกระทำให้เกิดขึ้น ใด ๆ มีอยู่, ตถาคตไม่กล่าว
ความแตกต่างใดๆ ในเดช (แห่งธรรม) นั้น เมื่อกล่าวเทียบกันถึงวิมุตติ
กับวิมุตติ ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๕๒๒-๕๒๓/๕๗๘-๕๗๙.

อริยโลกุตตรธรรมสำหรับคนทุกคนทุกวรรณะ

“พระโคตมผู้เจริญ ! พรหมณ์ทั้งหลาย ย่อมบัญญัติทรัพย์สี่ประการ คือบัญญัติทรัพย์
ประจำตัวของพรหมณ์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของกษัตริย์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของแพศย์
บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของสุทร.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติการภิกขาจารว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกพราหมณ์ ถ้าพวกพราหมณ์ดูหมิ่นการภิกขาจารซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับพราหมณ์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติคัมภีร์และตำแหน่งลูกศรว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกกษัตริย์ ถ้าพวกกษัตริย์หมิ่นคัมภีร์และตำแหน่งลูกศรซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับกษัตริย์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติกสิกรรมและโครักขกรรมว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกแพศย์ ถ้าพวกแพศย์ดูหมิ่นกสิกรรมและโครักขกรรมซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับแพศย์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติคิเวและไม้คานว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกศูทร ถ้าพวกศูทรดูหมิ่นคิเวและไม้คานซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับศูทร.

พวกพราหมณ์ บัญญัติทรัพย์สี่ประการเหล่านี้ ; ในกรณีนี้ พระโคตมผู้เจริญกล่าวอย่างไร ?

พราหมณ์ ! โลกทั้งปวงยอมรับรู้การบัญญัติเช่นนั้น ของพราหมณ์ทั้งหลาย ว่าคนทั้งหลายจงบัญญัติทรัพย์สี่อย่างเหล่านี้เถอะ ดังนี้หรือ ?
“ข้อนั้นหามิได้ พระโคตมผู้เจริญ !”

พราหมณ์ ! ข้อนี้เปรียบเหมือนคนยากจนเจ็บใจไร้ทรัพย์ มีอยู่คนพวกหนึ่งแขนเนื้อ (ที่ทำให้เป็นหูด ๆ) แสดงแก่เขาผู้ไม่ปรารถนา โดยกล่าวว่า “บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ต้องไข่มูลค่า” ดังนี้ นี่ฉันใด ; พราหมณ์เอ๋ย ! พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่ได้รับการรับรู้ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย แล้วก็มาบัญญัติทรัพย์สี่อย่างเหล่านี้ ก็ฉันนั้น. พราหมณ์ ! **เราบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวสำหรับคน.**

- ม. ม. ๑๓/๖๑๔-๖๑๕/๖๖๕-๖๖๖

นิทเทศ ๑๐

ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

จบ

นิทเทศ ๑๑ ว่าด้วยผู้ดับตัณหา

(มี ๑๐๖ เรื่อง)

ปุถุชน คือ ผู้ยึดถือเต็มที่

ภิกษุ ท. ! **ปุถุชนในโลกนี้**ผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟัง ไม่ได้เห็นบรรดาพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ. ย่อม **เข้าใจ** ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อเข้าใจ ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม**หมายมั่น** ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อม**หมายมั่น**ใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อม**หมายมั่น**โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อม**หมายมั่น**ว่า ‘ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา’ ดังนี้ ; เขา **ย่อมเพติดเพติด** ยิ่ง ต่อ ดิน น้ำ ไฟ ลม. **ข้อนั้น**เพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า “เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้น ยังไม่ได้รู้รอบ.**” ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๑/๒.

(สิ่งที่ปุถุชนไม่รู้จักแล้วหมายมั่นเพติดเพติดนั้น ยังคร่ำไ้ต่อไปอีกในสูตรนี้ คือ กุศลสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อภัสสรพรหม สุภกนิหพรหม เวหิปผลพรหม อภิกุ อากาธานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ สิ่งที่เห็นแล้ว สิ่งที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้ว สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระเสาะ คือ ผู้กำลังจะไม่ยึดถือ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด แม้ยังเป็น **พระเสาะ** ยังไม่บรรลุดังอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพาน อันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุ

เมื่อนั้นย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่าเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, เป็นผู้ **จะไม่หมายมั่น**^๑ ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่น ใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่น โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่นว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา ดังนี้ ; จึงเป็นผู้ **จะไม่มียกติเพ็ดเพลินยั้ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม, **ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?** เราขอตอบว่า “เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสขะนั้น จะต้องได้รู้รอบ.**” ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๖/๒.

ปุถุชน คือ ผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท. ! **ปุถุชนในโลกนี้** ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นบรรดา พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, ย่อม **เข้าใจ** นิพพาน โดยความเป็น นิพพาน ; เมื่อเข้าใจ นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน ; ย่อมหมายมั่น ในนิพพาน ; ย่อมหมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; ย่อมหมายมั่นว่า นิพพานเป็นของเรา ดังนี้. เขา **ย่อมเพ็ดเพลินยั้ง** ต่อนิพพาน. **ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?** เราขอตอบว่า “เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้นยัง**

๑. ที่ว่า “จะไม่หมายมั่น” ในที่นี้ให้เข้าใจว่า หมายมั่นก็ไม่ใช่ ไม่หมายมั่นเสียเลยก็ไม่ใช่อีกยังอยู่ในระหว่าง ๆ ในบาลีจึงใช้คำว่า ‘มามลฺลฺย’ แทนที่จะใช้คำ ว่า มลฺลฺย หรือ มมลฺลฺย เป็นลักษณะของพระเสขะซึ่งอยู่ในระหว่างปุถุชนกับพระอเสขะ.

สำหรับวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็ได้ครัสไว้เต็มจำนวนเหมือนที่กล่าวไว้ในหัวข้ออันว่าด้วยปุถุชนข้างบนนั่นเอง

“ไม่ได้รู้รอบ” ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๕/๒.

พระเสาะ คือ ผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด แม้ยังเป็น พระเสาะ ยังไม่บรรลุถึงอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพานอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุเมื่อนั้น ย่อม รู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อมเป็นผู้ จะไม่หมายมั่น ซึ่งนิพพาน ; จะไม่หมายมั่น ในนิพพาน ; จะไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; จะไม่หมายมั่นว่า นิพพาน เป็นของเรา ดังนี้ ; จึงเป็นผู้ จะไม่มีปกติเพลิดเพลินยิ่ง ซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า “เพราะว่า นิพพาน เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสาะนั้น จะต้องได้รู้รอบ.” ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖/๓.

พระอเสาะ คือ ผู้ที่หมดความยึดถือทุกสิ่ง

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็น พระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุเมื่อนั้น ก็ย่อม รู้ชัดแจ้ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่า

เป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่น โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่นว่า ‘ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา’ ดังนี้ ; จึง **ไม่เป็นผู้ผลิตผลิติน** ยิ่ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม. **ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?** เราขอตอบว่า “เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์พิจารณาจนได้รู้รอบแล้ว**” ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๖/๔.

(ในสูตรนี้ได้ตรัสสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือออกไปจากดินน้ำไฟลมอีก คือ กุศลสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภิกขพรหม เวหฬผลพรหม อภิภู อากาสาัญญาตนะ ฯลฯ เนวสัญญาตนะ สัจจะตนะ สิ่งได้เห็นแล้ว-ฟังแล้ว-รู้สึก-รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระอเสขะ คือ ผู้ที่ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็น **พระอรหันต์** ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตาม บรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุเช่นนั้น ก็ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน ; ไม่หมายมั่น ในนิพพาน ; ไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; ไม่หมายมั่นว่า ‘นิพพานเป็นของเรา’ ดังนี้ ; จึง **ไม่เป็นผู้ผลิตผลิติน** ซึ่งนิพพาน. **ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?** เราขอตอบว่า “เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์พิจารณาจนได้รู้รอบแล้ว**” ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๗/๔.

ไตรสิกขาของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการ ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ประกอบด้วยธรรมสามประการอย่างไรเล่า? ประกอบด้วยธรรมสามประการ คือ :-

ประกอบด้วย สीलขันธ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย สมာธิขันธ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย ปัญญาขันธ อันเป็นอเสขะ ๑.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

- ตัก. อ. ๒๐/๓๗๕/๕๘๓.

ธรรมขันธของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมห้าประการ ย่อมเป็นอาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิณเยโย อัญชลิกรณิโย และเป็นเนื่อนานุญของโลก ไม่มีนานุญอื่นยิ่งกว่า. ประกอบด้วยธรรมห้าประการ อย่างไรเล่า? ประกอบด้วยธรรมห้าประการ คือ :-

ประกอบด้วย สीलขันธ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย สมาธิขันธ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย ปัญญาขันธ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย วิมุตติขั้นที่ ๑ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย วิมุตติญาณทัสสนขั้นที่ ๑ อันเป็นอเสขะ ๑ .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยกรรมห้าประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น
อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิณียโย อัญชลิกกรณีโย และเป็นเนื่อนานบุญของ
โลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- ปลูก. อ. ๒๒/๑๕๒/๑๐๘.

สัมมัตตะสทิบของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! กรรมอันเป็นอเสขะสทิบอย่างเหล่านี้ มีอยู่. สทิบอย่าง

อย่างไรเล่า? สทิบอย่างคือ :-

สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสังกัปปะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวาจา อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมากัมมันตะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาอาชีวะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวายามะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสติ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสมาธิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาญาณะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวิมุตติ อันเป็นอเสขะ ๑ .

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กรรมอันเป็นอเสขะสทิบอย่าง.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๓๓/๑๑๒.

องค์แห่งความเป็นพระเสขะและพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ในบริกขารแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น, สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นองค์นำหน้า.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์นำหน้า อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เมื่อมีสัมมาทิฏฐิอยู่, สัมมาสังกัปปะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสังกัปปะอยู่, สัมมาวาจา ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวาจาอยู่, สัมมากัมมันตะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมากัมมันตะอยู่, สัมมาอาชีวะะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาอาชีวะะอยู่, สัมมาวายามะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวายามะอยู่, สัมมาสติ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสติอยู่, สัมมาสมาธิ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสมาธิอยู่, สัมมาญาณะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาญาณะอยู่, สัมมาวิมุตติ ย่อมมีเพียงพอ.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แล, ภิกษุ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๘** ชื่อว่า เป็น **พระเสขะ**; และผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๑๐** (คือเพิ่ม สัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติ อีก ๒ องค์) ชื่อว่า เป็น **พระอรหันต์** (พระอเสขะ) แล.

- อุปรี. ม. ๑๔/๑๘๓/๒๗๕.

นิทเทศแห่งไตรสิกขา เพื่อเปรียบเทียบ

ภิกษุ ท. ! สิกขา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ **อริสีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา.**

ภิกษุ ท. ! **อริสีลสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน
กรณีนี้ เป็นผู้มีสีล ตำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร
มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่
ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อริสีลสิกขา**.

ภิกษุ ท. ! **อริจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ
ในกรณีนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน**
อันมีวิตกมีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่
วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องฟ่องใสแห่งใจในภายใน
ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิด
จากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่
อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระ
อริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็น
ปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะ
ละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน,
เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะ
อุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อริจิตตสิกขา**.

ภิกษุ ท. ! **อริปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ
ในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์”
ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อริปัญญาสิกขา**.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

นิทเทศแห่งไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่, สามอย่าง อย่างไม่รู้? สามอย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อธิศีลสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึนศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ฯลฯ สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิศีลสิกขา**.

ภิกษุ ท.! **อธิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ฯลฯ ทุตติยฌาน ฯลฯ ตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิจิตตสิกขา**.

ภิกษุ ท.! **อธิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิปัญญาสิกขา**.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

(คาถาผนวกท่ายพระสูตร)

พึงเป็นผู้มีความเพียร มีกำลัง มีความตั้งมั่นมีความเพ่ง มีสติ สำรวมอินทรีย์ ประพฤติอธิศีลอธิจิตและอธิปัญญาเถิด พึงแผ่จิตครอบงำทิศทั้งปวง ด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้เช่นเดียวกันทั้งข้างหน้าข้างหลังทั้งข้างหลังข้างหน้าเช่นเดียวกันทั้งเบื้องต่ำเบื้องสูง ทั้ง

เบื้องสูงเบื้องต่ำ เช่นเดียวกันทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งกลางคืน
กลางวัน. นั่นท่านกล่าวกันว่าเป็นเสขปฏิบัติ หรือการประพฤติ
ธรรมหมดจดด้วยดี. นั่นท่านกล่าวกันว่าเป็นผู้รู้พร้อมในโลก มี
ปัญญา ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ.

วิโมกข์แห่งจิต ย่อมมีแก่บุคคลนั้นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้น
ตัณหา เพราะความดับสนิทแห่งวิญญาณ เหมือนความดับสนิท
แห่งไฟ ฉะนั้น.

- ติก. อ. ๒๐/๓๐๓/๕๓๐.

เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เสขะ เสขะ” ดังนี้ มีอยู่. บุคคล ชื่อ
ว่าเสขะ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! บุคคลที่ศึกษานั้นแหละ ชื่อว่า เสขะ, ศึกษาอะไรกันเล่า ? ศึกษา
ทั้งอริสัจ ทั้งอริจิต ทั้งอริปัญญา. ภิกษุ ! เพราะเขาศึกษาเขาจึงชื่อว่าเสขะ
ดังนี้.”

- ติก. อ. ๒๐/๒๕๗/๕๒๕.

(เรื่องคารดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๔, ๕๖๕, ๕๖๖ ; ในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๕๕๑ ; ในขุม.โอ. หน้า ๒๘๕)

๑. คำอธิบายของคำว่า อเสขะ หาคุได้หัวข้อว่า “พระอรหันต์คือผู้เป็นอเสขะ” ที่หน้า ๖๐๕ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ภิกษุ ท. ! **สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้** ย่อมมาสู่อุทเทส (การยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์) **ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ** อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. **ภิกษุ ท. ! สิกขาสามอย่างเหล่านี้** มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือ **อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.** **ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล** สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล **ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา.** เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. **ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า?** ข้อนั้นเพราะเหตุว่า **ไม่มีผู้รู้ใด ๆ** กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า **การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้.** ส่วนสิกขาบทเหล่าใด **ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, **เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง** ในสิกขาบทเหล่านั้น **สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.** **ภิกษุนั้น,** เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม **เป็นโสดาบัน เป็นผู้มิอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น.** (ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก บรรพ ๕๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระโสดาบัน :-)

ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม **เป็นผู้** **สัตตักขัตตอุปมะ** **ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง** เป็นอย่างมาก **แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้**

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **โกลังโกละ** จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น. เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้เป็น **เอกพีธี** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณ ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา, เธอล่องลิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่องลิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วนลิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในลิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในลิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น สกทาคามี ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา. เธอล่องลิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น

เพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อย และการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อย เหล่านี้. ส่วน สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่เหมาะสม แก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่ง สังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น โอปปาทิกอนาคามี ผู้อุบัติขึ้นในทันที มีการ ปรินิพพานในภพนั้นๆ ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ... (ต่อไปนี้เป็น ข้อความจาก บรรพ ๕๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระอนาคามี :-)

ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น อุตซังโสโตกนิพพานผู้มีกระแสในเบื้องต้นไปถึงอกนิพพาน.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น สสังขารปรินิพพาน ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเร็วแรง.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น อสังขารปรินิพพาน ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเร็วแรง.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น อุปหัจจปรินิพพาน ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนถึงที่สุด.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น อันตราปรินิพพาน ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์ ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา. เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้อง

ออกจากอบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใดๆ กล่าวอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน สิกขาบทเหล่าใดที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น ได้กระทำให้อัจฉิ่ง เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท.! ผู้กระทำเพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน, ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า สิกขาบททั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้ แล.

- ติก. อ. ๒๐/๒๕๗/๕๒๖.

ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน

ภิกษุ ท.! สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส ทุกกิ่งแห่งเดือนตามลำดับ อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของ สิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์

ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา. เธอยังล่องลึกขบถเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอภิตีเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใดๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่องลึกขบถเล็กน้อยและการต้องออกจากอภิตีเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน ลึกขบถเหล่านี้ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีสติยังยืน มีสติมั่นคง ในลึกขบถเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในลึกขบถทั้งหลาย. ภิกษุ นั้น ได้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

(เรื่องควรถวายเกี่ยวกับอนาคามีให้ดูในเล่มนี้ หน้า ๕๖๓, ๖๐๔, ๖๓๘ และในขุม.โอ. หน้า ๔๕๔)

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อันตราปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อุปหัจจปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนถึงที่สุด.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรียวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **สสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรียวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่ง อนาคตวิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรุภากิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อุทธรังโสโตกนิฏฐคามิ** ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่ง อนาคตวิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความ ที่ระคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น **สกทาคามิ** ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้ง เดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่ง อนาคตวิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้เป็น **เอกพีธี** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่ง อนาคตวิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **โกลังโกละ** จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่ง อนาคตวิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **ลัตตักขัตตุ-** **ปรมะ** ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง เป็นอย่างมากแล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! ผู้กระทำได้เพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน. ผู้ทำให้บริบูรณ์ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ดังนั้นเราจึงกล่าวว่า ลิกขาบท ทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้แล

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๑, ๕๖๖ ; ในอริย.โอ.ปดชย หน้า ๑๕๕๑ ; ในขุม.โอ.หน้า ๒๕๘)

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ข้อความในสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า แม้มีการปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่ ก็ยังได้รับผลแตกต่างกันไม่เท่ากัน เพราะเหตุปัจจัยอย่างอื่น).

การรู้เบญจขันธ์ โดยหลักแห่งอริยสัจสี่

โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ทั่วถึงซึ่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน) ; โสณะ ! สมณะหรือ พราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ในทิฏฐุธรรมนี้ หาได้ไม่.

โสณะ ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ทั่วถึงซึ่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน) : โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์, อีกอย่างหนึ่งบุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วอยู่ในทิฏฐุธรรมนี้ ได้โดยแท้.

(ดูรายละเอียดเกี่ยวกับขั้นห้า แต่ละขั้น โดยอริยสัจสี่ ที่หน้า ๑๖๘, ๑๙๒, ๑๙๘, ๒๐๒, ๒๐๘ แห่งหนังสือเล่มนี้.

สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุแห่งการรู้ด้วยเบญจขั้น; ในสูตรอื่นแสดงด้วย อินทรีย์ห้า คือ สุชินทรีย์ ทุกชินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกชินทรีย์, -๑๙/๒๒๖/๙๒๒-๙๒๓.

มีสูตรอื่นแสดงด้วย อายตนะภายในหก ก็มี, - ๑๙/๒๓๓/๘๑๒

และสูตรอื่นแสดงด้วย ปฏิจจสมุปปັນนธรรม ๑๑ อย่าง มีชรามรณะชาติจนถึง...วิญญาณสังขาร ก็มี, - ๑๖/๕๓/๙๔).

การรู้ปัญจอุปาทานขั้นโดยธรรมลักษณะห้า

ภิกษุ ท. ! อุปาทานขั้น ๕ อย่างนี้ มีอยู่, ห้าอย่างอะไรบ้างเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ปัญจอุปาทานขั้นนั้น ได้แก่ ขั้นคือรูปที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขั้นคือเวทนาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขั้นคือสัญญาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขั้นคือสังขารที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, และขั้นคือวิญญาณที่ถูกอุปาทานครองแล้ว.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม ยังไม่รู้จักความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานขั้นห้านี้, ไม่รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขั้นห้านี้, ไม่รู้จักอุปาทานขั้นห้าในแง่ที่มันให้ระสอระย, ไม่รู้จักอุปาทานขั้นห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งไม่รู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขั้นห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้สมมติกันว่าเป็นสมณะผู้หนึ่งๆ ในสมณะทั้งหลายก็ตาม แม้สมมติกันว่าเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งๆ

ในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายก็ตาม ก็หาอาจเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ได้ไม่, หาสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ที่ตนมาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐุธรรมนี้ ได้ไม่เลย.

(ปฏิบัติกษณัย)

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ได้รู้จักความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานชั้นห้านี้, รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานชั้นห้านี้, รู้จักอุปาทานชั้นห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานชั้นห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งได้รู้จักอุปายที่ไปให้พ้นอุปาทานชั้นห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ที่สมมติกันแล้วว่าเป็นสมณะบ้าง เป็นพราหมณ์บ้าง ก็เป็นสมณะหรือเป็นพราหมณ์ได้จริง และทำให้แจ้งได้ซึ่งประโยชน์ที่ตนเข้ามาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐุธรรมนี้.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๑๕๕/๒๕๕.

(สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุแห่งการรู้ด้วยอุปาทานชั้นในสูตรอื่นแสดงด้วยอินทรีย์ห้าคือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกขินทรีย์. - ๑๕/๒๓๕ - ๒๓๖/๕๑๕-๕๒๑.)

ผู้ละราคะ-โทสะ-โมหะ ระดับโสคาบัน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา (ความเป็นโสคาบัน). ไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? ไม่ละธรรมหกอย่างเหล่านี้ คือ :-

- ไม่ละ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ขันธ ๕ ของตน) ;
 ไม่ละ วิจิกิจฉา (ความลังเลในปฏิปทาทางดับทุกข์) ;
 ไม่ละ สีลัพพตปรามาส (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง) ;
 ไม่ละ อปายคมนิยราคะ (ราคะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;
 ไม่ละ อปายคมนิยโทสะ (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;
 ไม่ละ อปายคมนิยโมหะ (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่านี้แล เป็นผู้ไม่ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุละธรรม ๖ อย่าง แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา. ละธรรม ๖ อย่างเหล่าไหนเล่า ? ละธรรมหกอย่างเหล่านี้

- คือ:- ละ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ขันธ ๕ ของตน) ;
 ละ วิจิกิจฉา (ความลังเลในปฏิปทาทางดับทุกข์) ;
 ละ สีลัพพตปรามาส (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง) ;
 ละ อปายคมนิยราคะ (ราคะที่ควรแก่การซึ่งอบาย) ;
 ละ อปายคมนิยโทสะ (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;
 ละ อปายคมนิยโมหะ (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุละธรรม ๖ อย่างเหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา, ดังนี้แล.

[ธรรม ๖ ประการแห่งสูตรนี้ ในสูตรถัดไปกล่าวว่า เป็นธรรมที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูติ ละได้แล้ว (๒๒/๔๘๗/๓๖๑) ; สูตรถัดไปอีกกล่าวว่า เป็นธรรมที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทวิภูติ (๒๒/๔๘๗/๓๖๒)].

พระโสดาบัน รู้จักปัญจอุปาทานชั้นหยาบ

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ มารู้จักความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานชั้นหยาบ. รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานชั้นหยาบนี้. รู้จักอุปาทานชั้นหยาบในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานชั้นหยาบในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งรู้จักอุปายที่ไปให้พ้นอุปาทานชั้นหยาบนี้เสีย ตามที่ถูกต้องที่จริง ; ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ สาวกของพระอริยเจ้าผู้นั้น เราเรียกว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๕๖/๒๕๖.

พระโสดาบันเป็นใครกัน ?

(เรื่องคารดูประกอบในขุม.โอ. หน้า ๔๑๕)

สารีบุตร ! ที่มักกล่าวกันว่า โสดาบัน – โสดาบัน ดังนี้ เป็นอย่างไรเล่า สารีบุตร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ท่านผู้ใด เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้อยู่ ผู้เช่นนั้นแล ข้าพระองค์เรียกว่าเป็นพระโสดาบันผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีโคตรอย่างนี้ ๆ พระเจ้าข้า !”

สารีบุตร ! ถูกแล้ว ถูกแล้ว ผู้ที่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรค
มีองค์แปดนี้อยู่ ถึงเราเองก็เรียกผู้เช่นนั้น ว่าเป็น พระโศดาบัน ผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ
มีโคตรอย่างนี้ ๆ.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๔๓๕/๑๔๓๒-๑๔๓๓.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมแล้ว
ด้วยธรรม ๔ ประการนี้เอง จึงเป็น พระโศดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า. ธรรม
๔ ประการนั้นเป็นอย่างไร ? ที่ประการนั้นคือ :-

(๑) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน
องค์พระพุทธรเจ้า ว่าเพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจาก
กิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้
ถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคน
ควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ ดังนี้.

(๒) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน
องค์พระธรรม ว่าพระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว, เป็นสิ่ง
ที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง, เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัด

กาล, เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด, เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว, เป็นสิ่งที่ผู้รู้ ก็รู้ได้เฉพาะตน ดังนี้.

(๓) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์** ว่าสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รู้ธรรมเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อันได้แก่ บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ. นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้.

(๔) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย**ศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า**: เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญเป็นศีลที่ค้นหาและทิวฐิไม่ลุ่มคล้ำ และเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ชื่อว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้ที่มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธวจนะดังนี้แล้ว ได้ตรัสเป็นคำร้อยกรองสืบต่อไปว่า :-

ท่านผู้ใดแล มีศรัทธา มีศีล มีความเลื่อมใส ทั้งมีการ
ได้เห็นธรรมด้วย, ท่านผู้นั้นแหละ ที่จักเป็นผู้ได้รับความสุข
อันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ในกาลอันควรแล !

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๔๒๕-๔๓๐/๑๔๑๔-๑๔๑๕.

(อิกนัยหนึ่ง)

อย่ากลัวเลย มหานาม ! อย่ากลัวเลย มหานาม ! ความตายของ
ท่านจักไม่ต่ำทราม กาลกิริยาของท่าน จักไม่ต่ำทราม. มหานาม !
อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้มีปกติโน้มไป
ในนิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพานโดยแท้. ธรรมสี่ประการ
อย่างไรเล่า? ธรรมสี่ประการคือ :-

มหานาม ! อริยสาวกในกรณีนี้ (๑) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้า ว่า “เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้
โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ
จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ดังนี้.

(๒) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระธรรม ว่า “พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วเป็นสิ่งที่ผู้
ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัด

กาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาอุทิศ เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน” ดังนี้.

(๓) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระสงฆ์ ว่า “สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อัน ได้แก่บุคคลเหล่านี้ คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า” ดังนี้.

(๔) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของ
เหล่าพระอริยเจ้า: เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ เป็นศีลที่ตัดหาและทิวฐิไม่ลุ่มคลำ และเป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

มหานาม ! **เปรียบเหมือนต้นไม้โน้มไปในทิศปราจีน โน้มไปสู่ทิศปราจีน** เอนไปทางทิศปราจีน. ต้นไม้นั้น **เมื่อเขาตัดที่โคนแล้ว มันจะล้มไปทางไหน?** “มันจะล้มไปทางทิศที่มันโน้มไป โน้มไป เอนไป พระเจ้าข้า !” มหานาม !
ฉันใดก็ฉันนั้น : อริยสาวกประกอบแล้วด้วยธรรมสี่ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติโน้มไปในนิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพานโดยแท้ แล.

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (การยกขึ้น แสดงในท่ามกลางสงฆ์) ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์ พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! สิกขาสามอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา. เธอล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ข้อนั้น เพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใคร ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรมจักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อย เหล่านี้. ส่วน สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสม แก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นรอบแห่ง สัจยโชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้มิอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อ พระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น.

- ติก. อ. ๒๐/๒๕๗/๕๒๖.

(ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่อง พระโสดาบัน ได้อีก ที่หัวข้อว่า “เปรียบเทียบ พระเสขะ- อเสขะ” หน้า ๕๖๐ แห่งหนังสือเล่มนี้).

หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะโศดาบันของตนเอง

คหบดี! ในกาลใด ภัยเวรห้าประการ อันอริยสาวกทำให้สงบ รำงับได้แล้ว ด้วย. อริยสาวกประกอบพร้อมแล้วด้วยโศดาปัตติยัคะสี่ ด้วย. อริยญายธรรมเป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แทงตลอดแล้ว ด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็พยากรณ์ ตนด้วยตนนั้นแหละ ว่า “เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกคติวินิบาตสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มี การตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า” ดังนี้.

คหบดี! ภัยเวร ๕ ประการ อันอริยสาวกทำให้สงบรำงับได้แล้ว เป็นอย่างไรเล่า? คหบดี! บุคคลผู้ ฆ่าสัตว์อยู่เป็นปกติ ย่อมประสพภัยเวร ใด ในทิฏฐุธรรมบ้าง, ในสัมปรายะบ้าง ย่อมเสวยทุกข์ โทมนัสทางใจบ้าง, เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย; ผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ย่อม ไม่ประสพ ภัยเวรนั้น ทั้งในทิฏฐุธรรมและสัมปรายะ ไม่ต้องเสวยทุกข์ โทมนัสทางใจด้วย, เมื่ออริยสาวกเว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ภัยเวรนั้นย่อมเป็นสิ่งสงบรำงับไป ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง อทินนาทาน กามสมุจจาจาร มุสาวาท และ สุราเมรยมัชชปान ก็ได้ตรัส ขอบความไว้โดยตนเองเดียวกัน เรื่องควรดูประกอบและพิจารณาในเล่มนี้หน้า ๕๘๑ ในฐานะที่ไม่อาจ เป็นได้ของโศดาบัน; ในอริย.โอ.ปลายหน้า ๑๐๗๘-๑๐๗๙ และ ๑๐๘๔-๑๐๘๕ ตั้งแต่ ความมีวิบาก อย่างเบาของผู้บกร่องศีล ๕ ที่ได้ตรัสไว้ ซึ่งมีได้ไปสู่อบาย, ผลของโศดาบัน ที่จะไม่มีการกระทำ ไปสู่อบาย และการผิดศีล ๕ ที่กระทำเป็นปกติ; ในพ.โอ.หน้า ๔๐๘-๔๑๑ ดูศีล ๕ ครบแต่อาจไป อบายเพราะเหตุใด).

คหบดี! ภัยเวรทั้งห้าเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สงบรังับแล้ว.

คหบดี! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลุซึ่งโสดา ๔ องค์อย่างไรเล่า? (๑) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน พระพุทธเจ้า ว่า “เพราะเหตุอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้ว ด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนที่ควรฝึกอย่าง ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรม สั่งสอนสัตว์” ดังนี้. (๒) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน พระธรรม ว่า “พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ ไม่จำกัดกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน” ดังนี้. (๓) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน พระสงฆ์ ว่า “สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว ได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขามานับชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า” ดังนี้. (๔) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายในลักษณะเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า: เป็นศีลที่ไม่ขาด

ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา วิญญูชนสรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิลูปคบคำ เป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

คหบดี! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลुซึ่งโสดา ๔ องค์ เหล่านี้แล.

คหบดี! อริยญายธรรม เป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แหงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ อย่างนี้ว่า “ด้วยอาการอย่างนี้: เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป: ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะมีภพ เป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน. ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งวิชชานั้น นั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ฯลฯ เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.”

คหบดี! อริยญายธรรมนี้แล เป็นธรรมที่อริยสาวกนั้นเห็นแล้วด้วยดี แหงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา.

คหบดี! ในกาลใดแล ภัยเวร ๕ ประการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่อริย-
 สาวกทำให้สงบราบังได้แล้ว ด้วย, อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วย
 โสดาปัตติยงค์เหล่านี้ ด้วย, อริยฉาธรรมนี้ เป็นธรรมอันอริยสาวกเห็น
 แล้วด้วยดี แหงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น
 ปรารถนาอยู่ ก็พยากรณ์ตนด้วยตนนั้นแหละว่า “เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มี
 กำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกคติวินิบาตสิ้นแล้ว, เรา
 เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
 เทียงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า” ดังนี้

- ทสก. อ. ๒๔/๑๕๕/๕๒.

แวนส่องความเป็นพระโสดาบัน

อานนท์! เราจักแสดง **ธรรมปริยายอันชื่อว่าแวนธรรม** ซึ่งหาก
 อริยสาวกผู้ใด ได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจำนงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้
 ในข้อที่ตนเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว
 มีอบาย ทุกคติ วินิบาต สิ้นแล้ว, ในข้อที่ตนเป็นพระโสดาบันผู้มีอันไม่ตกต่ำ
 เป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้อง
 หน้า ดังนี้.

อานนท์! ก็ธรรมปริยายอันชื่อว่า **แวนธรรม** ในที่นี้ เป็นอย่างไรเล่า?

อานนท์! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้วด้วย
 ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธรเจ้า....**

ในองค์พระธรรม... ในองค์พระสงฆ์... และอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า คือเป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญเป็นศีลที่ตัณหาและทิฏฐิไม่ลুবกล้ำและเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ.

อานนท์ ! ธรรมปริยาย อันนี้แล ที่ชื่อว่า **แวนธรรม** ซึ่งหาก อริยสาวก ผู้ใดได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจ้านงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้, ดังนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๕๐-๔๕๑-๑๔๓๕-๑๔๘๐.

ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิโดยธรรมชาติ

(สิ่งที่ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิทำไม่ได้โดยธรรมชาติ)

ภิกษุ ท. ! **ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ (โดยธรรมชาติ) ๖ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. หกประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ:-

- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆ โดยความเป็นของเที่ยง ;
- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆ โดยความเป็นสุข ;
- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงธรรมะไร ๆ โดยความเป็นตัวตน ;
- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจกระทำอนันตริยกรรม ;
- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจหวังการถึงความบริสุทธิ์โดยโกตุหลวมงคล ;
- ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจแสวงหาทักษิณียบุคคล ภายนอกจาก

ศาสนานี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- นก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๔.

(คำว่า “เข้าถึง” ในสูตรนี้ มีความหมายแห่งการถือเอาเช่นเดียวกับคำว่า **สรณังจนามิ** หมายความว่าถือเอาเป็นที่พึ่ง. คำว่า “โกตฺหตฺตมกต” หมายถึงการถือลัทธิโบราณทางไสยศาสตร์ เช่นว่า ดินนอนขึ้นมา ได้เห็นหรือได้ยินหรือได้สัมผัสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามที่บัญญัติไว้ว่าจะนำมาซึ่งความบริสุทธิ์ตามลัทธินั้น ๆ).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ

(อภัพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ)

ภิกษุ ท. ! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. หกประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระศาสดา;
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระธรรม;
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระสงฆ์;
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในสิกขา;
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจมาสู่อนาคตนียวัตถุ (วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา);
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ ไม่อาจยังภพที่แปดให้เกิดขึ้น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- นก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๓.

(คำว่า “วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา” หมายถึงวัตถุสิ่งของ ก็ได้ การกระทำก็ได้ ความเห็นก็ได้. คำว่า “ภพที่แปด” หมายความว่า ไม่อาจจะมีแก่พระโศคาบัน พระโศคาบันจะมีภพหรือชาติต่อไปได้อีกเพียงเจ็ดเท่านั้น).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ

(อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ)

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่ หก ประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ :-

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง ปลงชีวิตมารดา ;

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง ปลงชีวิตบิดา ;

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง ปลงชีวิตพระอรหันต์ ;

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง คิดประทุษร้ายตถาคต แม้

เพียงทำโลหิตให้ห้อ ;

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง ทำสงฆ์ให้แตกกัน ;

เป็นไปได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ จะพึง ถือศาสดาอื่น (นอกจาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ญกก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๕.

(เรื่องคารคูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๗๗ ; ในพ.โอ. หน้า ๔๐๘-๔๑๑ และในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๐๗๘-๑๐๗๙, ๑๐๘๔-๑๐๘๕).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ

(อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ)

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่ หก ประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ตนทำเอง” ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ผู้อื่นทำให้” ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ตนทำเองก็มี
ผู้อื่นทำให้ก็มี” ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำเอง
เกิดขึ้นได้ตามลำพัง” ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ไม่ต้องใครอื่น
ทำให้เกิดขึ้นได้ตามลำพัง” ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า “สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำ
เองและไม่ต้องใครอื่นทำให้เกิดขึ้นได้ตามลำพัง”.

ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เหตุ(แห่ง
สุขและทุกข์) อันผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิเห็นแล้ว โดยแท้จริง และธรรมทั้งหลาย
ก็เป็นสิ่งที่เกิดมาแต่เหตุด้วย.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- นกค. อ. ๒๒/๔๘๕ /๓๖๖.

ผู้สิ้นความสงสัย (พระโสดาบัน)

ภิกษุ ท. ! เมื่อ รูป นั้นแลมีอยู่, เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจ
เข้าไปสู่รูป ทวิภูฏิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็

ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่ อย่างมั่นคงจากการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนาสัญญาสังขารวิญญูณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธแต่ละขันธเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญ ความข้อนี้ว่าอย่างไร : รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? “ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า !” ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? “เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !” แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตกแต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงจากการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้ ? “ข้อนั้นหามิได้พระเจ้าข้า !” (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสตามและภิกษุเหล่านั้นทูลตอบอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับกรณีแห่งรูปนี้ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธแต่ละขันธเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! แม้สิ่งใดที่บุคคลได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครุ่นคิดอยู่ด้วยใจแล้ว ; เหล่านี้เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? “ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !” ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? “เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !” แม้สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตกแต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงจากการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้ ? “ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล ความสงสัย (กังขา) ในฐานะทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้เป็นสิ่งที่อริยสาวกละขาดแล้ว ; ในกาลนั้น ก็เป็นอันว่า ความสงสัยแม้ในทุกข์, แม้ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, แม้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, แม้ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ก็เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้น ละขาดแล้ว.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. ที. ๑๗/๒๔๘-๒๔๙/๔๑๓-๔๑๘.

๑. ในฐานะหกประการ คือ ขันธ์ห้าประการ และอาการที่ได้เห็นแล้วเป็นต้นดังที่กล่าวแล้วข้างบน เจ็ดอย่างรวมเป็นหนึ่งประการ ; รวมเป็นหกประการ.

สูตรข้างบนนี้ แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *เอตักฺขุทธายิฏฐิตสฺสสตทิกฺขุ*.

ในสูตรอื่น (๑๗/๒๕๐/๔๑๙) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *ทิกฺขุว่าตน วาของตน*.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๑/๔๒๒) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *สฺสสตทิกฺขุ* ทั่วไป.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๓/๔๒๔) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อุจฺเจททิกฺขุ* ทั่วไป.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๕/๔๒๖) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *นัตถิกทิกฺขุ*.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๗/๔๒๘) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อกิริยทิกฺขุ*.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๘/๔๓๐) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อเหตุกทิกฺขุ*.

และฐานะทั้งหกประการนี้ ยังมีกล่าวไว้ว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิกฺขุอื่นๆ อีกหลายอย่าง เห็นว่ามากเกินไปจึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงหาอ่านดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอบุ. หมวดที่สิบเอ็ด.

ผู้มีธรรมญาณและอันวัยญาณ (พระโสดาบัน)

ภิกษุ ท. ! ก็ **ชรามรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่าชรา. การจูลิ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิตจากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่ามรณะ. ชรานี้ด้วย มรณะนี้ด้วย ย่อมมีอยู่ดังนี้; ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **ชรามรณะ**. **ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชาติ; **ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งชาติ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, ในกาลใด; ในกาลนั้น ความรู้^๑ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ธัมมญาณ (ญาณในธรรม)**. ด้วยธรรมนี้^๒อันอริยสาวกนั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวกนั้น ย่อมนำความรู้^๑นั้นไปสู่^๓นัยยะอันเป็นอดีตและอนาคต (ต่อไปอีก) ว่า “สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด

เหล่านี้ ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งชรามณะ, ได้รู้
 อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับ
 ไม่เหลือแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความ
 ดับไม่เหลือแห่งชรามณะ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้
 อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่าใดเหล่านี้ ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่ง
 ชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง
 ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์
 ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, ก็ตาม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ทุกคน ก็จักรู้อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้” ดังนี้.
 ความรู้^๑นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **อันวัยญาณ (ญาณในการรู้ตาม)**.

ภิกษุ ท.! **ญาณทั้งสอง** คือ **จัมมญาณ** และ **อันวัยญาณ** เหล่านี้ของ
 อริยสาวก เป็น **ธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด**; ภิกษุ ท.! ในกาล
 นั้นเราเรียกอริยสาวกนั้นว่า “ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทิวัญญิ”, ดังนี้บ้าง; ว่า
 “ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทัสสนะ”, ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว”,
 ดังนี้บ้าง; ว่า “ได้เห็นอยู่ซึ่งพระสัทธรรมนี้”, ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบ
 แล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ”, ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็น
 เสขะ”, ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว”, ดังนี้บ้าง;
 ว่า “ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำระกิเลส”, ดังนี้บ้าง; ว่า “ยืนอยู่จุด
 ประตู่แห่งอมตะ”, ดังนี้บ้าง, ดังนี้.

(ข้อความข้างบนนี้ เป็นกรณีแห่งปัจจุสมุปป็นธรรมคือชราและมรณะ ที่อริยสาวกมา^๒

ทำถึงโดยนัยแห่งอริยสังสี่แล้ว ทำให้มีมัชฌิมาและอันนวยญาณ และทำให้เป็นผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยทักขิณีเป็นต้น. ต่อไปได้ตรัสถึงปฏิจสมุปปีนนธรรมคือ ชาติ...ภพ ...อุปาทาน ...ค้นหา ...เวทนา ...ผัสสะ ...สพายตนะ ...นามรูป ...วิญญาณ ...สังขารแต่ละอย่างๆ ว่าอริยสาวกมารู้ทั่วถึงโดยนัยแห่งอริยสังสี่แล้ว ก็ทำให้มีมัชฌิมาและอันนวยญาณเป็นต้น ได้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฏิจสมุปปีนนธรรมคือ ขราและมรณะนั้น; รายละเอียดหาอ่านได้จากหนังสือปฏิจ.โอ. หมวดที่ ๖ หัวข้อว่า “ญาณวัตถุ ๔๔ ในปฏิจสมุปบาทเพื่อความเป็นโสดาบัน”).

- นิทาน. ตี. ๑๖/๖๘-๗๑/๑๒๐-๑๒๕.

พระโสดาบัน รู้จักอินทรีย์หก

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์หกอย่างเหล่านี้ มีอยู่. หกอย่างอะไรเล่า ? หกอย่างคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวก มารู้จักความก่อกำเนิดแห่งอินทรีย์หกเหล่านี้, รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้, รู้จักอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้ในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้ในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งรู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้, ตามที่ถูกต้องจริง; ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ อริยสาวกนั้น เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้ธรรมพร้อมได้ในเบื้องต้น.

- มหาวาร. ตี. ๑๕/๒๗๑/๕๐๒-๕๐๓.

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม

ภิกษุ ท.! อุปาทานชั้นทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง. ห้าอย่างอย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ รูปอุปาทานชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อริยสาวก รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อตัถกมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาทะ) ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) และซึ่งอุบายเครื่องออก (นิสสรณะ)แห่งอุปาทานชั้นทั้งหลาย; ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็น โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น.

- ขนุ. ตี. ๑๗/๑๕๖/๒๕๖.

ภิกษุ ท.! อุปาทานชั้นทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง. ห้าอย่าง อยางไรเล่า? ห้าอย่าง คือ รูปอุปาทานชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกแห่งอุปาทานชั้นทั้งหลาย เหล่านี้ ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น พระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้น

แล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๕๖/๒๕๗.

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกันในการเห็นธรรม

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! อินทรีย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อริยสาวก รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อตถังคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาทะ) ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) และซึ่งอุบายเครื่องออก (นิสสรณะ) แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้; ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็น โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๗๑/๕๐๒

ภิกษุ ท.! อินทรีย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออก แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้ ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น พระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบ

พรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๒๗๒/๕๐๔.

(สูตรข้างบนนี้ทรงแสดงอินทรีย์โดยอายุคนะภายในหก; ยังมีสูตรอื่น (๑๕/๒๗๕/๕๑๔-๕๑๘) ทรงแสดงอินทรีย์โดยเวทนาห้าคือสุขินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกจินทรีย์, ดังนี้ก็มี.)

ผู้รวมอยู่ในกลุ่มโศดาบัน ๓ จำพวก

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๖๗๐, ๖๗๑ ; ในปฏิจ.โอ. หน้า ๕๓๘ ในอริย.โอ. ปลาย หน้า ๑๐๗๘, ๑๐๘๖)

ก. ลัทธานุสारी

ภิกษุ ท. ! จักขุ.... โสตะ ฆานะ ชิวหา ... กายะ ... มนะ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นปกติ มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นเป็นปกติ. ภิกษุ ท. ! บุคคลใด มีความเชื่อ น้อมจิตไปในธรรม ๖ อย่างนี้ ด้วยอาการอย่างนี้; บุคคลนี้เราเรียกว่าเป็น ลัทธานุสारी หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (ระบบแห่งความถูกต้อง) หยั่งลงสู่สัพปริสฐุมิ (ภูมิแห่งสัตบุรุษ) ล่วงพ้นบุญคุณภูมิไม่อาจที่จะกระทำการม อันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย และไม่ควรที่จะทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล.

ข. ัมมานุสारी

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ทนต่อการเพ่งโดยประมาณอันยิ่งแห่งปัญญาของบุคคลใด ด้วยอาการอย่างนี้; บุคคลนี้เราเรียกว่า ัมมา-

นุสารี หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม หยั่งลงสู่สัพปุริสญมิ ถ่วงพินฺนบุถุชนญมิ ไม่อาจที่จะกระทำกรรมอันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย และไม่ควรถือจะกระทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโศคาปตติผล.

ค. โศคาปันนะ

ภิกษุ ท. ! **บุคคลโดย้อมรุ่ม่อมเห็นในซึ่งธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ด้วยอาการอย่างนี้** (ตามที่กล่าวแล้วในข้อบนมีความเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น) ;บุคคลนี้เราเรียกว่า**โศคาบัน** (ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส) ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (อวินิปาตขมฺม) เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน (นียต) มีสัมโพธิเป็นเบื้องหน้า (สมฺโพธิปรายน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๓/๒๓๘/๔๖๕.

สารีบุตร ! อริยอฏฐังคิกมรรคนี้ นั่นแหละ ชื่อว่า **กระแส** (โศต) ได้แก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

- มหาวาร. สํ. ๑๕/๔๓๕/๑๔๓๑.

(สูตรข้างบนนี้(๑๓/๒๓๘/๔๖๕) ทรงแสดงอารมณ์แห่งอนิจจังเป็นต้นด้วยธรรม ๖ อย่าง คือ อายตนะภายในหก;ในสูตรถัดไปทรงแสดงอารมณ์นั้นด้วยอายตนะภายนอกหกคือรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็มี, แสดงด้วยวิญญาณหก ก็มี, ด้วยสัมผัสหก ก็มี, ด้วยเวทนาหก ก็มี, ด้วยสัญญาหก ก็มี, ด้วยสังขารหก ก็มี, ด้วยตัณหาหก ก็มี, ด้วยชาติหุหก ก็มี และด้วยขันธห้า ก็มี ; ทรงแสดงไว้ด้วยหลักการปฏิบัติอย่างเดียวกัน).

ความเป็นพระโสดาบัน ไม่อาจแปรปรวน

ภิกษุ ท.! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมี
 ีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปได้. แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้
 ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์
 พระพุทธเจ้า... ในองค์พระธรรม... ในองค์พระสงฆ์...ย่อมไม่มีความแปรปรวน
 ีเป็นอย่างอื่นเลย. ข้อที่ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น
 ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า เป็นต้นนั้น ยังจะมีการปรวนแปร ไปเป็นเสีย
 ีอย่างอื่นจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้ นั้น
 ไม่ใช่เป็นฐานะที่จะมีได้เลย.

ภิกษุ ท.! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมี
 ีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปได้, แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ประกอบ
 ีพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า ย่อมไม่มีความ
 ีแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้เลย. ข้อที่ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลาย
 ีชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้านั้น ยังจะมีการปรวนแปร ไปเป็นเสียอย่างอื่น
 ีจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้ นั้น ไม่ใช่เป็น
 ีฐานะที่จะมีได้เลย.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๔๕๗/๑๔๕๕-๖.

ความเป็นโสดาบัน ประเสริฐกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ภิกษุ ท.! แม้พระเจ้าจักรพรรดิ ได้ครองความเป็นใหญ่ยิ่งแห่งทวีป
 ีทั้งสี่ เบื้องหน้าจากการตายเพราะร่างกายแตกดับ อาจได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เป็นสหายอยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถูกแวดล้อมอยู่ด้วยหมู่นางอัปสร ในสวนนันทวัน ท้าวเธอเป็นผู้เฝ้ามองเพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้าอันเป็นของทิพย์อย่างนี้ก็ตาม, แต่กระนั้น ท้าวเธอก็ยัง รอดพ้นไปไม่ได้ จากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท. ! ส่วนอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ แม้เป็นผู้ยังอัตภาพให้พอเป็นไปด้วยคำขำที่ได้มาจากบิณฑบาตด้วยปลีแข้งของตนเอง พันกายด้วยการนุ่งห่มผ้าปอน ๆ ไม่มีชาย, หากแต่ว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยธรรม ๔ ประการ เธอก็ยังสามารถ รอดพ้นเสียได้ จากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไหน ? สี่ประการคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า... ในองค์พระธรรม... ในองค์พระสงฆ์... เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลาย ชนิดเป็นที่พอใจเหล่าอริยเจ้า ฯลฯ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ระหว่างการได้ทวีปทั้งสี่ กับการได้ธรรม ๔ ประการนี้ นั้น การได้ทวีปทั้งสี่มีค่าไม่ถึงเสียที่ลิบหนก ของการได้ธรรม ๔ ประการนี้ เลย.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๔๒๘-๔๒๙/๑๔๑๑-๑๔๑๓.

ผลแห่งความเป็นโสดาบัน

ภิกษุ ท. ! อานิสงส์แห่งการทำให้แจ้ง ซึ่งโสดาปัตติผล ๖ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่, หกอย่าง เหล่าไหนเล่า ? หกอย่าง คือ :-

เป็นบุคคลผู้ เทียงแท้ต่อสัทธิธรรม (สทุธิมมณิยโต) ;
 เป็นบุคคลผู้ มีธรรมอันไม่รู้เลื่อม (อปริหานธิมโม) ;
 ทุกข์ดับไปทุกชั้นตอนแห่งการกระทำที่กระทำแล้ว,
 เป็นบุคคลผู้ ประกอบด้วยยอสาธาณญาณ (ที่ไม่ทั่วไปแก่พวกอื่น) ;
 เป็นบุคคลผู้ เห็นธรรมที่เป็นเหตุ ; และ
 เห็นธรรมทั้งหลาย ที่เกิดมาแต่เหตุ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อานิสงส์ ๖ ประการแห่งการทำให้แจ้งซึ่ง
 โสดาปัตติผล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๕๐/๓๖๘.

พระอริยบุคคลละสังโยชน์ได้ต่างกัน

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ในโลก หาได้โลก.
 สี่จำพวกเหล่าไหนบ้าง ? สี่จำพวก คือ :-

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายที่ยังละไม่ได้,
 มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกที่ยังละไม่ได้, และมีสังโยชน์ตัวเหตุให้
 ต้องมีภพที่ยังละไม่ได้.

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายได้แล้ว
 แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกที่ยังละไม่ได้, มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้อง
 มีภพที่ยังละไม่ได้.

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายได้แล้ว
 ทั้งยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีการเกิดอีกได้ด้วย, แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพ
 ที่ยังละไม่ได้.

(๔)บุคคลบางคนในโลกนี้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้แล้วละสังโยชน์
 ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้แล้ว และยังละสังโยชน์ด้วยเหตุให้ต้องมีภพได้อีกด้วย.

(ประเภทที่ ๑) ภิกษุ ท. ! พระสกิทากามิ นี้แล เป็นผู้ยังละสังโยชน์
 ส่วนเบื้องต่ำทั้งหลายไม่ได้ทั้งหมดละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกยังไม่ได้และ
 ละสังโยชน์ตั้งเหตุให้ต้องมีภพ ยังไม่ได้.

(ประเภทที่ ๒) ภิกษุ ท. ! พระอนาคามีพวกที่มีกระแสในเบื้องบน
 ไปสู่ออกนิฏฐภพ นี้แล เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ทั้งหมด แต่ยังละ
 สังโยชน์ ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกไม่ได้ และละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพยังไม่ได้.

(ประเภทที่ ๓) ภิกษุ ท. ! พระอนาคามี พวกที่จักปรินิพพานในระหว่าง
 นี้แลเป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ด้วย ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีก
 ได้ด้วย แต่ยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีภพไม่ได้.

(ประเภทที่ ๔) ภิกษุ ท. ! พระอรหันต์จีณาสพ นี้แล เป็นผู้ที่ละ
 สังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้ และยังละสังโยชน์
 ตัวเหตุให้ต้องมีภพได้อีกด้วย.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ คือบุคคล ๔ จำพวก มีอยู่ในโลก หาได้ในโลก.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๘๑/๑๓๑.

พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังขารธรรมต่างกัน สี่ประเภท

(เรื่องควรดูประกอบในอริย. โอ.ปถาย หน้า ๑๔๒๗-๑๔๒๘)

ก. ผู้ทิฏฐุชัมเมสสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นทิฏฐุชัมเมสสังขารปรินิพพายีเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นผู้ที่มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่ามีสิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันตั้งไว้ดีแล้ว ในภายใน. เธออาศัยกรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทชินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာชินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์. ภิกษุผู้นั้น เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้เป็นธรรมมีประมาณอันยิ่ง จึงเป็นผู้ที่ภูฏเวธัมเมสสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นภูฏเวธัมเมสสังขารปรินิพพายี (ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในภิกษุธรรมนี้เทียว?).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๐๕/๑๖๕.

ข. ผู้กายัสสเกทาสสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นกายัสสเกทาสสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นผู้ที่มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่ามีสิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. เธออาศัยกรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทชินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาชิน-

ทริย์ ปัญฺณินทริย์. ภิกษุ นั้น เพราะเหตุที่อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมี
กำลังอ่อน จึงเป็นผู้กายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี
(ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๑๐/๑๖๕.

ค. ผู้ทิฏฐุวัชฌเมอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นทิฏฐุวัชฌเมอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่าง
ไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าถึงปฐมฌาน เข้าถึงทุติยฌาน
.... เข้าถึงตติยฌาน เข้าถึงจตุตถฌาน แล้วแลอยู่. เธออาศัยธรรม
เป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปฺปพละ
วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง
ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทริย์ วิริยินทริย์ สตินทริย์ สมานินทริย์
ปัญฺณินทริย์. ภิกษุ นั้น เพราะเหตุที่อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมี
ประมาณยิ่ง จึงเป็นผู้ทิฏฐุวัชฌเมอสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นทิฏฐุวัชฌเมอสังขารปรินิพพายี
(ผู้ไม่ต้องใช้สังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในทิฏฐุธรรมนี้เทียว ?).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๑๐/๑๖๕.

ง. ผู้กัณฑ์สสเภทอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นกัณฑ์สสเภทอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าถึงปฐมฌาน เข้าถึงทุติยฌาน เข้าถึงตติยฌาน เข้าถึงจตุตถฌาน แล้วแลอยู่, เธออาศัยกรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน ปราภฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญาินทรีย์. ภิกษุนั้น เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน จึงเป็นผู้กัณฑ์สสเภทอสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกัณฑ์สสเภทอสังขารปรินิพพายี (ผู้ไม่ต้องใช้สังขารกรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกถ. อ. ๒๑/๒๑๑/๑๖๕.

อุปมาการฝึกช้างศึก ด้วยการฝึกตนของอริยสาวก

ภิกษุ ท. ! ช้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติสี่ สมควรแก่พระราชาก็จะใช้สอยจัดได้ว่าเป็นอังกาพพ (ส่วนประกอบแห่งองค์) ของพระราชาก็อย่างใดอย่างหนึ่งเล่า? ในกรณีนี้ สี่อย่างคือ ช้างต้น เป็นช้างรู้ฟัง รู้ประหาร รู้อดทนรู้ไป.

ภิกษุ ท. ! **ข้างต้นที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้างต้นในกรณีนี้, ความรู้ข้างสั่งให้ทำการอันใดที่เคยทำหรือไม่เคยทำก็ตาม, ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเจีย โสตกอ यसคັบ. อย่างนี้แล เรียกว่า **ข้างต้นที่รู้ฟัง**.

ภิกษุ ท. ! **ข้างต้นที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว ย่อมประหารข้างข้าง ผู้อยู่บนหลังข้างข้าง ประหารม้าข้าง ประหารผู้อยู่บนหลังม้าข้าง ย่อมประหารรถข้าง คนประจำรถข้าง ย่อมประหารพลเดินเท้าข้าง, อย่างนี้แล เรียกว่า **ข้างต้นที่รู้ประหาร**.

ภิกษุ ท. ! **ข้างต้นที่รู้อดทน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว อดทนต่อการประหารด้วยหอก ด้วยดาบ ด้วยลูกศร อดทนต่อเสียงกึกก้องแห่งกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ และมหรทีก. อย่างนี้แล เรียกว่า **ข้างต้นที่รู้อดทน**.

ภิกษุ ท. ! **ข้างต้นที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้างต้นในกรณีนี้, ความรู้ข้างจะส่งไปสู่ทิศใดที่เคยไปหรือไม่เคยไปก็ตาม, ย่อมไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลัน. อย่างนี้แล เรียกว่า **ข้างต้นที่รู้ไป**.

ภิกษุ ท. ! ข้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ อย่าง เหล่านี้แลสมควรแก่พระราชอาจะใช้สอย จัดได้ว่าเป็นอังกาพยพของพระราชอา.

ภิกษุ ท. ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น ที่ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นอาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิณเนยบุคคล อัญชลิ-

กรณีบุคคล และเป็นเนื่อนานบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. คุณธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการในกรณีนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้รู้ฟัง รู้ประหาร รื้ออดทน และรู้ไป.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้, เมื่อธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว อันบุคคลแสดงอยู่. ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเจียโสตกอยสดับ ฟังธรรมอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ฟัง.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้ไม่มี ซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว; ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้ไม่มี ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย อันเกิดขึ้นแล้วและเกิดขึ้นแล้ว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ประหาร.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รื้ออดทน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่ง เหลือบ ขุข ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ต่อคลองแห่งถ้อยคำ อันหยาบคาย ร้ายกาจ เป็นผู้มิชาติแห่งบุคคลผู้อดกลั้นต่อเวทนาทางกายอันเกิดขึ้นแล้วอย่างเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ ราวกะว่าจะนำไปเสียซึ่งลมปราณ. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รื้ออดทน.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้, ทิศใดอันเธอไม่เคยไป ตลอดกาลยาวนานถึงเพียงนี้ กล่าวคือนิพพานอันเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ปราศจากความกำหนัด เป็นที่ดับโดยไม่เหลือ, เธอเป็นผู้ไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลันนั้นเทียว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ไป.

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิณเนยยบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล และเป็นเนื่อนานุญของโลกไม่มีนานุญอื่นยิ่งกว่า.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๕๖-๑๕๘/๑๑๔.

บุคคลที่มีเชื้อเหลือ ๕ จำพวก

เช้าวันหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาตในนครสาวัตถี ท่านเห็นว่าเวลายังเช้าเกินไปสำหรับการบิณฑบาต จึงแวะเข้าไปในอารามของพวกปริพาชกlothอื่น ได้ทำทนายปราศรัยกันตามธรรมเนียมแล้ว นั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ก็ในเวลา นั้นแล พวกปริพาชกทั้งหลายนั้น กำลังยกข้อความขึ้นกล่าวโต้เถียงกันอยู่ ถึงเรื่องบุคคลใดใครก็ตาม ที่ยังมีเชื้อเหลือ ถ้าตายแล้ว ย่อมไม่พ้นเสียจากนรก จากกำเนิดเครื่องจวน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต ไปได้เลยสักคนเดียว ดังนี้. ท่านพระสารีบุตรไม่แสดงว่าเห็นด้วย และไม่คัดค้าน ข้อความของปริพาชกเหล่านั้น, ลุกจากที่นั่งไป โดยคิดว่าทุลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักได้ทราบความข้อนี้. ครั้นกลับจากบิณฑบาต ภายหลังอาหารแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในตอนเช้าทุกประการ. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

สารีบุตร! พวกปริพาชกlothอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้อย่างไรกันว่า ใครมีเชื่อเหลือ ใครไม่มีเชื่อเหลือ.

สารีบุตร! **บุคคลที่มีเชื่อ** (อุปาทิ) เหลือ ๕ จำพวก ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ **แม้ตายไป** ก็พ้นแล้วจากนรก พ้นแล้วจากกำเนิดเครื่องจมน พ้นแล้วจากวิสัยแห่งเปรต พ้นแล้วจากอบาย ทุกคติ วินิบาต. บุคคลเก้าจำพวกเหล่านั้นเป็นอย่างไรรู้เล่า? เก้าจำพวกคือ:-

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๖๓, ๕๖๕ ; ในขุม.โอ. หน้า ๔๕๔/คำว่า “บุคคล”, “แม้ตายไป” แสดงถึงว่าเป็นผู้ยังมีชีวิตอยู่บนโลก ซึ่งมีคุณธรรมต่าง ๆ ตามที่ตรัสไว้)

(๑) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล** **ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ** แต่**ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพาน** **ในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๑ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเครื่องจมน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๒) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล** **ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ** แต่**ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพาน** **เมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงที่สุด**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๒ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเครื่องจมน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๓) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น อนาคามีผู้จะปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้ความเพียรเรียวแรง. สารีบุตร ! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๓ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกคติ วินิบาต.

(๔) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น อนาคามีผู้จะปรินิพพาน โดยต้องใช้ความเพียรเรียวแรง. สารีบุตร ! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๔ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกคติ วินิบาต.

(๕) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่าง ในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น อนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องต้นไปถึงอกนิฏฐภาพ. สารีบุตร ! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๕ ที่เมื่อตายก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกคติ วินิบาต.

(๖) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะ

ทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, และเพราะมีราคะ โทสะ โมหะเบาบางน้อยลง, เป็น สกทาคามี ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๖ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๗) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น โสดาบันผู้มีพืชนเดียว คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๗ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๘) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลผู้นั้นเป็น โสดาบันผู้ต้องท่องเที่ยวไปสู่ สกฏ ๒ หรือ ๓ ครั้ง แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๘ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๙) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น โสดาบันผู้ต้องเที่ยวไปในเทวดา และมนุษย์อีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร!

นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื่อเหลือพวกที่ ๕ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิด เสร็จจวน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

สารีบุตร! ปริพาชกัถิอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้ อย่างไรกันว่า ใครมีเชื่อเหลือ ใครไม่มีเชื่อเหลือ. สารีบุตร! บุคคลเหล่านี้แล ที่มีเชื่อเหลือ ๕ จำพวก เมื่อตายไป ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิด เสร็จจวน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

สารีบุตร! **ธรรมปริยายข้อนี้** ยังไม่เคยแสดงให้ปรากฏ แก่หมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย มาแต่กาลก่อน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเราเห็นว่า **ถ้าเขาเหล่านั้นได้ฟังธรรมปริยายข้อนี้แล้ว** จักพากันเกิด **ความประมาท**; อนึ่งเล่า **ธรรมปริยายเช่นนี้** เป็น**ธรรมปริยายที่เรากล่าว** ต่อเมื่อถูกถามเจาะจงเท่านั้น; ดังนี้แล.

- นวก. อ. ๒๓/๓๕๓/๒๑๖.

พระอรหันต์รู้จักปัญจอุปาทานขั้นชัดแจ้งแล้วหลุดพ้น

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล ภิกษุมารู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นแห่งอุปาทานขั้นห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของ อุปาทานขั้นห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งรสอร่อยแห่งอุปาทานขั้นห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งโทษแห่งอุปาทานขั้นห้า และรู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขั้นห้า ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้น ภิกษุนี้ เราเรียกว่าเป็น พระอรหันต์ ผู้สิ้น
 อาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลง
 ลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปทั้งหมดแล้ว
 เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- อนุท. ที. ๑๗/๑๕๖/๒๕๗.

บุคคลผู้บรรลุอนุปาทาปรินิพพาน

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๖๘, ๖๗๕)

ภิกษุ ท. ! อนุปาทาปรินิพพาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ได้เฉพาะซึ่ง
 ความเข้าไปเพ่งอยู่ว่า “ถ้า (ปัจจย) ไม่เคยมี, (ผล) ก็ต้องไม่มีอยู่แก่เรา ;
 ถ้า (ปัจจยเพื่ออนาคต) จักไม่มีอยู่, (ผลในอนาคต) ก็ต้องไม่มีแก่เรา. สิ่ง
 ใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราย่อมละได้ซึ่งสิ่งนี้.” ดังนี้. ภิกษุนั้น ไม่กำหนดใน
 ภพ ไม่เกาะเกี่ยวในสมภพ ย่อมเห็นซึ่งบทธอันยิ่งขึ้นไปที่มีอยู่ ด้วยปัญญาอันชอบ
 ว่าเป็นบทธอันสงบริ้ง ; และ **บพ**นั้น แล เป็นบทธอันเธอกระทำให้แจ้งแล้ว
 หหมดสิ้นโดยประการทั้งปวง ; **มานานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้น โดย
 ประการทั้งปวง ; **ภวราคานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้น โดยประการ
 ทั้งปวง ; **อวิชขานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้น โดยประการ
 ทั้งปวง ; เชนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง **เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ**
 เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฏฐธรรมนี้
 เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน.

- สตุตทก. อี. ๒๓/๗๔/๕๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็น อเสขะ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่กล่าว ๆ กันว่า ‘อเสขะ-อเสขะ’ ดังนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็นอเสขะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยสัมมาทิฏฐิชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาสังกัปปะชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาวาจาชนิคเป็นอเสขะ, สัมมากัมมันตะชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาอาชีวะชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาวายามะชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาสติชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาสมาธิชนิคเป็นอเสขะ, สัมมาญาณะชนิคเป็นอเสขะ และสัมมาวิมุตติชนิคเป็นอเสขะ.

ภิกษุ ! ภิกษุที่ชื่อว่าเป็นพระอเสขะ (อรหันต์) ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๓๗/๑๑๑.

ลักษณะทั่วไปของความเป็นพระอรหันต์

ความเร่าร้อน หมดความสุข ย่อมมีไม่ได้แก่ท่านผู้เดินสุดทางสายไกลแล้ว, มีไม่ได้แก่ผู้ไม่รู้จักศร้าวโศก, มีไม่ได้แก่ผู้ได้พ้นแล้วในทุกๆสิ่ง ; และความเร่าร้อนหมดความสุข ย่อมมีไม่ได้แก่ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้แล้วทุกกรณี.

เหล่าท่านผู้มีสติสมบูรณ์ ย่อมส่งตนไปเสียได้ ไม่ติดใจ- ยินดีในถิ่นที่อยู่ ละอาลัยและสิ่งที่ทำให้อาลัยเสียได้ ดุจหงส์โฉบบิน ละเปือกตมไปเสีย ฉะนั้น.

ท่านเหล่าใด ไม่มีการสังสม รู้จักการกินการอยู่ได้ดี มีความพ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้เป็นโคจร. คติที่จะไปข้างหน้าของเหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมยากที่จะบอกให้รู้กันได้ เหมือนทิศทางไปในอากาศของเหล่านกทั้งหลายฉะนั้น.

ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่มีเรื่องยุ่งเกี่ยวกับอาหาร มีความพ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้ เป็นโคจร. เรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านนั้น ยากที่จะบอกให้รู้กันได้ เหมือนร่องรอยของนกบินในอากาศ ฉะนั้น.

อินทรีมีตาहुจุมุกเป็นต้น ของท่านผู้ใด ไม่ทำพิษ คือสงบรำงับได้แล้ว เหมือนดั่งม้าที่สารถิเขาฝึกดีแล้ว แม้ปวงเทวาและมนุษย์ก็ยังนิยมชมชอบต่อท่านผู้นั้น ที่ท่านได้ละมานะแล้ว หากอาสวะกิเลสไม่ไปได้ ทั้งเป็นผู้คงที่อยู่.

ท่านเหล่าใด ไม่จำเป็นต้องเชื่อไปกับผู้อื่นเขา รู้แจ้งนิพพานอันอะไรปรุงแต่งให้แปรเปลี่ยนไม่ไปได้ เป็นผู้ตัดรอยต่อคือกิเลสที่จะต่อภพต่อชาติ เป็นผู้ยอมทำลายโอกาสที่จะมีเพื่อเอาอะไรอีก และเป็นผู้สิ้นหวัง, เหล่าท่านผู้เช่นนั้นแล เป็นอุดมบุรุษ.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๒๓/๑๓.

ท่านผู้ใดเล็งข้อใจในเรื่องที่ว่า นี้ใช่ฝั่ง หรือไม่ใช่ฝั่ง หนอที่ว่าฝั่งนั้นอย่างไร ไม่ใช่ฝั่งนั้นอย่างไร หนอ ดังนี้. เป็นผู้ไม่กระวนกระวายใจได้แล้ว เป็นผู้พรากรมามีเสียดกิเลสอาสวะได้หมด ท่านผู้เช่นนั้นแล เราตถาคตเรียกว่า พราหมณ์แท้.

ความอาลัยของท่านผู้ใดไม่มีเสียแล้ว รู้ทั่วถึง มีปกติไม่ต้องถามคนอื่นว่าจะอะไรเป็นอย่างไรแล้ว, เป็นผู้หยั่งลงสู่อมตะ มีประโยชน์ตนอันถึงโดยลำดับแล้ว, เราตถาคตเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์แท้.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๖๓-๗๐/๓๖.

ท่านผู้ใดพิจารณาเห็นได้แล้ว ในสภาพที่มียิ่งและมีหย่อนในวิสัยโลก ไม่ได้ไหวหวั่นไปในอารมณ์ไหนๆ ในโลกเลย, เป็นผู้รำจับสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้งก่อกวนเหมือนคนวัน ไม่มีความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้น เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดความแก่ ดังนี้.

- ตัก. อัง. ๒๐/๑๖๕/๔๓๑.

ท่านผู้ปฏิบัติจนเสร็จกิจในพรหมจรรย์แล้ว ไม่สะดุ้งหวาดเสียแล้ว ปราศจากตัณหาแล้ว หหมดกิเลสที่จะรั้นเพื่อรักษามานะเสียแล้ว ตัดรอนความทุกข์เพียงดังลูกศรที่คอยทิ่มแทงในภพได้; สำหรับท่านผู้เช่นนี้ รูปร่างนี้ชื่อว่าสิ้นสุดกันเพียงนี้ (เรือนร่างนี้มีในที่สุด).

- ฐ. ปุ. ๒๕/๖๓๓/๓๔.

ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า

(อริยวาสน)

ภิกษุ ท. ! การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้อยู่มาแล้ว ก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สืบประการเหล่านี้. สืบประการอะไรบ้างเล่า? สืบประการ คือ :-

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด, ประกอบพร้อมด้วยองค์หก, มีอารักขาอย่างเดียว, มีพนักพิงสี่ด้าน, เป็นผู้ถอนความเห็นว่าเป็นจริง ดิ่งไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว, เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว, เป็นผู้มึ่กายสังขารอันสงบรับแล้ว, เป็นผู้มึ่จิตหลุดพ้นด้วยดี, เป็นผู้มึ่ปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! (๑) ภิกษุเป็นผู้ ละองค์ห้าได้ขาด เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละกามฉันทะ, ละพยาบาท, ละถีนมิทธะ, ละอุทธัจจกุกกุงจะ และละวิจิกิจฉาได้แล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด.

ภิกษุ ท. ! (๒) ภิกษุเป็นผู้ ประกอบพร้อมด้วยองค์หก เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา, ได้ฟังเสียงด้วยหู. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ได้สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย และได้รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว ก็เป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ได้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์หก.

ภิกษุ ท. ! (๓) ภิกษุเป็นผู้ มีอารักขาอย่างเดียว เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบการรักษาจิตด้วยสติ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่ามีอารักขาอย่างเดียว.

ภิกษุ ท. ! (๔) ภิกษุเป็นผู้ มีพนักพิงสี่ด้าน เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาแล้วเสพของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้ว

อดกลั้นของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วเว้นขาดของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วบรรเทาของสิ่งหนึ่ง, ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีพนักพิงสี่ด้าน^๑

ภิกษุ ท. ! (๕) ภิกษุเป็นผู้ ถอนความเห็นว่างจริงดังไปคนละทาง ขึ้นเสียแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ถอนสละ คาย ปล่อย ละ ทิ้ง เสียแล้ว ซึ่งความเห็นว่างจริงดังไปคนละทาง มากอย่างของเหล่าสมณพราหมณ์มากผู้ด้วยกัน ที่มีความเห็นว่า “โลกเที่ยง บ้าง, โลกไม่เที่ยง บ้าง, โลกมีที่สุด บ้าง, โลกไม่มีที่สุด บ้าง, ชีวิตก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น บ้าง, ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้ บ้าง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถอนความเห็นว่างจริงดังไปคนละทาง (ปัจเจกสังขะ) ขึ้นเสียแล้ว.

ภิกษุ ท. ! (๖) ภิกษุเป็นผู้ ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละการแสวงหากามแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาภพแล้ว. และการแสวงหาพรหมจรรย์ของเขานั้นก็ระงับไปแล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว.

๑. การพิจารณาแล้วเสพ
การพิจารณาแล้วอดกลั้น
การพิจารณาแล้วเว้น
การพิจารณาแล้วบรรเทา

ให้ดูรายละเอียดในหน้า ๖๓๐-๖๓๓ แห่งหนังสือเล่มนี้

ภิกษุ ท. ! (๗) ภิกษุเป็นผู้ มีความดำริไม่ขุ่นมัว เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละความดำริในทางกามเสียแล้ว, เป็นผู้ละความดำริในทางพยาบาทเสียแล้ว, และเป็นผู้ละความดำริในทางเบียดเบียนเสียแล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว.

ภิกษุ ท. ! (๘) ภิกษุเป็นผู้ มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ เพราะละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงบรรลุดมณที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว.

ภิกษุ ท. ! (๙) ภิกษุเป็นผู้ มีจิตหลุดพ้นด้วยดี เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นแล้วจากราคะ จากโทสะ จากโมหะ, ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! (๑๐) ภิกษุเป็นผู้ มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดว่า “เราละ ราคะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ไม่ให้มีไม้ให้เกิดได้อีกต่อไป” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! ในกาลยี่ดียวฝ่าย อดีต พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง

ได้เป็นอยู่แล้วอย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็ได้เป็นอยู่แล้ว ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! ในกาลยี่ดียวฝ่าย อนาคต พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็จักเป็นอยู่ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! ในกาล บัดนี้ พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำลังเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็กำลังเป็นอยู่ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลายได้อยู่มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สิบประการเหล่านี้แล.

- ทสก. อ. ๒๔/๓๑-๓๔/๒๐.

ผู้มีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ. ธรรมสามประการเหล่าไหนเล่า ? สามประการคือ ประกอบด้วย สีลขันธอันเป็นอเสขะด้วย สมาธิขันธอันเป็นอเสขะ ด้วย ปัญญาขันธอันเป็นอเสขะ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึง

ที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรมสามประการแม้อื่นอีก. ธรรมสามประการ แม้อื่นอีกเหล่าไหนเล่า? สามประการคือ ประกอบด้วย **อิทธิปาฏิหาริย์** ด้วย **อาเทศนาปาฏิหาริย์** ด้วย **อนุศาสนีปาฏิหาริย์**. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๕๓/๒๑๗.

(ยังมีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์ อย่างอื่น นอกไปจากอเสขธรรมสามและปาฏิหาริย์สามเหล่านี้อีก แต่เห็นว่าไม่จำเป็นที่จะนำมาใส่ไว้ในที่นี้).

พระอรหันต์มีคุณลักษณะที่น่าสนใจ

(หลังจากที่ได้ตรัสว่า พระอรหันต์ เป็นผู้เลิศในโลกทั้งปวงยิ่งกว่าสัตตาวาสและภวัคคพรหมแล้ว (ข้อความนั้นอยู่ในหัวข้อถัดไปจากหัวข้อนี้) ได้ตรัสข้อความที่ประพันธ์เป็นคาถา ดังต่อไปนี้ :-)

พระอรหันต์ ท. ท่านมีความสุขหนอ,
 ตัณหาของท่าน ไม่มี, ท่านถอนอัสสัมมานะหมดสิ้นแล้ว,
 ท่านทำลายขันธ์แห่งโมหะได้แล้ว, ท่านถึงความไม่หวั่นไหวแล้ว,
 จิตของท่านนั้นไม่ขุ่นมัว, ไม่มีอะไรฉาบไล้ท่านให้ติดอยู่ในโลก,
 ท่านเป็นเสมือนพรหม^๑ ผู้ไม่มีอาสวะ, รอบรู้ซึ่งเบญจขันธ์
 มีสังขารมัจฉิ^๒ เป็นที่โคจร, เป็นสัพบุรุษ^๓ ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญ,
 เป็นบุตรที่เกิดแต่อกพระพุทธเจ้า, ถึงพร้อมแล้วด้วยรัตนะเจ็ดประการ^๔,
 ผ่านการศึกษาในสิกขาทั้งสาม, เป็นมหาวิระ^๕ เทียวไปในที่ต่าง ๆ,
 ปราศจากภัยเวรโดยสิ้นเชิง, ถึงพร้อมแล้วด้วยองค์ (แห่งสัมมัตตะ^๖) ทั้งสิบ,
 เป็นมหานาคผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว, นี้แหละคือผู้ประเสริฐในโลกละ,
 ตัณหาของท่านไม่มี, อเสขญาณ เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน.
 ประชุมแห่งกายนี้มีแก่ท่านเป็นครั้งสุดท้าย,

-
๑. “พรหม” เป็นภาษาศึกคำบรรพในอินเดีย หมายถึงผู้ประเสริฐสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย.
 ๒. สังขารมัจฉิ ได้แก่ สัทธา หิริ โอตตปปะ สุตตะ วิริยะ สติ ปัญญา (พุทธภาษิต ๒๓/๑๔๗/๘๔).
 ๓. คำว่า “สัพบุรุษ” คำนี้ อาจจะเป็นคำที่แปลกสำหรับพวกเราสมัยนี้ก็ได้ ที่ท่านใช้ เป็นคำเรียกพระอรหันต์ แม้ในศิลาจารึกยุคหลังพุทธกาลตอนต้น ๆ.
 ๔. รัตนะเจ็ดประการ ในที่นี้ ท่านหมายถึง โขขณครัตนเจ็ดประการ (พุทธภาษิต ๑๕/๑๓๕/๕๐๖)
 ๕. “มหาวิระ” คำนี้ ใช้ร่วมกันในระหว่างพุทธกับลัทธิอื่น เช่นเดียวกับ คำว่า จินะ เป็นต้น.
 ๖. คำว่า “สัมมัตตะสิบ” หมายถึงความถูกต้องสิบประการ ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “สัมมัตตะสิบ ของพระอเสขะ” หน้า ๕๕๖ และที่หน้า ๕๕๗ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ไม่ต้องอาศัยปัจจัยจากใครอื่น ในสาระแห่งพรหมจรรย์,
 ไม่หวั่นไหวในเพราะวิชา (ความถือตัว, ความหยิ่ง, ความจองหอง) ทั้งหลาย,
 พันพิเศษแล้วจากการต้องมีภพใหม่, บรรลุแล้วตามลำดับซึ่งทัณฑภูมิ^๗,
 ทำนชนะโลกแล้วทั้งเบื้องบนเบื้องขวางและเบื้องล่าง,
 นันทิ (ความเพลิน) ของท่านไม่มี,
 ท่านประกาศธรรมในลักษณะบันลือสีหนาท,
 ท่านเป็นผู้รู้ในโลก อย่างไม่มีผู้รู้อื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- ขนุฐ. ตี. ๑๓/๑๐๑/๑๕๓.

พระอรหันต์เลิศกว่าภวัคคพรหม

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (แต่ละอย่าง) ไม่เที่ยง ; สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ; สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ; สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นอันบุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นอย่างจริง อย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัมม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหฺมสมฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย

๗. ภูมิแห่งผู้ฝึกจนถึงที่สุดแล้ว คือพระอรหันต์.

ยอมคลายกำหนด ; เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี
 ญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
 อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็น
 อย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัตตาวาสมีประมาณเท่าใด ภวัคค (พรหม) มีประมาณ
 เท่าใด พวกที่เลิศประเสริฐในโลก คือพวกพระอรหันต์ แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๑๐๑/๑๕๒.

ผู้ข้ามพ้นกามโลก - รูปโลก - อรูปโลก ยังไม่ชื่อว่าข้ามพ้นโลก

(จนกว่าจะลุลอนาสวตัณญาเวทยิตนิโรธ)

พราหมณ์ ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ ในอริยวินัยเรียกกันว่า โลก.
 ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ เสียงที่จะพึง
 รู้แจ้งด้วยโสตตะ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วย
 ชิวหา โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่
 น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความกำหนัด. พราหมณ์ ! กามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล ในอริยวินัยเรียกกันว่า โลก.

พราหมณ์ ! ภิกษุในกรณีนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมเข้าถึง
ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. พราหมณ์ !
 ภิกษุนี้เขากล่าวกันว่า ได้ถึงที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ; คนพวกอื่น

กล่าวถึงภิกษุนี้ว่า “ภิกษุนี้ยังเื่องอยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก” ดังนี้. พราหมณ์! ถึงแม้เราก็ก้าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้ ยังเื่องอยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก”.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฆาน ตติยฆาน จตุตถฆาน อากาธานัญจายตนะ อากัญญัญญายตนะ และ เวนสัญญานาสัญญายตนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐมฆานข้างบน)

พราหมณ์! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุก้าวล่วงเววนสัญญานาสัญญายตนะ เสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่; แม้ อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา อยู่. พราหมณ์! ภิกษุนี้ อันใคร ๆ ย่อมกล่าวว่า ได้ถึงซึ่งที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ข้ามแล้วซึ่งเครื่องข้องในโลก, ดังนี้แล.

- นวก. อ. ๒๓/๔๔๘/๒๔๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็นเกพลี

(จบพรหมจรรย์แล้ว อยู่โดยปราศจากกรรมห้า แต่ถึงพร้อมด้วยกรรมห้า)

ภิกษุ ท.! ภิกษุมือองค้ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค้ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็น เกพลี (มีไกววัลยธรรม) อยู่จบพรหมจรรย์ เป็น อุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีองค้ห้าอันละขาดแล้ว เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มีกามฉันทะขาดแล้ว มีพยาบาทอันละขาด

แล้ว มีถิ่นมิทธะอันละขาดแล้ว มีอุทัจจกุกุกจะอันละขาดแล้ว มีวิจิกิจฉาอันละขาดแล้ว. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลชั้นอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยสมาธิชั้นอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาชั้นอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติชั้นอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นอันเป็นอเสขะ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็นเกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุคฺคบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

กามฉันทะ พยาบาท ถิ่นมิทธะ อุทัจจกุกุกจะ และวิจิ-
กิจฉา ไม่มีแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวง; ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วย
อเสขศีล อเสขสมาธิ อเสขปัญญา อเสขวิมุตติ และอเสขญาณ.
ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วยองค์ห้า เว้นขาดจากองค์ห้า. ภิกษุผู้
เช่นนั้น ท่านกล่าวว่า เป็น “เกพลี” ในธรรมวินัยนี้.

ผู้เป็นเกพลีบุคคล ในพุทธศาสนา

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สตตฺถุฐานกฺุสโล) ผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ (ตฺวิฐุปรฺริกฺุชฺ) เราเรียกว่า เกพลี^๑ อยู่อบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น) จากรูป (รวมเจ็ดประการ).

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับ ในกรณีแห่งรูป ทุกประการ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขั้นที่เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! รูปเป็นอย่างไรเล่า? มหาภูตรูปสี่อย่างด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตรูปสี่อย่างด้วย : นี้เราเรียกว่ารูป ; การเกิดขึ้นแห่งรูป ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ; ความดับไม่เหลือแห่งรูป ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเองเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ

๑. คำว่า “เกพลี” ไม่เป็นที่แจ่มแจ้งแก่นักศึกษาแห่งยุคปัจจุบัน มักจะแปลกันว่า ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นคำใช้เรียกพระอรหันต์ ในความหมายที่ว่า เข้าถึงธรรมอันเป็นไภวถิ์ ในระดับเดียวกันกับปรมาตมันของฝ่ายฮินดู เป็นคำสาธณะที่ใช้ร่วมกันทุกลัทธิแห่งยุคนั้น เช่นเดียวกับคำว่า อรหันต์ นั่นเอง จึงควรใช้ทับศัพท์ว่าเกพลี ไม่ควรแปล จนกว่าจะกลายเป็นคำที่รู้จักกันไป. ควรจะยุติเป็นอย่างไร ขอท่านผู้รู้จงวินิจฉัยคุณเองเถิด. -ผู้รวบรวม.

การพูดจาชอบ การทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้น อันใด ๆ, นี้ เป็น **อัสสาทะแห่งรูป** ; ข้อที่รูป ไม่เที่ยงเป็นทุกขมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อันใด, นี้ เป็น **อาทีนวะแห่งรูป** ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือการละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป อันใด, นี้เป็น **นิสสรณะเครื่องออกจากรูป** (รวมเป็นสิ่งที่ต้องรู้ชัดเจตอย่าง).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือ นิสสรณะแห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งรูป ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว. บุคคลเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า หยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือนิสสรณะแห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็นผู้ พิเศษแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ เพราะความไม่ยึดมั่น ซึ่งรูป.

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเทพี. บุคคลเหล่าใด เป็นเทพี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนา หกหมู่เหล่านี้ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา : นี้เราเรียกว่าเวทนา ; การเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ฯลฯ** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งเวทนาเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา.)].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเทพี บุคคลเหล่าใด เป็นเทพี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งสัญญาหกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา รัสมสัญญา : นี้เราเรียกว่าสัญญา ; **ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา** ย่อมมีเพราะ

ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั้นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา, ฯลฯ ...** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งสัญญาเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **สังขาร**ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเจตนาหกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา รัมมสัญญาเจตนา : นี้เราเรียกว่า **สังขาร**ทั้งหลาย ; **ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ฯลฯ ...** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูปต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งสังขารเท่านั้น ไปจนถึงคำว่าสมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี, บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หม่อมแห่งวิญญาณ หกหม่อมเหล่านี้ คือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ : นี้เราเรียกว่าวิญญาณ ; **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป : **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั้นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ฯลฯ** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งวิญญาณ เท่านั้น ไปจนถึงคำว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สตุตถฐานกุสโล) ด้วยอาการอย่างนี้ แล

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ (ติริฐูปปริกฺขิ) นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น **ธาตุ** ; ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น **อายตนะ** ; ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น **ปฏิจตมุปบาท**.
ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการด้วยเป็นผู้พิจารณา**

ใคร่ครวญธรรมโดยวิธีตามประการด้วย เราเรียกว่า เกพลี อยู่จบกิจ
แห่งพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้, ดังนี้แล.

- ขนธ. ตี. ๑๓/๓๖-๘๐/๑๑๘-๑๒๔.

มีศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็เป็นเกพลี !

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา เรา
กล่าวว่าเป็น เกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีศีล ดำรงด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วย
มรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย
สมათานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่าภิกษุ
เป็นผู้มีกัลยาณศีล. ด้วยอาการเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามประกอบซึ่งความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม
๓๓ ประการอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม.
ด้วยอาการเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. !
ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้

เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา. ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา ; เราเรียกว่า เป็นเกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๐๓/๒๗๗.

(คำว่า เกพลี เป็นคำโบราณ มีความสำคัญ ใช้พูดกันทั่วไป เช่นเดียวกับคำ ว่าอรหันต์; มาบัดนี้เราไม่ได้ยินคำนี้ เพราะไม่นำมาใช้ ถ้านำมาใช้ก็แปลให้มีความหมายเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไป จนหมดความศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่คำว่าเกพลี จึงไม่ชินหูเหมือนคำว่าอรหันต์.ขอให้เราใช้คำว่า เกพลี นี้ ให้ติดปาก ให้ชินหู ก็จะได้มีคำสำคัญใช้กันมากขึ้นกว้างขวางออกไปในฐานะเป็นเครื่องเตือนใจ.

คำว่า ศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็คืออริยอัฏฐังคิกมรรคนั่นเอง ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอริยสัจจากพระโอบุสภาคปลายหน้า ๑๔๘๔ คำว่า “กัลยานวัตร” คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ผลแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคคือความเป็นเกพลี).

ผู้ละอาสวะนานาแบบ

ก. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเห็น

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ได้เห็นสัพบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัพบุรุษ, ย่อมรู้ชัดซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจ และไม่ควรกระทำไว้ในใจ. อริยสาวกนั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจและไม่ควรกระทำไว้ในใจ, ท่านย่อมไม่กระทำไว้ในใจซึ่งธรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ, จะกระทำ

ไว้ในใจแต่กรรมทั้งหลายที่ควรทำไว้ในใจเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! กรรมทั้งหลายอันไม่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านไม่กระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลกระทำไว้ในใจซึ่งกรรมเหล่าใด อยู่, กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตามที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้น ; กรรมเหล่านี้แลเป็นกรรมที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านไม่กระทำไว้ในใจ.

ภิกษุ ท. ! กรรมทั้งหลาย อันเป็นกรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตาม ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละไป แก่บุคคลผู้กระทำซึ่งกรรมเหล่าใดไว้ในใจ อยู่; กรรมเหล่านี้แลเป็นกรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจ.

เพราะอริยสาวกนั้นไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งกรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ แต่มากระทำไว้ในใจแต่กรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจเท่านั้น, อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด จึงไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละไป. อริยสาวกนั้น ย่อม **กระทำไว้ในใจโดยแยกกาย** ว่า **‘ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้’** ดังนี้. เมื่ออริยสาวกนี้ **กระทำไว้ในใจโดยแยกกายอยู่อย่างนี้, สังโยชน์สาม คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตปราคาส** ย่อมละไป. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่ อาสวะทั้งหลายจะพึงละเสียด้วยการเห็น.

ข. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการสำรวม

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวมเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้วเป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นอินทรีย์ที่เมื่อภิกษุไม่สำรวมแล้ว, อาสวะ ท. อันเป็นเครื่องทำให้คับแค้นและเร่าร้อนจะพึงบังเกิดขึ้น. และเมื่อภิกษุเป็นผู้สำรวมแล้วเป็นอยู่, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่สำรวม ด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุสำรวมแล้วเป็นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวม.

- มุ. ม. ๑๒/๑๖/๑๓.

ค. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเสพ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๖๑๒ ผู้มีพนักพิงสี่ด้าน)

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงนุ่งห่มจีวร เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลาย อันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อกกลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย; เธอ พิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงบริโภคนิเวศนา ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา. ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง, แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อป้องกัน

ความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียแล้ว ไม่ทำเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น. ความที่อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหาร และความอยู่ผาสุกสำราญ จักมีแก่เรา; **เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงใช้สอยเสนาสนะ** เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลายอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้นอนดีอยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภavana; **เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงบริโภคนิเวศ** ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันเกิดจากอาพาธต่างๆ และเพียงเพื่อความเป็นผู้ไม่ต้องทนทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่พิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุพิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗/๑๔.

ง. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการอดกถัน

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการอดกถัน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ต่อความร้อน, เป็นผู้อดทนต่อความหิว ต่อความระหาย, เป็นผู้อดทนต่อ สัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย, เป็นผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกถันต่อ คลองแห่งถ้อยคำอันหยาบคาย, อันว่าร้าย, และเป็นผู้อยู่อดกถันต่อ ทุกข์เวทนาในกาย ที่

เกิดขึ้นแล้ว อย่างกล้าแข็งแสบเผ็ด ขมขื่น ไม่เป็นที่สบายใจ หรือจวนจะถึงแก่ชีวิตได้. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่อดกลั่นอดทนด้วยอาการอย่างนี้. อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุอดกลั่นอดทนอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะละเสียด้วยการอดกลั่น.

- ม. ม. ๑๒/๑๘/๑๕.

จ. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเว้น

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการงดเว้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อม งดเว้น จากชังดู, ม้าดู, โคนดู, สุนัขดู, งู, หลักตอ, ขวากหนาม ห้วยเหว บ่อของ โสโครก หลุมอุจจาระ และงดเว้น **ที่ที่ไม่ควรนั่ง ที่ที่ไม่ควรไป** และ การคบพวก **เพื่อนที่ลามก** อันวิญญูชนเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันทั้งหลาย จัดไว้ในฐานะที่ต่ำทราม. ภิกษุนั้น พิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อมงดเว้นที่ที่ไม่ควรนั่ง ที่ไม่ควรไปนั้นๆ เสีย และย่อมงดเว้นพวกเพื่อนที่ลามกเหล่านั้นเสีย. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่งดเว้นด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น และเมื่อภิกษุงดเว้นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการงดเว้น.

- ม. ม. ๑๒/๑๘/๑๖.

ฉ. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการบรรเทา

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการบรรเทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อมไม่รับเอาไว้ในใจ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่งกามวิตก, พยาบาทวิตก, วิหิงสาวิตก อันบังเกิดขึ้นแล้ว; และย่อมไม่รับเอาไว้ในใจ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่งสิ่งอันเป็นอกุศลลามกทั้งหลาย ที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่บรรเทาด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุบรรเทาอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่ อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการบรรเทา.

- มุ. ม. ๑๒/๑๕/๑๓.

ช. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการเจริญทำให้มาก

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเจริญ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ ปิติสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ ปัสสัททฐิสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ สมာธิสัมโพชฌงค์, ย่อมเจริญ อุpekขาสัมโพชฌงค์, อัน (แต่ละอย่าง ๆ) ย่อมอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ และน้อมไปเพื่อความปล่อย. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่เจริญด้วยอาการอย่างนี้; อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุเจริญอยู่ อาสวะ

ทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้น แก่ภิกษุนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเจริญ.

- มุ. ม. ๑๒/๑๕/๑๘.

ข. ผลแห่งการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงโดยเจตวิธิ

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการเห็น, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการสังวร, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการอดกลั้น, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการงดเว้น, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะถึงละได้ ด้วยการบรรเทา, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงได้ ด้วยการเจริญ, แล้ว; ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นผู้ ปิดกั้นแล้วด้วยการ ปิดกั้นซึ่งอาสวะทั้งปวง อยู่; ตัดตัณหาได้ขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๒๐/๑๕.

ผู้พ้นพิเศษเพราะความสิ้นตัณหา

“เจ้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ! สมณพราหมณ์ทั้งปวง เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด หรือพระเจ้าข้า ?”

ท่านผู้จอมเทพ! ไซ้ว่าสมณพราหมณ์ทั้งปวง จักเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุดก็หาไม่.

“ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ! เพราะเหตุไรเล่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงจึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุุดแห่งกิจถึงที่สุด พระเจ้าข้า ?”

ท่านผู้จอมเทพ ! ก็ต่อเมื่อสมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ (ภิกขุ) เป็นผู้ หลุดพ้นวิเศษเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา เท่านั้น, สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุุดแห่งกิจถึงที่สุด. เพราะเหตุนี้สมณพราหมณ์ทั้งปวง จึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุุดแห่งกิจถึงที่สุด, ดังนี้แล.

- มหา. ที. ๑๐/๓๑๘/๒๖๑.

ผู้อาบแล้วด้วยเครื่องอาบ

(หลุดพ้นได้เพราะการรู้ออกจากสัตตญาคตะทั้งสาม)

(ความรู้นี้ ต้องนำด้วยการละอุปกิเลสสิบหก มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีศีลบริสุทธิ มีปัญญาบริสุทธิ แลอุปปมัญญาพรหมวิหารไปทั่วโลกทั้งสิ้น, ดังนี้ :-)

ภิกษุ นั้น ย่อม รู้ชัดว่า “สัตตญาคตะว่าอย่างนี้ ๆ ก็มีอยู่, สัตตญาคตะว่าแล้ว ก็มีอยู่, สัตตญาคตะว่าประณีต ก็มีอยู่, และอุบายอันยังเป็นเครื่องออกจากสัตตญาคตะนี้ ก็มีอยู่” ดังนี้. เมื่อเธอนั้นรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”. เธอย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว

พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ อาบแล้วด้วยเครื่องอาบอันเป็นภายใน, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖๘/๕๗.

ผู้ไม่เป็นทั้งฝ่ายรับและฝ่ายค้ำ

(ดับกิเลสและทุกข์เพราะออกเสียได้จากทิวฐิวก - ทิวฐิลบ)

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจ.โอ.หน้า ๖๖๕ เป็นอีกมุมหนึ่งแห่งสุดโต่งของความเห็นคือ “อดีตตา และนัตติตา”).

ภิกษุ ท. ! ทิวฐีสองอย่างเหล่านี้ มีอยู่; คือ ภาวทิวฐี (ว่ามี). วิภาวทิวฐี (ว่าไม่มี).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภาวทิวฐี (ซึ่งมีลักษณะเป็นบวก) เข้าถึงภาวทิวฐี หยั่งลงสู่ภาวทิวฐี; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อวิภาวทิวฐี. ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดแอบอิงวิภาวทิวฐี (ซึ่งมีลักษณะเป็นลบ) เข้าถึงวิภาวทิวฐี หยั่งลงสู่วิภาวทิวฐี; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อภาวทิวฐี. ...

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษอันต่ำทราม และอุบายเครื่องออกแห่งทิวฐีสองอย่างนี้, สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะ

ปราศจากโทษะ ปราศจากโมหะ ปราศจากตัณหา ไม่มีอุปาทาน เป็นผู้เห็นแจ้ง
ไม่เป็นฝ่ายยอมรับ ไม่เป็นฝ่ายคัดค้าน ; เขาเหล่านั้น เป็นผู้ที่มีธรรมอันไม่ทำความ
เนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มีความยินดีในธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้า ย่อมพ้นจากชาติ
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย, เรากล่าวว่า เขาย่อม
พ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้.

- มู. ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว

(เรื่องคารคูประกอบในอริยะ.โอ.ปลายหน้า ๑๓๔๗ โดยสรุปคือรัก-เกลียด ๔ แบบ ไม่มีขณะอยู่ในฐาน ๑,๒,๓,๔
และจะไม่มีอย่างเด็ดขาดเมื่อแจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งจะเกิดผลติดตามมา ๕ ประการ).

ภิกษุ ท. ! ธรรมารมณทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ.
สี่ประการอย่างไรเล่า ? สี่ประการคือ ความรักเกิดจากรัก ความเกลียด
เกิดจากรัก ความรักเกิดจากความเกลียด ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากรัก ? ภิกษุ ท. !
ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มี
บุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนา
รักใคร่น่าพอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคล
เหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่
น่าปรารถนา รักใคร่น่าพอใจ” ดังนี้ ; บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมทำความรักให้เกิดขึ้น
ในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากรัก.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง. มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ” ดังนี้ ; บุคคลนั้นเชื่อว่ายอมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ” ดังนี้ ; บุคคลนั้น เชื่อว่าย่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนาที่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วย

อาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ” ดังนี้; บุคคลนั้นเชื่อว่ายอมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือธรรมารมณฺ์ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ.

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่; สมัยนั้น **ความรักที่เกิดจากรัก ก็ถูกละขาด** มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา, **ความเกลียดที่เกิดจากรัก ก็ถูกละขาด... ;** **ความรักที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด... ;** **ความเกลียดที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด** มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า **ยอมไม่ถือตัว ย่อมไม่ตอบโต้ ย่อมไม่อัดควัน ย่อมไม่ลุกลโพลง ย่อมไม่ไหม้เกรียม.**

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๘๐/๒๐๐

ก. ผู้ไม่ถือตัว (น อุตฺตเนติ)

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า **ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ถือตัว ?**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **ไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีรูป ไม่ตามเห็นรูปในตน ไม่ตามเห็นตนในรูป, ไม่ตามเห็นเวทนา โดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีเวทนา ไม่ตามเห็นเวทนาในตน ไม่ตาม**

เห็นตนในเวทนา, ไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสัญญา
 ไม่ตามเห็นสัญญาในตน ไม่ตามเห็นตนในสัญญา, ไม่ตามเห็นสังขารโดยความ
 เป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสังขาร ไม่ตามเห็นสังขารในตน ไม่ตามเห็นตนใน
 สังขาร, ไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีวิญญาณ
 ไม่ตามเห็นวิญญาณในตน ไม่ตามเห็นตนในวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่า ภิกษุยอมไม่ถือตัว.

ข. ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสุเสนติ)

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ตอบโต้?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่ด่าตอบผู้ด่าตน ย่อมไม่โกรธซึ่ง
 ตอบผู้โกรธซึ่งตน ย่อมไม่หักราญตอบผู้หักราญตน.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ตอบโต้.

ค. ผู้ไม่อวดค้น (น ฐปายติ)

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่อวดค้น?

ภิกษุ ท. ! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสสัย) ว่า “เรามีอยู่เป็น
 อยู่” ดังนี้ ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า “เรามี-เราเป็นอย่างนี้” ก็ไม่มี; (๓)
 ความนึกว่า “เรามี-เราเป็นอย่างนั้น” ก็ไม่มี; (๔) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่าง
 อื่น” ก็ไม่มี; (๕) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้” ก็ไม่มี; (๖) ว่า
 “เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้” ก็ไม่มี; (๗) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็น”
 ก็ไม่มี; (๘) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้” ก็ไม่มี; (๙) ว่า “เรา

ฟังมี-ฟังเป็นอย่างนั้น” ก็ไม่มี; (๑๐) ว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างอื่น” ก็ไม่มี; (๑๑) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นบ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๒) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างนี้บ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๓) ว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างนั้น บ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๔) ว่า “เราฟังมี- ฟังเป็นอย่างอื่นบ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๕) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้ว” ก็ไม่มี; (๑๖) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้” ก็ไม่มี; (๑๗) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น” ก็ไม่มี; (๑๘) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น” ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่อัคควัน.

ฉ. ผู้ไม่ลุกโพลง (น ปชชตติ)

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า ชื่อว่า ภิกษุ ย่อมไม่ลุกโพลง ?

ภิกษุ ท. ! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสสัย) ว่า “เรามีอยู่-เป็นอยู่แล้ว ด้วยขันธนี้” ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า “เรามี-เราเป็นอย่างนี้ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๓) ความนึกว่า “เรามี-เราเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๔) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๕) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้ ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๖) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้ ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๗) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็น ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๘) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๙) ว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๑๐) ว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธนี้” ก็ไม่มี; (๑๑) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นด้วยขันธนี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๒) ความนึกว่า “เราฟังมี-ฟังเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธนี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๓) ว่า “เราฟังมี-ฟัง

เป็นอย่างนั้น ด้วยขั้นนี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๔) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น ด้วยขั้นนี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๕) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้ว ด้วยขั้นนี้” ก็ไม่มี ; (๑๖) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้ ด้วยขั้นนี้” ก็ไม่มี ; (๑๗) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น ด้วยขั้นนี้” ก็ไม่มี ; (๑๘) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น ด้วยขั้นนี้” ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ลูกโพลง.

ง. ผู้ไม่ไหม้เกรียม (น ปชฌายติ)

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ไหม้เกรียม ?

ภิกษุ ท. ! อัสมีมานะอันภิกษุในกรณีนี้ละขาดแล้ว มีรากถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันขาดแล้ว ทำให้ถึงความไม่ไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ไหม้เกรียม, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๕๓-๒๕๖/๒๐๐.

ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว

ผู้ใด ไม่เล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาข้างหลัง^๑
 ล่วงพ้นธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า^๒ นี้เสียได้ทั้งสิ้น ; ผู้นั้น เป็น

๑. เล่นไปทางหน้า ด้วยอำนาจความคิดหาเพื่อมีภพใหม่. เล่นวกไปทางหลัง ด้วยอำนาจความคิดหาที่อาศัยในกามคุณ.

๒. ธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า ได้แก่กิเลสตัดหา มานะ ทิฎฐิ ที่ทำให้คลื่นตัวมด้อมอยู่ในภพไม่ออกไปสู่นิพพานอันปราศจากภพ.

ภิกษุ สัตตทังเสยได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก^๓ เหมือนงูทิ้ง
คราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้วฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลังรู้ว่า
ในโลกนี้ สิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา^๔; ผู้นั้น เป็น
ภิกษุ สัตตทังเสยได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้ง
คราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็น
ผู้ปราศจากโลภะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่ง
ตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทังเสยได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก
เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็น
ผู้ปราศจากราคะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่ง
ตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทังเสยได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก
เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็น
ผู้ปราศจากโทสะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่ง
ตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทังเสยได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก
เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

๓. ฝั่งในฝั่งนอก หมายถึงความคิดที่ถือมั่นว่ามีในมีนอก ไม่เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยดาหรือมัชฌิมาปฏิปทา.

๔. ปราศจากสัจจะแห่งตถาคือ ไม่สามารถมีความเป็นอสังขตะ หรือความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง.

ผู้ใด ไม่เล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็น ผู้ปราศจากโมหะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากลัจจะแห่ง ตตา ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทั้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

อนุสัยใดๆ ของผู้ใด ไม่มี เพราะถอนเสียได้ซึ่งมูลราก อันเป็นอกุศลทั้งหลาย ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทั้งเสียได้แล้ว ทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายใดๆ ของ ผู้ใดไม่มีเพื่อเป็นปัจจัยแห่งการมาสู่ฝั่งใน ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทั้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่า อันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสเป็นเหตุให้เกิดความรกทึบเพียงดั่งป่ารกๆ ของ ผู้ใดไม่มีเพื่อสำเร็จแก่ความเป็นเหตุแห่งภพอันเป็นเครื่อง ผูกพัน ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทั้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ละนิเวรณทั้งห้าแล้ว ไม่มีความคับแค้น ข้ามความ สงสัยเสียได้ ปราศจากสิ่งเสียบแทงแห่งจิต ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สัตตทั้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่า อันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ไม่สำคัญมั่นหมายแล้วไม่เกิดนันทิ (ความเพลिन)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ; ภิกษุนั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งดินโดยความเป็นดิน ; ครั้นรู้ยิ่ง (อภิญญา) ซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว,

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ซึ่งดิน (ปฐวี น มนุญติ) ;

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ในดิน (ปฐวียา น มนุญติ) ;

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย โดยความเป็นดิน (ปฐวितโต น มนุญติ) ;

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ว่าดินของเรา (ปฐวิมเมติ น มนุญติ) ;

ย่อม ไม่เพลिनอย่างยิ่งซึ่ง ดิน (ปฐวี นาภินนุทติ).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะดินเป็นสิ่งที่เธอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริยญาต) แล้ว.

(ในกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๒ อย่าง คือ น้ำ ไฟ ลม ภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อภัสสรพรหม สุภิกขพรหม เวหุปผลพรหม อภิญญา อากาธานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อภิญญาตนะ เนวสัญญาตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่อยู่ใกล้แล้วทางจมูก, ลิ้น, ผิวกาย สิ่งที่อยู่แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ และสิ่งทั้งปวง, แต่ละอย่าง ๆ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้โดยระเบียบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งดิน จนกระทั่งถึงกรณีแห่งนิพพาน ซึ่งจะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่งดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของ

ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ; ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพาน; ครั้นรู้ยิ่ง (อภิัญญา) ซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว.

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ซึ่งนิพพาน (นิพพานํ น มลฺลยฺยติ);

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ในนิพพาน (นิพพานสมิ น มลฺลยฺยติ);

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย โดยความเป็นนิพพาน (นิพพานโต น มลฺลยฺยติ);

ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมาย ว่านิพพานของเรา (นิพพานมเมติ น มลฺลยฺยติ);

ย่อม ไม่เพลिनอย่างยิ่งซึ่ง นิพพาน (นิพพานํ นาภินนฺนฺตติ).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่เธอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริยฺยฺยต) แล้ว.

- ม. ม. ๑๒/๖/๔.

ผู้ปฏิบัติเปรียบด้วยนักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร

สาร์พหะ ! เปรียบเหมือน ถ้านักรบรู้จักการใช้ลูกศรชั้นเลิศเป็นอันมาก เขาเป็นผู้ควรแก่พระราชา เป็นผู้รับใช้พระราชา ถึงการนับว่าเป็นอังกาพพแห่งพระราชา โดยฐานะสาม. ฐานะสามอย่างไรกันเล่า? ฐานะสามคือ เป็นผู้ยิงได้ไกล เป็นผู้ยิงได้แม่นยำ เป็นผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้.

สาร์พหะ ! นักรบผู้ยิงได้ไกลเป็นฉันใดอริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาสมาธิก็เป็นฉันนั้น : อริยสาวกผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่ เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบัน ที่เป็นภายในหรือภายนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี ไกลหรือใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) ไม่ใช่เป็นเรา (เนโสมหฺมสมิ) ไม่ใช่อัตตาของ

เรา^๑ (น เมโส อุตตา) “ ดั่งนี้ ; (ในกรณีแห่งเวทนาสัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

สาัพพะ ! นักรบผู้ยิ่งได้แม่นยำเป็นฉันทใจ อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ก็เป็นฉันทนั้น : อริยสาวกผู้มี สัมมาทิฏฐิ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกขนี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ดั่งนี้.

สาัพพะ ! นักรบผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้ เป็นฉันทใจ อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาวิมุตติ ก็เป็นฉันทนั้น : อริยสาวกผู้ มีสัมมาวิมุตติ ย่อมทำลายกองแห่งอวิชชาอันใหญ่ได้.

- จกคูกก. อ. ๒๑/๒๗๔/๑๕๖.

ผู้หลุดพ้นแล้วมีอุปมา ๕ อย่าง

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุ หลุดพ้นแล้วเป็นเจโตวิมุตต์และปัญญาวิมุตต์ ;
ภิกษุนี้ เรา :-

เรียกว่าเป็น “ผู้ถอนลิ่มสลักได้แล้ว” (อุกขิตตฺตปฺลิโฆ) ดั่งนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น “ผู้รั้วล้อมออกเสียได้” (สงฺกิณฺณปฺริกฺโข) ดั่งนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น “ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นเสียได้” (อพฺพฺพฺพฺหฺสิโก) ดั่งนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น “ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้” (นิริคฺค โฟ) ดั่งนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น “อริยะผู้ลดธง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน”

(อริโยปฺนฺนทฺช โช ปฺนฺนภาโร วิสฺสุตฺโต) ดั่งนี้บ้าง.

๑. ให้ผู้ศึกษาปฏิบัติพิจารณาเปรียบเทียบ “ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง” (ในอริย.โอ.ต้นหน้า ๕๑๐) กับปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาระ (ในปฏิจ.โอ.หน้า ๔๕๒) ว่าเป็นปฏิปทาที่สำคัญมากที่สุด เพราะนำมาใช้พิจารณาได้ทั้งภาวะของสมมุติและภาวะนิพพาน (ดูตัวอย่างในอริย.โอ.ต้นหน้า ๕๑๐, ๖๔๖, ๖๔๗ และปฏิจ.โอ.หน้า ๔๑๖-๔๒๑/๖๕๔-๖๕๕) อีกอย่างหนึ่งคือเนื้อหาของปฏิปทาเชื่อมโยงกัน ๒ จุด โดยบทพยัญชนะคือ ---ของเรา กับ ---เป็นเรา แต่โดยความหมายแล้วสามารถเชื่อมโยงสอดรับกันทั้งหมด ซึ่งแสดงถึงความที่จะไม่ยึดถือทั้งระบบสมมุติ และระบบวิมุตติ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนลิมสลักได้แล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มี อวิชชาอันละขาดแล้ว เป็นอวิชชามีรากอันถอนขึ้น
 แล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันคั่ววน ถึงความไม่มีไม่ เป็น มีอัน
 ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่า ผู้ถอนลิม
 สลักได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่า ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มีชาติสังสาระเครื่องนำไปสู่ภพใหม่อันละขาดแล้ว
 เป็นชาติสังสาระมีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอัน
 คั่ววน ถึงความไม่มีไม่ เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. !
 อย่างนี้แล ชื่อว่า ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มี ตัณหาอันละขาดแล้ว เป็นตัณหาที่มีราก อันถอน
 ขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันคั่ววน ถึงความไม่มีไม่ เป็น มี
 อันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่า ผู้ถอน
 เสาระเนียดขึ้นเสียได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไร
 เล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มี โอรัมภาคียสังโยชน์ทั้งห้าอันละขาดแล้ว
 เป็นสังโยชน์มีรากอันถอนขึ้นแล้ว, กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันคั่ววน
 ถึงความไม่มีไม่ เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล
 ชื่อว่า ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุชื่อว่า เป็นอริยะผู้ลดธง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้มี อัสมิมานะอันละขาดแล้ว เป็นอัสมิมานะมีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันค้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็น อริยะผู้ลดธงปลงภาระปราศจากเครื่องผูกพันแล.

- ปญจก. อ. ๒๒/๕๖/๗๑, ๗๒.

ผู้รอดไปได้ไม่ตายกลางทาง

สุนักขัตตะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือจะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้ มีความเข้าใจของตนว่า “ตัณหานั้น สมณะกล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชา ย่อมงอกงามเพราะฉันทราคะและพยาบาท; ลูกศรคือตัณหานั้นเรา ละได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชา เราก็นำออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ.” ดังนี้. เมื่อเธอน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ อยู่, เธอก็ไม่ตามประกอบซึ่งกรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ; คือไม่ตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโภจัญพืชด้วยกาย รู้สึกรัชมารมณด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอไม่ตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่เป็นที่สบายเหล่านี้อยู่, ราคะย่อมไม่เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันราคะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนักขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขาจัดหาหมอผ่าตัดมารักษา. หมอ

ได้ใช้ศาสตราชำแหละปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบแล้ว ถอนลูกศรออก นำออกซึ่งโทษอันเป็นพิษจนรู้ว่าไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่. หมอ นั้นกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า “บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว, โทษอันเป็นพิษ เรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว, ท่านหมดอันตรายแล้ว และท่านจะบริโภคอาหารได้ ตามสบาย ; แต่ท่านอย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบ และงอแง แผลตามเวลา ทายที่ปากแผลตามเวลา. เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายที่ปากแผลตาม เวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมและแดด, เมื่อ เที่ยวตากลมและแดด ก็อย่าให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บุรุษผู้เจริญ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ” ดังนี้. บุรุษนั้น มีความคิดว่า “หมอตอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอก็นำออกจน ไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย” เขาบริโภคโภชนาอันเป็นที่สบาย (และประพฤติดตามหมอสั่งทุกประการ) เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไป ด้วยการกระทำอันถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงไม่มีเชื้อเหลืออยู่, และงอกขึ้นเต็มเพราะ เหตุทั้งสองนั้น. เขามีแผลงอกเต็ม มีผิวหนังราบเรียบแล้ว ก็ไม่ถึงซึ่งความ ตาย หรือความทุกข์เจียนตาย, นี่ฉันใด ;

สุนัขขัตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป สำคัญ ตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ....แล้วไม่ตามประกอบในธรรมที่ไม่เป็นที่ สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ....ราคะก็ไม่เสียบแทงจิตเธอ. เธอ มีจิตอันราคะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนัขขัตตะ ! อุปมานี้เรากระทำขึ้น เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ นี้คือ เนื้อความในอุปมานั้น ; คำว่า ‘แผล’ เป็นชื่อแห่งอายตนะภายในหก. คำว่า

‘โทษอันเป็นพิษ’ เป็นชื่อแห่ง อวิชา. คำว่า ‘ลูกศร’ เป็นชื่อแห่ง ตัณหา. คำว่า ‘เครื่องตรวจ’ เป็นชื่อแห่ง สติ. คำว่า ‘ศาสตรา’ เป็นชื่อของ อริยปัญญา. คำว่า ‘หมอผ่าตัด’ เป็นชื่อของ ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

- อุปริ.ม. ๑๔/๖๕/๗๗.

ผู้ตายคาประตุนิพพาน

สุนัขขัตตะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ก็จะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้ มีความเข้าใจของตนมีความหมายอันสรุปได้ดังนี้เป็นต้น ว่า “ตัณหานั้น สมณะ กล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชา ย่อมงอกงามเพราะฉันทราคะและ พยาบาท, ลูกศรคือตัณหานั้นเราละได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชา เราก็นำ ออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้ยอมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ” ดังนี้. เธอนั้นยอม ตามประกอบซึ่งธรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพาน โดยชอบ ; คือตามประกอบซึ่งธรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโภจภูตด้วยกาย รู้สึกระดมรรณด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอตามประกอบซึ่งธรรม อันไม่เป็นที่สบายเหล่านี้ อยู่, ราคะย่อมเลียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอัน ราคะเลียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนัขขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษ อย่างแรงกล้า. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา จัดหาหมอผ่าตัดมารักษา หมอได้ใช้ศาสตราฆ่าแหวะปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบ แล้วถอนลูกศรออก กำจัดโทษอันเป็นพิษที่ยังมีเชื้อเหลือติดอยู่ จนรู้ว่าไม่มีเชื้อ เหลือติดอยู่ แล้วกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า “บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว,

โทษอันเป็นพิษเรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว, ท่านไม่มีอันตรายอีกแล้ว, และท่านจะบริโภคอาหารได้ตามสบาย แต่อย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบและงต้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมตากแดด, เมื่อเที่ยวตากลมตากแดด, ก็อย่าให้ฝุ่นละอองและของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บรูษผู้เจริญ ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ” ดังนี้. บรูษนั้นมีความคิดว่า “หมอลอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอก็นำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย” เขาจึงบริโภคโภชนะที่แสดง, เมื่อบริโภคโภชนะที่แสดง แผลก็กำเริบ, และเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา หนองและเลือดก็เกรอะกรังปากแผล, และเขาเที่ยวตากลมตากแดด ปล่อยให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล, และเขาไม่ระวังรักษาแผล ไม่มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญ. เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไปด้วยการกระทำอันไม่ถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงมีเชื้อเหลืออยู่, แผลก็บวมขึ้นเพราะเหตุทั้งสองนั้น. บรูษนั้นมิแผลบวมแล้ว ก็ถึงซึ่งความตายบ้าง ซึ่งความทุกข์เจียนตายบ้าง, นี่ฉันใด ;

สุนัขขั้ตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป สำคัญตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ.... แต่ตามประกอบในธรรมไม่เป็นที่สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ.... รากะก็เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันรากะเสียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย. สุนัขขั้ตตะ ! ในอริยวินัยนี้ ความตายหมายถึงการบอกคืนสิกขา เวียนไปสู่เพศต่ำ ; ความทุกข์เจียนตายหมายถึงการต้องอาบัติ อันเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง แล.

(ภิกษุในกรณีนี้ มีการศึกษาดี ตั้งความปรารถนาดี แต่มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับตนเองและธรรมะ ; คือเข้าใจไปว่า ลูกศรคือตัณหาเป็นสิ่งที่ละได้โดยไม่ต้องถอน อวิชชาเป็นสิ่งที่เหวี่ยงทิ้งไปได้โดยไม่ต้องกำจัดตัดราก ; และเข้าใจตัวเองว่า น้อมไปแล้วสู่นิพพานโดยชอบดังนี้ แต่แล้วก็มากกระทำผิดในสิ่งที่ไม่เป็นสบายแก่การน้อมไปในนิพพานนั้น ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนราคะเกิดขึ้นเสียบแทง ถึงแก่ความตายในอริยวินัย, จึงเรียกว่า เขาล้มลงตายตรงหน้าประตูแห่งพระนิพพานนั่นเอง).

ผู้หลุดพ้นได้เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

ในกาลไหน ๆ ท่านเหล่าใด เห็นภัยในความยึดถืออันเป็นตัวเหตุให้เกิดและให้ตายแล้ว เลิกยึดมั่นถือมั่นหลุดพ้นไปได้ เพราะอาศัยนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความเกิดความตาย ; เหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมประสบความสุข ลุพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมเป็นผู้ดับเย็นได้ ในปัจจุบันนี้เอง ล่วงเวรล่วงภัยทุกอย่างเสียได้ และก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งความเป็นทุกข์ทั้งปวง.

- อุปรี. ม. ๑๔/๓๔๖/๕๒๕.

ผู้กำลังน้อมเอียงไปสู่นิพพาน

ภิกษุ ท. ! คงคานที ลุ่มไปทางทิศตะวันออก ลาดไปทางทิศตะวันออก เทไปทางทิศตะวันออก ข้อนี้นั้นใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญญาณทั้งสี่อยู่กระทำตามทั้งสี่ให้มากอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน ฉะนั้นก็เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญฌานทั้งสี่อยู่ กระทำฌานทั้งสี่ให้มากอยู่ ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สัจแล้วจากกามทั้งหลาย สัจแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องส่องใสใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ ; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่ ; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ภิกษุเจริญฌานทั้งสี่อยู่ กระทำฌานทั้งสี่ให้มากอยู่ ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน.

- มหาวาร. ส. ๑๕/๓๕๒/๑๓๐๑-๑๓๐๒.

ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดีที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของ **ไม่เที่ยง**, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้** เป็นทุกข์, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน**, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้มีการสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม **หมดอาลัยยินดี** ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ได้ล่วงไปแล้ว, ย่อม **ไม่นึกเพลนิ** เกี่ยวกับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่จะ มีมา, แต่จัก **เป็นผู้ปฏิบัติ** เพื่อหน่าย เพื่อคลายออก เพื่อได้ดับสนิทเสีย ซึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้แล.

- ขนธ. ตี. ๑๗/๒๕-๖/๓๖-๘.

ผู้รู้ความลับของปิยรูป-สาดรูป

ภิกษุ ท. ! ก็สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดามีใน ครั้ง **อดีตกาล** นานไกลมา ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง เป็นภัยน่ากลัวแล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ละค้นหาได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! ก็สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่จะมี
ใน **อนาคต** หากได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง
เป็นภัยน่ากลัว แล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักละตัณหาได้.

ภิกษุ ท. ! แม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่มีใน
ปัจจุบันนี้ เห็นอยู่ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง เป็น
ภัยน่ากลัว แล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละตัณหาได้.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละตัณหาได้, สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละอุปธิได้ ; เมื่อละอุปธิได้ ก็ย่อมละทุกข์ได้ ;
เมื่อละทุกข์ได้ ก็ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส
และอุปายาส ; เราตถาคตกล่าวว่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น พ้นจากทุกข์
ได้ ดังนี้แล.

- นิตาน. ส. ๑๖/๑๓๔/๒๖๑.

ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่สัตว์ทั้งหลาย **ยังไม่ได้รู้**ยิ่งตามเป็น
จริง ซึ่ง **รสอร่อย** ของอุปาทานขันธห้าเหล่านี้ โดยความเป็นรสอร่อย. ยังไม่ได้
รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **โทษ** ของอุปาทานขันธห้า โดยความเป็นโทษ, ยังไม่ได้
รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **อุบายออกพ้นไปได้** จากอุปาทานขันธห้า โดยความเป็น
อุบายให้ออกพ้นไป ;

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงนั้น สัตว์ทั้งหลาย ก็ยังไม่เชื่อว่าเป็นผู้
ได้แล่นหลุดออกไป. ยังไม่เชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะหลุดพ้นแล้ว,
ยังเป็นผู้มีใจอันอยู่ในขอบเขตโลกนี้ ขอบเขตเทวโลก มารโลก พรหมโลก,
ยังอยู่ในขอบเขตของหมู่สัตว์ หมู่สมณะ หมู่พราหมณ์ และในขอบเขตของเหล่า
เทวดาและมนุษย์อยู่นั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล สัตว์ทั้งหลาย มารู้อย่างตามเป็นจริงแล้ว ซึ่ง
รสอร่อย ของอุปาทานจันท์ห้า โดยความเป็นรสอร่อย, ได้รู้อย่างตามเป็นจริง
ซึ่ง โทษ ของอุปาทานจันท์ห้า โดยความเป็นโทษ, ได้รู้อย่างตามเป็นจริง
ซึ่ง อุบายออกพ้นไปได้ จากอุปาทานจันท์ห้า โดยความเป็นอุบายให้ออกพ้นไป;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ สัตว์เหล่านั้น เชื่อว่าเป็นผู้ ได้แล่นหลุด
ออกไป เป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะ หลุดพ้นแล้ว เป็นผู้ที่มีใจอันหาขอบเขตมิ
ได้ เป็นอยู่ในโลกนี้ ในเทวโลก มารโลก พรหมโลก, เป็นอยู่ในหมู่สัตว์
หมู่สมณะ หมู่พราหมณ์ ในเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๓/๓๘/๖๓.

ความรู้สึกในใจของผู้ชนะตัณหาได้

เมื่อเรายังไม่พบญาณ ก็ได้แล่นท่องเที่ยวไปในสงสาร
เป็นอนอกชาติ, แสวงหาอยู่ซึ่งนายช่างปลุกเรื้อน คือตัณหา
ผู้สร้างภพ, การเกิดทุกคราวเป็นทุกข์รำไป.

นายช่างผู้ปู้ลูกเรือนเอ๋ย ! ฉันรู้จักแกเสียแล้ว ;
เจ้าจะทำเรือนให้เราไม่ได้อีกต่อไป. โครงเรือนทั้งหมดของเจ้า
เราหักเสียแล้ว; ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว. จิตของเราถึงแล้ว
ซึ่งสภาพที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป เพราะถึงความสิ้นไป
แห่งตัณหาเสียแล้ว.

- ฐ. ปุ. ๒๕/๓๕/๒๑.

แบบวิธีในการเข้าถึงความเป็นอริยฯ ของบุคคล ๗ แบบ

ภิกษุ ท. ! บุคคลเจ็ดจำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ด
จำพวกอย่างไรเล่า? เจ็ดจำพวก คือ อุภโตภาควิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ กายสักขี
ทิฏฐิปัตต์ สัทธาวิมุตต์ รัมมานุสารี สัทธานุสารี.

๑. ผู้อุภโตภาควิมุตต์

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็น อุภโตภาควิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง)
เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย
อันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรับับ, ด้วย
นาม-กาย แล้วแลอยู่ (นี่อย่างหนึ่ง) ; และ อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไป
รอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา (นี่อีกอย่างหนึ่ง). ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า
บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุตต์. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุนี้ เราไม่กล่าวว่า
ยังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะ
เหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว,
และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

ผู้อุกโตภาควิมุตต์โดยสมบุรณ์^๑

(ผู้อุกโตภาควิมุตต์ หมายความว่าผู้มีความคล่องแคล่วในวิโมกข์แปด และหลุดพ้นแล้วด้วยเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้. สำหรับวิโมกข์แปดมีรายละเอียดดังนี้คือ :-)

อานนท์! วิโมกข์แปดเหล่านี้แล มีอยู่. แปดเหล่าไหนเล่า? แปดคือ :-

(๑) **ผู้มีรูป** (ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมนเห็นรูปทั้งหลาย** (อันเป็นสมาธินิमितเหล่านั้น) : **นี่คือ วิโมกข์ที่หนึ่ง.**

(ย่อมนมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย)

(๒) **ผู้ไม่มีสัญญาในรูปซึ่งเป็นภายใน** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมนเห็นรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) : **นี่คือ วิโมกข์ที่สอง.**

(ย่อมนมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย).

(๓) **เป็นผู้น้อมใจ** (ไปในรูปนิमितแห่งสมาธิ) **ด้วยความรู้สึก**ว่า “งาม” **เท่านั้น** : **นี่คือ วิโมกข์ที่สาม.**

(ย่อมนมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการรบกวนของความรู้สึกว่าเป็นปฏิกูลในสิ่งที่เป็นปฏิกูล)

(๔) **เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง** เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญาทั้งหลาย **เพราะไม่ใส่ใจนัตตสัญญาทั้งหลาย** เป็นผู้เข้าถึงอากาสนัญจายตนะ **อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด”** **ดังนี้แล้วแลอยู่** : **นี่คือ วิโมกข์ที่สี่.**

(ย่อมนมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของรูปสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปทั้งหลาย อันให้เกิดการกระทบกระทั่งกับสิ่งที่เป็นรูปนั่นเอง).

(๕) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาศานัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงวิญญาณ์ัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณ์ไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่ห้า.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากาศานัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพัน อยู่ในรูปประเภทแรกคืออากาศานัญญาตนะนั้นเอง).

(๖) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณ์ัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่หก.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของวิญญาณ์ัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพัน อยู่ในรูปประเภทที่สองคือวิญญาณ์ัญญาตนะนั้นเอง).

(๗) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงเนวสัณญานาสัณญายตนะ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่เจ็ด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากิญจัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพัน อยู่ในรูปประเภทที่สามคืออากิญจัญญาตนะนั้นเอง).

(๘) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงสัณญาเวทียตนิโรธ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่แปด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของเนวสัณญานาสัณญายตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สี่คือเนวสัณญานาสัณญายตนะนั้นเอง).

อานนท์! เหล่านี้แล วิโมกข์แปด.

อานนท์! ในกาลใดแล ภิกษุ เข้าสู่วิโมกข์แปดเหล่านี้ โดยอนุโลมบ้าง โดยปฏิโลมบ้าง ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าบ้าง ออกบ้าง ได้ตามที่ต้องการ ตามสิ่งที่ต้องการ ตามเวลาที่ต้องการ; กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ-

ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. อานนท์ ! ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า **อุกโตภาควิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนสอง).

อานนท์ ! **อุกโตภาควิมุตติอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่าอุกโตภาควิมุตตินี้ย่อมไม่มี.**

ผู้อุกโตภาควิมุตต์

(ตามคำของพระอานนท์)^๑

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘อุกโตภาควิมุตต์ อุกโตภาควิมุตต์’ ดังนี้. อาวุโส ! อุกโตภาควิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?” (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในภิกษุนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อนึ่งอายุตนะคือฌานนั้น (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) ฉันทใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณนั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันทนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือปฐมฌานนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส ! **อุกโตภาควิมุตต์** อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในภิกษุแห่ง ทุตติยาน ตุตติยาน จตุตถฌาน อากาธานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากัญญาตนะ และเนวสัญญาตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในภิกษุแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นอุกโตภาควิมุตต์ โดยปริยาย.

๑. นวก. อ. ๒๓/๔๓๔/๒๔๕.

ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นอุกโตภาควิมุตต์ โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อนึ่ง ายตนะคือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) ฉันทใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณนั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันทนั้น ๆ ด้วยนามกายแล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส! อุกโตภาควิมุตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

๒. ผู้ปัญญาวิมุตต์

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใดอันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ที่ อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวไว้ว่า บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม้นี้ เราก็ไม่กล่าวว่า ยังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว, และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

(ผู้บัญญัติวิมุตต์ อีกนัยหนึ่ง)

อานนท์! **วิญญาณฐิติ** เจ็ด เหล่านี้ และ **อายตนะสอง** มีอยู่.
วิญญาณฐิติเจ็ดเหล่าไหนเล่า? วิญญาณฐิติเจ็ดคือ :-

๑. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน มีอยู่; ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาตบางพวก : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่หนึ่ง.**

๒. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน มีอยู่; ได้แก่พวกเทพผู้นับเนื่องอยู่ในหมู่พรหมที่บังเกิดโดยปฐมภูมิ และสัตว์ทั้งหลายในอบายทั้งสี่ : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สอง.**

๓. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน มีอยู่; ได้แก่พวกเทพอภัสสระ : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สาม.**

๔. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน มีอยู่; ได้แก่ พวกเทพสุภกิมหะ : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สี่.**

๕. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญา โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฐมิสัญญา เพราะไม่ใส่ใจนันทตสัญญา จึงเข้าถึง อากาสนัญจายตนะ มีการทำในใจว่า“อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ มีอยู่ : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่ห้า.**

๖. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **วิญญาณัญจายตนะ** มีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ มีอยู่ : นี่คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่หก.**

๗. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญญา-
 ายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง อากิญจัญญาายตนะ มีการทำในใจว่า
 “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ มีอยู่ : นี่คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่เจ็ด.

ส่วน ายตนะอีกสอง นั้น คือ อัสัญญีสัตตตายตนะ ที่หนึ่ง เนวสัญญา-
 นาสัญญาายตนะ ที่สอง.

อานนท์! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า)
 นั้น : วิญญาณฐิติประเภทที่หนึ่ง อันใด มีอยู่, คือ สัตว์ทั้งหลาย มีกาย
 ต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่นมนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาต
 บางพวก. อานนท์! ผู้ใดรู้ชัดวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น รู้ชัดการเกิด (สมุทัย)
 แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดความดับ (อตัถังคมะ) แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดรสอโรย (อัสนาพะ) แห่งสิ่ง
 นั้น รู้ชัดโทษดำทราวม (อาทินวะ) แห่งสิ่งนั้น และรู้ชัดอุบายเป็นเครื่องออก
 (นิสสรณะ) แห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอที่ผู้นั้น จะเพลิดเพลินยั้งซึ่ง
 วิญญาณฐิติที่หนึ่ง นั้น? “ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า!”

(ในกรณีแห่ง วิญญาณฐิติที่สอง วิญญาณฐิติที่สาม วิญญาณฐิติที่สี่ วิญญาณฐิติที่ห้า
 วิญญาณฐิติที่หก วิญญาณฐิติที่เจ็ด และ อัสัญญีสัตตตายตนะที่หนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอย่างดังที่
 กล่าวแล้วข้างต้น ก็ได้มีการอธิบาย ตรัสถาม และทูลตอบ โดยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณี
 แห่งวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อแห่งสภาพธรรมนั้นๆเท่านั้น. ส่วนเนวสัญญา-
 นาสัญญาายตนะที่สองนั้น จะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-)

อานนท์! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า)
 นั้น : เนวสัญญานาสัญญาายตนะ อันใด มีอยู่, อานนท์! ผู้ใดรู้ชัด

เนวสัณฺญานาสัณฺญาตนะนนํ ฐัชฺฌการเกิดแห่งสิ่งนั้น ฐัชฺฌการดับแห่งสิ่งนั้น ฐัชฺฌรสอโรยแห่งสิ่งนั้น ฐัชฺฌโทษอันตำทราวมแห่งสิ่งนั้น และฐัชฺฌอุบายเป็นเครื่องออกแห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอ ที่ผู้นั้นจะเพลิดเพลिनยั้งซึ่งเนวสัณฺญานาสัณฺญาตนะนนํ ? “ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! เมื่อใดแล ภิกษุรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง ซึ่งการเกิด การดับ รสอโรย โทษอันตำทราวม และอุบายเป็นเครื่องออก แห่งวิญญาณฐิติเจ็ดเหล่านี้ และแห่งอายตนะสองเหล่านี้ด้วย แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความไม่ยึดมั่น ; อานนท์ ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นปัญญาวิมุตต์.

ผู้ปัญญาวิมุตต์

(ตามคำของพระอานนท์)^๑

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘ปัญญาวิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ ดังนี้. อาวุโส ! ปัญญาวิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?’” (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือปฐมฌานนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส ! ปัญญาวิมุตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

๑. นวก. อ. ๒๓/๔๗๓/๒๔๘.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์ โดยปริยาย. ส่วน สัณญาวาทยิตนโรธ ซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์ โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญาวาทยิตนโรธ แล้วแลอยู่, อนึ่งเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือสัณญาวาทยิตนโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส! ปัญญาวิมุตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เราสอนกันอยู่และถือกันอยู่เป็นหลักว่า พวกปัญญาวิมุตต์ไม่อาจจะเข้าฌานได้ แต่จากบาลีข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า พวกปัญญาวิมุตต์สามารถเข้าฌานได้ แม้กระทั่งสัณญาวาทยิตนโรธ หากแต่ไม่มีการเสวยรสจากธรรมารมณแห่งฌานนั้น ๆ ด้วยนามกาย ซึ่งเป็นการเข้าอนุปปพวิหารสมาบัติ เท่านั้น. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร เป็นสิ่งที่นักศึกษาควรพิจารณากันเองเถิด).

๓. ผู้กายสักขี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นกายสักขี (ผู้มีการเสวยสุขด้วยนามกายเป็นพยาน) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ, ด้วยนามกาย

แล้วแลอยู่. อนึ่ง อาสวะทั้งหลายบางเหล่า ของเขานั้นก็ ลึนไปรอบแล้ว เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นกายสักขี. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุนี้ เรากล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความ ไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ามีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

ผู้กายสักขี

(ตามคำของพระอานนท์)^๑

“อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘กายสักขี กายสักขี’ ดังนี้. อาวุโส! กายสักขีนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?” (พระอุทเทยามพระอานนท์ พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อนึ่ง อายตนะคือฌานนั้น (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) นั้นใด ๆ, เธอ ถูกต้องธรรมารมณนั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) นั้นนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่.

๑. นวก. อ. ๒๓/๔๗๒/๒๔๗.

อาวุโส! กายสักขี อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล
เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน อากาสนัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฉานทุกประการ และในฐานะเป็นกายสักขี โดย ปริยาย ส่วน สัณญาวาทยิตนโรธ ชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นกายสักขี โดย นิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญาวาทยิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเขานั้นก็สิ้นไปรอบ. อนึ่ง อาตนะคือ สัณญาวาทยิตนโรธนั้น (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) จันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณนั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) จันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. อาวุโส! กายสักขี อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า “กายสักขี-มีกายเป็นพยาน” นั้น หมายความว่า ได้เสวยรสแห่งฉานเป็นต้น ด้วยนามกาย คือด้วยใจของตน ; และคำ ว่า “โดยนิปปริยาย” นั้น หมายถึง มีการสิ้นอาสวะในกรณีนั้น, ถ้ายังไม่สิ้นอาสวะ เรียกได้แต่เพียงว่าโดยปริยาย).

๔. ผู้ทักขิปปัตต์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นทักขิปปัตต์ (ผู้บรรลุแล้วด้วยความเห็นลงสู่ธรรม) เป็น
อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขาหาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า อาสวะทั้งหลายบางเหล่า ของเขานั้น **สิ้นไป**รอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **ธรรม**ทั้งหลาย ที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็เป็นธรรม **อันเขานั้นเห็นลงแล้ว** ประพตติลงแล้วด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น **ทิฏฐิปปัตต**.
 ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม่นี้ **เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท.** ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าโฉนทานผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน **ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน** โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๕. ผู้สัทธาวิมุตต์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา) **เป็นอย่างไรเล่า ?**

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขาหาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า อาสวะทั้งหลายบางเหล่าของเขานั้น **สิ้นไป**รอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **สัทธา** ของ

เขานั้น เป็นสัทธาที่ ปลงลงแล้วหมดสิ้น มีมูลรากเกิดแล้ว ตั้งอยู่แล้วอย่าง มั่นคงในตถาคต. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า บุคคลผู้เป็น สัทธาวิมุตต์. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม่นี้ เราก็ก้าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความ ไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็ จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วย ปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรามองเห็นผล แห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ามีอะไร ๆ ที่เธอนั้น ต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๖. ผู้ชัมมานุสारी

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๕๒)

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นชัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามกรรม) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่ เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หา ได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ว่า อาสวะทั้งหลาย บางเหล่า ของเขานั้น ลื่นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง ธรรม ทั้งหลาย ที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อม ทนต่อการเพ่งโดยประมาณแห่งปัญญา ของเขา และ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ก็มีแก่เขา คือ สัทชินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สติน- ทรีย์ สมาชินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นชัมมา- นุสारी. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม่นี้ เราก็ก้าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำ

ด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั่นต้องทำความไม่ประมาท ดังนี้.

๗. ผู้สัทธานุสारी

(เรื่องการดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๙๒)

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามสัทธา)เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ว่ อาสวะทั้งหลาย บางเหล่า ของเขานั้น ลึ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง สัทธา ตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ความรักตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ในตถาคตของเขาก็มี และธรรมเหล่านี้ก็มีแก่เขา คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่ บุคคลผู้เป็น สัทธานุสारी. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม้นี้ เราก็กกล่าวว่ยังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่ง

เป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เขอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๒๕-๒๓๒/๒๓๐-๒๓๗.

ผู้อนิมิตตวิหารี

โมคคัลลานะ ! กิติสสพรหม มิได้แสดงบุคคลที่เจ็ดอันเป็น อนิมิตต-
วิหารี (ผู้อยู่ด้วยวิหารธรรมอันไม่มีนิमित) แก่เธอคอกหรือ ?

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! บัดนี้เป็นกาลสมควรที่พระผู้มีพระภาค จะทรงแสดงซึ่งบุคคล
ที่เจ็ดผู้อนิมิตตวิหารี ; ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้”.

โมคคัลลานะ ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าถึงซึ่งเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित
เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนิमितทั้งปวง แล้วแลอยู่. เทวดาเหล่านั้น ย่อมรู้จัก
ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุนี้ เข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित เพราะไม่ทำไว้
ในใจซึ่งนิमितทั้งหลาย แล้วแลอยู่; เป็นที่เชื่อได้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ เมื่อเสพ-
เสนาสนะที่สมควร คบกัลยาณมิตร บ่มอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ ก็จะกระทำให้แจ้ง
ซึ่งปริโยสานแห่งพรหมจรรย์นั้น อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันเป็นประโยชน์ที่
ประสงค์ของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบอยู่, ได้ด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วอยู่” ดังนี้.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๗๕/๕๓.

ผู้มีสันติปฏิภังกรรม ตามคำของพระอานนท์

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘สันติปฏิภังกรรม สันติปฏิภังกรรม’ ดังนี้ อาวุโส ! สันติปฏิภังกรรมนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?” (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส ! สันติปฏิภังกรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาธานัญจายตนะ วิญญาณ์ญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นสันติปฏิภังกรรม โดยปริยาย. ส่วนสัณญาวะทยิตนิโรชชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นสันติปฏิภังกรรม โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญาวะทยิตนิโรช แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส ! สันติปฏิภังกรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

ผู้นิพพาน ตามคำของพระอานนท์ และผู้ปรินิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(นิพพาน และ ปรินิพพาน ตามคำของพระอานนท์ มีใจความอย่างเดียวกันกับสันตสิกขิก-
นิพพานข้างต้น ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น. นอกจากนี้ ยังมีการแสดงไว้ ด้วยคำ ว่า เขม่อมต อภย
ปสฺสทฺธิ นิโรธ แทนคำ ว่านิพพานข้างบน. -นวก. อ. ๒๓/๔๗๕-๔๗๗/๒๕๒,๒๕๓,
๒๕๖,๒๕๘,๒๖๐,๒๖๒,๒๖๔).

ผู้มีทิวฐธรรมนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(สันตสิกขิกนิพพาน=สันตสิกขิธรรม=ทิวฐธรรมนิพพาน=ตังคณิพฺโศ=ตังคณิพพาน
คู่ประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๖, ๖๗๗)

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘ทิวฐธรรมนิพพาน ทิวฐธรรมนิพพาน’ ดังนี้. อาวุโส !
ทิวฐธรรมนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?” (พระอุทายีถาม
พระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม
เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่
อาวุโส ! ทิวฐธรรมนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณ
เท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุคฺคิยฌาน ตตฺถิยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญฺจายตนะ วิญญูญานัญ-
จายตนะ อากิณฺณญฺจายตนะ และเนวสฺสญฺญานาสฺสญฺจายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนอง
เดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นทิวฐธรรมนิพพานโดย
ปริยาย. ส่วนสัจญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นทิวฐธรรมนิพพาน โดย
นิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่: ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัจญานาสัจญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัจญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่, อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ, อาวุโส ทิฏฐุธรรมนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย (เมื่อกล่าวโดยสิ้นเชิง).

- นวก. อ. ๒๓/๔๗๕/๒๕๕.

ผู้เขม้ปปีตต์ ตามคำของพระอานนท์

“อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘เขม้ปปีตต์ เขม้ปปีตต์’ ดังนี้. อาวุโส! เขม้ปปีตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?” (พระอุทเทสสัมมาสัมพุทธเจ้าถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่, อาวุโส! เขม้ปปีตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุคฺคิณฺณ ตตฺติณฺณ จตุตถณฺณ อากาสาณฺณจายตนะ วิญญูณฺณจายตนะ อากิณฺณจายตนะ และ เนวสัจญานาสัจญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นเขม้ปปีตต์ โดยปริยาย. ส่วนสัจญาเวทยิตนิโรชชนิดมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นเขม้ปปีตต์ โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่: ภิกษุ ก้าวล่วงเสียดซึ่งแนวสัตตญาณาสัตตญาณตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัตตญาณเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเขอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส! **เขมปปัตต์** อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าวโดยนิปปริยาย.

- นวก. อ. ๒๓/๔๗๗/๒๕๗.

(นอกจากแสดงไว้โดยชื่อว่า **เขมปปัตต์** นี้แล้ว ยังแสดงไว้โดยชื่อว่า **อมตปปัตต์** **อภยปปัตต์** โดยมีข้อความทำนองเดียวกันด้วย.- นวก. อ. ๒๓/๒๗๗/๒๕๕, ๒๖๑, คำว่า เขม ก็คือ อมต ก็คือ อภย ก็คือ ในกรณีเช่นนี้ ล้วนแต่เล็งถึงนิพพานด้วยกันทั้งนั้น. คำว่า **ปัตต์** แปลว่า ผู้ถึงแล้ว).

ตทังคนิพพุโต - ผู้ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๗)

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความจางคลาย ความดับ ของ **รูป** นั้นเทียว แล้วเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ว่า รูปทั้งปวงทั้งในกาลก่อน และในกาลนี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้อยู่, โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายย่อมละไป. เพราะละเสียได้ซึ่งโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเหล่านั้น เขาย่อมไม่สะดุ้งหวาดเสียว ; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียว ย่อมอยู่เป็นสุข ; ผู้อยู่เป็นสุข (ด้วยอาการอย่างนี้) เรากล่าวว่า เป็นภิกษุผู้ **ตทังคนิพพุโต (ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ) ดังนี้.**

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัตตญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

- ขนุธ. ต. ๑๗/๕๔/๘๘.

ผู้มีตทังคนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๖)

“อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘ตทังคนิพพาน ตทังคนิพพาน’ ดังนี้. อาวุโส! ตทังคนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?” (พระอุทายิถาม พระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส! ตทังคนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกว่า โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาธานัญญาายตนะ วิญญาณ์ญาายตนะ อากัญญาญญาายตนะ และ เนวสัญญาเนาสัญญาายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับ ข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นตทังคนิพพาน โดยปริยาย. ส่วนสัญญาเวทิตนโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นตทังคนิพพาน โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความ ดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่: ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญาเนา สัญญาายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส! ตทังคนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกว่า โดยนิปปริยาย.

หมดตัวตน ก็หมดเรื่องผูกพัน

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอรุเจ้าผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นบรรดาพระอรุเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอรุเจ้า ได้ถูกแนะนำในธรรมของพระอรุเจ้า. ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :

(๑) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นรูป** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตนมีรูปด้วย ไม่ตามเห็นว่ารูป มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในรูปด้วย ;

(๒) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นเวทนา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีเวทนาด้วย ไม่ตามเห็นว่าเวทนา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในเวทนาด้วย ;

(๓) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสัญญา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสัญญาด้วย ไม่ตามเห็นว่าสัญญา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสัญญาด้วย ;

(๔) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสังขาร** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสังขารด้วย ไม่ตามเห็นว่าสังขาร มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสังขารด้วย ;

(๕) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นวิญญาณ** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีวิญญาณด้วย ไม่ตามเห็นว่าวิญญาณ มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในวิญญาณด้วย ;

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้ระดับแล้วเช่นนี้แล เรา ตถาคตย่อมเรียกผู้นั้นว่า ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือรูป ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือเวทนา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสัญญา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสังขาร ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือวิญญาณ ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกใด ๆ ทั้งภายในภายนอก, เป็นผู้มีปกติมองเห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้ มีปกติมองเห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน); เราตถาคตจึงกล่าวว่ สาวกของ พระอริยเจ้าผู้นั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๐๑/๓๐๕.

หมดตัวตน ก็หมดอหังการ

(เรื่องคารดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๖๘, ๖๐๘)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลมารู้้อย่างไร เห็น้อย่างไร จึงไม่ยึดถือว่เรา ไม่ยึดถือว่ของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะ ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งปวงภายนอก ? พระเจ้าข้า !”

กัปปะ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่าใด ทั้งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียด ก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมด นั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่ นั้นไม่ใช่ของเรา (เนตัมม) นั้นไม่ใช่เป็น เรา (เนโสหมสมฺมิ) นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) ดังนี้มันแหละ ; กัปปะ ! บุคคลต้องรู้้อย่างนี้แหละ เห็น้อย่างนี้แหละ จึงไม่ยึดถือว่เรา ไม่ยึดถือว่ของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิमित ภายนอกอื่นทั้งหมดนั้นแล.

- ขนฺธ. ตี. ๑๓/๒๐๖/๓๑๘.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลมารู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะเห็นธรรมชาติ ปราศจากความยึดถือที่เรา ปราศจากความยึดถือของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีวิญญานนี้ และในนิมิตทั้งปวงภายนอก ; รู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะก้าวล่วงมานะเสียด้วยดี สงบระงับได้ พันวิเศษไป ? พระเจ้าข้า !”

กัปปะ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เหล่าใด ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงขึ้นว่า **นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัมม) นั่นไม่เป็นเรา (เนโสหตฺตมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตตา)** ดังนี้แล้วหลุดพ้นไป เพราะไม่ยึดมั่นนั่นแหละ ; กัปปะ ! บุคคลต้องรู้อย่างนี้แหละ เห็นอยู่อย่างนี้แหละ จิตใจจึงจะเป็นธรรมชาติปราศจากความยึดถือที่เรา ปราศจากความยึดถือของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีวิญญานนี้ และในนิมิตภายนอกอื่นทั้งหมดทั้งสิ้นได้ และจิตใจจะก้าวล่วงมานะเสียได้ด้วยดี สงบระงับได้ พันวิเศษไปด้วยดี, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๓/๒๐๗/๓๑๕.

สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชา

(เรื่องควบคุมประกอบในเล่มนี้หน้า ๗๖๖/อริย.โอ.ปลายหน้า ๑๑๕๗, ๑๑๕๘, ๑๑๕๐ (เรื่องสัญญา ๗ และสัญญา ๑๐))

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชา (วิชาภาคิย).** หกอย่าง อย่างไม่ไรเล่า ? หกอย่างคือ อนิจจสัญญา (สัญญาว่าไม่เที่ยง) อนิจเจตูกขสัญญา (สัญญาว่าทุกข์ในสิ่งที่ไม่เที่ยง) ทุกเขอนัตตสัญญา (สัญญาว่ามีตัวตนจริงในสิ่งแตกสลายได้) **ปหานสัญญา (สัญญาในการละ) วิชาคสัญญา (สัญญาในความคลาย**

กำหนด) นิโรธสัญญา (สัญญาในความดับ). ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ธรรม ๖ อย่าง เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชา.

ฉก.อ. ๒๒/๓๗๒/๓๐๖.

บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกกันว่า ‘วิชา-วิชา’ ดังนี้ นั้น เป็นอย่างไร? และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชา? พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ **มารู้ชัดแจ้งถึง** รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง เหตุให้เกิด** รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง ความดับไม่เหลือ** ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ** ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ;

ภิกษุ! อย่างนี้แล เราเรียกว่า วิชา และบุคคลชื่อว่าถึงวิชา ย่อมมีได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๓/๑๕๘/๓๐๑.

วิชาของผู้ถึงซึ่งวิชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกกันว่า ‘วิชา-วิชา’ ดังนี้ นั้น เป็นอย่างไร, และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชา? พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ในธรรมวินัยนี้ มารู้ชัดแจ้งตาม เป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน **มีความก่อกั้น** เป็นธรรมดา

ว่า ‘เป็นสิ่งที่มีความก่อกำขึ้นเป็นธรรมดา’ ดังนี้ ; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน มีความเลื่อมไป เป็นธรรมดา ว่า ‘เป็นสิ่งที่มีความเลื่อมไปเป็นธรรมดา’ ดังนี้ ; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมี ทั้งความก่อกำขึ้นและเลื่อมไป เป็นธรรมดา ว่า ‘เป็นสิ่งที่มีความก่อกำขึ้นและเลื่อมไปเป็นธรรมดา’ ดังนี้ ;

ภิกษุ ! อย่างนี้แลเราเรียกว่า วิชชา และบุคคลชื่อว่า เป็นผู้ถึง วิชชา ย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

- ขนุร. ส. ๑๗/๒๑๐/๓๒๑.

ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่

ราหุล ! ปฐวีธาตุ ทั้งที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก ทั้งสองอย่าง นั้นล้วนแต่เป็นเพียงปฐวีธาตุ เธอพึงเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตาม ความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัม มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสมิ) นั่น ไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตตคา)” ดังนี้. บุคคล เห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญา โดยชอบตามที่ เป็นจริงอย่างนี้แล้ว เขาย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ยังจิต ให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุได้.

(ในกรณีแห่ง อาโปธาตุ เตโชธาตุ และ วาโยธาตุ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับใน กรณีแห่งปฐวีธาตุ).

ราหุล ! เมื่อใด ภิกษุ ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตา (ตัวตน) ไม่ตาม เห็นว่าเป็นอัตตนิยา (ของตน) ในธาตุทั้งสี่เหล่านี้. ราหุล ! ภิกษุนี้ เรา กล่าวว่าได้ ตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์

เพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบแล้ว ดังนี้แล.

- จตุกก.อ. ๒๑/๒๒๒/๑๗๗.

ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร

ภิกษุ ท. ! รูป ที่เห็น ด้วยตาที่ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูที่ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกที่ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นที่ดี, โสภณรูปพะ ที่สัมผัสด้วยกายที่ดี, และธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจที่ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุใดไม่เพลิดเพลิน ไม่พรั่นเพื่อถึง ไม่เมาหมกติดอกติดใจอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซ้ ;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร ได้ทำลายเบ็ดหักเบ็ดแหลกละเอียดแล้ว ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึงความพินาศนิพพาน ไม่เป็นผู้ที่มารใจบาป จะทำอะไรให้ได้ตามใจเลย ; ดังนี้แล.

- สพา. ตี. ๑๘/๑๕๘/๒๕๐.

ผู้ไม่เข้าไปหาย่อมหลุดพ้น

(คำตรัสในเรื่องนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก เพราะแสดงลำดับการละ
ไปจนถึงขณะแห่งการหลุดพ้นของจิต)

ภิกษุ ท. ! ผู้เข้าไปหา เป็นผู้ไม่หลุดพ้น ; ผู้ไม่เข้าไปหาเป็นผู้หลุดพ้น.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่ง เข้าถือเอารูป ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณ

ที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่ง เข้าถือเอาเวทนา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้. เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่ง เข้าถือเอาสัญญา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่ง เข้าถือเอาสังขาร ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิ (ความเพลิน) เป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใดจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นสังขาร” ดังนี้ นั่น, นี้ ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

(เรื่องควรดูประกอบในช่วงข้อความต่อไปนี้อีกเล่มนี้ หน้า ๒๐๘)

ภิกษุ ท.! ถ้าระคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว; เพราะละระคะได้ อารมณ์สำหรับวิญญาณก็ขาดลง ที่ตั้งของวิญญาณก็ไม่มี. วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้นก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไปเพราะไม่ถูกปรุงแต่ง; เพราะหลุดพ้นไปก็ตั้งมั่นเพราะตั้งมั่นก็ยินดีในตนเอง; เพราะยินดีในตนเองก็ไม่หวั่นไหว; เมื่อไม่หวั่นไหวก็ปรินิพพานเฉพาะตน; ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก” ดังนี้.

ผู้ลงมัจจุราชให้หลง

ภิกษุ ท. ! ปุถุชน ผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟัง ย่อมพูดว่า ‘สมุทฺธ-สมุทฺธ’
 ดังนี้. ภิกษุ ท. ! สมุทฺธเช่นที่กล่าวนั้น ไม่ใช่สมุทฺธในวินัยของพระอริยเจ้า.
 ภิกษุ ท. ! สมุทฺธเช่นที่กล่าวนั้น เป็นเพียงแอ่งน้ำใหญ่ เป็นเพียงห้วงน้ำใหญ่.

ภิกษุ ท. ! รูป ที่เห็นด้วยตา อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่
 น่าพอใจ ที่ยวนตาชวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็น
 ที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ‘สมุทฺธในวินัย
 ของพระอริยเจ้า’. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์
 พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยมากตกอยู่จมอยู่ใน
 สมุทฺธนั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มค้าย เกิดประสานกัน
 สับสนคจรรงก เหมือนพวงห้อยมูญชะและปัพพะชะ, สัตว์ทั้งหลายในสมุทฺธนั้น
 จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไปได้.

ภิกษุ ท. ! เสียง ที่ฟังด้วยหู ฯลฯ

ภิกษุ ท. ! กลิ่น ที่ดมด้วยจมูก ฯลฯ

ภิกษุ ท. ! รส ที่ลิ้มด้วยลิ้น ฯลฯ

ภิกษุ ท. ! โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกาย ฯลฯ

ภิกษุ ท. ! ธรรมารมณฺ์ ที่รู้ด้วยใจ อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่
 น่าพอใจ ที่ยวนตาชวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่และเป็น
 ที่ตั้งแห่งความกำหนัดข้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้เราเรียกว่า ‘สมุทฺธใน
 วินัยของพระอริยเจ้า’. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์
 พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยมากตกอยู่จมอยู่

ในสมุทรมันั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มด้าย เกิดประสานกันสับสนคัจฉังนง เหมือนพวงห้อยมูษะและปีพพชะ, สัตว์ทั้งหลายในสมุทรมันั้น จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไปได้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ราคะ โทสะ และอวิชา ของท่านผู้ใด จางคลายไปแล้ว ท่านผู้นั้นชื่อว่า ข้ามสมุทรมันี้ได้แล้ว ซึ่งเป็นแหล่งที่มีสัตว์ร้าย มีทั้งรากษส มีทั้งคลื่นวังวน ภัยน่ากลัว แสนจะข้ามได้ยากนัก. เราตถาคตกล่าววาท่านนั้น เป็นผู้ล่วงเสียดได้จากเครื่องข้องละขาดจากการต้องตาย ไม่มีอุปธิเกส; ท่านนั้น หย่าขาดจากความทุกข์ที่ต้องมาเกิดอีกต่อไป; ท่านนั้นมอดดับไป ไม่กลับอีก ลวงเอาพญามัจจุราชให้หลงได้ ดังนี้แล.

- สพท. ส. ๑๘/๑๕๖/๒๘๓-๒๘๘.

เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ จึงมีความแตกต่างแห่งอริยมุคค

“เจ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้ามรรคก็สายนี้ ปฏิปทาก็ทางนี้ ที่เป็นไปเพื่อละเสียดซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า ดังนี้แล้ว, ทำไม ภิกษุผู้ปฏิบัติบางพวก จึงบรรลุดเจโตวิมุตติ บางพวกบรรลุดปัญญาวิมุตติเล่า พระเจ้าข้า!”

อานนท์! นั้นเป็นเพราะ ความต่างกันแห่งอินทรีย์ ของภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้น, (อินทรีย์ห้า คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา).

- ม. ม. ๑๓/๑๖๒/๑๕๕.

พระอริยบุคคลมีหลายระดับ เพราะอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๓, ๕๖๕, ๖๐๔, ๖๐๕ และขุม.โอ. หน้า ๔๕๔)

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์ทั้งหลาย ๕ ประการเหล่านี้ มีอยู่. ห้าประการ
อย่างไรเล่า? ห้าประการคือ **สัทธินทรีย์** **วิริยินทรีย์** **สตินทรีย์** **สมาธินทรีย์**
ปัญญาอินทรีย์. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อินทรีย์ห้าประการ.

ภิกษุ ท. ! เพราะความเพียบพร้อมบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ห้าประการ
เหล่านี้แล ผู้ปฏิบัติย่อมเป็นพระอรหันต์.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้น ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น อัคราปรินิพพายี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น อุพหัจจปรินิพพายี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น อสังขารปรินิพพายี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น สสังขารปรินิพพายี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น อุทฺธโสโตกนิฏฐคามี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น สกทากามี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น เอกพีธี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น โกลังโกละ.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น สัตตักขัตตูปรมะ.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น รัมมานุสารี.

เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น สัทธานุสารี.

.... (๑๕/๒๖๓/๘๘๕) : ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้แล ความต่างแห่งผลย่อมมี เพราะความต่างแห่งอินทรีย์; เพราะความต่างแห่งผล จึงมีความต่างแห่งบุคคล แล.

.... (๑๕/๒๖๓/๘๘๖) : ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุอย่างนี้แล เป็นอันว่า ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ผู้กระทำได้เพียงบางส่วน ก็ทำให้สำเร็จได้บางส่วน. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่าอินทรีย์ทั้งหลายห้า ย่อมไม่เป็นหมันเลย ดังนี้แล.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๒๖๓/๘๘๕-๘๘๖.

การเป็นพระอริยเจ้าไม่ใช่สิ่งสุดวิสัย

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดความรู้แจ้งทางตาขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+วิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น ย่อมเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขบ้าง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกสุขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่เพเลิด-เพลิน ไม่พรั่นพ้อถึง ไม่เมาหมกติดอกติดใจ, อนุสัยคือราคะ ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกทุกขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่โสภเสร้า ไม่ระทมใจ ไม่คร่ำครวญ ตีอกรำไห้ ไม่ถึงความลึ้มหลง, อนุสัยคือปฏิมะ ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขกระทบแล้ว ย่อมรู้ชัดแจ้งตรงตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดของเวทนานั้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของเวทนานั้น ซึ่งรสอร่อยของเวทนานั้น ซึ่งโทษของเวทนานั้น ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากเวทนานั้น, อนุสัยคืออวิชชา ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ อายตนะภายใน และภายนอกคู่อื่น อันได้ประจวบกัน เกิดวิญญาณ ผัสสะ และเวทนา เป็น อีกห้าหมวด นั้น ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับหมวดแรกนี้ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้นหนอ ละอนุสัยคือราคะ ในสุขเวทนาได้แล้ว, บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะ ในทุกข์เวทนาเสียแล้ว, ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ซึ่งอนุสัยคืออวิชชา ในเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขเสียได้แล้ว, ท่านละอวิชชาได้แล้ว ทำอวิชชาให้เกิดขึ้นแล้ว, จักเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในปัจจุบันนี้โดยแท้; ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๘/๘๒๓.

กายนครที่ปลอดภัย

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ และเป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉันทังสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม, ในกาลใด; ภิกษุ ท. ! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่สามารถอันมิบาปกระทำอะไรไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีเสาระเนียดอันมีรากลึก** ฝังไว้ดี ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกก็มี**สัทธา** เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ฯลฯ เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกธรรม” ดังนี้, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ **มีสัทธาเป็นเสาระเนียด** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่หนึ่ง**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีคูรอบ** ทั้งลึกและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกก็มี**หิริ** ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้**มีหิริเป็นคูล้อมรอบ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สอง**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีเชิงเทินเดินรอบ** ทั้งสูงและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกก็มี**โอตตัปปะ** สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อความถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันเป็นบาปทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ มีโศตตปปะเป็นเชิงเทินเดินรอบ ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สาม**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีอาวุธอันตั้งสมไว้เป็นอันมาก** ทั้งชนิดที่ใช้ประหารใกล้ตัวและประหารไกลตัว สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกก็มี **สุตะอันตนสดับแล้วมาก ทรงสุตะ ตั้งสมสุตะ**, ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ที่เป็นการประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ, ธรรมมีรูปเห็นปานนั้น **อันเขาสดับแล้วมาก ทรงไว้ คล่องปาก จินใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิวัจฉิ**. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ **มีสุตะเป็นอาวุธ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สี่**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีกองกำลังประจำอยู่เป็นอันมาก** คือกองช้าง กองม้า กองรถ กองธนู กองจัดธงประจำกอง กองเสนาธิการ กองพลาธิการ กองอุคคโยธี กองราชบุตร กองจู้โจม กองมหานาค กองคนกล้า กองไล่ไม้ กองเกราะไล่หนั่ง กองทาสกบุตร สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก **มีความเพียรอันปรารถแล้ว** เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม **มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง** ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ **มีวิริยะเป็นพลกาย** ย่อมละอกุศล

เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่ห้า**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจฉิมนครของพระราชา **มีนายทหารที่เป็นบัณฑิต** เฉลียวฉลาด มีปัญญา ห้ามเข้าแก่คนที่ไม่รู้จัก ให้เข้าแก่คนที่รู้จัก เพื่อคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเป็นผู้**มีสติ** ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาอย่างยิ่ง ระลึกถึง ตามระลึกถึงซึ่งกิจที่กระทำและคำที่พูดแล้วแม่นานได้, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้**มีสติเป็นนายทหาร** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่หก**.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจฉิมนครของพระราชา **มีกำแพง** ทั้งสูงและกว้าง สมบูรณ์ด้วยการก่อและการฉาบ เพื่อคุ้มภัยในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเป็นผู้**มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึง**ธรรมัจจะ**แห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้**มีปัญญาเป็นความสมบูรณ์**ด้วยการก่อและการฉาบ ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่เจ็ด**.

อริยสาวก เป็นผู้ประกอบด้วยพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่

ลำบาก ซึ่งฉันททั้งสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจฉินตนครของพระราชามีหญ้า ไม้ และน้ำ สัมผัสไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก สัจจจาก กามสัจจจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิด จากวิเวก แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่निพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจฉินตนครของพระราชามีข้าวสาลี และข้าววะระสัมผัสไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะ ความเข้าไปสงบระงับแห่งวิตกและวิจารณ์ เข้าถึงทุติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่อนคลาย แห่งใจในภายใน นำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่ เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจฉินตนครของพระราชามีปรัณชาติ คือ งา ถั่วเขียว ถั่วราชมาส เป็นต้น สัมผัสไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย อันชนิดที่พระอริยเจ้า

กล่าวสรรเสริญผู้เห็นว่า เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ **เข้าถึงตติยฌาน** แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นवासก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีเกลา** ตั้งสมไว้เป็นอันมาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นवासก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, ฉะนั้นใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน **เข้าถึงจตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นवासก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบากซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกประกอบพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้ และเป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้ด้วย, ในกาลใด ; ภิกษุ ท. ! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เรียกได้ว่าเป็นผู้ที่มารอันมิบาป กระทำอะไรไม่ได้.

(กายนี้ ได้ชื่อว่า กายนคร เพราะมีอะไร ๆ ที่ต้องจัดการรักษาป้องกันเหมือนกับนคร. กายนครนี้มีมารคอยรังควาญอยู่ตลอดเวลา ; เมื่ออริยสาวกประกอบอยู่ด้วยสัทธรรมทั้งเจ็ด และมีฌานทั้งสี่เป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกแล้ว มารก็ทำอะไรไม่ได้ จัดเป็นกายนครที่ปลอดภัยด้วยข้อความเป็นอุปมาอุปไมยอย่างไรเพราะมาก แห่งพระบาลีนี้).

ผู้ไม่มีหนามยกตำ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มีหนาม (ยกตำใจ) เถิด.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มีหนาม หมดเสี้ยนหนามยกตำ เถิด.

ภิกษุ ท. ! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนามยกใจ.

ภิกษุ ท. ! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนาม หมดเสี้ยนหนามยกตำเสียแล้ว.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๔๕/๗๒.

ผู้อยู่คนเดียว คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่ภิกษุชื่อเถระ ผู้มีปกติชอบอยู่คนเดียวจนเป็นที่เล่าลือกันในหมู่ภิกษุ, ว่า :-)

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวอย่างของเธอ ก็มีอยู่ เรามีได้กล่าวว่ามี; แต่ว่ายังมีการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดาร กว่าชนิดของเธอ, เธอจงตั้งใจฟังให้ดี, เราจักกล่าว.

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวชนิดที่บริบูรณ์พิสดารกว่าชนิดของเธอ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนเถระ! การอยู่คนเดียวในกรณีนี้คือ สิ่งเป็นอดีตก็ได้แล้ว สิ่งเป็นอนาคตก็ไม่มีทางจะเกิดขึ้น ส่วนฉันทราคะในอรรถภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน ก็นำออกแล้วหมดสิ้น. ดูก่อนเถระ ! อย่างนี้แล เป็นการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดารกว่าการอยู่คนเดียวชนิดของเธอ.

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจ. โอ. หน้า ๕๕๒ “ผู้มีการอยู่อย่างอยู่คนเดียว”)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

นรชนผู้มีปัญญาดี ครอบงำอารมณ์ทั้งปวงได้ รู้ธรรมทั้งปวง
ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น ละอุปธิทั้งปวง หลุดพ้นพิเศษ
แล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา นั้นเราเรียกเขาว่า ผู้มีปกติอยู่คนเดียว.-

นิทาน. ตี. ๑๖/๓๒๕-๓๓๐/๓๑๕-๓๒๑.

(ข้อความที่มีปัญหายากแก่การแปลในสูตรนี้ มีอยู่ คือข้อความที่ว่า “ปัจจุปปนฺเนสุจอตฺตภาวปฏฺฐิลาภสุ นฺนทราโค”; หลังจากใคร่ครวญ ทบทวนดูแล้ว เห็นว่าต้องแปลว่า “ส่วนฉันทราคะในอรรถภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน” หมายความว่า ฉันทราคะ มีในอรรถภาพซึ่งได้แล้วมาครั้งในปัจจุบัน ไม่ใช่ฉันทราคะมีในการได้.

อรรถภาพในกรณีเช่นนี้ หมายถึงภพหรือความมีความเป็นในรูปแบบหนึ่ง ๆ ซึ่งเกิดขึ้น

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ในวิถีแห่งการปรุงแต่งทางจิต ในกระแสแห่งปฏิจสมุปบาทอันเกิดขึ้น ทุกขณะที่มีต้นหว่านเกิดจากเวทนา ซึ่งวันหนึ่งก็มีได้หลายครั้ง ท่านจึงใช้รูปศัพท์เป็นพหูพจน์ คือ ...ปฏิลาภสุ และจัดเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องของปัจจุบัน; ดังนั้น การไม่ข้องติดจึงมีครบชุด คืออดีต-อนาคต-ปัจจุบัน; ผู้หลุดพ้นเสียได้ครบถ้วน เรียกว่า ผู้อยู่คนเดียวในระดับที่สมบูรณ์ ลึกซึ้งที่สุด).

กายของผู้ที่สิ้นตัณหาแล้วก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ

(นิโรธมิใช่ความตาย)

ภิกษุ ท.! กายของตถาคตนี้ มีต้นหว่านเป็นเครื่องนำไปสู่ภพตถาคตตอนขึ้น เสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ยังดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงได้เห็นตถาคตนั้น อยู่เพียงนั้น. เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคตนั้นเลย.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเมื่อข้าวพวงมะม่วงขาดแล้ว มะม่วงทั้งหลาย เหล่าใด ที่เนื่องข้าวเดียวกัน มะม่วงเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นของตกตามไปด้วยกัน. นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! กายของตถาคตก็ฉันนั้น: กายของตถาคต มีต้นหาเครื่องนำไปสู่ภพอันตถาคตตอนขึ้นเสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ ดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงเห็นตถาคตอยู่ชั่วเวลาเพียงนั้น. เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่เห็นตถาคตเลย.

พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ?

“ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ ! ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะไปเกิดในที่ใด ? พระเจ้าข้า!”

ว่าจะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิด นั้น ไม่ควรเลย.

“ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ! ถ้าเช่นนั้น จะไม่ไปเกิดหรือ ?”

ว่าจะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไม่ไปเกิด นั้นก็ไม่ควร.

“ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น บางที่เกิด บางที่ไม่เกิด กระนั้นหรือ ?”

ว่าจะ ! ที่ใช้คำพูดว่า บางที่เกิด บางที่ไม่เกิด นั้น ก็ไม่ควร.

“ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะว่าไปเกิดก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ กระนั้นหรือ ?”

ว่าจะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิดก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ แม้ กระนั้นก็ไม่ควร.

“ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ ! ข้อที่พระองค์ตรัสตอบนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องเสียแล้วทำให้ ข้าพเจ้าวนเวียนเสียแล้ว แม้ความเลื่อมใสที่ข้าพเจ้ามีแล้ว ต่อพระองค์ในการตรัสไว้ตอนต้น ๆ บัดนี้ก็ได้ลางเลือนไปเสียแล้ว”.

ว่าจะ ! ที่ท่านไม่รู้เรื่องนั้น ก็สมควรแล้ว ที่ท่านเกิดรู้สึกวนเวียน นั้น ก็สมควรแล้ว เพราะธรรมนี้เป็นของกลุ่มเล็ก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ตาม, ธรรมนี้เป็นของสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งถึงได้ด้วยการศึกษา, ธรรมนี้เป็นของละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้. เรื่องปริยายนี้ ตัวท่านมีความเห็น มาก่อนหน้านี้ เป็นอย่างอื่น มีความพอใจที่จะฟังให้เป็นอย่างอื่น มีความพอใจ

จะให้พยากรณ์เป็นอย่างอื่น เคยปฏิบัติทำความเพียรเพื่อได้ผลเป็นอย่างอื่น ท่านเองได้มีครูบาอาจารย์เป็นอย่างอื่น, ฉะนั้นท่านจึงรู้ได้ยาก, วัจฉะ ! ถ้าเช่นนั้น เราจักขออนถามท่านดู ท่านเห็นควรอย่างไร จงกล่าวแก่อย่างนั้น.

วัจฉะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อันเป็นไฉน ถ้าไฟลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้ได้หรือ ว่าไฟนี้ลุกโพลง ๆ อยู่ต่อหน้าเรา ?”

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !”

วัจฉะ ! หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ มันอาศัยอะไรจึงลุกได้ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก่เขาว่าอย่างไร ?

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ไฟที่ลุกโพลง ๆ อยู่ต่อหน้านี้ มันอาศัยหญ้าหรือไม้เป็นเชื้อ มันจึงลุกอยู่ได้ พระเจ้าข้า !”

วัจฉะ ! หากไฟนั้นดับไปต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้หรือ ว่าไฟได้ดับไปต่อหน้าเรา ?

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !”

วัจฉะ ! หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ดับไปต่อหน้าท่านนั้น มันไปทางทิศไหนเสีย ทิศตะวันออกหรือตะวันตก ทิศเหนือหรือใต้ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก่เขาว่าอย่างไร ?

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนั้นไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะไฟนั้นอาศัยเชื้อคือหญ้าหรือไม้จึงลุกขึ้นได้ แต่ถ้าเชื่อนั้นมันสิ้นไปแล้ว ทั้งไม่มีอะไรอื่นเป็นเชื้ออีก ไฟนั้นก็ควรนับว่าไม่มีเชื้อดับไปแล้ว”.

ฉันใดก็ฉันนั้นนั่นแหละ ว่าจะเอ๋ย! เมื่อไปบัญญัติอะไรขึ้นมาให้เป็น สัตว์ (ตถาคต) โดยถือเอา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กลุ่มใดขึ้นมา มัน ก็ได้, แต่ความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สำหรับกลุ่มนี้ ตถาคตเองจะได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นได้จนถึงรากเง่าของมันแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วนเสียแล้ว ถึงความยกเลิกไม่มีอีก ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปแล้ว. ว่าจะเอ๋ย! ตถาคตอยู่นอกเหนือการนับว่าเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสียแล้ว มันเป็นเรื่องลึกลับซึ่ง ที่ใครๆ ไม่พึงประมาณได้ หยั่งถึงได้ยาก เหมือนดั่งห้วงมหาสมุทรฉะนั้น. ว่าจะเอ๋ย! ข้อนี้จึงไม่ควรจะกล่าวว่าจะเกิด ไม่ควรจะกล่าวว่าจะไม่เกิด ไม่ควรจะกล่าวว่าจะบางที่ก็เกิด บางที่ก็ไม่เกิด และไม่ควรจะกล่าวว่าจะเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๕-๒๔๗/๒๔๘-๒๕๑.

ประมาณเครื่องกำหนด (คือเกณฑ์ที่ใช้วัดสอบทุกชนิด) ไม่มีทางที่จะเอามาใช้ แก่บุคคลผู้ถึงซึ่งความดับแห่งการยึดถือตัวตน, ท่านผู้เช่นนั้น เป็นคนที่ไม่มีความหรือคุณลักษณะอะไรๆ ที่ใครๆ จะกล่าวว่าคุณเป็นอะไร ได้อีกต่อไป. เมื่อสิ่งทั้งปวงถูกเพิกถอนความยึดถือเสียแล้ว วาทบท คือ คลองแห่งถ้อยคำสำหรับเรียกสิ่งนั้นทั้งหมด ก็พลอยถูกเพิกถอน คือไร้ความหมายไปด้วยทั้งสิ้น.

- สุตต. ปุ. ๒๕/๕๓๘/๔๓๐.

หลักการทดสอบตัวเองว่าเป็นอรหันต์หรือไม่

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจ.โอ. หน้า ๓๖๗-๓๗๐, ๔๒๐)

ภิกษุ ท. ! หลักเกณฑ์นั้นมีอยู่ ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้วไม่ต้อง

อาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทฤษฎีของตนเลย ก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! หลักเกณฑ์นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว รู้ชัฏระคะโทสะ โมหะซึ่งเกิดมีอยู่ในภายใน ว่าเกิดมีอยู่ในภายใน, รู้ชัฏระคะโทสะ โมหะอันไม่เกิดมีอยู่ในภายใน ว่าไม่เกิดมีอยู่ในภายใน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเธอรู้ชัดอยู่อย่างนี้แล้ว ยังจำเป็นอยู่อีกหรือ ที่จะต้องรู้ธรรมทั้งหลาย ด้วยอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน ? “ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !” ภิกษุ ท. ! ธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งที่ต้องเห็นด้วยปัญญาแล้วจึงรู้ มิใช่หรือ ? “ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! นี่แหละ หลักเกณฑ์ ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้ว ไม่ต้องอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทฤษฎีของตนเลย ก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งการ ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะ ด้วยผิวกาย และ รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ ก็ได้ตรัสต่อไปอีกโดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

คำถามที่ใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๘๑, ๔๘๒ เป็นอาการจิตของผู้สิ้นราคะ โทสะ โมหะ)

(มีหกหมวด)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีภิกษุพยากรณ์อรหัตตผลว่า “ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก’ ดังนี้.” ภิกษุ ท. ! พวกเธอไม่พึงรับรองไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น.

(หมวด ๑ : ผัสสะสี่)

ครั้งพวกเธอไม่ยอมรับไม่ได้คัดค้านแล้ว พึงถามปัญหาว่า “อาวุโส ! โวหารสี่ประการเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ความมีปกติกล่าวว่ข้าพเจ้าเห็นแล้วในสิ่งที่ได้เห็น ๑ ความมีปกติกล่าวว่ข้าพเจ้าฟังแล้วในสิ่งที่ได้ฟัง ๑ ความมีปกติกล่าวว่ข้าพเจ้ารู้สึกแล้วในสิ่งที่ได้รู้สึก ๑ ความมีปกติกล่าวว่ข้าพเจ้ารู้แจ้งแล้วในสิ่งที่ได้รู้แจ้ง ๑. อาวุโส ! ก็ท่านรู้้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่าน จึงหลุด พ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในโวหารทั้งสี่ประการนั้น ?” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า “อาวุโส ! ในสิ่งที่เห็นแล้ว นั้น ข้าพเจ้าไม่เข้าหา ไม่ถอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมัน ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด อยู่ด้วยจิตที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วให้เป็นจิตปราศจาก

เขตแดนอยู่. อาวุโส! ในสิ่งที่ฟังแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้สึกแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้แจ้งแล้ว ก็ดี นั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าหา ไม่ลอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมัน ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด อยู่ด้วยจิตที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วให้เป็นจิตปราศจากเขตแดนอยู่. อาวุโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในโหวาททั้งสี่เหล่านี้” ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ ดังนี้.

(หมวด ๒ : อุปาทานขันธ ๕)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “อาวุโส! อุปาทานขันธห้าเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ตรัสไว้แล้วโดยชอบคือ รูปอุปาทานขันธ ๑ เวทณูปาทานขันธ ๑ สัตถูปาทานขันธ ๑ สังขารอุปาทานขันธ ๑ วิญญาณอุปาทานขันธ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในปัญจอุปาทานขันธเหล่านั้น ?” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลูถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า “อาวุโส! ข้าพเจ้ารู้แจ้งว่า ‘รูปเป็นสิ่งที่ไร้กำลัง ไม่น่ากำหนด ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ’ ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ‘จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นไป เพราะความจางคลาย เพราะความดับ เพราะความสละทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย)

แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิต เพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูป เหล่านั้น' (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า ... จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ ... ความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูป เหล่านั้น'). อวูโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ ไม่ยึดมั่นในปัญจอุปาทานชั้นที่เหลือนี้". ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่าสาธุ.

(หมวด ๓ : ธาตุหก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "อวูโส! ธาตุหกอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ปรฐ्वิธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ อากาศธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหกอย่างเหล่านี้?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นจีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลูถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อวูโส! ข้าพเจ้าเข้าถึงปรฐ्वิธาตุ โดยความเป็นอนัตตา และไม่เข้าถึงธรรมอันอาศัยปรฐ्वิธาตุว่าเป็นอัตตา แล้ว และข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้น เพราะความจางคลาย เพราะความดับ เพราะความสลัดทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วย

อุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุ เหล่านี้' (ในกรณีแห่ง อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญูณธาตุ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐวีธาตุนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า ...จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ ความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน(อนุสัย) แห่งการตั้งทับ และการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุเหล่านี้.)
 อาวุโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจาก อาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหลายอย่างเหล่านี้'. ภิกษุ ท.! พวกเธอ พึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

(หมวด ๔-๕ : อายุตนะใน - นอก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า
 “อาวุโส! อายุตนะภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้ มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ จักขุและรูป ๑ โสตะและเสียง ๑ ฆานะและกลิ่น ๑ ชิวหาและรส ๑ กายและโผฏฐัพพะ ๑ มโนและธรรมารมณ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่าน จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายุตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้ ?” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นจีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุดึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า “อาวุโส! ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ‘ฉันทะ รากะ นันทิ ตัณหา ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทาน ไตๆ ใน จักขุ ใน รูป ใน จักขุวิญญูณ ใน ธรรม ท. อันรู้ได้ด้วยจักขุวิญญูณ, มีอยู่, เพราะความสิ้นไป เพราะความ

จางคล้าย ความดับ ความละทิ้ง ความสลัดคืน ซึ่งนั่นทะ รากะ นันทิ ตัณฑหา ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่น ด้วยอุปาทาน นั้น ๆ แล้ว จิตของข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว ดังนี้. (ในกรณีแห่งโสตะ และเสียง ฆานะและกลิ่น ชิวหาและรส กายและโณภูฏัพพะ มโนและธรรมารมณ ก็มิข้อ ความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุและโสตะนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า ... จิตของ ข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว, ดังนี้.). อ้าวโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้.” ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดี อนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

[(หมวด ๖ : การถอนมานะ (มานานุสัย)]

ครั้งพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “อ้าวโส! เมื่อท่านรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร ความเคยชินแห่งการถือตัว ว่าเป็น เรา ว่าเป็นของเรา (อหังการมมุงการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณ นี้ และในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงจะถอนขึ้นด้วยดี?” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นจีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจ ที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า :-

“อ้าวโส! ในกาลก่อน เมื่อข้าพเจ้าครองเรือนอยู่ ยังเป็นผู้ไม่รู้ ไม่เห็นอะไร ครั้งพระตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้า พังธรรมนั้นแล้ว กลับได้สัทธาในพระตถาคตแล้ว พิจารณาเห็นอยู่ว่า ชีวิต

ฌราวาสเป็นของคับแคบ เป็นทางมาแห่งขุติ การบรรพชาเป็นโอกาสโล่ง ไม่เป็นการง่ายเลยที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้วได้ ถ้ากระไรเราปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาเยแล้ว บวชจากเรือนถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนเถิด' ดังนี้. ครั้นสมัยอื่นอีก ข้าพเจ้า **ละกองโกกะใหญ่** **น้อย** ละวงศ์ญาติใหญ่ **น้อย** ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเย **บวชจากเรือน** ถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว.

“ข้าพเจ้านั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ** ของภิกษุทั้งหลาย **ละปาณาติบาต** เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอายต่อบาป มีความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์ ก่อกุศลแก่สัตว์ทั้งหลายแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้** เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เจ้าของให้ หวังอยู่แต่ในของที่เจ้าของเขาให้ เป็นคนสะอาดไม่เป็นคนขโมยแล้ว; ข้าพเจ้า **ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์** เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุน อันเป็นของสำหรับชาวบ้านแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวเท็จ** เว้นขาดจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง รักษาคำสัตย์ มั่นคงในคำพูด ควรเชื่อได้ ไม่แก้งกล่าวให้ผิดต่อโลกแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำส่อเสียด** เว้นขาดการปิสฺฐาวาท ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่เก็บมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น แต่จะสมานชนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนชนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำหยาบ** เว้นขาดจากพรุสฺสาวาท กล่าวแต่วาจาที่ปราศจากโทษ เสนาะโสต ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพ ที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใครที่พอใจของมหาชนแล้ว; ข้าพเจ้า **ละคำพูดที่**

โปรยประโยชน์ทิ้งเสีย เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นวาจาที่มีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีเวลาจบ เต็มไปด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลาแล้ว ; ข้าพเจ้า เว้นขาดจาก **การล้างผลาญ** พืชคาม และภูตคามแล้ว ; เป็นผู้**ฉันอาหาร** วันหนึ่งเพียงหนเดียว เว้นจากการ **ฉันในราตรี**และวิกาล (เรื่องควรดูประกอบในขุม.โอ. หน้า ๑๓๗ จะระบุว่าวิกาลคือนอกกาลหรือคือกลางวันซึ่งจะสอดคล้องกับคำพรนี้); เป็นผู้**เว้นขาดจาก การรำ** การขับ การร้อง การประโคม และดูการเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกแก่กุศล ; เป็นผู้**เว้นขาดจาก การประดับ** ประดา คือทัดทรงตบแต่งด้วยมาลาและของหอม เครื่องลูบทา ; เป็นผู้**เว้นขาดจากการ การนอน** บนที่นอนสูงใหญ่ ; เป็นผู้**เว้นขาดจาก การรับเงินและทอง**; เว้นขาดจาก **การรับข้าวเปลือก**; เว้นขาดจาก **การรับเนื้อดิบ** การ**รับหญิง** และเด็กหญิง การ**รับทาสี**และทาส การ**รับแพะ** แกะ ไก่ สุกร ช้าง ม้า โค ลา ; เว้นขาดจาก **การรับที่นา** ที่สวน ; เว้นขาดจาก **การรับใช้** เป็นทูตไปในที่ต่างๆ (ให้ภคหัตถ์); เว้นขาดจาก **การซื้อ** การขาย การ**โกงด้วยตาชั่ง** การลวงด้วยของปลอม การ**โกงด้วยเครื่องนับ** (เครื่องตวง และเครื่องวัด); เว้นขาดจาก **การโกงด้วยการรับสินบน** และล่อลวง **การตัด** **การฆ่า** การจำจอง การช่มทำร้าย การปล้น การกรรโชก แล้ว.

“ข้าพเจ้า ได้ เป็นผู้**สันโดษด้วยจิวร** เป็นเครื่องบริหารกาย และ **ด้วย** **บิณฑบาต** เป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปในที่ใด ๆ ย่อมถือเอาบริวารไปได้หมด เหมือนนกมีปีก จะบินไปในที่ใด ๆ ย่อมมีภาระคือปีกของตนเท่านั้นบินไป, ฉันใดก็ฉันนั้น แล้ว.

“ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึงรู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอนวัชชสุขในภายในแล้ว. ข้าพเจ้าเห็น**รูปด้วยตา**แล้ว ไม่ถือ

เอาโดยนิमित (คือรวบรวมทั้งหมดว่างามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี) ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ (คือแยกถือเอาแต่บางส่วนว่าส่วนใดงามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี), บาบอกุศลกล่าวคืออกิขมา และโทมนัส พึงไหลไปตามผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ, ข้าพเจ้าปฏิบัติปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ รักษาถึงการสำรวมอินทรีย์คือตานั้น แล้ว. (ในกรณีแห่งการพึงเสียด้วยหู ตมกลั่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูมิจึงด้วยผิวกาย และรู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตาข้างบนนี้).

“ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึงรู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอัปยาเสกสุข. ข้าพเจ้า **รู้ตัวรอบคอบ** ในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏิ บาตร จีวร, การฉั่น การคืบ การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ การถ่ายปัสสาวะ, การไป การหยุด การนั่ง การนอน การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง แล้ว.

“ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย แล้ว, ได้ **เสพเสนาสนะอันสังัด** คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง); ในกาลเป็นปัจฉิมกัตต์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า, **ละอภิชมา** ในโลก มีจิตปราศจากอภิชมา คอยชำระจิตจากอภิชมา; **ละพยาบาท** อันเป็นเครื่องประทุษร้าย มีจิตปราศจากพยาบาท; **ละถีนมิทระ** มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนมิทระ มีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว คอยชำระจิตจากถีนมิทระ ; **ละอุทธัจจะกุกุจจะ** ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่

ในภายใน คอยชำระจิตจากอุทกข์จะถูกกุจะ; ละวิจิกิจณา ข้ามล่วงวิจิกิจณา เสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่า ‘นี่อะไร นี้อย่างไร’ ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความ สงสัย) คอยชำระจิตจากวิจิกิจณา แล้ว.

“ข้าพเจ้านั้น ครั้นละนิวรณ์ห้าประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทำปัญญาให้ลอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว ก็สังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย **เข้าถึงปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะ สงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลุ **ฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่อนคลายในภายใน เป็นที่เกิด สมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่; เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุข ด้วยนามกายบรรลุ **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ‘ผู้ได้ฌานนี้ เป็น ผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข’ ดังนี้ แล้วแลอยู่; และเพราะละสุข และทุกข์ เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงได้บรรลุ **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่แล้ว.

“ข้าพเจ้านั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่อนคลาย ไม่มีกิเลสปราศจาก อุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้ แล้ว **ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่ออาสวักขยญาณ** แล้ว: ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วตามที่ เป็นจริงว่า ‘นี่ ทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์’; ได้รู้ชัดแล้วตามเป็นจริงว่า ‘เหล่านี้ อาสวะ, นี่ เหตุให้เกิดอาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ หนทาง ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ’ ดังนี้. เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้วแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อ

จิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว. ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก; ดังนี้. อาวุโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ ความเคยชินแห่งการถือตัวว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา (อหังการมมุงการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงถูกถอนขึ้นด้วยดี” ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

ครั้งพวกเธอยินดีอนุโมทนาว่า สาธุ ดังนี้แล้ว พึงกล่าวแก่ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “อาวุโส! เป็นลาภของพวกเราหนอ! อาวุโส! พวกเราได้ดีแล้วหนอ! ที่พวกเราได้พบเห็นสพรหมจารีเช่นกับท่าน” ดังนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๒๓-๑๓๒/๑๖๗-๑๗๗.

สมณะสี่ประเภท

ภิกษุ ท.! ในธรรมวินัยนี้แหละ มีสมณะ (ที่หนึ่ง) มีสมณะที่สอง มีสมณะที่สาม มีสมณะที่สี่. ลัทธินั้นว่างจากสมณะแห่งลัทธินั้น. ภิกษุ ท.! เธอจงบันลือสี่หนาทโดยชอบอย่างนี้เถิด.

ภิกษุ ท.! **สมณะ (ที่หนึ่ง)** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัจจโณชณสาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า. ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นสมณะ (ที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สอง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัจจโยชน์สาม และเพราะความมีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สอง.

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สาม** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัจจโยชน์เบื้องต่ำห้าอย่าง เป็น **โอบปาติกะ(อนาคามี)** ย่อมปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สาม.

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สี่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สี่.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๒๓/๒๔๑.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่านี้ไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณจละ สมณปุณฺฑริกะ สมณปทุมะ สมณะสุขุมาล ในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่าเรียกว่าบุคคลผู้ **สมณจละ (ผู้ไม่หวั่นไหว)** ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัตถุโณชนสาม เป็น โสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้นนี้. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณจลละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ สมณปุณทริกะ (ผู้เสมือนบัวบุณทริก)? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัตถุโณชนสาม และเพราะความมีระคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่าบุคคลผู้สมณปุณทริกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่าบุคคลผู้ สมณปทุมะ (ผู้เสมือนบัวปทุม)? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัตถุโณชนเบื้องต่ำห้าอย่าง เป็น โอปปาทิกะ มีการปรินิพพานในภพนั้นไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณปทุมะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ สมณสุขุมาล (ผู้ละเอียดอ่อน) ในหมู่สมณะ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า สมณผู้สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทเหล่านี้แล มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภท เหล่าไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ สมณ สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฐฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้ แล เรียกว่า บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณทริกะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฐฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ ; แต่เขอนั้นไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณทริกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฐฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ ; และเขอนั้นถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ บริโภคจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจย- เกสัชชบริกขาร ส่วนมาก เพราะเขาอ่อนวอน ที่ไม่มีใครอ่อนวอนนั้นมิเป็น

ส่วนน้อย. เพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ร่วมกันทั้งหลาย พวกกันประพฤติกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ต่อภิกษุนั้น เป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจ นั้นมีเป็นส่วนน้อย; นำอะไร ๆ มาเป็นส่วนมากล้วนแต่น่าพอใจที่ไม่น่าพอใจมี เป็นส่วนน้อย. **ทุกขเวทนา**ที่เกิดแต่โรคทางน้ำ ดี ทางเสมหะทางลม ทางสันนิบาต ทางฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ออกกำลังมากเกินไป หรือเกิดจาก วิชาแห่งกรรมก็ตาม **มีไม่มากแก่ภิกษุนั้น**, เธอเป็นผู้มีอาพาธน้อย. อนึ่ง ภิกษุ นั้นเป็นผู้ได้มานทั้งสิ้น อันเป็นสุขวิหารในทิฐุธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง โดยง่าย โดย ไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย, และเธอทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณ- สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! ถ้าจะกล่าวกันโดยชอบ ว่าผู้ใดเป็นสมณสุขุมาลในหมู่ สมณะทั้งหลายแล้ว ก็พึงกล่าวเรานี้แหละ ว่าเป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ ทั้ง หลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๗/๘๕.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่า ไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ สมณสุขุมาลใน หมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณจลละ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้คือ เป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่. เปรียบเหมือนโอรสองค์ใหญ่ของราชาผู้เป็นกษัตริย์-มูรธาภิเษก เป็นผู้ควรแก่การอภิเษก แต่ยังมีได้รับการอภิเษก ดำรงอยู่ในตำแหน่งยุพราช ฉันทะ ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลสมณจลละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปฺณทริกะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้ว แลอยู่ ; แต่เธอหาได้ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่ไม่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปฺณทริกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ; และเธอถูกต้องวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ บริโภคจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจย-เกสัชชบริกขาร ส่วนมากเพราะเขาอ่อนนอน...(ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับข้อความ

ในกรณีแห่งบุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา) ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ ก็พึงกล่าวเรานี้แหละว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๓/๘๓.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่านี้ไหนเล่า? สี่ประเภท คือ สมณอจละ สมณปุณฺฑริกะ สมณปทุมะ สมณสุขุมาล ในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นเสขะ มีความประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุลแล้ว ปรรตนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณฺฑริกะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทาน-
 ชั้นทั้งห้า ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้, สัญญา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา

เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัจญา เป็นอย่างนี้; สังขารเป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้” ดังนี้; แต่เธอไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปลด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณฺฑริกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึ่ปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธทั้งห้า ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้; สัจญา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสัจญา เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัจญา เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้” ดังนี้; และเธอถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปลด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ บริโภคจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบรិการ ส่วนมากเพราะเขาอ่อนวอน.... (ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งบุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา). ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ ก็พึงกล่าวเรานี้แหละว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๘/๕๐.

สมณะแห่งลัทธิหนึ่ง ๆ ต่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น

(ระบบลัทธิพรหมจรรย์จึงไม่เหมือนกัน)

ภิกษุ ท. ! สมณะ (ที่หนึ่ง) มีในธรรมวินัยนี้แหละ ; สมณะที่สอง มีในธรรมวินัยนี้ ; สมณะที่สาม มีในธรรมวินัยนี้ ; สมณะที่สี่ มีในธรรมวินัยนี้. ลัทธิอื่น ห่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น : ภิกษุ ท. ! พวกเของงับนลือ สีนหาทโดยชอบ อย่างนี้เถิด.

- มุ. ม. ๑๒/๑๒๘/๑๕๔.

(บาลีนี้แสดงว่า ไม่อาจจะถือเอาคำพูดเป็นหลัก เพราะคำๆเดียวกันมีความหมายต่างกันได้ และเป็นเหตุให้เถียงกันหรือดูหมิ่นกัน; เป็นสิ่งที่ต้องระวัง).

แต่ละมรรควิธีไม่อาจจะกล่าวว่ใครดีกว่าใคร

(พระเถระชื่อสวัฏฐะนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบสัทธาวิมุตต์ พระมหาโกฏฐิตะนิยมชมชอบ การปฏิบัติแบบกายสักจี พระสารีบุตรนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบทฎฐิปัตต์ ซึ่งล้วนแต่ตนได้ อาศัยปฏิบัติจนบรรลุของตน ๆ มาแล้ว จึงชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อขอทราบว่ในสาม อย่างนั้น อย่างไหนจะสมควรกว่า งดงามกว่า ประณีตกว่า. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่ :-)

สารีบุตร ! มันไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ พวกนั้น พวกไหนจะงดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้ก็มีอยู่ คือ พวก **สัทธาวิมุตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล แต่พวกกายสักขียังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี แม้พวกทิวฐิปัตต์ก็ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้นี้ก็ยังมีอยู่อีกว่า พวก **กายสักขี** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์และพวกทิวฐิปัตต์ ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้ก็ยังอยู่อีกว่า พวก **ทิวฐิปัตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์และพวกกายสักขี เป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี ก็ยังมีอยู่; สารีบุตร ! จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

- ติก. อ. ๒๐/๑๕๑/๔๖๐.

(ข้อความนี้แสดงว่า จะอาศัยความหมายหรือคำแปลของคำว่า สัทธาวิมุตต์ กายสักขี ทิวฐิปัตต์ มาเป็นเครื่องตัดสินว่าพวกไหนเหนือกว่าหรือดีกว่า นั้นไม่อาจจะทำได้ เพราะแต่ละพวกยังอยู่ในระยะแห่งการปฏิบัติที่สูงต่ำอย่างไรก็ได้ เว้นไว้แต่จะถือเอาความหมายแห่งชื่อที่บัญญัติไว้เพื่อแสดงผลอันชัดเจนแล้ว เช่น ชื่อว่า โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหัตต์ เป็นต้น).

ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างพระอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญา กับสัมมาสัมพุทธเจ้า

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า “สัมมาสัมพุทธะ”. ภิกษุ ท. ! แม้ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ก็หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า “ปัญญาวิมุตต์”.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ มีข้อความแสดงหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! เมื่อเป็นผู้หลุดพ้นจากรูปเป็นต้นด้วยกันทั้งสองพวกแล้ว อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์?

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้ เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นมัคคัญญู (รู้มรรค) เป็นมัคควิทู (รู้แจ้งมรรค) เป็นมัคคโกวิท (ฉลาดในมรรค). ภิกษุ ท. ! ส่วน สาวกทั้งหลายในกาลนี้ เป็นมัคคานูกา (ผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์.

ผีเข้าวัดด้วยการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! ม้าอาชาไนยตัวเจริญของพระราชา ประกอบด้วยองค์สี่ ย่อมเป็นม้าที่คู่ควรแก่พระราชา เป็นราชูปโภค ถึงซึ่งการนับว่าเป็นอังกาพพของพระราชา. องค์ ๔ อะไรกันเล่า? องค์สี่คือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วยพละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณามะ (ทรวคทรง). ภิกษุ ท.! ฉันทเดียวกันกับที่ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นบุคคลอาหุเนยย ปาหุเนยย ทักขิณเนยย อัญชลิกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลกอันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ธรรม ๔ ประการ อย่งไรเล่า? สี่ประการคือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วยพละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณามะ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุสมบูรณ์ด้วยวรรณะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ที่ถือกันว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ภิกษุสมบูรณ์ด้วยพละ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละธรรมอันเป็นอกุศล เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมอันเป็นกุศล มีกำลัง (จิต) ทำความเพียรก้าวไปหน้าอย่างมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ภิกษุสมบูรณ์ด้วยชวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ

แห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุสมบุรณ์ด้วยอาโรหปริณามะ เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีการได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจยเภสัชช-
บริหารเป็นปกติ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น
บุคคลอาหุเนย ปาหุเนย ทักขิณเย อัญชลิกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลก
อันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๗/๒๕๕.

[ในสูตรถัดไป (จตุกก.อ. ๒๑/๓๓๘/๒๖๐) ทรงแสดงลักษณะแห่ง ภิกษุผู้สมบุรณ์
ด้วยชวะ ว่า ได้แก่ภิกษุผู้กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะความสิ้นไป
แห่งอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. คำว่า “ชวะ” ในที่นี้ หมายถึง
ถึงความเร็วของการบรรลुธรรม ก้าวล่วงความทุกข์ เหมือนความเร็วแห่งม้ามีฝีเท้าดีฉะนั้น.

และในสูตรอื่น (๒๐/๓๑๖/๕๓๗) ทรงแสดงลักษณะภิกษุผู้สมบุรณ์ด้วยเซว (ชวะ) ว่า
ได้แก่ภิกษุผู้เป็นโอบปาติกอนาคามี มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่มีการเวียนกลับจากโลกนั้น เป็น
ธรรมดา เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ทั้งห้า].

ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายดับไม่เหลือแห่งภพ

คหบดี ท. ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้
ว่า “ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี”; แต่มีสมณพราหมณ์อีกพวก
หนึ่ง มีถ้อยคำเป็นขาคี้อย่างตรงกันข้ามจากสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกล่าวว่า

“ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงมีอยู่” ดังนี้. คหบดี ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร : สมณพราหมณ์เหล่านี้ มีถ้อยคำเป็นข้อเท็จจริงตรงกันข้ามต่อกันและกันมิใช่หรือ ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

คหบดี ท.! บุรุษวิญญูชน (คนกลาง) มาใคร่ครวญอยู่ในข้อนี้ ว่า “สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี’ ดังนี้ นี่เราก็ไม่ได้เห็น ; แม้สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่’ ดังนี้ นี่เราก็ไม่รู้จัก.

ก็เมื่อเราไม่รู้ อยู่ ไม่เห็น อยู่ จะกล่าวโดยโวหารข้างเดียว ว่าฝ่ายนี้เท่านั้นจริง ฝ่ายอื่นเปล่า ดังนี้ : นั่นก็ไม่ใช่การสมควรแก่เรา. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี’ ดังนี้ ถ้าคำของเขาเป็นความจริง, เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักมีการอุบัติในหมู่เทพที่ไม่มีรูป มีอรรถภาพสำเร็จด้วยสัตตยา เป็นแน่นอน ; แต่ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่’ ดังนี้ เป็นความจริง, เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักปรินิพพานในทิวฏฐธรรมนี้เอง. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง ไม่มี’ ดังนี้, ทิวฏฐของเขาที่กระเด็นไปในทางกำหนดข้อมใจ กระเด็นไปในทางประกอบอยู่ในภพ กระเด็นไปในทางเพลิดเพลิด ในทางสยบมัวเมา ในทางยึดมั่นด้วยอุปาทาน ; ฝ่ายสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่’ ดังนี้ นั่นเล่า, ทิวฏฐของเขาที่กระเด็นไปในทางไม่กำหนดข้อมใจ กระเด็นไปในทางไม่ประกอบอยู่ในภพ กระเด็นไปในทางไม่เพลิดเพลิด ในทางไม่สยบมัวเมา ในทางไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน” ดังนี้.

บุรุษวิญญูชนนั้น ครั้นใคร่ครวญเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ เลิกเอาการปฏิบัติฝ่ายที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน คลายกำหนด ดับไม่เหลือ แห่งภพทั้งหลายนั้นเทียว.

- ม. ม. ๑๓/๑๑๘/๑๒๑.

ผู้อยู่อย่างคนมีความสุขก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้

ภิกษุ ท. ! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้อย่างไร ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม ไม่นำความทุกข์มาทับถมตน ซึ่งไม่มีทุกข์ทับถม ไม่ต้องสละความสุขอันประกอบด้วยธรรมที่มีอยู่ ด้วย และก็ไม่มัวเมาอยู่ในความสุขนั้น ด้วย. ภิกษุนั้นรู้ชัดอยู่อย่างนี้ว่า “เมื่อเรากำลังตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งเหตุแห่งทุกข์อยู่เป็นอารมณ์ วิราคะก็เกิดมิได้จากการตั้งไว้ซึ่งความปรุ้งแต่งนั้นเป็นเหตุ; และเมื่อเราเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้น ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะก็เกิดมิได้” ดังนี้. ภิกษุนั้น เมื่อตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งเหตุแห่งทุกข์ใดเป็นอารมณ์อยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้เพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งนั้นเป็นเหตุ ดังนี้แล้ว เธอก็ตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งในเหตุแห่งทุกข์นั้นเป็นอารมณ์ (ยิ่งขึ้นไป); และเมื่อเธอเข้าไปเพ่งซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์ใด ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้ ดังนี้แล้ว เธอก็เจริญความเพ่งในเหตุแห่งทุกข์นั้น (ยิ่งขึ้นไป). เมื่อเธอตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งเหตุแห่งทุกข์นั้นๆ เป็นอารมณ์อยู่ วิราคะก็มีขึ้นเพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุ้งแต่งนั้นเป็นเหตุ; เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอ ก็สูญสิ้นไป; เมื่อเธอเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้นๆ ทำความเพ่งให้เจริญยิ่ง อยู่ วิราคะก็มีขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอ ก็สูญสิ้นไป. (นี่คืออาการที่ความบากบั่น ความพากเพียร เกิดมีผล).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษมีจิตกำหนดปฏิบัติ พอใจมุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนหนึ่ง, เขาเห็นหญิงนั้นยืนอยู่ พุดอยู่ ะริกซิกซ็อยู่กั บบุรุษอื่น. โสกะปริเทวะทุกกะโทมนัสอุปายาส จะพึงเกิดขึ้นแก่เขาใช่ไหม ? “อย่างนั้น พระเจ้าข้า!” ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะว่่าบุรุษ นั้นมีจิตกำหนดปฏิบัติ พอใจมุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนนั้นพระเจ้าข้า!” ภิกษุ ท. ! ต่อมาบุรุษคนนั้นคิดว่า “โสกะปริเทวะทุกกะโทมนัสอุปายาส เกิดขึ้นแก่เรา เพราะเรามีจิตกำหนดปฏิบัติ พอใจ มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงนั้น; ถ้า กระทบไร เราจะละฉันทระคะในหญิงนั้นเสีย” ดังนี้; แล้วเขาก็ละเสีย, ต่อมาเขาก็ เห็นหญิงคนนั้น ยืนอยู่ พุดอยู่ ะริกซิกซ็อยู่กั บบุรุษอื่น. โสกะปริเทวะทุกกะ โทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่เขาอีกหรือไม่หนอ? “หาไม่ได้ พระเจ้าข้า!” ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุว่่าบุรุษนั้นไม่มีระคะในหญิงนั้นเสียแล้ว”.....

ภิกษุ ท. ! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้ แม้ด้วย อាកารอย่างนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๓/๑๒-๑๓.

(ข้อนี้แสดงให้เห็นว่่า เมื่อบุรุษนั้นกำลังปรุ้งแต่งเหตุแห่งความทุกข์อยู่ ะริคะก็เกิดขึ้นได้ เมื่อเขาเพ่งดูเหตุแห่งความทุกข์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ะริคะก็ยิ่งเกิดขึ้น จนกระทั่งว่าเขาสามารถละระคะ ในหญิงคือทุกข์นั้นเสียได้. ผู้ที่ยังไม่มีความทุกข์ ก็อย่าไปปรุ้งแต่งเหตุแห่งความทุกข์ขึ้นมาเลย มิ ความสุขโดยชอบธรรมอยู่แล้วเพียงใด ก็ไม่มัวเมาในความสุคนั้น ก็จะชื่อว่า ไม่เอาความทุกข์มา ทั้บมคนซึ่งไม่มีความทุกข์อยู่แล้ว และมีะริคะในความทุกข์ได้ นี้ย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้).

ระดับต่าง ๆ แห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท.! บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก เหล่านี้ มีอยู่หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ดจำพวกเหล่าไหนเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้:

- (๑) บุคคลบางคน จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย;
- (๒) บุคคลบางคน ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย;
- (๓) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ลอยตัวอยู่;
- (๔) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว เหลียวดูรอบ ๆ อยู่;
- (๕) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง;
- (๖) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้วเดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว;
- (๗) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์

ยืนอยู่.

ภิกษุ ท.! (๑) บุคคล จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ประกอบด้วยอกุศลธรรมฝ่ายเดียว โดยส่วนเดียว. อย่างนี้แล เรียกว่า จมคราวเดียว แล้วจมเลย.

ภิกษุ ท.! (๒) บุคคล ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. แต่ว่าสัทธาเป็นต้นของเขา ไม่ตั้งอยู่นาน ไม่เจริญ เสื่อมสิ้นไป. อย่างนี้แลเรียกว่า ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย.

ภิกษุ ท.! (๓) บุคคล ผุดขึ้นแล้วลอยตัวอยู่ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผู้สูงขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีhiriดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. และ สัทธาเป็นต้นของเขา ไม่เสื่อม ไม่เจริญ แต่ทรงตัวอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า ผู้สูงขึ้นแล้วลอยตัวอยู่.

ภิกษุ ท.! (๔) บุคคล ผู้สูงขึ้นแล้วเหลียวดูรอบๆ อยู่ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผู้สูงขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีhiriดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็น โสคาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น. อย่างนี้แล เรียกว่า ผู้สูงขึ้นแล้ว เหลียวดูรอบๆ อยู่.

ภิกษุ ท.! (๕) บุคคล ผู้สูงขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผู้สูงขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีhiriดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความเบาบางแห่งราคะโทสะโมหะ เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. อย่างนี้แล เรียกว่า ผู้สูงขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง.

ภิกษุ ท.! (๖) บุคคล ผู้สูงขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผู้สูงขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีhiriดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า เป็น โอปปาทิกะ มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. อย่างนี้แล เรียกว่า ผู้สูงขึ้น

แล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื่นแล้ว.

ภิกษุ ท. ! (๗) บุคคล ผุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็น
 พรหมมณีน้อย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น
 คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีใน
 กุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น ได้ กระทบให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหา
 อาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐิ-
 ธรรมนี้ เข้าถึงแล้วอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า ผุดขึ้นแล้วถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็น
 พรหมมณีน้อย.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก ซึ่ง
 มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.

- สุตตก. อัง. ๒๓/๑๐/๑๕.

นิทเทศ ๑๑

ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา

จบ

นิทเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

อาการดับแห่งโลก

ภิกษุ ท. ! ความดับแห่งโลก เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา + รูป + จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะความดับด้วยความจางคลายไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้คือความดับแห่งโลก.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในที่เหลืออีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีของตาอย่างข้างบนนี้).

- สพท. ตี. ๑๘/๑๐๘/๑๕๗.

อาการดับแห่งความทุกข์

ภิกษุ ท. ! ความดับแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห้งตา + รูป + จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา ; **เพราะความดับด้วยความจางกลายเป็นโดยไม่เหลือแห่งตัณหา นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.**

ภิกษุ ท. ! **นี่คือความดับแห่งทุกข์.**

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในที่เหลือ อีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับกรณีของตาอย่างข้างบนนี้).

- สพท. ตี. ๑๘/๑๐๗/๑๕๕.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสังเขปที่สุด

ภิกษุ ท. ! ในกาลใด อวิชาเป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว อวิชาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ; ในกาลนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งกามุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งทิฏฐุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งสีลัพพตูปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งอัตตวาทุปาทาน ; (ทั้งนี้) เพราะการสํารอกเสียได้หมดซึ่งอวิชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งอวิชา. **เมื่อไม่ยึดมั่นอยู่, ย่อมไม่สะดุ้ง ; เมื่อไม่สะดุ้ง, ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว. เอนั้นย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.**

- ม.ม.๑๒/๑๓๕/๑๕๘.

อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขป

มิชชาละ ! รูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่. ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิด ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซ้. เมื่อเธอนั้น ไม่เพลิดเพลิดไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่, นั้นที่ย่อมดับ. มิชชาละ ! เรากล่าวว่า “**ความดับแห่งทุกข์ย่อมมี เพราะความดับแห่งนันทิ (ความเพลิด)**” ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ก็ดี ในกรณีแห่ง กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ก็ดี ในกรณีแห่ง รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ก็ดี ในกรณีแห่ง โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย ก็ดี และในกรณีแห่ง ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ ก็ดี ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

- สพา.ส. ๑๘/๔๕/๖๘.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์

ภิกษุ ท. ! เพราะ ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชา นั้น นั้นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญูณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน

จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล. ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๕/๑๘.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ นั้น ย่อมไม่ผลิตเพลิน ย่อมไม่พรั้าสรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่ซึ่ง รูป. เมื่อภิกษุ นั้น ไม่ผลิตเพลิน ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ไค ในรูป, นันทินั้นย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุ นั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนธ. ส. ๑๓/๑๕/๒๕.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ เป็นผู้มึปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ อยู่, การหยั่งลงแห่ง

วิญญูญาณย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญูญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิตาน. ส. ๑๖/๑๐๐/๒๒๒.

[ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๘/๒๑๘) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ ต่างแต่แทนที่จะตรัสว่า “การหยั่งลงแห่งวิญญูญาณ ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญูญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ;” ดังในสูตรข้างบนนี้แต่ได้ตรัสสั้นลงมาว่า “การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ;” ส่วนข้อความ นอกนั้นเหมือนกันทุกตัวอักษร].

อาการดับแห่งความทุกข์

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจ.โอ.หน้า ๓๗๗ พร้อมกับอุปมาฯ)

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน อยู่, ตัณหาย่อมดับ. เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่ง

ชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส อุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๐๒/๑๕๘.

(ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๔/๒๐๒) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงว่า ในสูตรข้างบนนี้ใช้คำว่า “ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน” ส่วนในสูตรหลังนี้ใช้คำว่า “ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์”, เท่านั้น).

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “หนทางเพื่อการตรัสรู้นี้ อันเราได้ถึงทั้บแล้วแล; ได้แก่อะไรเหล่านี้คือ เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาน; เพราะมีความดับแห่งวิญญาน จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๘/๒๕๒.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

(พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ในที่หลีกเร้นแห่งหนึ่ง ได้ทรงกล่าวธรรมปริยายนี้ตามลำพังพระองค์ ว่า :-)

เพราะอาศัยซึ่ง **จักขุ** ด้วย ซึ่ง **รูป** ด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา**. เพราะความ **จางคลายดับไปไม่เหลือแห่งตัณหา** นั้นนั่นแล จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกจะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ** ก็ได้ตรัสต่อไปอีก ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

โดยสมัยนั้นแล ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ยื่นแอบฟังพระผู้มีพระภาคอยู่. พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นแล้ว ได้ทรงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า :-

ภิกษุ! เธอได้ยื่นธรรมปริยายนี้แล้วมิใช่หรือ? ภิกษุ! เธอจงรับเอาธรรมปริยายนี้ไป; เธอจงเล่าเรียนธรรมปริยายนี้; เธอจงทรงไว้ซึ่งธรรมปริยายนี้. ภิกษุ! **ธรรมปริยายนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** แล.

เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปธิ ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อวิชชา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **สังขาร ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **วิญญาน** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ผัสสะ** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **เวทนา ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ตัณหา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปาทาน** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อาร์มกะ** (ความเกาะเกี่ยว) **ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อาหาร ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี.

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง อิญชิตะ (ความหวั่นไหว) ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

นี่เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

- สุตต. ปุ. ๒๕/๔๗๔-๔๗๕/๓๕๒-๔๐๒.

(อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่ายสมุทัย ซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกข์สมุทอริยสัจ โดยหัวข้อว่า “ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอนกปริยาย” ที่หน้า ๓๖๘; ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไปกระทำได้โดยลักษณะเช่นนี้).

ลักษณะการแห่งการรู้อริยสัจ

และการสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์

มหาราช! ...ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธผ่องใส ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้อย่างไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ อาสาวัชยญาณ. เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “เหล่านี้ อาสวะ, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ” ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”. เธอรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสที่ไหลเขา ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักษุดียืนอยู่บนฝั่งในที่นั้น, เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กรวดและหินบ้าง ผุงปลาบ้าง อันหอยคอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น, เขาจะสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า”ห้วงน้ำ นี้ใส ไม่ขุ่นเลย หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลาย เหล่านี้ หอยคอยู่บ้างว่ายไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น”, “ข้อนี้เป็นฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุยอมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “เหล่านี้ อาสวะ, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ดังนี้. เมื่อเธอรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจาก กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”. เธอรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้. ฉะนั้นเหมือนกัน.

- ส. ที. ๕/๑๑๐/๑๓๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

ผู้คฤณะ ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งผัสสายตนะทั้งหลายหกประการนั้นนั่นแหละ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-

โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๗/๓๗.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด ; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย เมื่ออารมณ์ ไม่มี. ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี ; เมื่อวิญญาณนั้น **ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ** ไม่เจริญงอกงามแล้ว. **การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี.** เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๘/๑๔๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี; เมื่อวิญญาณนั้น **ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ** ไม่เจริญงอกงามแล้ว. **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ=ตัดหา) ย่อมไม่มี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ ไม่มี, การมาการไป(อาคตคติ)ย่อมไม่มี; เมื่อการมาการไป ไม่มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จติ+อุปปาตะ) ย่อมไม่มี; เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิด ไม่มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

- นิตาน. ส. ๑๖/๘๐/๑๕๐.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (โน อนุเสติ) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี; เมื่อวิญญาณนั้น **ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ** ไม่เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป**

ย่อมไม่มี; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ไม่มี. ชาติชรามรณะ โสกะ-
ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกอง
ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้แล.

- นิตาน.ส. ๑๖/๓๘/๑๔๖.

อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น

อานนท์! รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ ชนิดใดชนิด
หนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็
ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้
ก็ตาม, จันท์ทั้งหมดนั้น บุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง
อย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัม มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสมสฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัว
ตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้.

อานนท์! อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้
ย่อมเกิดเบื่อหน่ายในรูป เบื่อหน่ายแม้ในเวทนา เบื่อหน่ายแม้ในสัญญา เบื่อ
หน่ายแม้ในสังขาร เบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมจางคลาย
ความกำหนัดรัถริง, เพราะจางคลายไปแห่งความกำหนัด ย่อมหลุดพ้นไปได้,
เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ขึ้นว่าหลุดพ้นแล้ว ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อม
รู้ชัดแจ้งว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จ
แล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก”, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๓/๒๒๘-๒๒๙/๓๖๔-๓๖๕.

อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในรูป อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปอันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความเกลียดชัง ; เป็นผู้อยู่ด้วยสติเป็นไปในกายอันตนเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตหาประมาณมิได้ด้วย ; ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็นธรรมที่ดับโดยไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ด้วย.

ภิกษุนั้น เป็นผู้ละเสียได้ซึ่งความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาใดๆ อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขก็ตาม ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพติดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ในเวทนานั้น ๆ ; นันทิ (ความเพลิน) ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง การไต่ยืนเสียดด้วยหู รู้สึกกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสทางผิวหนังด้วยผิวกาย และ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! เองทรงธรรมะนี้ไว้ ในฐานะที่เป็นกรรมทำความหลุดพ้น เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา ซึ่งเรากล่าวไว้โดยสังเขป.

- ม. ม. ๑๒/๔๕๔/๔๕๘.

(เกี่ยวกับเรื่องการทำ ความหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาซึ่งตรัสไว้โดยสังเขปดังตรัส ในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น (ม. ม. ๑๒/๔๗๐/๔๗๕ ; สตุตท.อ. ๒๓/๕๐/๕๘) ได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุ ที่ได้สดับแล้วว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ชื่อว่ารู้อย่างธรรมทั้งปวงรอบรู้ธรรมทั้งปวง เสวย เวทนาใดๆ เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง ความจางคลาย ความดับ ความสลัดคืนในเวทนานั้นๆ ประจำ ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก ไม่สะดุ้งหวาดเสียว ปรีนิพพานเฉพาะตน, ดังนี้ก็มี).

สักกายนิโรธ

ภิกษุ ท. ! สักกายนิโรธ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความจางคลายดับไปไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

- ขนุทธ.ส. ๑๗/๑๕๔/๒๘๕.

(ตามธรรมเนียมการดับแห่งตัณหา นี้ ตรัสเรียกว่า ทุกขนิโรธ แต่ในสูตรนี้ตรัสเรียกว่าสักกายนิโรธ. ในสูตรอื่น (๑๗/๑๕๒/๒๗๗) ตรัสเรียกว่า สักกายนิโรธันตะ ก็มี).

อาการแห่งการละอวิชชา โดยย่อ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมอย่างหนึ่งมีอยู่หรือไม่หนอ ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชชาย่อม ละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ! ธรรมอย่างหนึ่งนั่น มีอยู่แล้ว ฯลฯ....

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมอย่างหนึ่งนี่คืออะไรเล่าหนอ ฯลฯ.... ?”

ภิกษุ! **อวิชา** นั่นแล เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่ง **เมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชาย่อมละไป วิชชา** ย่อมเกิดขึ้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อภิกษุรู้้อย่างไร เห็น้อย่างไร อวิชาจึงจะละไป วิชชาจึงจะเกิดขึ้น พระเจ้าข้า?”

ภิกษุ! หลักธรรมอันภิกษุในกรณีนี้ได้สดับแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า“**สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (ว่าเป็นตัวเรา-ของเรา)**” ดังนี้. ภิกษุ! ถ้าภิกษุได้สดับหลักธรรมข้อนี้ว่า “**สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**” ดังนี้แล้วไซ้, ภิกษุนั้นย่อม **รู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง**; ครั้นรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อม**รอบรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง**; ครั้นรอบรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว เขาย่อม **เห็นซึ่งนิमितทั้งหลายของสิ่งทั้งปวง**; **โดยประการอื่น**^๑; คือ ย่อมเห็นซึ่ง **จักขุ** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **รูป** ทั้งหลายโดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุวิญญาณ** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุสัมผัส** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **เวทนา** อันเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะ **จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย** โดยประการอื่น.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ และ ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ นั้น ๆ** ก็ดี ก็ได้ตรัสไว้มีนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุและธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยจักขุ ต่างกันแต่ชื่อ).

๑. เมื่อบุคคลรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงโดยถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงโดยประการอื่น จากที่เขาเคยเห็น เมื่อยังไม่รู้แจ้ง ; เช่น เมื่อก่อนเห็นว่าสังขารเป็นของเที่ยง บัดนี้ย่อมเห็นโดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น: นี้เรียกว่าเห็นโดยประการอื่น. คำว่า นิमित หมายถึงลักษณะหนึ่งๆของสิ่งต่าง ๆ ที่ เป็นเครื่องสังเกต หรือรู้สึก หรือยึดถือ หรือสำคัญมั่นหมาย.

ภิกษุ ! เมื่อภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้แล อวิชาจึงจะละไป
วิชาจึงจะเกิดขึ้น.

- สพา.ส. ๑๘/๖๒/๘๖.

กระแสการปรุงแต่งแห่งการเกิดวิมุตติญาณทัตตนะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อ **สติสัมปชัญญะ** มีอยู่, หิริและโอตตปปะของผู้มี
สติสัมปชัญญะอันถึงพร้อมแล้ว ก็เป็นหิริโอตตปปะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย^๑;

เมื่อ **หิริและโอตตปปะ** มีอยู่, อินทริยสังวรของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยหิริและ
โอตตปปะ ก็เป็นอินทริยสังวรถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อินทริยสังวร** มีอยู่, สีสของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอินทริยสังวร ก็เป็น
สีถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สี** มีอยู่, สัมมาสมาธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสี ก็เป็นสัมมาสมาธิถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, ยถาภูตญาณทัตตนะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสัมมา
สมาธิ ก็เป็นยถาภูตญาณทัตตนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ยถาภูตญาณทัตตนะ** มีอยู่, นิพพิทา วิกฺราคะ ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
ยถาภูตญาณทัตตนะ ก็เป็นนิพพิทาวิกฺราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

๑. อุปนิสัย หมายถึง ที่ตั้งที่อาศัยสำหรับเข้าไปตั้งเข้าไปอาศัย แล้วสามารถทำหน้าที่ของตนได้เต็มที่.

เมื่อ **นิพพิทาวีระ** มีอยู่, **วิมุตติญาณทัตตนะ** ของผู้ถึงพร้อมแล้ว
ด้วย**นิพพิทาวีระ** ก็เป็น**วิมุตติญาณทัตตนะ**ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- อรรถก. อ. ๒๓/๓๔๘/๑๘๓.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อ **มีศีล** ถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว, **อวิปปฏิสาร^๑** ก็ถึงพร้อม
ด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อวิปปฏิสาร** มีอยู่, **ความปราโมทย์**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
อวิปปฏิสาร ก็เป็น**ปราโมทย์**ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ความปราโมทย์** มีอยู่, **ปีติ**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย**ความปราโมทย์**
ก็เป็น**ปีติ**ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ปีติ** มีอยู่, **ปีสัทธ**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย**ปีติ** ก็เป็น**ปีสัทธ**ถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ปีสัทธ** มีอยู่, **สุข**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย**ปีสัทธ** ก็เป็น**สุข**ถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สุข** มีอยู่, **สัมมาสมาธิ**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย**สุข** ก็เป็น**สัมมาสมาธิ**
ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, **ยถากุศลญาณทัตตนะ**ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
สัมมาสมาธิ ก็เป็น**ยถากุศลญาณทัตตนะ**ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

๑. อวิปปฏิสาร หมายถึง ความที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องร้อนใจ รังเกียจ เกลียดชัง อยู่ในใจของคน จนเสียสมาธิ.

เมื่อ ยถาภูตญาณทัสสนะ มีอยู่, นิพพิทาของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย ยถาภูตญาณทัสสนะ ก็เป็นนิพพิทาถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ นิพพิทา มีอยู่, วิศวาคะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยนิพพิทา ก็เป็นวิศวาคะ ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ วิศวาคะ มีอยู่, วิมุตติญาณทัสสนะ ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิศวาคะ ก็เป็นวิมุตติญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๓๘/๒๑๐.

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ มีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล, สัมมาสมาธิ ของเขาย่อมเป็นธรรม ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะ ย่อมเป็นธรรม ถึงพร้อม ด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาสมาธินั้น ;

เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะมีอยู่, นิพพิทาวีราคะ ย่อมเป็นธรรมถึงพร้อม ด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ;

เมื่อนิพพิทาวีราคะมีอยู่, วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมเป็นธรรมถึงพร้อม ด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยนิพพิทาวีราคะ.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ สมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบแล้ว แม้สะเก็ด เปลือกของต้นไม้ นั้น ก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้เปลือกก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้ กระจุกก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้แก่นก็ถึงความบริบูรณ์ ; ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

(ข้อความฝ่าย ปฏิปกขนัยต่อข้อความนี้ ก็ได้ตรัสไว้ในลักษณะที่ผู้ศึกษาพึงกำหนดได้เอง จึงไม่นำมาใส่ไว้).

- ปญจก. อ. ๒๒/๒๑/๒๔.

การปรินิพพานในทิวฏฐธรรม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในทิวฏฐธรรมนี้ พระเจ้าข้า!”

ท่านผู้จอมเทพ! รูป ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยตาก็ดี, เสียง ทั้งหลายที่รู้แจ้งด้วยหูก็ดี, กลิ่น ทั้งหลาย รู้แจ้งด้วยจมูกก็ดี, รส ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยลิ้นก็ดี, โภญฺฐัพพะ ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยผิวกายก็ดี, และ ธรรมารมณฺ์ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจที่ยั่วยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยึดมืออยู่; และภิกษุที่ไม่เป็นผู้ผลิตผลิติน ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เม้าหมกอยู่ ซึ่งอารมณฺ์มีรูปเป็นต้นนั้น, เมื่อไม่ผลิตผลิติน ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เม้าหมกอยู่ ซึ่งอารมณฺ์มีรูปเป็นต้นนั้น, วิญญานนั้น อันค้นหาในอารมณฺ์มีรูปเป็นต้นอาศัยแล้ว ย่อมไม่มีแก่เธอ นั้น วิญญานที่จะเป็นอุปาทานย่อมไม่มี. ท่านผู้จอมเทพ! ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.

ท่านผู้จอมเทพ! นี้แล เป็นเหตุ นี้เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในทิวฏฐธรรมนี้, ดังนี้แล.

- สฬา. ตี. ๑๘/๑๒๘/๑๓๕.

การปรินิพพานในทิวฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **จักขุ** อยู่ไชร้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้กล่าวซึ่งธรรม” (ชมมกถิโก) ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งจักขุ อยู่ไชร้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม” (ชมมานุชมมปฏิปนุโน) ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว** เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งจักขุ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไชร้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวฐธรรม” (ทิวฐมมุนิพพานปตฺโต) ดังนี้.

[ในกรณีแห่ง หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตาที่กล่าวไว้ข้างบนนี้; ในสูตรอื่น (ขนธ. ตี. ๑๓/๑๕๕/๓๐๒) ทรงแสดงไว้ด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แทนอายตนะภายในหก อย่างในสูตรนี้ ก็มี].

- สฟา. ตี. ๑๘/๑๓๓/๒๔๔.

การปรินิพพานในทิวฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **ขราและมรณะ** อยู่ไชร้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้กล่าวซึ่งธรรม” ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งขราและมรณะ อยู่ไชรั ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม” ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว** เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งขราและมรณะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่น ถือมั่น อยู่แล้วไชรั ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐุธรรม” ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และ อวิชา ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง ขราและมรณะที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- นิทาน. ตี. ๑๖/๒๒/๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็น **จักขุ** ซึ่งไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า **จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ จิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สพา. ตี. ๑๘/๑๓๕/๒๔๕.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็น รูปทั้งหลาย ซึ่งไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิ ของเขอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวไว้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฟา.ส. ๑๘/๑๗๕/๒๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง จักขุ โดยแยกกาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักขุ ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ เมื่อกระทำในใจซึ่งจักขุโดยแยกกายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักขุให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฟา.ส. ๑๘/๑๗๕/๒๔๗.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **รูปทั้งหลาย** โดยแยกกาย และ จงตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลาย ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ภิกษุ เมื่อกระทำในใจซึ่งรูปทั้งหลายโดยแยกกายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลาย ให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า **จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฟา.ส.๑๘/๑๘๐/๒๔๘.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเห็น **รูป** ซึ่งไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิ ของเรานั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า **จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- ขนธ. ส. ๑๓/๖๓/๑๐๓.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง รูป โดยแยกกาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูป ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเมื่อกระทำในใจซึ่งรูปโดยแยกกายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความมิกกล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- ขนุธ. ตี. ๑๓/๖๔/๑๐๔.

ลำดับการหลุดพ้นโดยละเอียด

เมื่อเห็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นนั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตัม มม) ไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหมสมฺมิ) ไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) : เธอทั้งหลาย พึงเห็นข้อนั้นด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ด้วยประการดังนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ทุกประการ).

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเห็นข้อนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริง อยู่อย่างนี้, **ปุพฺพพันฺตานุทิจฺฉิ** ทั้งหลาย ย่อมไม่มี ;

เมื่อปุพฺพพันฺตานุทิจฺฉิไม่มี, **อปฺรันตานุทิจฺฉิ** ทั้งหลายย่อมไม่มี ;

เมื่ออปฺรันตานุทิจฺฉิไม่มี, **ความยึดมั่นลูปค**อย่างแรงกล้า ย่อมไม่มี ;

เมื่อความยึดมั่นลูปคอย่างแรงกล้าไม่มี, **จิตย่อมนาจ**คลายกำหนดในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ; ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

เพราะจิตหลุดพ้นแล้ว จิตจึง ดำรงอยู่ (ตามสภาพของจิต) ;

เพราะเป็นจิตที่ดำรงอยู่ จิตจึง ยินดีรำเริงด้วยดี ;

เพราะเป็นจิตที่ยินดีรำเริงด้วยดี จิตจึง ไม่หวาดสะดุ้ง ;

เมื่อไม่หวาดสะดุ้ง ย่อม ปรีนิพพาน (ดับรอบ) เฉพาะตน นั้นเทียว.

เธอนั้น ย่อม **รู้ชัดว่า** “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

- ขนธ. ส. ๑๗/๕๗/๕๓.

ทางให้ถึงความหลุดพ้นห้าทาง

ภิกษุ ท.! **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ (วิมุตตตายตน)** ห้าประการ เหล่านี้ มีอยู่, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มี

๑. รายละเอียดเรื่องปุพฺพพันฺตานุทิจฺฉิ และอปฺรันตานุทิจฺฉิ หาได้จากหนังสือปฏิจ. โอ. หน้า ๓๑๒-๓๑๘.

ตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ. ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติห่าประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ห่าประการ คือ:-

๑. ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ พระศาสดา หรือ เพื่อนสพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อม แสดงธรรมแก่ภิกษุ, เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีแสดงแล้วอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถรู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำบ; ผู้มีกายรำบแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น; ภิกษุ ท.! นี้คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่หนึ่ง, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๒. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก: พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; แต่ เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้เล่าเรียนมา แก่ชนทั้งหลายเหล่านี้ โดยพิสดารอยู่, เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมตามที่เธอแสดงแก่ชนเหล่านี้ โดยพิสดารตามที่เธอฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์

ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ นั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด ; เมื่อใจมีปีติ กายย่อม
 ว่างับ ; ผู้มีกายว่างับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น .
 ภิกษุ ท. ! นี่คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สอง**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อ
 ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่
 หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า
 เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่
 บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้ง
 อยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; และเธอนั้นก็
 มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา ; แต่
เธอกระทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา อยู่.
 เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่
 เธอทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมาอย่างไร. เมื่อเป็น
 ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่
 เธอ นั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด ; เมื่อใจปีติ กายย่อมว่างับ ; ผู้มีกาย
 ว่างับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น . ภิกษุ ท. !
 นี่คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สาม**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้
 ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อม
 หลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่าเธอย่อม
 บรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตาม
 ลำดับ (โดยแน่แท้).

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้

ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; และเธอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา; และเธอก็มีได้ทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาได้เล่าเรียนมา; แต่เธอ**ตริกตามตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาได้เรียนมา อยู่**, เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอ**ตริกตามตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาได้เรียนมา** อย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! นี่คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่สี่**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอันยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๕. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; และเธอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา; และเธอก็มีได้ทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาได้เล่าเรียนมา; ทั้งเธอก็มีได้**ตริกตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาได้เรียนมา**; แต่**ว่า สมาธิमितอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอนั้นถือเอาดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา** อยู่, เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่สมาธิमित

อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอถือเอาด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้าไปทรงไว้ดี แทนตลอดดีด้วยปัญญา อย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ นั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้วปีติย่อมเกิด ; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำบ ; ผู้มีกายรำบแล้ว ย่อมเสวยสุข(ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท. ! นี่คือ**ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ** ข้อที่ห้า, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่. จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุดตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ยังไม่บรรลุดตามลำดับ (โดยแน่แท้).

ภิกษุ ท. ! ธรรมเป็นเครื่องเข้าถึงวิมุตติห้าประการเหล่านี้ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงที่ซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุดตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุดตามลำดับ, ดังนี้แล.

- ปลูกจก. อ. ๒๒/๒๒-๒๕/๒๖.

รู้จักอุปาทาน ต่อเมื่อหมดอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! ธรรมเพื่อการรอบรู้อุปาทานทั้งปวง เป็นอย่างไรเล่า ?

(ความจริงมีอยู่ว่า :-) เพราะอาศัย **จักขุ** และรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เห็นอยู่ (ซึ่งกระแสการปรุงแต่ง) อย่างนี้ ย่อมเบื่อน่ายทั้งในจักขุ เบื่อน่ายทั้งในรูป เบื่อน่ายทั้งในจักขุวิญญาณ เบื่อน่ายทั้งในจักขุสัมผัส เบื่อน่ายทั้งในเวทนา. เมื่อเบื่อน่าย ย่อมคลายกำหนด; เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น. เธอย่อมรู้ชัดว่า “อุปาทานของเรา เรารอบรู้แล้ว เพราะความหลุดพ้นนั้น (วิโมกข-ปริยญาต์)” ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

- สพท. ตี. ๑๘/๓๕/๖๓.

(ข้อความนี้ เป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งที่คนธรรมดาจะไม่นึกฝัน ว่าเราจะรู้จักสิ่งใดถึงที่สุดนั้น ก็ต่อเมื่อเราจัดการกับสิ่งนั้นตามที่ควรจะทำ ถึงที่สุดแล้ว, มิใช่ว่าพอสักว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นก็รู้จักสิ่งนั้นโดยสมบูรณ์แล้ว. ในกรณีนี้ มีใจความสำคัญว่า จะรู้จักกิเลสข้อไหนได้ ก็ต่อเมื่อเราทำลายกิเลสนั้นเสร็จสิ้นแล้ว).

อาสวะสิ้นไปเพราะการกำจัดสมารัมภะและอวิชชา

วูปปะ ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะกายสมารัมภะ (ตัณหาปรารถนาการกระทำกรรมทางกาย) เป็นปัจจัยเป็นเครื่องทำความคับแค้นเราร้อน ; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก กายสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเราร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติทออันไม่รู้จักเก่า (นิชชรา) นี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน

เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบुरुย ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาจากฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”

วัปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะวิสมารัมภะ (ตัณหาปรารถนาการกระทำกรรมทางวาจา) เป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก วิสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติอันไม่รู้จักแก่นนี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบुरुย ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาจากฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”

วัปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะมโนสมารัมภะ (ตัณหาปรารถนาการกระทำกรรมทางใจ) เป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก มโนสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติอันไม่รู้จักแก่นนี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนาจะพึงไหลไปตามบुरुย ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาจากฐานะ

ใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? “ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

วโปปะ! ท่านจะเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร? คืออาสวะทั้งหลาย เหล่าใด เกิดขึ้นเพราะอวิชาเป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน; เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชา เพราะความสำรอกออกเสียได้หมดซึ่ง อวิชา, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้ว กระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักกรรมปฏิบัติท่านไม่รู้จักแก่นนี้ เป็นกรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นกรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วโปปะ! อาสวะทั้งหลาย อันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? “ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

- จดทุก. อ. ๒๑/๒๖๘/๑๕๕.

พอรู้เรื่องการร้อยรัด ก็สามารถทำที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท.! **ผัสสะ** เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง **ผัสสสมุทัย** เป็นส่วนสุดข้างที่สอง **ผัสสนิโรธ** มีในท่ามกลาง **ตัณหา** เป็นเครื่องร้อยรัดให้ติดกัน; **ตัณหา** นั้นแหละ ย่อมถักร้อยเพื่อให้เกิดขึ้นแห่งภพนั้น ๆ นั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! ด้วยความรู้เพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าย่อมรู้อย่างซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง ย่อมรอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้; **เมื่อรู้อย่างซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง รอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ อยู่, ย่อมเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในทิฏฐุธรรมเทียว.**

- จดทุก. อ. ๒๒/๔๔๘/๓๓๒.

ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท. ! อวิชชาภิกษุละได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลใด, ในกาลนั้น ภิกษุนั้น, เพราะความสำรอกออกโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา, เธอย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันเป็นบุญ; ย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันมิใช่บุญ; ย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่ง อภิสังขารอันเป็นอนณฺญา; เมื่อ ไม่ปรุงแต่ง อยู่, เมื่อ ไม่มุ่งมาด อยู่, เธอย่อม ไม่ถือมั่นสิ่งใดๆ ในโลก; เมื่อ ไม่ถือมั่นอยู่, เธอย่อม ไม่สะดุ้งหวาดเสียว; เมื่อ ไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่, เธอย่อม **ปรินิพพานเฉพาะตน** นั้นเทียว. เธอย่อมรู้ประจักษ์ว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยงอันเรา ไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่ผลิตเพลนเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวย**ทุกขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่ผลิตเพลนเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่ผลิตเพลนเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อเสวย **เวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธรอบ** ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธรอบ” ดังนี้. เมื่อเธอนั้น เสวย **เวทนาอันมี**

ชีวิตเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ”
 ดังนี้. ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่ผลิต-
 เพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็น ในอรรถภาพนี้เอง; สรีระทั้งหลายจัก
 เหลืออยู่; จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย” ดังนี้.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๔๕ กรณีของอนุปาทิสเสศ)

ภิกษุ ท.! **เปรียบเทียบ** บุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตาเผาหม้อ
 วางไว้พื้นดินอันเรียบ ไออุ่นที่หม้อนั้นพึงระงับหายไป ในที่นั้นเอง กระเบื้อง
 ทั้งหมดก็เหลืออยู่ นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
 กล่าวคือ เมื่อเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวย
 เวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ” ดังนี้. เมื่อเธอนั้น เสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็น
 ที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ” ดังนี้.
 ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่ผลิตเพลินเฉพาะ
 แล้ว จักเป็นของเย็นในอรรถภาพนี้เอง; สรีระทั้งหลายจักเหลืออยู่; จนกระทั่ง
 ถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนี้อย่างไร; คือ **ภิกษุผู้**
จีณาสพ พึงปรุ้งแต่งปุณฺณยาสังขาร, หรือว่า พึงปรุ้งแต่ง อปุณฺณยาสังขาร,
 หรือว่า พึงปรุ้งแต่ง อเนญยาสังขาร, บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อสังขารทั้งหลาย ไม่มี, เพราะความดับแห่งสังขาร โดยประการทั้งปวง,
วิญญาน พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อวิญญาน ไม่มี, เพราะความดับแห่งวิญญาน โดยประการทั้งปวง,
นามรูป พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อนามรูป ไม่มี, เพราะความดับแห่งนามรูป โดยประการทั้งปวง,
สพายนะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อสพายนะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งสพายนะ โดยประการทั้งปวง,
ผัสสะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อผัสสะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งผัสสะ โดยประการทั้งปวง,
เวทนา ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อเวทนา ไม่มี, เพราะความดับแห่งเวทนา โดยประการทั้งปวง,
ตัณหา ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อตัณหา ไม่มี, เพราะความดับแห่งตัณหา โดยประการทั้งปวง,
อุปาทาน ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่ออุปาทาน ไม่มี, เพราะความดับแห่งอุปาทาน โดยประการทั้งปวง,
ภพ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อภพ ไม่มี, เพราะความดับแห่งภพ โดยประการทั้งปวง,
ชาติ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

เมื่อชาติ ไม่มี, เพราะความดับแห่งชาติ โดยประการทั้งปวง,
ชรามरणะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? “ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

ภิกษุ ท.! ถูกแล้ว ถูกแล้ว. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย จงทำความเข้าใจ
สำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อนั้น ไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจงปลงซึ่ง
ความเชื่อ ในข้อนั้นอย่างนั้นเถิด; จงเป็นผู้หมดความเคลือบแคลงสงสัยใน
ข้อนั้นเถิด; นั่นแหละที่สุดแห่งทุกข์ละ, ดังนี้ แล.

ลำดับแห่งการดับของสังขาร
(ลำดับแห่งการดับของสรรพสิ่ง)
(อนุปปพสังขารนิโรธ)

ภิกษุ! ความดับแห่งสังขารโดยลำดับๆ เราได้กล่าวแล้ว ดังนี้คือ :-

เมื่อเข้าสู่ ปฐมฌาน แล้ว วาจา ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ ทุตติยฌาน แล้ว วิตก และ วิจาร ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ ตติยฌาน แล้ว ปิติ ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ จตุตถฌาน แล้ว อัสดาสะ และ ปัสตาสะ ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ อากาธานัญจายตนะ แล้ว รูปสัญญา ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ วิญญาณ์ญจายตนะแล้วอากาธานัญจายตนะสัญญาย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ อากิญจัญญายตนะ แล้ว วิญญาณ์ญจายตนะสัญญา ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ เนวสัญญานาสัญญายตนะแล้ว อากิญจัญญายตนะสัญญา ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ สัญญาเวทิตนิโรธ แล้ว สัญญา และ เวทนา ย่อมดับ ;

เมื่อภิกษุ ลีณาสวะ แล้ว รากะ ก็ดับ โทสะ ก็ดับ โมหะ ก็ดับ.

- สพ.ส. ๑๘/๒๖๘/๓๕๒.

[ข้อความในสูตรอื่น (๑๘/๒๖๒-๒๖๓/๔๐๑-๔๐๒.) แทนที่จะทรงเรียกอาการเช่นนี้แห่งสังขารว่า “ความดับ” (นิโรธ) แต่ไปทรงเรียกเสียว่า “ความเข้าไปสงบ” (วุปสโม) ก็มีและทรงเรียกว่า “ความสงบรำงับเฉพาะ” (ปฎิปปสุตทุติ) ก็มี].

จิตหยั่งลงสู่อมตะเมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม

(เรื่องควรดูประกอบอริย.โอ.ปลายหน้า ๑๕๕, ๑๕๘, ๑๕๙ เรื่องสัญญา ๑๐ ประการ/อริย.โอ.ต้นหน้า ๖๘๐)

ภิกษุ ท.! สัญญาเจ็ดประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นประโยชน์.

เจ็ดประการ อย่างไรเล่า? คือ อสุภสังขยา มรณสังขยา อาหารปฏิกูลสังขยา สัพพโลเกอนภิตสังขยา อนิจจสังขยา อนิจเจทุกขสังขยา ทุกเขอนัตตสังขยา.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **อสุภสังขยา** อยู่เป็นอย่างมาก จิตย่อมหวนกลับ งอกกลับ ถอยกลับ ไม่ยื่นเข้าไปในการค้ำค้ำ อยู่ในเมถุนธรรม แต่ความวางเฉยหรือว่าความรู้สึกว่าปฏิกูล ดำรงอยู่ในจิต; เปรียบเหมือนขนไก่ หรือเส้นเอ็นที่เขาใส่ลงในไฟ ย่อมหด ย่อมงอ ไม่เหยียดออก ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น.

ภิกษุ ท.! **ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอสุภสังขยาอยู่เป็นอย่างมาก แต่จิตยังไหลเข้าไปในความค้ำค้ำอยู่ในเมถุนธรรม หรือความรู้สึกว่าไม่ปฏิกูลยังดำรงอยู่ในจิตแล้วไฉไร; ภิกษุนั้นพึงทราบเถิดว่า “อสุภสังขยาเป็นอันรามิได้อบรมเสียแล้วคุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา”** ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. ภิกษุ ท.! **เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าววว่า “อสุภสังขยาอันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน”** ดังนี้.

[ในกรณีแห่ง **มรณสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความยินดีในชีวิต (ชีวิตนิกนฺติ) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **อาหารปฏิกูลสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากค้นหาในรส(รสตณฺหา) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **สัพพโลเกอนภิตสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความเป็นจิตติดอยู่ในโลก (โลกจิตฺต) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **อนิจจสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ (ลาภสกุการสิโลก) ก็ดี ;

ทั้งสี่สังขยานี้ ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับ **อสุภสังขยา** ซึ่งผู้ศึกษาสามารถทำการเปรียบเทียบดูเองได้ ต่อไปนี้ได้ตรัสถึง **อนิจเจทุกขสังขยา** อันมีระเบียบแห่งถ้อยคำแปลกออกไปดังต่อไปนี้ :-]

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย อนิจเจตทุกขสัจญญา อยู่เป็นอย่างมาก สัจญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า (ตีพุพภยสัจญญา) ย่อมปรากฏขึ้นในความไม่ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบความเพียร และในความสะเพร่า อย่างน่ากลัวเปรียบเสมือนมีเพชรฆาตเงือดาบอยู่ตรงหน้า ฉะนั้น. ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอนิจเจตทุกขสัจญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่สัจญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า ในความไม่ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบ ความเพียร และในความสะเพร่า ก็ไม่ปรากฏขึ้นอย่างน่ากลัวเสมือนหนึ่งมีเพชรฆาตเงือดาบอยู่ตรงหน้า แล้วไซ้; ภิกษุ นั้นพึงทราบเถิดว่า “อนิจเจตทุกขสัจญญาเป็นอันเรามีได้อบรมเสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเรา ไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวณา” ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้ อยู่ดังนี้.ภิกษุ ท.! เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า “อนิจเจตทุกขสัจญญา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย ทุกเขอนัตตสัจญญา อยู่เป็นอย่างมาก ใจย่อมปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา (อหังการมมุงการมาน) ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญูณนี้และในนิमितทั้งหลายในภายนอกด้วย เป็นใจที่ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิชา (มานะ ๓ ชั้น) เป็นใจสงบระงับ พันพิเศษแล้วด้วยดี. ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยทุกเขอนัตตสัจญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่ใจยังไม่ปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญูณนี้และในนิमितทั้งหลายในภายนอก ไม่เป็นใจก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิชา ไม่สงบระงับพันพิเศษแล้วด้วยดีแล้วไซ้; ภิกษุ นั้นพึงทราบเถิดว่า “ทุกเขอนัตตสัจญญาเป็นอันเรามีได้อบรม

เสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา”
 ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. ภิกษุ ท.! เรามีเหตุผลในข้อนี้
 อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า “**ทุกเขอนัตตสัจญญาอันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว
 ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน**”
 ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัจญญาเจ็ดประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญกระทำให้มาก
 แล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน, แล.

- สตุตถก. อ. ๒๓/๔๘/๔๖.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สัจญญา เหล่านี้ แม้จะนำไปสู่อมตะด้วยกันทั้งนั้นแต่ก็มีลักษณะ
 ต่างๆ กัน พึงเลือกเฟ้นเจริญให้ถูกต้องเหมาะสมแก่กรณีของตนๆเถิด).

บรรลุอรหัตต์โดยละมัชฌนนะหกชนิด

ภิกษุ ท.! บุคคล ไม่ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควร
 เพื่อให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? หกอย่างคือ
 มานะ (ถือตัว), โอมานะ (แก่งลตตัว), อติมานะ (ยกตัว), อธิมานะ (ถือตัวจัด),
 ถัมภะ (หัวดี), อตินิปาตะ (สำคัญตัวเองว่าแล้ว). ภิกษุ ท.! บุคคลไม่ละ
 ธรรมทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.

ภิกษุ ท.! บุคคล ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำ
 ให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? หกอย่างคือ มานะ
 โอมานะ อติมานะ อธิมานะ ถัมภะ อตินิปาตะ. ภิกษุ ท.! บุคคล
 ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล แล.

- นกก. อ. ๒๒/๔๗๕/๓๔๗.

ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของการละ

กาม - รูป - อรูปราคะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้ที่มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกชั่ว และถือเอาทิฏฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่ แล้วจักกระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้;° เมื่อไม่กระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรม (ธรรมที่ควรศึกษาสูงขึ้น) ให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อไม่กระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อไม่กระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้ มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกมิตรดี และถือเอาทิฏฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่แล้ว จักกระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อกระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ แล.

- จ.ก.ก. อ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๘.

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อภิสมาจาริกธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวัตรหรือมรรยาทที่สาธุชนทั่วไป จะพึงปฏิบัติในบ้านเรือน เพื่อนพ้อง และสังคมทั่วไป นี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมในขั้นสูง; กล่าวสรุปสั้นๆ ก็ว่า ไม่กระทำให้เกิดความเหมาะสมในการที่จะเป็นนักศึกษา. ขอให้ทุกคนทำการชำระสะสางอภิสมาจาริกธรรมของตน ๆ ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นเรื่องแรกเสียก่อน.

ละราคะโทสะโมหะได้ เพราะไม่หลงในสัญญาชนิยธรรม

ภิกษุ ท. ! ธรรมสองประการเหล่านี้ มีอยู่. สองประการ อย่างไรเล่า? สองประการ คือ การตามเห็นความเป็นของน่ายินดี ในสัญญาชนิยธรรมทั้งหลาย และการตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่าย ในสัญญาชนิยธรรมทั้งหลาย (ธรรมอันเป็นเครื่องร้อยรัด).

ภิกษุ ท. ! ผู้ตามเห็นความเป็นของน่ายินดีในสัญญาชนิยธรรมทั้งหลาย อยู่ ย่อมไม่ละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ ; เพราะละไม่ได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่าย ในสัญญาชนิยธรรม ทั้งหลายอยู่ ย่อมละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ; เพราะละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงหลุดพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ธรรมสองประการนั้น.

- ทุก. อ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

ภาวะแห่งความสิ้นตัวตนและสิ้นโลก

(มรรควิธีที่ง่ายต่อการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์)

“ข้าแต่พระองค์เจริญ ! ข้าพระองค์เป็นคนขรา เป็นคนแก่คนเฒ่ามานาน ผ่านวัยมาตามลำดับ. ขอพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อ ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรมโดยย่อ ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะพึงรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะพึง

เป็นทายาทแห่งภษิตของพระผู้มีพระภษคเจ้า เกิดพระเจ้าข้า !”

มาลुकัษบุตร ! ท่านจะสำคัญความขื่อนี้ว่าอย่างไร คือ รูปทั้งหลายอันรู้สึกกันได้ทางตา เป็นรูปที่ท่านไม่ได้เห็น ไม่เคยเห็น ที่ท่านกำลังเห็นอยู่ก็ไม่มี ที่ท่านคิดว่าท่านควรจะได้เห็นก็ไม่มี ดังนี้แล้ว ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักก็ดี ในรูปเหล่านั้น ย่อมมีแก่ท่านหรือ ? “ขื่อนั้นหาไม่ได้ พระเจ้าข้า !”

(ต่อไปนี้ได้มีการตรัสถาม และการทูลตอบ ในทำนองเดียวกันนี้ทุกตัวอักษรผิดกันแต่ชื่อของสิ่งที่นำมากล่าว คือในกรณีแห่ง เสียงอันรู้สึกกันได้ทางหู ในกรณีแห่ง กลิ่นอันรู้สึกกันได้ทางจมูก ในกรณีแห่ง รสอันรู้สึกกันได้ทางลิ้น ในกรณีแห่ง โภฏฐัพพะอันรู้สึกกันได้ทางผิวกาย และในกรณีแห่ง ธรรมารมณั์อันรู้สึกกันได้ทางมโน).

มาลुकัษบุตร ! ในบรรดาสิ่งที่ท่าน ฟังเห็น ฟังฟัง ฟังรู้สึก ฟังรู้แจ้งเหล่านั้น :

ใน สิ่งที่ท่านเห็นแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าเห็น ;

ใน สิ่งที่ท่านฟังแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าได้ยิน ;

ใน สิ่งที่ท่านรู้สึกแล้ว (ทางจมูก, ลิ้น, กาย) จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้สึก ;

ใน สิ่งที่ท่านรู้แจ้งแล้ว (ทางวิญญาน) ก็จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้แจ้ง.

มาลुकัษบุตร ! เมื่อใดแล ในบรรดาธรรมเหล่านั้น : เมื่อ สิ่งที่ท่านเห็นแล้วสักว่าเห็น, สิ่งที่คุณฟังแล้วสักว่าได้ยิน, สิ่งที่คุณรู้สึกแล้วสักว่ารู้สึก, สิ่งที่คุณรู้แจ้งแล้วสักว่ารู้แจ้ง, ดังนี้แล้ว ; มาลुकัษบุตร ! เมื่อนั้น ตัวท่านย่อมไม่มีเพราะเหตุนั้น ;

มาลुकัษบุตร ! เมื่อใดตัวท่านไม่มีเพราะเหตุนั้น, เมื่อนั้นตัวท่านก็

ไม่มีในที่นั้น ๆ ;

มาลunkyบุตร ! เมื่อใดที่ท่านไม่มีในที่นั้น ๆ, เมื่อนั้นตัวท่านก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง : นั่นแหละ คือที่สุดแห่งความทุกข์ ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภยิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อนี้ ได้โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้ :-

เห็นรูปแล้วสติหลงลืม ทำในใจซึ่งรูปนิมิตว่าน่ารัก มีจิตกำหนดแก่กล้าแล้ว เสวยอารมณ์นั้นอยู่ ความสยบมัวเมาย่อมครอบงำบุคคลนั้น. เวทนาอันเกิดจากรูปเป็นอเนกประการ ย่อมเจริญแก่เขา. อภิขมาและวิหิงสา ย่อมเข้าไปกลุ้มรมจิตของเขา. เมื่อสะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่ายังไกลจากนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง คมกลืน ลึมรส ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกรรรรมารมณด้วยใจ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

บุคคลนั้นไม่กำหนดในรูป ท. เห็นรูปแล้ว มีสติเฉพาะ มีจิตไม่กำหนดเสวยอารมณ์อยู่ ความสยบมัวเมาไม่ครอบงำบุคคลนั้น. เมื่อเขาเห็นอยู่ซึ่งรูปตามที่เป็นจริง เสวยเวทนาอยู่ทุกข์ก็สิ้นไป ๆ ไม่เพิ่มพูนขึ้น เขามีสติประพฤติด้อยด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อไม่สะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่าอยู่ใกล้ต่อนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง คมกลืน ลึมรส ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกรรรรมารมณด้วยใจ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภยิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า !”

พระผู้มีพระภาค ทรงรับรองความข้อนั้น ว่าเป็นการถูกต้อง. ท่านมาลุงก์ยบุตรหลักออกคู่ที่ สัจจกระทำความเพียร ได้เป็นอรหันต์องค์หนึ่งในศาสนานี้.

- สฟา.สั. ๑๘/๕๐-๕๕/๑๗๒-๑๗๕.

สิ้นกิเลสก็แล้วกัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือ ย่อมปรากฏ อยู่ที่ด้ามเครื่องมือของพวกช่างไม้ หรือลูกมือของพวกช่างไม้ แต่เขาก็ไม่มีความรู้ว่า ด้ามเครื่องมือของเรา วันนี้สึกไปเท่านี้ วานนี้สึกไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สึกไปเท่านี้ ๆ คงรู้แต่ว่ามันสึกไป ๆ เท่านั้น, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุตาม ประกอบภาวนาอยู่ ก็ไม่รู้อย่างนี้ว่า วันนี้ อาสวะของเราสิ้นไปเท่านี้ วานนี้สิ้นไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สิ้นไปเท่านี้ ๆ รู้แต่เพียงว่า สิ้นไปในเมื่อมัน สิ้นไป ๆ เท่านั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

- สจตุตถ. อ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหวายสิ้นอายุ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือเดินสมุทรที่มีเครื่องผูกทำด้วยหวายอยู่ใน น้ำตลอดหกเดือนแล้ว เขายกขึ้นบกในฤดูหนาว เครื่องผูกเหล่านั้นฝังอยู่กับ ลมและแดด ชุ่มแฉะอยู่ด้วยหมอกอันชื้น ย่อมยุบตัว เปื่อยพังไปโดยไม่ยากเลย, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุตามประกอบการเจริญภาวนาอยู่ สังโยชน์

ทั้งหลาย (ซึ่งเสมือนเครื่องหวายที่อบอยู่กับแดดลมและความชื้น) ย่อม
ระงับลงๆ กระทั่งสูญเสียบไป ฉะนั้นเหมือนกัน.

- สดตค. อ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

(เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงมีถิ่นฐานอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย ซึ่งดูตามแผนที่
แล้ว จะไม่มีโอกาสเกี่ยวข้องกับทะเล แต่ก็ยังทรงทราบเรื่องเรือเดินทะเล, เป็นบุคคลในระดับกษัตริย์
ก็ทรงรู้เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ของชาวบ้าน เช่นหวายที่ผูกเรือแพเดินทะเลสิ้นอายุขัยพังไปตามฤดูกาลได้;
แสดงว่าทรงมีพื้นเพแห่งสติปัญญาสมกับที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียจริงๆ).

ฟองไข่ออกเป็นตัว มีไชโดยเจตนาของแม่ไก่ (เหมือนอาสวะสิ้นเอง เมื่อปฏิบัติชอบ)

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุตามประกอบภารเจริญภาวนาอยู่, โดยแน่นอน
เธอไม่ต้องปรารธนา ว่า “โอหนอ! จิตของเราถึงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะ
ไม่มีอุปาทานเกิด” ดังนี้. จิตของเธอนั้นก็ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่มี
อุปาทานได้เป็นแน่. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เธอมีการ
เจริญสติปัญญาอัน สัมมปชชานสี อธิบาทสี อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด
อริยมรรคมีองค์แปด. ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง
หรือ ๑๒ ฟอง อันแม่ไก่ก่กดีแล้ว พลิกให้ทั่วดีแล้ว คือฟักดีแล้ว, โดยแน่นอน
แม่ไก่ไม่ต้องปรารธนา ว่า “โอหนอ! ลูกไก่ของเรา จงทำลายกระเปาะฟอง
ด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดิ์เถิด” ดังนี้, ลูกไก่เหล่านั้น
นั้นก็สามารถทำลายกระเปาะด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดย
สวัสดิ์ได้โดยแท้, ฉะนั้นใดก็ฉะนั้น.

- สดตค. อ. ๒๓/๑๒๗/๖๘.

ผลสูงต่ำแห่งการปฏิบัติ ตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น

ภิกษุ ท. ! **ปีติ** ที่ประกอบด้วยอามิส (สามิส) ก็มี ปีติที่ไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิส) ก็มี ปีติไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยังกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิสานิรามิสตราปีติ) ก็มี.

ความสุข ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยังกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

อุเบกขา ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยังกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๗๘๕ การแบ่งประเภทอุเบกขาอีกนัยยะหนึ่ง)

วิโมกข์ ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยังกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

ภิกษุ ท. ! **ปีติที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่, ห้าอย่างคือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตตะ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชีวนา โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด: เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท. ! **ปีติได้อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, ปีตินี้เรียกว่า ปีติประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **ปีติไม่ได้ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !
 ภิกษุในกรณีนี้สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง
ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ **มีปีติและสุข** อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่;
 เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องฟ่องใสแห่งใจ
 ในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ **มีแต่ปีติและ**
สุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ปีตินี้เรียกว่า **ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส**.

ภิกษุ ท. ! **ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส** ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส
 เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ** พิจารณาจิต ที่หลุดพ้นจาก
 ราคะ จิตที่หลุดพ้นจากโทสะ จิตที่หลุดพ้นจากโมหะอยู่; **ปีติใดเกิดขึ้น,**
ปีตินั้นเรียกว่า ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท. ! **สุขที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !
 กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ
 เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตตะ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสที่จะพึง
 รู้แจ้งด้วยชิวหา โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา
 น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็น
 ที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท. ! **สุข**
โสมนัสสใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, **สุขนี้เรียกว่า สุขประกอบด้วยอามิส**.

ภิกษุ ท. ! **สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. !
 ภิกษุในกรณีนี้ สังัดแล้วจากกามทั้งหลาย สังัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย

เข้าถึง **ปฐมฌาน** ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ **มีปีติและสุข** อันเกิดจากวิเวก แล้ว
 แลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่อง
 ผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกัคคิมิขັນ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลาย
 ไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้ **อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ** และย่อมเสวยความ
สุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้
 อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้, เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่.
 ภิกษุ ท. ! **สุขนี้เรียกว่า สุขไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **สุขไม่ประกอบด้วยอามิส** ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วย
 อามิสเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต** ที่พ้น
 แล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **สุขโสমনัสสิด**
 เกิดขึ้น, **สุขโสমনัสสนั้นเรียกว่า สุขไม่กอบด้วยอามิส** ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบ
 ด้วยอามิส.

ภิกษุ ท. ! **อุเบกขาที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท. ! **กามคุณ ๕** อย่างเหล่านี้ มีอยู่. **ห้าอย่าง** คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วย
 จักษุ เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตตะ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสที่จะ
 พึงรู้แจ้งด้วยชีวหา โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งนำ
 ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความ
 ใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท. !
อุเบกขาใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, **อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขา**
ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท. ! **อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน, เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข **มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา** แล้วแลอยู่.
ภิกษุ ท. ! **อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส** **ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อ **ภิกษุพิจารณาพิชิต** ที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **อุเบกขาใดเกิดขึ้น, อุเบกขานั้นเรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส** **ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ? วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิสอยู่ในรูป เรียกว่า **วิโมกข์ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ? วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิสอยู่ในรูป เรียกว่า **วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส** **ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุพิจารณาพิชิตที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **วิโมกข์ใดเกิดขึ้น, วิโมกข์นั้น เรียกว่า วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส** **ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** แล.

อานิสงส์ตามลำดับการเกิดแห่งธรรมโดยไม่ต้องเจตนา

(จากศีลถึงวิมุตติ)

อานนท์! ด้วยอาการอย่างนี้แล: **ศีลอันเป็นกุศล** มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **อวิปปฏิสาร** มีความปราโมทย์เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ความปราโมทย์** มีปีติเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ปีติ** มีปีสัทธาเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ปีสัทธา** มีสุขเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **สุข** มีสมาธิเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **สมาธิ** มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ยถาภูตญาณทัสสนะ** มีนิพพิทาเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **นิพพิทา** มีวิราคะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **วิราคะ** มี **วิมุตติญาณทัสสนะ** เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย.

อานนท์! **ศีลอันเป็นกุศล** ย่อมยังอรรถเหตุผลให้บริบูรณ์โดยลำดับด้วยอาการอย่างนี้แล.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๘.

ภิกษุ ท.! เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “อวิปปฏิสารจงบังเกิดแก่เรา”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว อวิปปฏิสารย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่มีวิปปฏิสาร ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “ปราโมทย์จงบังเกิดแก่เรา”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อไม่มีวิปปฏิสารปราโมทย์ย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อปราโมทย์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “ปีติจงบังเกิดแก่เรา”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อมีใจปีติแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “กายของเราจรงำรับ”.
 ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อมีใจปีติแล้ว กายย่อมรำรับ (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อกายรำรับแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงเสวยสุขเถิด”.
 ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อกายรำรับแล้ว ย่อมได้เสวยสุข (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อมีสุขก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “จิตของเราจงตั้งมั่นเป็นสมาธิ”.
 ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น เป็นสมาธิ (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงรู้
 จงเห็นตามที่เป็นจริง”. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อจิตตั้งมั่นเป็น
 สมาธิแล้ว ย่อมรู้ย่อมเห็นตามที่เป็นจริง (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อรู้ย่อมเห็นอยู่ตามที่เป็นจริง ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจง
 เบื่อหน่าย”. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อรู้ย่อมเห็นอยู่ตามที่เป็น
 จริง ย่อมเบื่อหน่าย (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงคลายกำหนด”.
 ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ย่อมคลายกำหนด (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อจิตคลายกำหนดแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงทำ
 ให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ”. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อคลาย
 กำหนดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ (เอง).**

สัญญาในอุปาทานระงับไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นวิภูตะ

(ขอให้ผู้ศึกษาอดทนอ่านข้อความอันเป็นอุปมาในตอนต้น ซึ่งค่อนข้างจะยืดยาวให้เห็นชัดเสียก่อน ว่า ม้ากระจอกกับม้าอาชาไนยต่างกันอย่างไร จึงจะเข้าใจความต่างระหว่างผู้ที่เพ่งด้วยความยึดถือและเพ่งด้วยความไม่ยึดถือ จึงจะเข้าใจความหมายของคำว่า วิภูตะ-ความเห็นแจ้งของผู้ที่เพ่งด้วยความไม่ยึดถือ).

สันตะ ! เธอจงเพ่งอย่างการเพ่งของสัตว์อาชาไนย; อย่าเพ่งอย่างการเพ่งของสัตว์กระจอก.

สันตะ ! อย่างไรเล่า เป็นการเพ่งอย่างของสัตว์กระจอก? สันตะ ! ม้ากระจอก ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันก็จะเพ่งอยู่แต่ว่า “ข้าวเปลือก ๆ” เพราะเหตุไรเล่า? สันตะ ! เพราะเหตุว่ามันไม่มีแก่ใจที่จะคิดว่า “วันนี้ สารดีของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ”; มันมัวเพ่งอยู่ในใจว่า “ข้าวเปลือก ๆ” ดังนี้.

สันตะ ! ฉันทิดก็ฉันทันั้น ที่ภิกษุกระจอกบางรูปในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม สู่โคนไม้ก็ตาม สู่เรือนว่างก็ตาม มีจิตถูกกามราคะนิวรรณ์กลุ่มรุ่มห่อหุ้มอยู่. เขาไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งอุปมาเป็นเครื่องออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว; เขากระทำกามราคะนั้น ๆ ให้เนื่องกันไม่ขาดสาย เพ่งอยู่ เพ่งทัวอยู่ เพ่งโดยไม่เหลืออยู่ เพ่งลงอยู่. (ในกรณีแห่ง พยาบาท - ถินมิทระ - อุทัจจกุกุจจะ - และวิจิจฉานนิวรรณ์ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามราคะนิวรรณ์). ภิกษุนั้นย่อมเพ่งอาศัยความสำคัญว่าดินบ้าง ย่อมเพ่งอาศัยความสำคัญว่าน้ำบ้าง อาศัยความสำคัญว่าไฟบ้าง

อาศัยความสำคัญว่าลมบ้าง ว่าอากาศนัญญาตนะบ้าง ว่าวิญญาณัญญา-จายตนะบ้าง ว่าอากิญจัญญาตนะบ้าง ว่าเนวสัญญานาสัญญาตนะบ้าง ว่าโลกนี้บ้าง ว่าโลกอื่นบ้าง อาศัยความสำคัญว่า “สิ่งที่เราเห็นแล้ว”, “สิ่งที่เราฟังแล้ว”, “สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว”, “สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว”, “สิ่งที่เราบรรลุแล้ว”, “สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว”, “สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว” แต่ละอย่างๆเป็นต้น ดังนี้บ้าง, เฟงอยู่. สันระ ! อย่างนี้แล เป็นการเฟงอย่างของสัตว์กระจอก.

สันระ ! อย่างไรเล่า เป็นการเฟงอย่างของสัตว์อาชาไนย ? สันระ ! ม้าอาชาไนยตัวเจริญ ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันจะไม่เฟงอยู่แต่ว่า “ข้าวเปลือกๆ” เพราะเหตุไรเล่า? สันระ ! เพราะเหตุว่า แม้ถูกผูกอยู่ที่รางเลี้ยงอาหาร แต่ใจของมันมัวไปคิดอยู่ว่า “วันนี้ สารดีของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ” ดังนี้; มันไม่มัวแต่เฟงอยู่ในใจว่า “ข้าวเปลือกๆ” ดังนี้. สันระ ! ก็ม้าอาชาไนยนั้น รู้สึกอยู่ว่า การถูกลงปะกุกนั้นเป็นเหมือนการใช้หนี้ การถูกจองจำ ความเสื่อมเสีย เป็นเหมือนเสนียดจัญไร.

(ขอให้สังเกตว่า แม้อยู่ในที่เดียวกัน ต่อหน้าสถานการณ์อย่างเดียวกัน ม้าสองตัวนี้ก็มีความรู้สึกอยู่ในใจคนละอย่างตามความต่างของมัน คือตัวหนึ่งเฟงแต่จะกิน ตัวหนึ่งเฟงแต่ในหน้าที่ ที่จะไม่ทำให้บกพร่องจนถูกลงโทษ ; ดังนี้เรียกว่า มีความเฟงต่างกันเป็นคนละอย่าง).

สันระ ! ภิกษุอาชาไนยผู้เจริญ ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน : ไปแล้วสู่ป่าก็ ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม, มีจิตไม่ถูกกามราคานิเวรณีกัสมุรุม ห่อหุ้ม อยู่, เขาเห็นตามเป็นจริงซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว. (ในกรณีแห่ง พยาบาท - ถินมิทระ - อุทธัจจุกุกุจจะ - และวิจิจฉา - นิเวรณ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามราคะนิเวรณ). ภิกษุนั้น ย่อมเฟงไม่อาศัยความสำคัญว่าดิน

ยอมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำ ไม่อาศัยความสำคัญว่าไฟ ไม่อาศัยความสำคัญว่าลม ไม่อาศัยความสำคัญว่าอากาศอันจุยตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าวิญญาณ์จุยตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าอาภิญจัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าเนวสัณญานาสัณญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกนี้ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกอื่น ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่า “สิ่งที่เราเห็นแล้ว”, “สิ่งที่เราฟังแล้ว”, “สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว”, “สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว”, “สิ่งที่เราบรรลุแล้ว”, “สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว”, “สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว” แต่ละอย่างๆ เป็นต้น ดังนี้บ้าง, เพ่งอยู่ๆ. สันตะ! เทวดาทิ้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และปชาบดี ย่อมนมัสการบุรุษอาชาไนยผู้เจริญผู้เพ่งอยู่อย่างนี้ มาแต่ที่ไกลทีเดียว กล่าวว่ :-

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๐๓)

“ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย ! ข้าแต่ท่านบุรุษสูงสุด !

ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะทราบ
สิ่งซึ่งท่านอาศัยแล้วเพ่ง ของท่าน”

“นโม เต ปุริสาช นโม เต ปุริสุตตม

ยสฺส เต นาภิชานาม ยมปิ นิสฺสาย ฌายสึตฺติฯ”

(เมื่อตรัสดังนี้แล้ว สันตภิกษุได้ทูลถามว่า :-)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพ่งอย่างไรกัน ชนิดที่ไม่อาศัยดินหรือน้ำ
เป็นต้นแล้วเพ่ง จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าคั้งนั้น พระเจ้าข้า ?”

(ต่อไปนี้เป็นคำตรัสที่แสดงให้เห็นว่า สัตว์ต่าง ๆ จะถูกเพิกถอนไป เมื่ออารมณ์แห่งสัตตัญญานันเป็นที่แจ่มแจ้งแก่ผู้เพ่ง ว่าสิ่งนั้นๆ มิได้เป็นตามที่คนธรรมดาสามัญที่สำคัญว่าเป็นอย่างไร; ขอให้ผู้ศึกษาตั้งใจทำความเข้าใจให้ดีที่สุด คั้งต่อไปนี้เป็น :-)

สัทธะ ! ในกรณีนี้ ปฐวีสัตถุญา (ความสำคัญในดินว่าดิน) ย่อมเป็นแจ่ม (วิภูติ-เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง) แก่บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ (ตามนัยแห่งอรรถกถา : มโนรทปุรณี ภ. ๓ น. ๔๓๒) ความสำคัญในน้ำว่าน้ำ, ความสำคัญในไฟว่าไฟ, ความสำคัญในลมว่าลม, ความสำคัญในอากาศอันญายตนะว่าอากาศอันญายตนะ, ความสำคัญในวิญญาณ์ญายตนะว่าวิญญาณ์ญายตนะ, ความสำคัญในอากิญจัญญายตนะว่าอากิญจัญญายตนะ, ความสำคัญในเนวสัตถุญานาสัตถุญายตนะว่าเนวสัตถุญานาสัตถุญายตนะ, ความสำคัญในโลกนี้ว่าโลกนี้, ความสำคัญในโลกอื่นว่าโลกอื่น, ความสำคัญในสิ่งที่เห็นแล้ว ฟังแล้ว ฯลฯ ว่า “สิ่งที่เราเห็นแล้ว” “สิ่งที่เราฟังแล้ว” ฯลฯ ก็ล้วนแต่เป็นแจ่มแก่บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ.

สัทธะ ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพ่งอยู่อย่างนี้ จึงได้ชื่อว่า ไม่อาศัยความสำคัญว่าดินแล้วเพ่ง ไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำแล้วเพ่ง ไม่อาศัยความสำคัญว่าไฟแล้วเพ่ง เป็นต้น จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าดังนั้น.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๔๘/๒๑๖.

อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริยสาวก

แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา

ภิกษุ ท. ! ส่วนอริยสาวกผู้มีการดับแล้ว อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่กระวนกระวาย ย่อมไม่รำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ทูปอกรำไห้ ไม่ถึงความมีสติฟั่นเฟือน ; ย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทางกาย, หามิเวทนาทางจิตไม่.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศรแล้ว ไม่พึงยิงซ้ำ บุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สอง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาจากลูกศร เพียงลูกเดียว, แม้นั้นใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว ก็ฉันนั้น คือ เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่, ก็ไม่เศร้าโศก ไม่กระวนกระวาย ไม่รำไร รำพัน ไม่เป็นผู้ทูปอกรำให้ ไม่ถึงซึ่งความมีสติพื้นเพื่อน ;

อริยสาวกนั้น ชื่อว่าย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทาง กาย หามีเวทนาทางจิตไม่. อริยสาวกนั้น หาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกข์เวทนา นั้นไม่. ปฏิฆานุสัย อันใด อันเกิดจากทุกข์เวทนา, ปฏิฆานุสัยอันนั้น ย่อม ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกคนนั้นผู้ไม่มีปฏิฆะเพราะทุกข์เวทนา.

อริยสาวกนั้น อันทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ ก็ไม่ (น้อมนึก) พอใจซึ่ง กามสุข. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า อริยสาวก ผู้มีการสดับแล้ว ย่อม รู้ชัดอุบายเครื่องปลดปล่อยซึ่งทุกข์เวทนา ซึ่งเป็นอุบาย อื่นนอกจากกามสุข. เมื่ออริยสาวกนั้นมิได้พอใจซึ่งกามสุขอยู่, รากานุสัย อันใด อันเกิดจากสุขเวทนา, รากานุสัยอันนั้น ก็ ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่ง เวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง. เมื่ออริยสาวกนั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้ เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบาย เครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่, อวิชขานุสัย อันใด อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา, อวิชขานุสัยอันนั้น ก็ย่อม ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ย่อมไม่เป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้ว ด้วยชาติขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ; เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

- สฬา.ที. ๑๘/๒๕๘/๓๓๑.

การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสาม แล้วดับเย็น

(พระราชดำรัสนี้เป็นเรื่องที่สำคัญและมีประโยชน์อย่างมากของผู้ศึกษาพิจารณาใคร่ครวญให้เป็นอย่างดีที่สุด)

(พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปในโรงปั้นที่รักษาภิกษุเจ็บไข้ ได้ประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า : -)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอกอย
การทำกาละ : นี้เป็นอนุสาศนี้ของเรา สำหรับพวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ เป็นผู้ที่มีสติ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุใน
กรณีนี้ เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมป-
ชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้ตามเห็น
เวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็น
ประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียร
เผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.
อย่างนี้แล ภิกษุ ท. ! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ เป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้รู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การกู่ การเหยียด, การทรงสังฆาฏิ บาตร จีวร, การนั้ง การคืบ การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, การไป การหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง, อย่างนี้ แล ภิกษุ ท.! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอกอยการทำ กาละ : นี้แล เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับพวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุ มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในธรรม อยู่ อย่างนี้, สุขเวทนา เกิดขึ้น ไซ้; เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า “สุขเวทนานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา, แต่สุขเวทนานี้ อาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยแล้วหาเกิดขึ้นได้ไม่. อาศัยเหตุปัจจัยอะไรเล่า? อาศัยเหตุปัจจัยคือกายนี้ นั่นเอง ก็กายนี้ ไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายซึ่งไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้แล้ว จักเป็นสุขเวทนาที่เที่ยงมาแต่ไหน” ดังนี้. ภิกษุนั้น เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยงอยู่ ตามเห็นความเสื่อม ความจางคลายอยู่ ตามเห็นความดับไป ความสลัดคืนอยู่ ในกายและในสุขเวทนา. เมื่อเธอเป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง (เป็นต้น) อยู่ในกายและในสุขเวทนาอยู่ดังนี้, เธอย่อมละเสียได้ ซึ่ง **ราคานุสัย** ในกายและในสุขเวทนานั้น.

(ในกรณีถัดไปซึ่งเป็นการเสวย ทุกขเวทนา อันจะเป็นเหตุให้เกิด ปฏิฆานุสัย นั้น ก็ตรัสไว้ ด้วยข้อความทำนองเดียวกัน ที่ภิกษุพิจารณาเห็นกายและทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ก็ละปฏิฆานุสัยในกายและในทุกขเวทนานั้นเสียได้.

ในกรณีถัดไปอีก แห่งการเสวย อทุกขมสุขเวทนา อันจะเป็นทางให้เกิด อวิชชาธุสัย ก็ได้
 ตรีสวิธีปฏิบัติในการพิจารณาเห็นกายและอทุกขมสุขเวทนานั้น โดยทำนองเดียวกัน จนละอวิชชาธุสัย
 เสียได้).

ภิกษุ^๑นั้น ถ้าเสวย สุขเวทนา ก็^๒รู้ชัดว่า “ สุขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง,
 และเป็นเวทนาที่เรามิได้มี^๓มาผลิตผลิตอยู่” ดังนี้. ถ้าเสวย ทุกขเวทนา ก็^๒รู้ชัด
 ว่า “ทุกขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มี^๓มาผลิตผลิต
 อยู่” ดังนี้. ถ้าเสวย อทุกขมสุขเวทนา ก็^๒รู้ชัดว่า “อทุกขมสุขเวทนานั้น เป็นของ
 ไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มี^๓มาผลิตผลิตอยู่” ดังนี้.

ภิกษุ^๑นั้น ถ้าเสวย สุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนา
 นั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย ทุกขเวทนา ก็เป็นผู้
 ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้า
 เสวย อทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่อง
 ร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ^๑นั้น เมื่อเสวย เวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ ย่อม^๔รู้ชัดว่าเราเสวย
 เวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ; เมื่อเสวย เวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ ย่อม^๔
 รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ. เธอ^๕ย่อม ^๖รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวง
 อันเราไม่ผลิตผลิตแล้ว จักเป็นของเย็นในอรรถภาพนี้นั้นเทียว จน
 กระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน ได้^๗อาศัยน้ำมันและไส้แล้ว
 ก็^๘ลุกโพลงอยู่ได้, เมื่อขาดปัจจัยเครื่องหล่อเลี้ยง เพราะขาดน้ำมันและไส้
 นั้นแล้ว ย่อมดับลง, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น คือภิกษุ เมื่อเสวย

เวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ, ก็รู้ซัว่าเราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ ดังนี้. เมื่อเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ ก็รู้ซัว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบดังนี้. (เป็นอันว่า) ภิกษุณันั้นยอมรู้ซัว่า เวทนาทั้งปวงอันเราไม่เพติดเพตินแล้ว จักเป็นของเย็นในอิตตภาพนี้ันเทียว จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

- สฟา. ที. ๑๘/๒๖๐/๓๗๔-๓๘๑.

(ในสูตรถัดไป (๑๘/๒๖๔/๓๘๕) ทรงแสดง ที่เกิดของเวทนาทั้งสาม ว่าได้แก่ “ผัสสะ” แทนที่จะทรงแสดงว่าได้แก่ “กาย” เหมือนที่ทรงแสดงไว้ในสูตรข้างบนนี้, ส่วนเนื้อความนอกนั้นก็เหมือนกับข้อความแห่งสูตรข้างบนนี้ ทุกประการ).

มรรค ๘ สมบูรณ์ เกิดขึ้นบริบูรณ์โดยทันที

เมื่อเห็นองค์ประกอบของผัสสะตามเป็นจริง

ภิกษุ ท.! ...ส่วนบุคคล เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง จักขุ ตามที่เป็นจริง. เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง รูปทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่ง จักขุวิญญาณ ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง จักขุสัมผัส ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่ง เวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริงแล้ว; เขาย่อมไม่กำหนดในจักขุ, ไม่กำหนดในรูปทั้งหลาย, ไม่กำหนดในจักขุวิญญาณ, ไม่กำหนดในจักขุสัมผัส, และ ไม่กำหนดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่ลุ่มหลงแล้ว ตามเห็นอาทีนวะ (โทษของสิ่งเหล่านั้น) อยู่เนืองๆ , ปัญญาปาทานขันธทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อเกิดต่อไป; และค้นหา อัน

เป็นเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพติน เป็นเครื่องทำให้เพตินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นอันเขาข่อมละเสียได้; **ความกระวนกระวาย** (ทรถ) แม้ **ทางกาย** อันเขาข่อมละเสียได้, **ความกระวนกระวาย** แม้ **ทางจิต** อันเขาข่อมละเสียได้; **ความแผดเผา** (สนฺตป) แม้ **ทางกาย** อันเขาข่อมละเสียได้, **ความแผดเผา** แม้ **ทางจิต** อันเขาข่อมละเสียได้; **ความเร่าร้อน** (ปริพาห) แม้ **ทางกาย** อันเขาข่อมละเสียได้, **ความเร่าร้อน** แม้ **ทางจิต** อันเขาข่อมละเสียได้. บุคคลนั้นข่อม **เสวยซึ่งความสุข** อันเป็นไป **ทางกาย** ด้วย. ซึ่งความสุขอันเป็นไป **ทางจิต** ด้วย.

เมื่อบุคคลเป็นเช่นนั้นแล้ว **ทิฏฐิ** ของเขา ข่อมเป็นสัมมาทิฏฐิ; **ความดำริ** ของเขา ข่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ; **ความพยายาม** ของเขา ข่อมเป็นสัมมาวายามะ; **สติ** ของเขา ข่อมเป็นสัมมาสติ; **สมาธิ** ของเขา ข่อมเป็นสัมมาสมาธิ; ส่วน **กายกรรม** **วจีกรรม** และ **อาชีวะ** ของเขา เป็นธรรมบริสุทธิ์อยู่ก่อนแล้วนั้นเทียว. ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค** นี้ ของเขานั้น ข่อม **ถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ**.

เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกมรรค ให้เจริญอยู่ด้วยอาการอย่างนี้, **สติปัฏฐาน** แม้ทั้ง ๔ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **สัมมัปปธาน** แม้ทั้ง ๔ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **อิทธิบาท** แม้ทั้ง ๔ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **อินทริย์** แม้ทั้ง ๕ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **พละ** แม้ทั้ง ๕ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **โพชฌงค์** แม้ทั้ง ๗ ข่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ. **ธรรมทั้งสองคือ สมถะ และ วิปัสสนา** ของเขานั้น ข่อมเป็นธรรมเคียงคู่กันไป. บุคคลนั้น ข่อม **กำหนดรู้**

ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม
 ละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม
 ทำให้เจริญ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญา
 อันยิ่ง ; ย่อม ทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้
 แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วย
 ปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า ปัญญาปานานันท์ ทั้งหมด กล่าวคืออุปาทาน
 ันธ์คือรูป อุปาทานขันธคือเวทนา อุปาทานขันธคือสัญญา อุปาทานขันธคือ
 สังขาร อุปาทานขันธคือวิญญาณ : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรม
 อันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วย ปัญญา
 อันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า อวิชชา ด้วย ภวตัณหา ด้วย : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล
 ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญ
 ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า สมณะ ด้วย วิปัสสนา ด้วย : ธรรมทั้ง
 หลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้ง
 ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า วิชชา ด้วย วิมุตติ ด้วย : ธรรมทั้งหลาย
 เหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ โสถ ฆาน ชิวหา กาย มโน และ สหคตธรรมแห่งอายตนะมีโสถเป็นต้น ก็มีเนื้อความเหมือนกับที่กล่าวแล้วในกรณีแห่ง จักขุและสหคตธรรมของจักขุ ดังที่กล่าวข้างบนนี้ทุกประการ พึงขยายความเอาเองให้เต็มตามนั้น).

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๓-๕๒๖/๘๒๘-๘๓๑.

การออกไปเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์บุดูชน

(ทางเดินแห่งจิตของสัตว์ มีอยู่ ๓๖ อย่าง มีอยู่ที่หัวข้อว่า “เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์” ในภาค ๑ ที่ว่าด้วยทุกขอริยสัง หน้า ๑๘๖ แห่งหนังสือเล่มนี้. ข้อความต่อไปนี้ แสดงการออกมาเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์เหล่านั้น โดยอาศัยธรรมที่เป็นคู่ปรับแก้กันเป็นคู่ๆ ละฝ่ายที่ควรละเสีย จนกระทั่งออกมาเสียได้จากทางแห่งทุกข์ถึงที่สุดโดยประการทั้งปวง ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท.! คำ ที่เรากล่าวว่า “จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย” ดังนี้ นั้น, เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์ คือ :-

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เจริญ อาศัยแล้วๆ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่ง โสมนัสอาศัยเรื่อนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยเรื่อนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการเหล่านี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อน (เนกขัมมสิตโทมนัส) หกอย่างมีอยู่ เจริญ อาศัยแล้วๆ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่ง

โทมนัสอาศัยเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโทมนัสอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! อุเบกขามีภาวะต่างๆ (นานัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะต่างๆ ก็มีอยู่. อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว (เอกัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะอย่างเดียว ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท.! อุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่างๆ เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท.! อุเบกขาในรูป ท. มีอยู่, อุเบกขาในเสียง ท. มีอยู่, อุเบกขา
 ในกลิ่น ท. มีอยู่, อุเบกขาในรส ท. มีอยู่, อุเบกขาในโผฏฐัพพะ ท. มีอยู่.
 ภิกษุ ท.! นี่คื้อ อุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่างๆ.

ภิกษุ ท.! อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว เป็นอย่าง
 ไรเล่า? ภิกษุ ท.! อุเบกขาอาศัยอากาศาณัญจายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัย
 วิญญาณัญจายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยอากิณัญจายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัย
 เนวสัญญาณาสัญจายตนะมีอยู่. ภิกษุ ท.! นี่คื้อ อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว
 อาศัยภาวะอย่างเดียว.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๑๗๖ การแบ่งอุเบกขาอีกนัยยะหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอุเบกขาเหล่านั้น เธอง อาศัยแล้วๆ ซึ่งอุเบกขา
 มีภาวะอย่างเดียว อาศัยแล้วๆ เดลี่ยก้าวล่วงเสียซึ่งอุเบกขา
 มีภาวะต่างๆ อาศัยแล้วๆ นั้น. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่ง
 อุเบกขามีภาวะต่าง ๆ อาศัยแล้วๆ นั้น ย่อมมีด้วยอการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เธอง อาศัยแล้วๆ ซึ่งอตมมยตา^๑ ละละยก้าวล่วงเสีย
 ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยแล้วๆ นั้น. การละเสียได้
 การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยแล้วๆ นั้น ย่อมมี
ด้วยอการอย่างนี้.

๑. อตัมมยตา คำนี้ ยากที่จะแปลออกมาตรง ๆ และไม่ควรถูกแปลออกมา, ให้ใช้ทับศัพท์จนกลายเป็นคำในภาษาไทย เหมือน
 คำสำคัญอื่นๆ เช่น คำว่า นิพพาน เป็นต้นก็แล้วกัน. สำหรับความหมายของคำ ว่า อตัมมยตา นั้น หมายถึงภาวะที่ไม่
 ต้องเนื่องหรืออาศัยปัจจัยอะไร ๆ ได้แก่อสังขารธรรมอันเป็นธรรมที่ปราศจากตัณหาเป็นต้น อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้นั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! คำใดที่เรากล่าวว่ “จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย” ดังนี้ นั้น, คำนั้นเรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อย่างนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๖/๖๓๑-๖๓๒.

(นี้แสดงว่า การอาศัยทางอย่างหนึ่งละทางอย่างหนึ่งเสียนั้น เป็นนิโรธอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งควรจะมีให้เห็นว่าเป็นนิโรธ ๗ ขั้นตอน ดังนี้คือ :-

- อาศัย เนกขัมมสิตโสมนัส ละเคหสิตโสมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตโสมนัส ละเนกขัมมสิตโทมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตโทมนัส ละเคหสิตโทมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเคหสิตอุเบกขา คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตโสมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เอกัตตอุเบกขา ละนानัตตอุเบกขา คู่หนึ่ง ;
- อาศัย อตัมมยตา ละเอกัตตอุเบกขา (คู่หนึ่ง).

การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น

ก. สุขที่ควรกลัว

อุทายิ ! กามคุณ ห้าอย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง อย่ไรเล่า? ห้าอย่างคือ รูปทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด; เสียงทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยหู....; กลิ่นทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยจมูก....; รสทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยลิ้น....; โสภณวัตถุทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยผิวกาย อันเป็นโสภณวัตถุที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. อุทายิ ! เหล่านี้แล กามคุณห้าอย่าง.

อุทายิ! สุขโสมนัสได้อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้เกิดขึ้น นี้เรากล่าวว่า กามสุข มิพหุสุข^๑ ปุณฺณสุข อนริยสุข, เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคลไม่ควรเสพ ไม่ควรมี ไม่ควรทำให้มาก และควรกลัว.

ข. สุขที่ไม่ควรกลัว

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องฟ่องใสแห่งใจ ในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกายชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. นี้เรากล่าวว่า **เนกขัมมสุข วิเวกสุข อุปสมสุข-สัมโพธิสุข**. เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคล ควรเสพ ควรเจริญ ควรทำให้มาก และไม่ควรกลัว.

ค. สุขที่ยังห่วงไหวและไม่ห่วงไหว

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม

๑. สุขไม่สะอาด มีสุขเกิดทางท่อปัสสาวะ เป็นต้น.

เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น? วิตกวิจารณ์ปฐมฌานนั้นนั่นเอง ที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **วิตกวิจารณ์นั้นนั่นแหละเป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกมุคมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว ในทุติยฌานนั้น? ปีติสุขในทุติยฌานนั้นนั่นเอง ที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **ปีติสุขนั้นนั่นแหละเป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในทุติยฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น? อุเบกขาสุขในตติยฌานนั้นนั่นเอง ที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **อุเบกขาสุขนั้นนั่นแหละ เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง**จตุตถฌาน**

ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่.
อุทายิ! เรากล่าวจตุตถฌานนี้แล ว่าไม่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว.

ง. การละความผูกพันในรูปสัญญาสมาบัติและอรุปลัญญาสมาบัติ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๓๔ ; ในอริย. โอ.ปถาย หน้า ๕๑๑, ๑๓๐๐, ๑๓๔๑-๑๓๔๔, ๑๓๖๕)

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศล-
กรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่.
อุทายิ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย
เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งปฐมฌานนั้น?**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง
ทุติยฌาน เป็นเครื่องพ่องไสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น
ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. **นี้แหละ**
เป็นการก้าวล่วงซึ่งปฐมฌานนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนั้นแล
ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็อะไร**
เล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งทุติยฌานนั้น?

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็น
ผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่
พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ
อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่ง**
ทุติยฌานนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ)

เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็ อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งตติยภวนั้น?**

อุทายิ! ภิกษุในภคณีนี เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกขเสียได้ เพราะความดับแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถภวน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งตติยภวนั้น.** อุทายิ! เรากล่าวแม้จตุตถภวนั้นแล **ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถภวนั้น?**

อุทายิ! ภิกษุในภคณีนี เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ใส่ใจ นานัตตสัญญาทั้งหลาย เป็นผู้เข้าถึง **อากาสนัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถภวนั้น.** อุทายิ! เรากล่าวแม้อากาสนัญจายตนะนั้นแล **ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย ก็ อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะนั้น?**

อุทายิ! ภิกษุในภคณีนี เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญจายตนะ ด้วยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **วิญญูณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า “วิญญูณไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะนั้น.** อุทายิ! เรากล่าวแม้วิญญูณัญจายตนะนั้นแล **ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญูณัญจายตนะนั้น?**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณ์ญายตนะ โดยประการทั้งปวงเป็นผู้เข้าถึง **อาภิญัจญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่. นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณ์ญายตนะนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้อาภิญัจญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า** เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอาภิญัจญายตนะนั้น?

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอาภิญัจญายตนะ โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่. นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอาภิญัจญายตนะนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้นิวสัญญานาสัญญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า** เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น?

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **สัญญาเวทิตนิโรธ** แล้วแลอยู่. นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น.

อุทายิ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เรากล่าวการละแม่ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ. อุทายิ! เธอเห็นบ้างไหม ซึ่งสังโยชน์น้อยใหญ่ นั่นที่เราไม่กล่าวว่าจะต้องละ?

“ข้อนั้น ไม่มีเลย พระเจ้าข้า!”

การละทฎฐิตัวอยบฏสสนาณณ ในอรณนของทฎฐิตัน ๆ

จนทะ ! ทฎฐิตั้งหลาย มีอยบฏเป็นอนนท เกิดขึ้นในโลก เนื่องเฉพา
ด้วยวาทะว่าตนบั้ง เนื่องเฉพาด้วยวาทะว่าโลก บั้ง. ทฎฐิตเหล่านั้นเกิดขึ้นใน
อรณนใด และตามนอนอยบฏในอรณนใด และไม่หมกมุ่นอยบฏในอรณนใด,
เมื่อบุคคล เห็นอยบฏด้วยปัญญอันชอบตามที่ป็นจริง ซึ่งอรณนนั้นอยบฏนี้
ว่า “นัน ไมใช่ของเรา (เนตม มม), นันไมใช่เรา (เนโสทมสมิ), นัน ไมใช่
อิตตาของเรา (น เมโส อตตทา)” ดังนี้ : ด้วยอาการอยบฏนี้ ป็นการ ละซึ่งทฎฐิต
เหล่านั้น ป็นการ สลัดคีนซึ่งทฎฐิตเหล่านั้น.

- มุ. ม.๑๒/๗๒/๑๑๑.

อนุสยเจ็ด สลาย

เมือขาดความยึดมั่นในอรณนแห่งปปัญจสัจญญา

ภิกษุ ! สัจญญา (ความสำคัญมั่นหมายที่ซ้าซากจนป็นอนุสย)^๑
ชนิดต้ง ๆ อันป็นเครื่องทำความเนิ่นซ้า (ปปัญจสัจญญา) ย่อมกลุ้มรมุบรูษ
เพราะมีอรณนใดป็นต้นเหตุ ; ถ้างสิ่งใด ๆ เพื่อความเป็นอรณนนั้น มิไม่ได้ (ด้วย
เหตุใดก็ตาม) เพื่อบรูษนั้นจะพึงผลิตผลิต พร้าสรรเสริญ เมามก แล้วไซ้ :

๑. สัจญญาในที่นี้ มิใช่ป็นเพียงความจำ ; แต่ป็นความสำคัญมั่นหมาย เช่น สุขสัจญญา = สัจญญาว่าสุข, อิตตสัจญญา =
สัจญญาว่าตัวตน ป็นต้น, เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน; เกิดเมือใด ย่อมก่ออนุสย และเพิ่มความป็นอนุสย (ความเคยชิน) ยิ่งขึ้น
ทุกที, ก็ทำความเนิ่นซ้าหรือความยากแก่การดับทุกข์ ยิ่งขึ้นทุกที.

**นั่นแหละคือที่สุดแห่งราคานุสัย แห่งปฏิฆานุสัย แห่งทิฏฐานุสัย แห่งวิจิกิจฉานุสัย
แห่งมานานุสัย แห่งภวราคานุสัย แห่งอวิชชานุสัย.**

- มุ. ม. ๑๒/๒๒๒/๒๔๕.

(ข้อความที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดูหนังสือปฏิจ. โอ. ที่หน้า ๖๐๕-๖๑๑ โดยหัวข้อว่า “ปฏิจสมุปบาทแห่งปัจจุสัญญา ๗).

ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ **ไม่มีการระคนด้วยหมู่เป็นที่มายินดี ไม่ยินดี
ในการระคนด้วยหมู่ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในการระคนด้วยหมู่
ไม่มีคณะเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในคณะแล้ว
จักเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวก** (ความสงบถึงที่สุด) **ดังนี้** : **นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;**

เมื่อเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวกอยู่ **จักถือเอาซึ่งนิमितสำหรับจิตได้** **ดังนี้**
นั่น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

เมื่อถือเอาซึ่งนิमितสำหรับจิตได้อยู่ **จักทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้** **ดังนี้**
นั่น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสัมมาทิฏฐิได้บริบูรณ์แล้ว **จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้** **ดังนี้**
นั่น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสัมมาสมาธิได้บริบูรณ์แล้ว **จักละสังโยชน์ทั้งหลายได้** **ดังนี้**
นั่น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นละสังโยชน์ทั้งหลายได้แล้ว **จักทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้** **ดังนี้**
นั่น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้, ดังนี้แล.

- มกก. อ. ๒๒/๒๓๒/๓๓๕.

วิธีการบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด

เมฆิยะ ! ธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นไปเพื่อความสุกรอบ (ปริปาก) ของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ. ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ :-

๑. เมฆิยะ ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ **มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี** :
เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อหนึ่ง เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๒. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือภิกษุเป็นผู้ **มีศีล** สำรวมแล้วด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่สอง เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๓. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ ภิกษุเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้ไม่ยาก **ได้ไม่ลำบาก ซึ่งธรรมกถอันเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจอย่างยิ่ง** เป็นที่สบายแก่การเปิดโล่งแห่งจิต คืออัปปิจจกถา (ให้ปรารถนาน้อย) สันตุฏฐิกถา (ให้สันโดษ) ปวิเวกกถา (ให้สงัด) อสังสัคคกถา (ให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่) วิริยารัมภกถา (ให้ปรารภเพียร) สीलกถา (ให้มีศีล) สมาธิกถา (ให้มีสมาธิ) ปัญญาถา (ให้มีปัญญา) วิมุตติกถา (ให้เกิดวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (ให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ) : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่สาม เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๔. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุเป็นผู้ **มีความเพียร** อันปรารภแล้ว เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง

มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่สี่ เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๕. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุ เป็นผู้ มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึงธรรมสังจะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็นอริยะเป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่ห้า เป็นไปเพื่อความสุกรอบแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

เมฆิยะ ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี สหายดี เพื่อนดี, ต่อไปนี้เป็นสิ่งทีเธอพึงหวังได้ คือจักเป็นผู้มีศีล ฯลฯ, จักได้โดยง่ายซึ่งธรรมกถา ฯลฯ, จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ฯลฯ, จักเป็นผู้มีปัญญา ฯลฯ.

เมฆิยะ ! ภิกษุนั้น ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล้ว พึงเจริญธรรมสี่ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ อสุภะ เพื่อ ละราคะ.

เจริญ เมตตา เพื่อ ละพยาบาท.

เจริญ อานาปานสติ เพื่อ ตัดเสียซึ่งวิตก.

เจริญ อนิจจสัญญา เพื่อ ถอนอัสมิมานะ ; กล่าวคือ เมื่อเจริญอนิจจสัญญา อนัตตาสัญญา ย่อมมั่นคง. ผู้มีอนัตตสัญญา ย่อมถึงซึ่งการถอนอัสมิมานะ คือ นิพพาน ในทิวฏฐธรรม นั้นเทียว.

- นวก. อ. ๒๓/๓๖๕/๒๐๗.

(ข้อปฏิบัติระบบนี้ ใช้ได้แม้แก่ผู้ตั้งต้นบำเพ็ญวิมุตติ ; และใช้ได้แก่ผู้บำเพ็ญวิมุตติแล้วแต่ยังไม่สุกรอบ คือเพิ่มข้อปฏิบัติข้อเดียวกันเหล่านี้ให้ยิ่งขึ้นไป. นับว่าเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญมาก ควรแก่การสนใจอย่างยิ่ง.)

ธรรมะ ๕ ประการแห่งสูตรนี้เรียกในสูตรนี้ว่า “เครื่องบ่มวิมุตติ” ในสูตรอื่น (นวก. อ. ๒๓/ ๓๖๔/๒๐๕) เรียกว่า “ที่ตั้งอาศัยแห่งการเจริญสัมโพธิปักขิยธรรม” ก็มี).

สติปัญญาฐานบริบูรณ์เพราะอานาปานสติบริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้ว
อย่างไร จึงทำสติปัญญาทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้ ?

[หมวดกายนุปัสสนา]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ [๑] เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง
ว่าเราหายใจเข้ายาว ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเรา
หายใจออกยาว ดังนี้ก็ดี; [๒] เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจ
เข้าสั้น ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออก
สั้น ดังนี้ก็ดี; [๓] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกาย
ทั้งปวง จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะ
ซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้
ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็น
ผู้ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุ
เชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ
มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ว่าเป็นกาย
อันหนึ่งๆ ในกายทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ ภิกษุ นั้นย่อม
เชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ
มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดเวทนานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกลอกเสียได้.

ภิกษุ ท.! เราข่อมกล่าวการทำในใจเป็นอย่างดีต่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออกทั้งหลาย ว่าเป็นเวทนาอันหนึ่ง ๆ ในเวทนาทั้งหลาย. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกลอกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดจิตตานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้

ผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยังอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตั้งมั่นอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิต อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! เราไม่กล่าวอานาปานสติ ว่าเป็นสิ่งที่มีได้แก่บุคคลผู้มีสติ อันลึมหล่งแล้ว ไม่มีสัมปชัญญะ. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลสมีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดมัชฌานุปัตตนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลือ อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ จักหายใจออก

ดังนี้; [๔] ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้าดังนี้, ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้น เป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะเป็นอย่างดีแล้ว เพราะเธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสทั้งหลายของเธอนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

ภิกษุ ท.! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำสติปัญญาทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้.

- อุปรี. ม. ๑๔/๑๕๕/๒๘๕.

โพชฌงค์บริบูรณ์เพราะสติปัญญาบริบูรณ์

ภิกษุ ท.! สติปัญญาทั้งสี่ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้?

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดกथाฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นภายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลสมีสัมปชัญญะมีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสีย

ได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่า ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! สมัยใดภิกษุเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ทำการเลือกเพิน ใคร่ครวญธรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา, สมัยนั้น **สัมมวិทยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสัมมวิทยสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสัมมวิทยสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเลือกเพิน ใคร่ครวญอยู่ซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญาความเพียรอันไม่ย่อหย่อนชื่อว่าเป็นธรรมอันภิกษุนั้นปรารภแล้ว. ภิกษุ ท.! สมัยใด ความเพียรไม่ย่อหย่อนอันภิกษุผู้เลือกเพินใคร่ครวญในธรรมนั้นด้วยปัญญาปรารภแล้ว. สมัยนั้น **วิริยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว. สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีความเพียรอันปรารภแล้ว ปิติอันเป็นนिरามิสก็เกิดขึ้น. ภิกษุ ท.! สมัยใด ปิติอันเป็นนिरามิส เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว, สมัยนั้น **ปิติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น

ภิกษุชื่อว่ายอมเจริญปีติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติ แม้กายก็รำงับ แม้จิตก็รำงับ. ภิกษุ ท.! สมัยใด ทั้งกายและทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ย่อมรำงับ, สมัยนั้น **ปีติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่ายอมเจริญปีติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีกายอันรำงับแล้ว มีความสุขอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันรำงับแล้วมีความสุขอยู่ ย่อมตั้งมั่น, สมัยนั้น **สมาธิสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น ย่อมเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี. ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี, สมัยนั้น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่ายอมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัส

ในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้มีข้อความอย่างเดียวกันกับใน โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นจิตในจิต** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภมาแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้มีข้อความอย่างเดียวกันกับใน โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดธัมมา ฯ]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง ภิกษุ ท. ! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่เสื่อมลง, สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมนเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกถา ฯ จนจบหมวด).

ภิกษุ ท. ! สติปัญญาทั้งสี่ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้.

(ข้อสังเกต : ดังที่ตรัสไว้ แสดงว่าสติปัญญาทั้งสี่ ในแต่ละหมวดสมบูรณ์ในตัวเอง คือเข้าถึงโพชฌงค์ที่บริบูรณ์จนกระทั่งวิมุตติได้ทุกหมวด ดังนั้น สติปัญญาสี่นั้น ผู้ปฏิบัติจะเจริญหมวดใดหมวดหนึ่ง หรือทั้ง ๔ หมวดก็ได้เหมือนกัน ยังวิมุตติให้ปรากฏได้คู่จเดียวกัน)

- อุปรี. ม. ๑๔/๑๕๗/๒๕๐.

วิชา-วิมุตติบริบูรณ์เพราะโพชฌงค์บริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร ทำให้มากแล้ว อย่างไร จึงทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้ ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญ สติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก
อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ (ความสละลง) ;

ย่อมเจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ
อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมเจริญ ปิติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมเจริญ ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ
อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมเจริญ สมาริสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ
อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมเจริญ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ
อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มาก
แล้วอย่างนี้แล ซึ่งว่าทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้, ดังนี้.

- อุปร. ม. ๑๔/๒๐๑/๒๕๑.

นิโรธอริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็น
อย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะ ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชา

นั่นนั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญูณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาติ นั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิโรธอริยสังเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

ภิกษุ ท. ! อริยสังมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ:- ทุกขอริยสัง ทุกขสมุททยอริยสัง ทุกขนิโรธอริยสัง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-อริยสัง. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อริยสังสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาอริยสังสี่อย่างเหล่านี้. อริยสังที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่, อริยสังที่ใคร ๆ ควรละ มีอยู่, อริยสังที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้ง มีอยู่.... ภิกษุ ท. ! อริยสังที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสังคือทุกข์**; อริยสังที่ใคร ๆ ควรละนั้น ได้แก่ **อริยสัง คือเหตุให้เกิดทุกข์**; อริยสังที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ **อริยสัง คือความดับไม่เหลือของทุกข์**;....

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่า ‘ทุกข์เป็นเช่นนี้ๆ’ ดังนี้ ; ว่า ‘เหตุให้เกิดทุกข์เป็นเช่นนี้ๆ’ ดังนี้ ; ว่า ‘ความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ’ ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ที. ๑๕/๕๔๖/๑๗๐๕.

นิทเทศ ๑๒

ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

จบ

ภาคิ ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์

จบ

ภาคผนวก

(พระสูตรเกี่ยวกับอริยสัจสี่ที่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติม)

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในส่วนวิชา ย่อมหยั่งลงในภายในของภิกษุนั้น เปรียบเหมือนมหาสมุทรอันผู้ใดผู้หนึ่งถูกต้องด้วยใจแล้ว แม่น้ำน้อยสายใดสายหนึ่งซึ่งไหลไปสู่สมุทร ย่อมหยั่งลงในภายในของผู้นั้น ฉะนั้น ;

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นไปเพื่อความสังเวชมาก เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะมาก เป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ เป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ ธรรมข้อหนึ่ง คืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะมาก ย่อมเป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตกวิจารณ์ก็สงบ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชา แม้ทั้งสิ้น ก็ถึงความเจริญบริบูรณ์ ธรรมข้อหนึ่ง คืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตกวิจารณ์ก็สงบ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชา แม้ทั้งสิ้นก็ถึงความเจริญบริบูรณ์

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
 อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้นได้เลย และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 ย่อมละเสียได้ ธรรมข้อหนึ่ง คืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. !
 ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อกุศลธรรม
 ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้นได้เลย และอกุศลธรรมขึ้นแล้ว ย่อมละเสียได้

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
 กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
 ความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง ธรรมข้อหนึ่ง คืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. !
 ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
 ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
 ย่อมละอวิชาเสียได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น ย่อมละอัสสัมมานะเสียได้ อนุสัยย่อมถึง
 ความเพิกถอน ย่อมละสังโยชน์เสียได้ ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ
 ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
 ย่อมละอวิชาเสียได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น ย่อมละอัสสัมมานะเสียได้ อนุสัยย่อมถึง
 ความเพิกถอน ย่อมละสังโยชน์เสียได้

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
 ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน
 ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล
 อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา
 ย่อมเป็นไปเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน

(๔)

อริยสัจจากพระโอบุส

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมมีการแทงตลอดธาตุมากมาย ย่อมมีการแทงตลอดธาตุต่างๆ ย่อมมีความ
แตกฉานในธาตุมากมาย ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ
ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมมีการแทงตลอดธาตุมากมาย ย่อมมีการแทงตลอดธาตุต่างๆ ย่อมมีความ
แตกฉานในธาตุมากมาย

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อทำโศดาปัตติผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำสกทาคามิผลให้แจ้ง
ย่อมเป็นไปเพื่อทำอนาคามิผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำอรหัตตผลให้แจ้ง
ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล
อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำโศดาปัตติผลให้แจ้ง
ย่อมเป็นไปเพื่อทำสกทาคามิผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำอนาคามิผลให้แจ้ง
ย่อมเป็นไปเพื่อทำอรหัตตผลให้แจ้ง

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อได้ปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ย่อมเป็นไป
เพื่อความไพบูรณ์แห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาใหญ่ ย่อม
เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูรณ์
ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
สามารถยิ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง ย่อมเป็นไปเพื่อ
ความเป็นผู้มากด้วยปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาอ่อนไว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง
ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเล่น ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาคม

ยอมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ
 กายคตาสติ คุณก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี่แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
 มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ปัญญา ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
 ชำแรกกิเลส

คุณก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใดไม่บริโศกกายคตาสติ ชนเหล่านั้นชื่อว่า
 ย่อมไม่บริโศกอมตะ คุณก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใดบริโศกกายคตาสติ
 ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมบริโศกอมตะ

คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่บริโศกแล้ว อมตะชื่อว่า
 อันชนเหล่านั้นไม่บริโศกแล้ว คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใด
 บริโศกแล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นบริโศกแล้ว

คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติของชนเหล่าใดเสื่อมแล้ว อมตะของชน
 เหล่านั้นชื่อว่าเสื่อมแล้ว คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติของชนเหล่าใดไม่เสื่อมแล้ว
 อมตะของชนเหล่านั้นชื่อว่าไม่เสื่อมแล้ว

คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดเบื่อแล้ว อมตะชื่อว่าอันชน
 เหล่านั้นเบื่อแล้ว คุณก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดชอบใจแล้ว
 อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นชอบใจแล้ว ;

คุณก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใดประมาทกายคตาสติ ชนเหล่านั้นชื่อว่า
 ประมาทอมตะ คุณก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใดไม่ประมาทกายคตาสติ ชนเหล่านั้น
 ชื่อว่าไม่ประมาทอมตะ

(๖)

อริยสัจจากพระโอบฐ์

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดหลงลืม อมตะชื่อว่าอันชน
เหล่านั้นหลงลืม ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่หลงลืม อมตะ
ชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่หลงลืม

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ส้องเสพแล้ว อมตะชื่อว่า
อันชนเหล่านั้นไม่ส้องเสพแล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใด
ส้องเสพแล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นส้องเสพแล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่เจริญแล้ว อมตะชื่อว่า
อันชนเหล่านั้นไม่เจริญแล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดเจริญแล้ว
อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นเจริญแล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ทำให้มากแล้ว อมตะชื่อว่า
อันชนเหล่านั้นไม่ทำให้มากแล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใด
ทำให้มากแล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นทำให้มากแล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง
อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติ
อันชนเหล่าใดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง

ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่กำหนดรู้แล้ว อมตะชื่อว่า
อันชนเหล่านั้นไม่กำหนดรู้แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใด
กำหนดรู้แล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นกำหนดรู้แล้ว

ลูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ทำให้แจ้งแล้ว อมตะชื่อว่า
 อันชนเหล่านั้นไม่ทำให้แจ้งแล้ว ลูก่อนภิกษุ ท. ! กายคตาสติอันชนเหล่าใด
 ทำให้แจ้งแล้ว อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นทำให้แจ้งแล้ว, ดังนี้

- เอก. อ. ๒๐/๕๕/๒๒๕

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว
 ได้ถามภิกษุรูปนั้นว่า ลูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี
 ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า ลูก่อนท่านผู้มีอายุ !
 ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับ
 แห่งผัสสาตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ที่นั้นแล ภิกษุนั้นไม่ยินดีด้วยการ
 พยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามว่า
 ลูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร
 นหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า ลูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอัน
 หมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานขันธ ๕ ตาม
 ความเป็นจริง ที่นั้นแล ภิกษุนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น
 จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่งแล้วได้ถามว่า ลูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของ
 ภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุนั้นกล่าวว่า ลูก่อน
 ท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด
 และความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง ที่นั้นแล ภิกษุนั้นไม่

(๘)

อริยสัจจากพระโอรุ

ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุ นั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่งแล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา

ที่นั่นแล ภิกษุไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุ นั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์เข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งผัสสาตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ ปัญหาของภิกษุ นั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานจันท์ ๕ ตามความเป็นจริง ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ ปัญหาของภิกษุ นั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้า

พระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุ นั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด เหตุเกิดและความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุ นั้นจึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุ นั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุ นั้น จึงเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ขอบุญถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ! บุรุษยังไม่เคยเห็นต้นทองกวาว บุรุษนั้นพึงเข้าไปหาบุรุษคนใดคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวดำเหมือนตอไม้ไหม้ ก็สมัยนั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั่นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้นพึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบว่า ต้นทองกวาวแดงเหมือนจีนเนื้อ ก็สมัยนั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั่นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถาม

อย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นฟังตอบ
 อย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวที่เกิดนานมีฝักเหมือนต้นช็อก
 ก็สมันั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั้นแล บุรุษนั้นไม่ยินดี
 ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น ฟังเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้น
 ทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาว
 เป็นเช่นไร บุรุษนั้นฟังตอบว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวมีใบแก่และ
 ใบอ่อนหนาแน่น มีร่มทิบเหมือนต้นไทร ก็สมันั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่
 บุรุษนั้นเห็น แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุ ! ทศนะของสัตบุรุษเหล่านั้น ผู้น้อมไปแล้ว
 เป็นอันหมดจดดีด้วยประการใดๆ เป็นอันสัตบุรุษทั้งหลายผู้ฉลาดพยากรณ์แล้ว
 ด้วยประการนั้นๆ ฉะนั้นแล

คุณก่อนภิกษุ ท. ! เหมือนอย่างว่า เมืองชายแดนของพระราชาเป็นเมือง
 ที่มั่นคง มีกำแพงและเชิงเทิน มีประตู ๖ ประตู นายประตูเมืองนั้นเป็น
 คนฉลาด ฉลาดเฉลียว มีปัญญาคอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่ตน
 รู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทศบูรพา ฟังถาม
 นายประตูนั้นว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ! เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นตอบว่า
 แน่ะท่านผู้เจริญ ! นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั้นแล
 ราชทูตผู้นั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว ฟังดำเนินกลับไป
 ตามทางที่มาแล้ว ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศปัจฉิม... ราชทูตคนหนึ่ง
 มีราชการด่วนมาแต่ทิศอุดร... ราชทูตคนหนึ่ง มีราชการด่วนมาแต่ทิศทักษิณ
 แล้วถามนายประตูนั้นอย่างนี้ว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ! เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน
 นายประตูนั้นฟังตอบว่า แน่ะท่านผู้เจริญ ! นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่ง
 กลางเมือง ที่นั้นแล ราชทูตผู้นั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริง

แก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปทางตามที่มาแล้ว คุณก่อนภิกษุ! อุปมานี้แล เรากระทำแล้วเพื่อจะให้เนื้อความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานี้มีเนื้อความดังต่อไปนี้ คำว่าเมือง เป็นชื่อของกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งมีมารคา และบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีอันต้องอบ ต้องนวดพื้นเป็นนิตย มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่าประตู ๖ ประตู เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ คำว่านายประตู เป็นชื่อของสติ คำว่าราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วน เป็นชื่อของสมณะและวิปัสสนา คำว่า เจ้าเมือง เป็นชื่อของวิญญูณ คำว่าทางสามแพร่งกลางเมือง เป็นชื่อของ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คำว่าถ้อยคำ ตามความเป็นจริง เป็นชื่อของนิพพาน คำว่าทางตามที่มาแล้ว เป็นชื่อของ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ

- มหาวาร. ส. ๑๘/๒๓๘/๓๓๕

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้: สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมมะ ชื่อเสทกะ ในสุมมะชนบท ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุ ท. ! ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับ พระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า:

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนหม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท ฟังประชุมกัน ก็นางงามในชนบทนั้น น่าดูอย่างยิ่งในการพื่อนรำน่าดูอย่างยิ่งในการจับร้อง หม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า นางงามในชนบทจะพื่อนร่าจับร้อง ฟังประชุมกันยิ่งจึ้นกว่าประมาณ ครั้งนั้น บุรุษผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย ปรารถนาความสุข เกลียดทุกข์ ฟังมากล่าวกับหม่อมหาชนนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ท่านฟังนำภษณะน้ำมันอันเต็มเปี่ยมนี้ไปในระหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบท และจักมีบุรุษเงือคาบตามบุรุษผู้นำหม้อน้ำมันนั้นไปข้างหลังๆ บอกว่า ท่านจักทำน้ำมันนั้นหกแม้หน้อยหนึ่ในที่ใด ศิระษะของท่านจักขาดตกลงไปในที่นั้นทีเดียว ดูก่อนภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? บุรุษผู้นั้นจะไม่ใส่ใจภษณะน้ำมันนั้นแล้วฟังประมาทในภายนอกเทียวหรือ

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เราทำอุปมานี้ เพื่อให้เข้าใจเนื้อความนี้ชัดเจน เนื้อความในข้อนี้มีอย่างนี้แล คำว่า ภษณะน้ำมันอันเต็มเปี่ยม เป็นชื่อของกายคตาสติ.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า กายคตาสติ จักเป็นของอันเราเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง กระทำไม่หยุด สัมสมแล้ว ปรารถดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ แล.

โพชฌงค์แก้จิตหดหู่และจิตฟุ้งซ่าน

ครั้งนั้น ภิกษุเป็นอันมาก เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไป
 บิณฑบาตยังพระนครสาวัตถิ (ความต่อไปเหมือนปริยายสูตรข้อ ๕๔๗-๕๕๐)
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ท. ! พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะ
 อย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเรอทั้งหลายฟังถามอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุ ท. ! สมัยใด
 จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญ
 โพชฌงค์เหล่าไหน? สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์
 เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน? พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก
 ถูกเรอทั้งหลายถามอย่างนี้แล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง
 ซ้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คู่ก่อนภิกษุ ท. !
 เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
 ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดี
 ด้วยการแก้ปัญหาเหล่านี้ เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟัง
 จากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

คู่ก่อนภิกษุ ท. ! ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญ
 ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อ
 เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซ้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้น
 ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟ
 ดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด ฟันน้ำ
 และโรยฝุ่นลงในไฟนั้น บุรุษนั้นจะสามารถก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้
 หรือหนอ?

“ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า!”

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้นมีไช่กาล เพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มีไช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มีไช่กาล เพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้น ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท.! ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟ ดวงน้อยให้ลูกโพลง เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่าและ ไม้โรยฝุ่นในไฟนั้น บุรุษนั้นสามารถจะก่อไฟดวงน้อยให้ลูกโพลงขึ้นได้หรือหนอ?

“ได้ พระเจ้าข้า!”

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้นเป็นกาล เพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาล เพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท.! ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มีไช่กาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มีไช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มีไช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่าน นั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการ

จะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า และไม้โรยฝุ่นลงไป ในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้หรือหนอ?

“ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า!”

ฉันทันเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นมีไชกาล เพื่อเจริญธัมมวิยสัมโพชฌงค์ มีไชกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มีไชกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท.! ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ให้สงบได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด พ่นน้ำ และโรยฝุ่นลงในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นจะสามารถดับกองไฟกองใหญ่นั้นได้หรือหนอ?

“ได้ พระเจ้าข้า!”

ฉันทันเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นเป็นกาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ให้สงบได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น ดูก่อนภิกษุ ท.! เรากล่าว “สติ” แลว่า มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง.

โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ก็ปริยายที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง เป็นไหน?

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้สติในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นสติสัมโพชฌงค์
แม้สติในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ คำว่าสติสัมโพชฌงค์
ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้ธรรมทั้งหลายในภายในที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตรา
ถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญาก็เป็นฉัมมวิจยสัมโพชฌงค์ แม้ธรรมทั้งหลาย
ในภายนอกที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็น
ฉัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คำว่า ฉัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ
แม้โดยปริยายนี้ ฉัมมวิจยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้ความเพียรทางกายก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์
แม้ความเพียรทางจิตก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ คำว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ดังนี้
ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้ปิตีที่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นปิตีสัมโพชฌงค์ แม้ปิตีที่ไม่มี
วิตกวิจารณ์ก็เป็นปิตีสัมโพชฌงค์ คำว่า ปิตีสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ
แม้โดยปริยายนี้ ปิตีสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้ความสงบกายก็เป็นปัสสัทธสัมโพชฌงค์ แม้สงบจิต
ก็เป็นปัสสัทธสัมโพชฌงค์ คำว่า ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ
แม้โดยปริยายนี้ ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง

คุณก่อนภิกษุ ท. ! แม้สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์
แม้สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ ก็เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ คำว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ดังนี้
ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

คุณก่อนภิกษุ ท. ! แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายใน ก็เป็น
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายนอก ก็เป็น
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คำว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ
แม้โดยปริยายนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง.

คุณก่อนภิกษุ ท. ! ปริยายนี้แล ที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง.

- มหาวาร. ตี. ๑๘/๑๕๔/๕๕๕

ตถาคตเท่านั้นที่พยากรณ์ไม่ผิดพลาด

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เวลาเช้า
ท่านพระอานนทน์งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของมิกสาลาอุบาสิกา
แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวาย ครั้งนั้น มิกสาลาอุบาสิกาเข้าไปหา
ท่านพระอานนท์ กราบไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถาม
ท่านพระอานนท์ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ บิดาของดิฉันชื่อปุราณะเป็นผู้
ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้าน
ท่านกระทำกาละแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคล
บุรุษชื่ออสิททัตตะ ผู้เป็นที่รักของบิดาของดิฉัน ไม่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์
(แต่) ยินดีด้วยภรรยาของตน แม้เขาทำกาละแล้ว พระผู้มีพระภาค

ก็ทรงพยากรณ์ว่า เป็นสกทาคามีบุคคล ธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงแล้ว อันเป็นเหตุให้คนสองคน คือ คนหนึ่งประพฤติพรหมจรรย์
คนหนึ่งไม่ประพฤติพรหมจรรย์ จักเป็นผู้มีคติเสมอกันในสัมปรายภพ
ได้อย่างไร

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คุณ่อนน้องหญิง ! ก็ข้อนี้พระผู้มีพระภาค
ทรงพยากรณ์ไว้เช่นนั้น.....

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณ่อนอานนท์ ! ก็มิกสาลาอุบาสิกาเป็นพาล
ไม่ฉลาด เป็นคนบอด มีปัญญาทึบ เป็นอะไร และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นอะไร ในญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของบุคคล.....
เพราะกระแสแห่งธรรมย่อมถูกต้องบุคคลนี้ ใครเล่าจะพึงรู้เหตุนั้นได้
นอกจากตถาคต คุณ่อนอานนท์ ! เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลาย
อย่าได้เป็นผู้ชอบประมาณในบุคคล และอย่าได้ถือประมาณในบุคคล
เพราะผู้ถือประมาณในบุคคลย่อมทำลายคุณวิเศษของตน เราหรือผู้ที่เหมือนเรา
พึงถือประมาณในบุคคลได้

มูลนิธิพุทธโฆษาจารย์

มูลนิธิแห่งมหาชนชาวพุทธ ผู้ซึ่งชัดเจน และมั่นคงในพุทธวจน

เริ่มจากชาวพุทธกลุ่มเล็กๆกลุ่มหนึ่ง ได้มีโอกาสมาฟังธรรมบรรยายจากท่านพระอาจารย์ศีกฤทธิ โสตุถิโส ที่เน้นการนำพุทธวจน (ธรรมวินัยจากพุทธโฆษาจารย์ ที่พระพุทธรองค์ทรงยืนยันว่าทรงตรัสไว้ดีแล้ว บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ทั้งเนื้อความและพยัญชนะ) มาใช้ในการถ่ายทอดบอกสอน ซึ่งเป็นรูปแบบการแสดงธรรมที่ตรงตามพุทธบัญญัติ ตามที่ทรงรับสั่งแก่พระอรหันต์ ๖๐ รูปแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในการประกาศพระสัทธรรม และเป็นลักษณะเฉพาะที่ภิกษุในครั้งพุทธกาลใช้เป็นมาตรฐานเดียว

หลักพุทธวจนนี้ ได้เข้ามาตอบคำถาม ต่อความลังเลสงสัย ได้เข้ามาสร้างความชัดเจน ต่อความพร่าเลือนสับสน ในข้อธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคัมชาวพุทธ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นผลจากสาเหตุเดียวคือ การไม่ใช้คำของพระพุทธรเจ้าเป็นตัวตั้งต้นในการศึกษาเล่าเรียน

ด้วยศรัทธาอย่างไม่หวั่นไหวต่อองค์สัมมาสัมพุทธะ ในฐานะพระศาสดา

ท่านพระอาจารย์ศีกฤทธิ ได้ประกาศอย่างเป็นทางการว่า “อาตมาไม่มีคำสอนของตัวเอง”

และใช้เวลาที่มีอยู่ ไปกับการรับสนองพุทธประสงค์ ด้วยการโฆษณาพุทธวจน

เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม และความประสานเป็นหนึ่งเดียวของชาวพุทธ

เมื่อกลับมาใช้หลักพุทธวจน เหมือนที่เคยเป็นในครั้งพุทธกาล สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ความชัดเจนสอดคล้องลงตัว ในความรู้ความเข้าใจ ไม่ว่าในแง่ของหลักธรรม ตลอดจนมรรควิธีที่ตรง และสามารถนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผล ฐึเห็นประจักษ์ได้จริงด้วยตนเองทันที ด้วยเหตุนี้ ชาวพุทธที่เห็นคุณค่าในคำของพระพุทธรเจ้า จึงขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ เกิดเป็น “กระแสพุทธวจน” ซึ่งเป็นพลังเงียบที่กำลังจะกลายเป็นคลื่นลูกใหม่ ในการกลับไปใช้ระบบการเรียนรู้พระสัทธรรม เหมือนดังครั้งพุทธกาล

ด้วยการขยายตัวของกระแสพุทธวจนนี้ สื่อธรรมที่เป็นพุทธวจน ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ หรือซีดี ซึ่งแจกฟรีแก่ญาติโยมเริ่มมีไม่พอเพียงในการแจก ทั้งนี้ เพราะจำนวนของผู้ที่สนใจเห็นความสำคัญของพุทธวจน ได้ขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับว่า ท่านพระอาจารย์ศีกฤทธิ โสตุถิโส เกรงครัดในข้อวัตรปฏิบัติ ตามแนวทางของท่านพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท) ภายใต้วินัยอันเป็นพุทธบัญญัติ การเผยแพร่พุทธวจน ที่ผ่านมา จึงเป็นไปในลักษณะสันโดษตามมีตามได้ เมื่อมีโยมมาบวชเป็นเจ้าภาพในการจัดพิมพ์ ได้มาจำนวนเท่าไร ก็ทยอยแจกไปตามที่มีเท่านั้น เมื่อมีมาก ก็แจกไป เมื่อหมด ก็คือหมด

เนื่องจากว่า หน้าทีในการดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่นสืบไป ไม่ได้ผูกจำกัดอยู่แต่เพียงพุทธสาวกในฐานะของสงฆ์เท่านั้น ขวราวาสกลุ่มหนึ่งซึ่งเห็นความสำคัญของพุทธวจน จึงรวมตัวกันเข้ามาช่วยขยายผลในสิ่งที่ท่านพระอาจารย์ศีกฤทธิ โสตุถิโสทำอยู่แล้ว นั่นคือ การนำพุทธวจนมาเผยแพร่โฆษณา โดยพิจารณาตัดสินใจจดทะเบียน จัดตั้งเป็นมูลนิธิอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อให้การดำเนินการต่างๆ ทั้งหมด อยู่ในรูปแบบที่โปร่งใส เปิดเผย และเปิดกว้างต่อสาธารณชนชาวพุทธทั่วไป

สำหรับผู้ที่จะเห็นความสำคัญของพุทธวจน และมีความประสงค์ที่จะดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่น ด้วยวิธี
ของพระพุทธเจ้า สามารถสนับสนุนการดำเนินการตรงนี้ได้ด้วยวิธีต่างๆ นั่นคือ **เข้ามาใส่ใจศึกษาพุทธวจน และ
นำไปใช้ปฏิบัติด้วยตนเอง** เมื่อรู้ประจักษ์ เห็นได้ด้วยตนแล้วว่ามรรควิธีที่ได้จากการทำความเข้าใจ โดยใช้คำ
ของพระพุทธเจ้าเป็นตัวตั้งต้นนั้น นำไปสู่ความเห็นที่ถูกต้อง ในหลักธรรมอันสอดคล้อง เป็นเหตุเป็นผล และ
เชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว กระทั่งได้ผลตามจริง ทำให้เกิดมจิตศรัทธา ในการช่วยเผยแผ่ขยายสื่อพุทธวจน เพียง
เท่านี้ คุณก็คือหนึ่งหน่วยในขบวน “พุทธโฆษณ” แล้ว

นี่คือเจตนารมณ์ของมูลนิธิพุทธโฆษณ นั่นคือเป็น**มูลนิธิแห่งมหาชนชาวพุทธ** ซึ่งชัดเจน และ
มั่นคงในพุทธวจน

ผู้ที่สนใจรับสื่อธรรมที่เป็นพุทธวจน เพื่อไปใช้ศึกษาส่วนตัว
หรือนำไปแจกเป็นธรรมทาน แก่พ่อแม่พี่น้องญาติ หรือเพื่อน
สามารถมารับได้ฟรี โดยไม่มีเงื่อนไข ที่วัดนาป่าพง
หรือตามที่พระอาจารย์กฤทธิ์ได้รับนิมนต์ไปแสดงธรรมนอกสถานที่

สำหรับรายละเอียดกิจกรรมต่างๆ ภายใต้อริยสงฆ์พุทธวจนโดยวัดนาป่าพง
ค้นหาข้อมูลได้จาก

www.watnapp.com

หากมีความจำนงที่จะรับไปแจกเป็นธรรมทานในจำนวนหลายสิบชุด ขอความกรุณาแจ้งความจำนงได้ที่

มูลนิธิพุทธโฆษณ

สำนักงานใหญ่ : ๑๖/๘๘ ชั้น ๒ ซอยสุขุมวิท ๖๘ ถนนสุขุมวิท

แขวงบางนา เขตบางนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๒๐

โทรศัพท์ ๐๒-๓๔๔-๘๓๖๐ - ๑ โทรสาร ๐๒-๓๕๘-๒๑๘๔

เว็บไซต์ : www.buddhakos.org อีเมลล์ : info@buddhakos.org

ประสานงานและเผยแพร่ : มูลนิธิพุทธโฆษณ อาคารภคินท์

๕ ถนนรัชดาภิเษก แขวงดินแดง, เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร ๑๐๔๐๐

โทร. ๐๘๕-๐๕๘-๖๘๘๘, ๐๘๑-๕๑๓-๑๖๑๑

สนับสนุนการเผยแพร่พุทธวจนได้ที่

ชื่อบัญชี “มูลนิธิพุทธโฆษณ” ธนาคารกสิกรไทย สาขา ย่อยตลาดไท

ประเภท บัญชีออมทรัพย์ เลขที่บัญชี ๔๘๔-๒-๑๐๘๓๓-๘

